

Ю. О. Жуктенко
М. А. Яворська

ВСТУП
ДО
ГЕРМАНСЬКОГО
МОВО-
ЗНАВСТВА

Ю. О. Жлуктенко,
Т. А. Яворська

ВСТУП ДО ГЕРМАНСЬКОГО МОВО- ЗНАВСТВА

Видання третє, доповнене

*Допущено Міністерством вищої і серед-
ньої спеціальної освіти УРСР як підруч-
ник для студентів факультетів іноземних
мов університетів та педагогічних інсти-
тутів*

НБ ПНУС

bn34221

Київ
Головне видавництво
видавничого об'єднання
«Вища школа»
1986

В учебнике изложены основные положения германского языкознания, имеющие принципиальное значение и являющиеся научной основой изучения таких специальных дисциплин, как история английского и немецкого языков, их теоретическая и практическая грамматика, теоретическая фонетика, лексикология и стилистика. Освещены история германских народностей, процесс развития германских племенных диалектов в языки народностей и далее — в национальные языки. Дана характеристика закономерностей фонетической и грамматической систем германских языков, помещен очерк истории германистики за рубежом и в нашей стране, а также материалы для семинара по готскому языку.

Рассчитано на студентов факультетов иностранных языков университетов и пединститутів, преподавателей вузов и учителей иностранных языков средней школы.

У підручнику викладено основні положення германського мовознавства, які мають принципове значення і становлять наукову основу вивчення таких фахових дисциплін, як історія англійської й німецької мов, їх теоретична й практична граматики, теоретична фонетика, лексикологія й стилістика. Висвітлюється історія германських народностей, процес розвитку германських племінних діалектів у мови народностей і далі — в національні мови. Подається характеристика основних закономірностей фонетичної й граматичної систем германських мов, вміщено короткий нарис історії германистики за рубежом і в нашій країні, а також матеріали для семінару з готської мови.

Розраховано на студентів факультетів іноземних мов університетів та пединститутів, викладачів вузів і вчителів іноземних мов середньої школи.

Рецензенти: доктори філологічних наук *В. В. Левицький* (Чернівецький університет), *Г. П. Ятель* (Київський інженерно-будівельний інститут)

Редакція наукової і навчальної літератури з філології та педагогіки
Зав. редакцією *В. Г. Петік*

«Вступ до германського мовознавства» належить до тих лінгвістичних дисциплін, які закладають основи підготовки філологів-германістів. Грунтуючись на положеннях загального мовознавства, цей курс має вводити студента в спеціальну лінгвістику.

Викладання германського мовознавства у вищій школі нашої країни має дуже давні традиції, і радянська германістика як наука має ряд безперечних і загальноновизнаних досягнень. Проте сучасне мовознавство і суміжні з ним науки розвиваються такими швидкими темпами, що це дуже ускладнює відбір найважливішого матеріалу, тим більше що пропедевтичний характер курсу потребує викладу, приступного для розуміння студента другого курсу і стислою за формою.

Підручник побудовано за програмою відповідного курсу, затвердженою Міністерством вищої та середньої спеціальної освіти СРСР.

Автори присвячують свою працю пам'яті відомого українського радянського германіста професора *І. В. Шаровольського*, їхнього вчителя і наставника.

§ 1—22, 24, 27, загальну редакцію підручника та покажчики виконав *Ю. О. Жлуктенко*, § 23, 25—26, 28, 29 і «Матеріали до практичних занять з курсу» — *Т. А. Яворська*.

Висловлюємо щире подяку професорам *В. В. Левицькому* і *Г. П. Ятелю* за цінні поради і зауваження.

Ю. О. Жлуктенко, Т. А. Яворська

Ж 460200000—080 388—86
М211(04)—86

© Видавниче об'єднання
«Вища школа», 1974
© Видавниче об'єднання
«Вища школа», 1986,
з змінами

БІБЛІОТЕКА
Івано-Франківського
педагогічного інституту

1. ГЕРМАНСЬКЕ МОВОЗНАВСТВО І ПРЕДМЕТ ЙОГО ВИВЧЕННЯ

«Звичайні граматики різних мов,— писав видатний російський і польський мовознавець І. О. Бодуєн де Куртене,— беруть тільки певний момент історії мови. Але дійсно науковими вони можуть бути тільки тоді, коли вони розглядають цей певний момент у зв'язку з повним розвитком мови»¹. Ще точніші уявлення про стан мови і її явищ ми одержимо, якщо будемо вивчати її в зв'язку з іншими, спорідненими з нею мовами, з якими вона пов'язана своїм походженням і характером розвитку.

Мови англійська, німецька, нідерландська, фризська, африкаанс, їдиш, шведська, норвезька, датська, ісландська і фарерська складають одну групу споріднених мов, яку називають германською. За чисельністю мовців вона є однією з найбільших груп індоєвропейської мовної сім'ї. Саме ця група мов і є об'єктом вивчення окремої лінгвістичної дисципліни — германського мовознавства, або германістики. Це наука насамперед історична: вона вивчає походження, розвиток і будову германських мов, їх спільні закономірності і тенденції розвитку, зв'язки між собою і з мовами інших груп індоєвропейської сім'ї. Одним з важливих завдань германістики є також реконструкція тих давніх мовних одиниць і форм, які існували в цих мовах ще в доісторичний, дописемний час. Мовні процеси звичайно тривають протягом дуже довгого періоду, тому багато з особливостей сучасної будови германських мов можна правильно зрозуміти тільки тоді, коли їх вивчення враховує історичну перспективу.

У країнах соціалізму германістика базується в своїх методах і прийомах дослідження на положеннях марксистської філософії. В аналізі конкретних мовних явищ і процесів вона виходить із законів загального мовознавства і постійно пов'язана з такими лінгвістичними дисциплінами, як порівняльне мовознавство, типологія, лінгвістична географія, діалектологія та ін. Германське мовознавство широко використовує здобутки різних суміжних наук, зокрема історії, етнографії, археології, фольклору, історії культури, мистецтва і літератури. В наші часи германське мовознавство перетворилося на цілий цикл дисциплін — історію германських мов, їх фонетику і фонологію, граматику, лексикологію, стилістику. Інколи в ньому виділяють такі спеціалізовані розділи, як англістика, власне германістика (німецьке мовознавство), нідерландистика, скандинавістика і т. д.

¹ Бодуєн де Куртене І. А. Некоторые общие замечания о языке-ведени и языке // Избр. труды по языкозн. — М., 1963. — Т. 1. — С. 69—70.

У звуковій будові, граматиці та лексиці будь-якої мови легко виявити риси, якими вона подібна до інших мов. Якщо така подібність не обмежується кількома розрізненими аналогіями, а існує в вигляді регулярних відповідностей на всіх рівнях мови, то ми можемо говорити, що взаємовідносини цих мов характеризуються особливою якістю — спорідненістю цих мов. Це означає, що вони походять з одного джерела, тобто кожна з них є історичним перевтіленням одного й того ж предка — мови, яка колись реально вживалася.

Германська група мов входить до ще ширшої сукупності споріднених мов, що за традицією називається індоєвропейською мовною сім'єю, а всі мови, що до неї належать — індоєвропейськими мовами. Ці мови неоднаково близькі одна до одної. Найближчі з них звичайно поєднують у мовні групи. Індоєвропейська сім'я мов складається з цілого ряду груп, основними з яких є такі:

1. Індійська, або індоарійська група, до якої входили давні мови — ведійська, санскрит, палі, пракрити, апабхрانشа та інші і нові — хінді, урду, бенгалі, пенджабі, синдхі, гуджараті, маратхі, ассамська, орія, непалі, сингальська, циганська та ін.

2. Іранська група: мертві — авестійська, давньоперська, середньоперська (пехлеві), парф'янська, бактрійська, хорезмійська, согдійська, сакська і нові мови — перська, таджицька, пушту, осетинська, курдська, белудзька, татська, талиська, ягнобська, шугнанська, рушанська, язгулемська та ін.

3. Хетто-лувійська, або анатолійська група, куди входили індоєвропейські мови Малої Азії античних часів: клинописна, або неситська, хеттська, лувійська, палайська, ієрогліфічна хеттська, лідійська та ін.

4. Вірменська мова.

5. Грецька мова.

6. Албанська мова.

7. Італійська група, до якої входили мертві мови — латинська, оскська, умбрська, фалісська, пелігнська та ін.

8. Романська група: іспанська, португальська, французька, провансальська, каталанська, галісійська, італійська, сардинська, ретороманська, румунська, молдавська, аромунська, вимерла далматинська та ін.

9. Кельтська група: мертві — галльська, корнська, існуючі — бретонська, валійська, ірландська, шотландсько-гельська.

10. Германська група: вимерлі східногерманські — готська, вандалська, бургундська та інші, західногерманські — англійська, фризська, нижньонімецька, нідерландська, верхньонімецька, африкаанс, їдиш; північногерманські (скандинавські) — шведська, норвезька, датська, ісландська, фарерська.

11. Балтійська група: литовська, латиська і вимерлі — пруська, ятвязька, куршська.

12. Слов'янська група: східнослов'янські — російська, українська, білоруська; західнослов'янські — польська, чеська, словацька, верхньолужицька, нижньолужицька, кашубська, мертва полабська;

південнослов'янські — старослов'янська, болгарська, сербсько-хорватська, македонська, словенська.

13. Тохарська група — тохарська мова А (карашарська) і тохарська мова Б (кучанська).

Крім того, збереглися фрагментарні пам'ятки цілої низки індоєвропейських мов, що були поширені в давні часи в різних місцевостях Європи і зникли ще в доісторичний період: фригійська, фракійська, іллірійська, венетська та ін.

Спільний предок усіх цих мов — індоєвропейська (її називають також спільноіндоєвропейською) мова-основа існувала приблизно за п'ять чи шість тисячоліть до нашої ери. Питання про територію, на якій жили племена індоєвропейців безпосередньо перед тим, як їхня мова почала ділитися на окремі мови, є дискусійним. Одні вчені вважають такою «прабатьківщиною індоєвропейців» степи західної Азії, другі — південно-східну Європу, зокрема північне Причорномор'я, треті — центральну Європу, четверті — північну Європу і т. д. Досить часто на розв'язанні цього питання позначалися й різні політичні упередження. Наприклад, у гітлерівській Німеччині пропалагувалася «теорія», за якою прабатьківщиною індоєвропейців була Скандинавія чи у всякому разі північ Європи, і в зв'язку з цим германці проголошувалися єдиними носіями «індоєвропейського начала», найчистішими представниками арійської «нордичної раси». Насправді індоєвропейська спільність племен і народностей розвивалася в умовах численних різноспрямованих міграцій по величезній території євразійського континенту, від Індостанського півострова до Британії. Найдавніші відомості про індоєвропейців, що доходять до нашої ери, джерел, належать до межі третього і другого тисячоліть до нашої ери.

Є різні думки й з приводу того, як відбувалося первісне членування індоєвропейської мовної єдності. Американський мовознавець Е. Прокош вважав, що індоєвропейські племена на найдавнішій стадії вже ділилися на дві групи — степову і лісову. Степові племена розміщувалися в Причорномор'ї, звідки поширилися частково на південний схід, давши початок майбутнім індоєвропейським мовам західної Азії — фригійській, вірменській, а пізніше мовам індійської та іранської груп. Друга частина степових індоєвропейців мігрувала на північ та захід, утворивши з часом слов'янські і балтійські мови. Третя галузь цієї групи рухалася на південь, до Малої Азії, звідки частина індоєвропейців (фракійці, іллірійці, згодом албанці) переселилася на Балканський півострів.

Лісова група індоєвропейців, на думку Е. Прокоша, оселилася спочатку в центральній Європі: У другому тисячолітті до н. е. вона, в свою чергу, поділилася на східну і західну підгрупи. Східна поширилася частково на південь і південний схід, утворивши кілька балканських мов, у тому числі грецьку. Західна підгрупа рухалася на північ, наскільки дозволяли кліматичні умови післяльодовикового періоду, і поклала початок германській мовній єдності. З центральної частини лісової групи виникли згодом італійські та кельтські мови¹.

¹ Прокош Э. Сравнительная грамматика германских языков.— М., 1954.— С. 12.

Гіпотеза Е. Прокоша європоцентрична і вже цим викликає сумніви. Деякі мови, віднесені ним до різних груп (наприклад, давньогрецька та іллірійська) ближчі одна до одної, ніж кожна з них до інших мов своєї групи. Одночасно до двох груп (і лісової, і степової) потрапляють іллірійці. Залишається також незрозумілим, яким чином у Малій Азії, ще до того як там з'явилися індоєвропейці степової групи, опинилися індоєвропейські племена хеттів, лувійців та ін.

Іншу теорію первісного розміщення і дальшого членування індоєвропейської мовної спільності запропонували радянські вчені Т. В. Гамкрелідзе і В. В. Іванов¹. Вивчивши найдавніший тематичний словник індоєвропейських мов та зіставивши результати аналізу з даними археології, історії матеріальної культури, міфології та палеозоології, вони дійшли висновку, що напередодні розпаду індоєвропейської мови її носії жили в місцевості на півночі Західної Азії — південніше Закавказзя і північніше Центральної Месопотамії. Краї, що лежали від них на південь (Месопотамія, Ассирія та ін.), були вже густо заселені семітськими народами, з півночі межували з майбутніми індоєвропейцями сильні картвельські племена. Отже, основними напрямками, доступними для міграцій, лишалися схід і захід.

Живучи в цій передньоазійській «прабатьківщині», індоєвропейці підтримували активні стосунки з сусідніми народами. Про це свідчить те, що серед найдавніших запозичень в індоєвропейських мовах є чимало семітських і картвельських коренів. Індоєвропейські і картвельські мови мають і структурно-типологічну спільність — однакову систему сонантів, схеми побудови кореневих і афіксальних морфем, правила їх поєднання. Важливою спільною рисою індоєвропейських, семітських і картвельських мов є збіг у типі консонатизму — у всіх цих мовах були три серії приголосних проривних звуків — глоталізовані, дзвінки і глухі (придихові). Багато спільного також у міфології цих народів та в типі давньої культури.

Початком розпаду індоєвропейської мовної спільності було відокремлення в IV тисячолітті до нашої ери анатолійських діалектів, носії яких осіли недалеко від колишнього осередку — в Малій Азії. Потім відділилися грецько-вірменсько-іранські діалекти, які не пізніше III тисячоліття до н. е. розпалися знову: частина їх носіїв рушила на схід — спочатку на Іранське нагір'я, де з часом склалися іранські мови, а ще частина пішла далі в Індостан, де їхні діалекти лягли в основу індійської групи мов. Грецько-вірменська частина діалектів затрималася порівняно недалеко від первісної прабатьківщини і в середині II тисячоліття з них виділилися діалектні групи, з яких згодом сформувалися вірменська і спільногрецька мови.

Порівняно пізно відділилися з попереднього індоєвропейського масиву тохарський діалект і група діалектів, які умовно називають давньоєвропейськими. І тим, і іншим довелося подолати довгий і складний шлях через Центральну Азію. Носії тохарського діалекту пішли звідти далеко на схід, а решта індоєвропейців, обійшовши

¹ Див.: Гамкрелідзе Т. В., Иванов В. В. Индо-европейский язык и индо-европейцы.— Тбилиси, 1984.— Т. 1.— 428 с.; Т. 2.— 435 с.

Каспійське море, через волзько-уральські степи попрямувала на захід і зрештою спинилася в північному Причорномор'ї. Йому й судилося стати другою «прабатьківщиною» тих діалектів, з яких пізніше розвинулися європейські мови. Розселення з Причорномор'я почалося в III тисячолітті до н. е., а вже в другому «давньоєвропейці» поширилися на весь континент, і з їхніх діалектів поступово утворилися історичні кельтські, італійські, германські, балтійські, слов'янські та інші мови.

Теорія Т. В. Гамкрелідзе і В. В. Іванова досить переконлива і краще пояснює розміщення і взаємні відносини індоєвропейських мов.

Навіть найдавніші з тих індоєвропейських мов, писемні пам'ятки яких дійшли до нас, уже дуже відмінні одна від одної. Очевидно, вже в IV тисячолітті до н. е. індоєвропейська мова мала досить виразне діалектне членування, що в ході міграцій ще більше посилювалося. Розкиданість індоєвропейських племен, їхня рухливість, відмінності в життєвих умовах та побуті, зумовлені різними географічними і кліматичними обставинами, зрештою різне неіндоєвропейське мовне оточення, в яке вони потрапляли, — усе це сприяло дальшій диференціації і членуванню спільноіндоєвропейської мови. Зберігаючи більш або менш значний спільний інваріант, вона поступово ділиться на місцеві різновиди — говірки, діалекти і, нарешті, окремі близькоспоріднені мови.

Діалекти спільноіндоєвропейської мови різнилися між собою на фонетичному, граматичному і лексичному рівнях. Основні дві групи діалектів дістали в мовознавчій літературі назви діалектів кентум і сатем. Вони відрізнялися трактуванням трьох рядів проривних приголосних, які мала індоєвропейська мова: палатальних *k, kh, ġ, ġh*; велярних *k, kh, g, gh* і лабіовелярних *kw, kwh, gw, gwh*. Діалекти кентум (від *лат. centum сто*, де індоєвропейський палатальний проривний *k̑* звучав як велярне *k*) мали тільки два ряди проривних приголосних: велярний (з яким злилися й палатальні) і лабіовелярний. Друга група індоєвропейських діалектів сатем (від *авест. satəm сто*, де приголосний *s* походить від індоєвропейського палатального *k̑*) мала палатальні *k̑, kh̑, ġ, ġh* і велярні *k, kh, g, gh*, а лабіовелярні у них злилися з велярними. У діалектах сатем індоєвропейські палатальні пізніше перетворилися на спіранти: *і. е. k̑ > s, ś; і. е. ġ > z, ž* та ін. З діалектів кентум розвинулися мови грецька, італійські, романські, кельтські, германські, а з діалектів сатем — балтійські, слов'янські, албанська, вірменська, індійські, іранські.

Багато нових явищ виникло в індоєвропейській мові внаслідок неоднакового внутрішнього розвитку її системи в різних середовищах. Інші ж іновачії з'являлися під впливом контактів з мовами неіндоєвропейських народів. М. С. Трубецької, К. Х. Уленбек, Б. В. Горнунг, вивчивши неоднорідні, типологічно відмінні елементи і форми, властиві індоєвропейській мові-основі, припускали, що в ній (в усякому разі в її європейському різновиді) злилися два різні мовні типи — «північноазійський» і «бузько-дністровський». За своєю звуковою будовою один з них мав приголосні і кілька сонантів, що були умовно названі «ларингалами», для іншого ж було характерним користування приголосними і голосними (довгими й короткими). Морфологія

мови-основи відзначається змішуванням фузії й аглютинації, утворенням певних форм, основ і слів з різнорідних елементів. Один мовний тип мав в основі речення з підметом і додатком, в іншому ж не відчувалося чіткої межі між дією і станом, дія сприймалася як певний стан діяча, що охоплював і додаток. Такий синкретичний зміст виражався не дієслівними, а іменними формами, які на початку були незмінними, а згодом стали змінюватися за відмінками подібно до латинського герундія. Ще пізніше з них розвинулися неособові форми індоєвропейського дієслова — інфінітив, дієприкметник і герундій. Зіткнення і дальше змішування цих двох мовних типів Б. В. Горнунг відносить до початку п'ятого — кінця шостого тисячоліття до н. е., за розрахунками ж Т. В. Гамкрелідзе і В. В. Іванова це мало статися значно пізніше — десь у другому тисячолітті до н. е.

Частина мовознавців і тепер схильна пояснювати майже всі особливості розвитку мов, які виділилися з індоєвропейської, тим, що на неї впливали мови неіндоєвропейського аборигенного населення тих місцевостей, куди приходили індоєвропейці. Наприклад, відомо, що кельти поширилися в Європі по території з первинним іберійським і альпійським населенням, германці — по території з палеоазійським населенням і т. ін. Аборигени, які зрештою забували свою мову і засвоювали мову індоєвропейських народів, повинні були вносити в неї свій власний субстрат — артикуляційні навички, звуки, граматичні і семантичні категорії, лексичні одиниці або основи колишньої власної мови. Це чинило помітний вплив на засвоювану ними мовну систему в цілому. І досі чимало авторів намагається пояснити за допомогою субстрату різні явища фонетики і граматики сучасних індоєвропейських мов. Але проти цього висловлюються й серйозні заперечення. Наприклад, деякі вчені вказують, що дія субстратних відмерлих мов не могла виявлятися скрізь, а отже, й не могла бути головним фактором, який зумовив поділ індоєвропейської мови, не могла вона також визначати дальші форми розвитку тих мов, які з неї виділилися. До того ж розвиток індоєвропейської мови-основи не обмежувався одним розчленуванням. Ця мова завжди являла собою рухливу, змінну сукупність діалектів, між якими відбувалися найрізноманітніші процеси взаємодії, що приводили до злиття, поглинання, нашарування, взаємопроникнення, поділу тощо. На кожному історичному етапі внаслідок складання цих сил різної спрямованості та інтенсивності виникав особливий стан територіальної варіативності та членування мови-основи.

Є думка, що в ході цієї складної еволюції десь у північній чи північно-східній частині європейського ареалу індоєвропейської спільності ще до третього тисячоліття до н. е. відокремилася діалектна група, яка поділилася на германську і балтослов'янську гілки, з яких пізніше розвинулися германські, балтійські та слов'янські мови. Е. Прокош, навпаки, гадає, що балтослов'янська гілка виділилася зі степової групи індоєвропейських діалектів, а германська — з лісової. Обидві ці гіпотези спрощують справжні складні етнічні й мовні процеси. Насправді «членування індоєвропейської лінгвістичної спільності в різні історичні періоди було різним, і одні й ті ж мови в один період розвитку входили до меж одного лінгвістичного

ареалу, а в інший період — до меж іншого ареалу»¹. Наприклад, ті індоевропейські діалекти, з яких у подальшому сформувалися слов'янські мови, спочатку були близькі до діалектів іранської групи, а потім від них відійшли і виявилися тісно пов'язаними з балтійськими. Діалекти, які пізніше лягли в основу германської мовної спільності, у більш ранній період склали спільний ареал з діалектами балтійськими, а потім увійшли в ближчі зв'язки з італійськими. Коли ж італійські племена перемандрували на південь, до Середземномор'я, діалекти германської групи входять у міцніші контакти з кельтськими аж до перших сторіч нашої ери.

Цими історичними обставинами пояснюється те, що германським мовам уже на їх давній стадії властиві структурні риси, що наближують їх і до східних (балтійських, слов'янських) і до західних (італійських, кельтських) європейських мов. Разом з тим перехресна взаємодія європейських діалектів спільноіндоевропейської мови «... вже дуже рано створює низку спільних рис, характерних для балтійських, слов'янських, германських, кельтських і італійських мов, і дає змогу протиставити європейські мови в цілому як певну єдність південно-східному ареалу індоевропейських мов»², зокрема мовам іранським та індійським.

3. ДЖЕРЕЛА ІСТОРІЇ ДАВНІХ ГЕРМАНЦІВ

В історичні часи найдавніші джерела вказують на перебування германців у північній частині Європи. Відомості про давніх германців ми знаходимо у грецьких і римських письменників, які з певних причин цікавилися їхнім життям і побутом. Найпершим свідченням про германців вважають розповідь грецького торговця й астронома Пітея (Pytheas) з Масілії (тепер. Марсель), який близько 330 р. до н. е. обігнув на своєму кораблі західне узбережжя Європи, пройшов Ла-Манш і, можливо, доплив до Балтійського моря. У Північному морі мешканці острова Абалус (напевно теперішнього Гельгольанда) розповідали йому, що зібраний янтар вони продають племені тевтонів, яке живе навпроти них на березі материка. Поряд з тевтонами нібито жило інше плем'я, назву якого Пітей записав: *guiones*. Дехто вважає, що тут графічна помилка — повинно бути *gutones*, і цю назву можна вважати ще одним германським етнонімом.

Твір Пітея до нас не дійшов, але його більш-менш докладно переказали в своїх творах Плутарх, Страбон і Пліній. У творах грецьких істориків і географів II—I ст. до н. е. знаходимо згадки про напади бастарнів на елліністичні держави північного Причорномор'я, починаючи з 230 р. до н. е. Про навалу кимврів і тевтонів на південну Галлію і північну Італію (114—101 рр. до н. е.), що поставила під загрозу саме існування Римської держави, розповідають джерела як грецькі (Посідоній), так і римські (Тит Лівій та ін.).

З середини I ст. до н. е. маємо вже багато повнішу й надійнішу інформацію про германців. У цей час германські племена увійшли в безпосередній контакт з римлянами, і розпочалися тривалі війни.

Особливо цінні відомості наводить Юлій Цезар у своїх «Записках про галльську війну» (52 р. до н. е.). З германцями йому довелося не раз воювати й вести переговори, тому Цезар докладно вивчав цього серйозного противника. В «Записках» він не тільки подає звіт про свої походи на германців, а й наводить цінні відомості про ці племена, їхній суспільний лад, побут, вірування й звичаї. Від Юлія Цезаря усталалося вживання назви «германці», він один з перших почав відривати їх від кельтів.

Життя германських племен у I ст. н. е. описували у своїх творах грецькі географи Страбон (18 р. н. е.) і Птолемей (середина II ст. н. е.), що користувалися даними своїх попередників і сучасників, твори яких до нас не дійшли.

Але набагато важливішими в цьому відношенні є історичні праці римських письменників Плінія Старшого (3—79 рр. н. е.) і Корнелія Тацита (близько 55—120 рр. н. е.). Пліній сам служив у війську, що стояло на кордоні з германцями (47—57 рр.), і у 47 р. брав участь у поході проти хавків і фризів. Його велика праця в 20-ти книгах про війни з германцями («*Bella Germanica*»), на жаль, не збереглася, лише деякі уривки з неї наведено в творах пізніших латинських письменників. Але інший твір Плінія, «Природна історія» («*Naturalis historia*», близько 77 р.), також містить чимало цінних відомостей про германців. Твір Тацита «Германія» («*De origine et situ Germanorum*», 98 р.) розповідає про розселення германських племен, їхній суспільний лад, вірування і поетичну творчість. На відміну від Плінія, Тацит сам ніколи не бував у германських землях, але був добре поінформований про них з творів раніших авторів, із офіційних донесень римських полководців, розповідей купців і легіонерів, що відвідали землі за Рейном. У висвітленні історичних фактів Тацит буває тенденційний, часто ідеалізує германців, намагаючись протиставити їхні патріархальні звичаї моральному розкладові рабовласницького суспільства Риму. Незважаючи на це, історико-етнографічні відомості, які повідомляє Тацит, можна вважати в основному вірогідними. Деякі факти про германців є і в інших історичних творах Тацита — «*Анналах*», «*Історіях*», «*Життєписі Юлія Агриколи*».

Історичні події більш пізнього часу (III—V ст.) відображені в творах багатьох античних авторів — свідків «великого переселення народів». Серед них відзначається Амміан Марцеллін (близько 330—400 рр.), що лишив докладний опис подій римської історії з 353 до 378 р., в тому числі алеманських воєн, повстання вестготів на Дунаї, розгрому остготського царства Ерманаріка і навали гуннів. Марцеллін був за походженням сирійський грек, служив довгий час у римському війську і був очевидцем багатьох подій, про які писав. Про долю остготів в Італії після смерті короля Теодоріка (535—554 рр.) розповідає в творі «Історія воєн з готами» візантійський історик Прокопій з Кесарії, що був свідком загибелі остготської держави.

Після утворення в V—VI ст. на руїнах Римської імперії нових варварських держав, заснованих франками, готами, лангобардами та іншими германськими племенами, з'являються латинські «історії» цих племен. Їх авторами були германці, що здобули освіту в Римі й прагнули прославити свій народ, розповівши про його походження

¹ Сравнительная грамматика германских языков.— М., 1962.— Т. 1.— С. 112.

² Там же.— С. 113.

й подвиги. Найранішим зразком такого твору, що спирався на традиції латинської історіографії, був історичний твір готського консула Кассіодора, написаний у 526—533 рр. за розпорядженням остготського короля Теодоріка. Цей твір дійшов до нас тільки в стислому викладі в «Історії готів» Йордана. З церковного середовища вийшли автори історії і літописів перших Меровінгів Григорій Турський і Фредегар (VI ст.) та «Церковної історії народу англів» Беда Високоповажний (початок VIII ст.). До діячів латинської церковної освіти, близьких до Карла Великого, належав також Павло Діакон, автор докладно документованої «Історії лангобардів» (близько 790 р.). Ще пізніше були створені «Історія саксів» Відукінда (967 р.) та «Історія данів» Саксона Граматика (близько 1200 р.). Близька своїм характером до цих творів «Книга норвезьких королів», або інакше «Земне коло», давньоісландського політичного діяча, поета й історика Сноррі Стурлусона (близько 1230 р.).

Більшість цих авторів поряд з описом справжніх історичних подій повідомляє також чимало напівлегендарних фактів, беручи їх з усних легенд, народного епосу та інших джерел. І все ж сучасна наука вважає, що за умови критичного підходу ці твори є надзвичайно цінним історичним джерелом.

Важливий історико-етнографічний матеріал містять також англосаксонські літописи («Саксонська хроніка», з середини IX ст., в якій використано більш ранні джерела) і особливо давньоісландські ріднинні саги, де розповідається про заселення Ісландії норвезькими племенами (870—930 рр.) та їхнє життя на новій землі.

Історичний матеріал знайшов своє відображення і в деяких пам'ятках давньогерманського епосу. В англосаксонській епічній поемі «Беовульф» (близько 700 р.) збереглися спогади про племінні чвари їхніх скандинавських сусідів на континенті, в Ютландії, перед тим як англійці і сакси почали переселятися на Британські острови (III—IV ст. н. е.). У поемі «Відсіт» (VII—VIII ст.) знаходимо віршований перелік давньогерманських племен та їхніх владарів, що жили переважно на узбережжі Північного й Балтійського морів. Пісня про бій готів з гуннами, яка збереглася в давньоісландському творі «Сага про Хервор» (XIII ст.), прославляє перемогу над гуннами на Каталаунських полях у 451 р. Є в ній також згадки про більш ранні сутички між цими народами на берегах Дніпра й Дону.

Важливим мовним та історичним джерелом є «Варварські правди» (*Leges barbarorum*) — записи законів германських держав, де наводиться багато відомостей про їхню соціальну структуру. Спочатку їх писали латинською мовою, а пізніше мовами германськими (англосаксонською, фризською, скандинавськими).

Як для історії давніх германців, так і для вивчення їхніх мов має велике значення дослідження назв місцевостей (топонімів), річок і гір, імен і прізвищ (антропонімів). У деяких випадках, коли від германської мови не лишилося ніяких писемних пам'яток, ці назви становлять єдине джерело, за яким можна скласти хоч приблизне уявлення про характер цієї мови. Велику користь приносять також дані археології, даючи змогу проникнути глибше в доісторичне минуле й відновити ті його етапи, від яких не маємо писемних джерел.

4. ДАВНЬОГЕРМАНСЬКІ ПЛЕМЕНА І НАРОДНОСТІ

Племена, що, виділяючись із загального індоєвропейського масиву, поступово набирали мовних і культурно-етнічних ознак, характерних для майбутнього германського типу, в літературі називаються «протогерманцями», «прагерманцями», або «передгерманцями». Це були войовничі скотарські об'єднання, які, просуваючись усе далі на північ, зіткнулися в районі Балтики з місцевим хліборобським неіндоєвропейським населенням. Після тривалої і запеклої боротьби протогерманці перемогли і поступово асимілювали аборигенів. Ця історична подія безперечно мала значення для дальшого мовнокультурного розвитку германців, але не можна вважати, що саме завдяки цьому етнічному і мовному змішуванню германці й виділилися з-поміж інших індоєвропейців. Вище вже говорилося, що поділ мови-основи міг відбуватися і незалежно від її контактів з іншими мовами.

Порівняльно-історичні дослідження германських мов і реконструкції їх дописемного стану доводять, що в часи відокремлення протогерманці ще мало чим різнилися від решти індоєвропейців західного ареалу. Твердження деяких вчених, ніби формування германської етнічно-мовної єдності вже було утворенням германської (чи навіть німецької) національності, не витримує будь-якої критики. Наприклад, Ф. Маурер заявляє: «Германці як народ уже склалися, і єдина германська мова в основному виробилася близько 1200 року до н. е.»². Як свідчать історичні факти, до того як утворювалися народності, тривав, як правило, довгий період родового і племінного устрою. Ще і в I ст. до н. е., за свідченням Юлія Цезаря, германці не були єдиним народом, а являли собою дуже рихлу сукупність великих і малих племен. Інтереси спільної боротьби проти якогось ворога змушували частину племен об'єднуватися, але, як тільки небезпека минала, ці союзи розпадалися.

Історично засвідченим місцем зосередження германських племен в останні сторіччя до н. е. була південна частина Скандинавського півострова, Ютландський півострів і балтійське узбережжя від Ельби до Одера. Давні германські історики Йордан, Фрекевульф та інші пишуть про Скандинавію як про «колицю германських народів». Треба при цьому враховувати, що в античні часи Скандинавією називали не тільки півострів, а й усю північну частину європейського континенту.

З IV ст. до н. е. германці поступово просувалися з місця свого первісного поселення на захід до Рейну і на південь до верхів'їв Ельби, Рейну і Дунаю та в приальпійські краї, відтісняючи звідти кельтів, які ще недавно переважали їх своєю могутністю. У давніх германських мовах знаходять багато дуже старих запозичень з кельтських мов, що стосуються управління, військової справи тощо, а це свідчить, що кельти стояли у цих галузях вище за германців.

У III—II ст. до н. е., внаслідок якихось соціальних чи демографічних змін (а можливо і природних факторів), відбувається ряд важ-

¹ Див., наприклад: Введение в германскую филологию. — М., 1980. — С. 7.

² Maurer F. Sprachgeschichte als Volksgeschichte/Von deutscher Art in Sprache und Dichtung. — 1941. — Bd. I. — S. 50.

ливих переміщень германських племен з Скандинавського півострова. Одними з найперших пішли на континент бастарни і скіри. Деякий час вони жили на середній течії Вісли, потім рушили далі на південь у Причорномор'я. На початку II ст. до н. е. бастарни з'явилися поблизу грецького міста Ольвія на Чорному морі, а в 182 р. до н. е. першими з германців вийшли на кордони Римської імперії. Після кількох серйозних сутичок з римським військом вони перейшли Карпати і оселилися в гирлі Дунаю. За бастарнами і скірами стали переселятися із Скандинавського півострова й інші племена — вандалі, бургунди, ругії та ін. Потім перемандрували на узбережжя Балтики в місцевість біля гирла Вісли також готи. Так ще в доісторичний час відбувся перший поділ германців на дві частини — на скандинавську (північну) і континентальну (південну) групи. У II—III ст. н. е. континентальна група поділилася в свою чергу на західну і східну частини.

Античні автори відзначають, що в ті далекі часи германських племен було дуже багато, але вони склали кілька більших племінних угруповань. Найдокладнішу їх класифікацію подав Пліній, який поділив усі германські племена на шість груп, а саме:

1. Віндили, до яких він відносив готів і бургундів. Ці племена жили на сході.
2. Інгвеони (або інгевони), що жили в північно-західній частині германської території — на берегах Північного моря.
3. Іствеони (істевони, чи іскевони), які жили на заході германських земель, тобто на Рейні.
4. Ермінони (гермінони), що жили на півдні теперішньої Федеративної Республіки Німеччини.
5. Певкіни і бастарни, що жили поряд з даками на території теперішньої Румунії.
6. Гілевіони, які жили в Скандинавії.

Ф. Енгельс високо оцінив цю класифікацію, внісши в неї лише одну поправку. Племена п'ятої і першої груп, на його думку, слід об'єднати, оскільки ті й ті жили на сході. До того ж Пліній не дав п'ятій групі ніякої спільної назви, подавши лише назви двох племен.

Поділ племен на п'ять головних груп цілком відповідає тій класифікації германських мов, яку запропонували мовознавці XIX ст., виходячи з суто лінгвістичних даних, а саме:

племена:	мови:
віндили	→ східногерманські
інгвеони	} → західногерманські
іствеони	
ермінони	
гілевіони	→ північногерманські

Розміщення племен постійно змінювалося. У II ст. до н. е. з Ютландського півострова пішли кимври, тевтони і більшість амбронів. Вони рухалися вгору по Ельбі й далі по Дунаю, але на р. Саві нашоувхнулися на військовий опір кельтів і повернули на захід. У 113 р. до н. е. вони розбили римлян у битві при Норей і ввійшли на територію Галлії, де в 109—105 рр. до н. е. завдали римському війську ще кілька поразок. У 102 р. до н. е. кимври й тевтони зайняли вже всю

північну Італію, створивши безпосередню загрозу Риму. Але в 101 р. їх розгромив і майже цілком винищив римський полководець Марій. На тому місці в Ютландії, де вони жили раніше, невелика кількість кимврів все ж таки напевно залишалася, тому що в I ст. н. е. їх тут знаходить Тацит. Але з часом кимври мабуть перемішалися з іншими племенами, тому що їхня назва вже назавжди зникає зі сторінок історії.

У середині I ст. до н. е. германське плем'я свевів під керівництвом Аріовіста перейшло через Рейн і вторглося в Галлію. Римські легіони, які рушили проти них, очолив Юлій Цезар. Він розбив Аріовіста, побудував міст через Рейн і пішов походом на правобережні германські землі. Після Цезаря спроби завоювати зарейнські краї продовжували римські полководці Друз, Тіберій, Германік. Хоч у цілому їхні походи були успішними і римляни дійшли аж до Везера, панування Риму над германцями лишалося дуже нетривким. У 9 р. н. е. велике плем'я херусків на чолі з вождем Армінієм оточило й знищило в Тевтобурзькому лісі легіони римського намісника Вара. Протягом 14—17 рр. римляни провели кілька каральних військових експедицій проти германців, але зрештою були змушені перейти до оборонної тактики.

У кінці I — на початку II ст. н. е. вздовж кордонів імперії від верхів'їв Рейну до Дунаю було споруджено довгу лінію укріплень — так званий Римський вал (limes), на якому розміщено військові гарнізони. Поблизу валу на так званих «Десятинних землях» було поселено близько 100 тис. військових колоністів, які теж мали охороняти кордон. Це стримало на певний час натиск германців і створило можливості для розвитку тривалих мирних торговельних і культурних відносин між Римом і германцями. Фортеці і військові колонії поступово ставали центрами римського економічного і культурного впливу на германців. Ті їхні племена, що жили поблизу римського кордону, зазнавали помітної романізації. Деякі з них уклали угоди з Римом і, одержавши статус «федератів» (союзників), оселялися на римських землях з внутрішнього боку валу. Чимало германців служило в римських легіонах та в державному апараті імперії. Посилювалося етнічне змішування. У цей період германські мови запозичили багато латинських слів — назв сільськогосподарських знарядь, культурних рослин, побутових речей, термінів військової справи, виноградарства, торгівлі, будівництва тощо.

Рухливість західногерманських племен зменшилася. Вони розмістилися більш-менш постійно. Група інгвеонів складалася з англів, що поширилися на більшій частині Ютландського півострова, фризів, які займали узбережжя Північного моря від Рейну до Ельби, і саксів, що жили на схід від фризів і далі по балтійських берегах аж до Одера. Групу іствеонів очолював племінний союз франків, розміщених південніше інгвеонів по нижній і середній течії Рейну і на схід від нього. З ермінонів найбільшими були племена алеманів, які жили у верхів'ях Рейну, і маркоманів, що прийшли у приальпійські краї з колишніх земель кельтського племені боїв (звідки пішла назва Богемія) і тому звалися також баювари (пізніше — баварці).

Цілковитого спокою на кордонах Римської імперії, однак, не пощастило досягти. У 165—180 рр. на Дунаї точилися криваві бої з

маркоманами і квідами, які зрештою прорвали укріплену лінію і підкорилися аж до Північної Італії. Римлянам довелося віддати найкращі землі, щоб вони погодилися стати федератами і замиритися. У 213 р. почалися алеманські війни, які тривали з невеликими перервами протягом усього третього й четвертого століть. У кінці III ст. алемани остаточно захопили Десятинні землі і на кінець IV ст. вже володіли всім верхів'ям Рейну і Дунаю. У 242 р. на нижній течії Рейну повстали франки, і римляни віддали їм чималу прикордонну смугу північної Галлії.

Східногерманські племена (віндили, за класифікацією Тацита) дотримувалися ще досить рухливого способу життя. Близько 200 р. найбільше їхнє плем'я — готи дійшло до берегів Чорного моря, де в 214 р. вперше зустрілося з римським військом імператора Каракалли. Протягом III ст. готи вже поширилися по степах від Дністра до Дону, поділившись поступово на дві великі групи — західну — візиготів (пізніше їх стали називати вестготами) і східну — остготів (пізніше остготів). Близько 270 р. частина готів увійшла на територію Криму, де й лишилася на багато століть спершу під зверхністю Візантії, а потім хазар, татар і турків. Є підстави вважати, що кримські готи зберігали свої етнічні та мовні особливості аж до XVIII ст. Зразки їхньої мови (86 слів і кілька фраз) були в 1560 р. записані в Константинополі фламандським купцем Бусбеком.

Вестготи так надокучали Римові невпинними нападами на його провінцію Дакію (теперішня Румунія), що імператор Авреліан нарешті віддав їй з умовою, що вестготи як союзники Риму будуть надалі захищати її від інших ворогів.

Остготи на початку IV ст. створили на схід від Дніпра великий племінний союз, куди, крім них, входили сармати, скіфи, алани та ін. Довгий час його очолював готський король Ерманарік (згадки про нього збереглися в давньогерманському героїчному епосі).

Про північногерманські племена античні автори мало що знали. Тацит згадує тільки одне скандинавське плем'я свіонів, Пліній користується лише одною збірною назвою гілевіонів, Птолемей і Йордан знаходять тут свеїв, гаутів, данів та інші дрібніші племена. Після того як із Скандинавського півострова виселилися бастарни, скіри, вандалі, бургунди, ругії, герули, готи та інші, населення тут на якийсь час стабілізувалося. На південному кінці півострова в області Схоне жило велике плем'я данів. У центральній частині, коло озера Меларен, містилося плем'я свеїв, відоме римлянам під назвою свіонів. Південніше їх поблизу озера Веттерн жили гаути (їх називали ще «гьотами» або «йотами»). Можливо, то були рештки готів, що лишилися на старому місці, а може й інше, споріднене з ними плем'я. Західну частину півострова (теперішню Норвегію) населяла велика кількість дрібних германських племен.

5. СУСПІЛЬНИЙ УСТРІЙ ДАВНІХ ГЕРМАНЦІВ

Хоч в історичні часи плем'я як суспільна одиниця уже відіграло в германців важливу роль, основним осередком суспільства ще довго був рід. Про це свідчить, зокрема, те, що на германській тери-

торії відзначають велику кількість давніх назв селищ з суфіксами -ing, -ung, які утворилися від іменників, що позначають членів одного роду. На родовому праві ґрунтувався дуже поширений серед давніх германців звичай кривної помсти, що забезпечував кожному членові роду захист з боку інших його родичів.

У часи Цезаря германці ще мало займалися хліборобством, харчувалися переважно молоком, сиром і м'ясом. Основою господарства були скотарство і мисливство, землю ж обробляли дуже примітивним перелоговим способом. Уся вона належала громаді, щороку її перерозподіляли між родами, які обробляли наділ гуртом. Племенам постійно доводилося шукати нові, невиснажені землі й пасовиська, тому вони весь час переміщувалися. Римські автори багато пишуть про войовничість давніх германців, пояснюючи її природною схильністю до грабунків і нападів. Але в кожному воєнному конфлікті, що виникав між ними і римлянами або кельтами, йшлося про кращі пасовиська або родючіші землі, отже, таку войовничу поведінку германців зумовлювали глибші, економічні мотиви.

У часи Тацита германці вже переходять до осілості. Земля так само кожен рік перерозподіляється, але обробляє її кожна родина окремо. Щороку розорується нова ділянка, а попередню кидають або пускають під пар. Хліборобство стає головною галуззю господарства германців.

Суспільний устрій давніх германців, за визначенням Ф. Енгельса, мав характер воєнної демократії. Найвища влада в племені належала «тигіві» — народним зборам, у яких брали участь усі чоловіки, що були здатні носити зброю. Дрібніші справи розв'язувала рада старійшин племені, Старійшина мав назву, що походила від спільногерманського слова *kunja rīd*, а саме: *д. в. нім., д. сакс. kuning, д. англ. cuning, д. фриз. kening*. Пізніше вона стала означати *король* (пор. *англ. king, нім. König*). Старійшин звичайно обирали з однієї й тієї ж знатної родини, а згодом їхня влада починає передаватися в спадщину.

На час війни або походу плем'я обирало вождя — воєначальника. Він набирав дружину з молодих вояків уже незалежно від того, хто був з якого роду; головне щоб вони добре володіли зброєю і прагнули здобичі та слави. Основним джерелом існування дружини були постійні війни, напади, грабунки. Вона звичайно виконувала роль бойового авангарда у захопленні чужих земель; після того як це завдання було успішно виконано, розпочиналося переміщення основної маси племені. Завдяки дружині авторитет і влада вождів зміцнювались і вони перетворювалися на королів. З дружинників короля пізніше формувалася феодална знать.

У межах патріархального общинно-родового ладу германців розвивалися проєси соціального розшарування ще в часи Тацита. Хоч основну масу германського племені становили ще вільні люди, вже існувало й рабство. Рабів використовували як робочу силу в господарстві; вони мали свої будинки і земельні ділянки, але частину хліба, худоби або одяг віддавали своєму господареві. Кількість рабів поступово зростала, їхня частка в обробітку землі збільшувалася. З розвитком приватної власності на худобу, рабів і на землю майнова нерівність посилювалася. Із загальної маси членів племені виділяється родова знать, до якої звичайно належать старійшини і вожді. Родові

суспільні відносини невпинно розкладалися, поступаючись місцем новій суспільно-економічній формації.

Протягом III ст. н. е. створюються племінні союзи і «великі племена» давніх германців — франків, саксів, алеманів та ін. У той час як давніші назви племен рідко можна розшифрувати, нові самоназви частіше мають досить прозору внутрішню форму, наприклад, алемани (Alamanni) — «всі чоловіки», сакси (Saxsi) — «носії мечів», франки (Franci) — «вільні» і т. д. Назви колишніх малих племен або зовсім зникають, або ними позначають дрібніші складові частини великого племені. Багато дрібних племен зовсім розчиняються в нових племінних об'єднаннях, як, наприклад, хавки в племінному союзі саксів, який об'єднував багато північноморських германських племен; під назвою франків об'єднуються різні рейнсько-везерські племена тощо.

Формування «великих племен» і союзів відбувалося в період тривалої осілості, що була наслідком відносної стабілізації стосунків з Римом, посилення торгівлі, господарського і культурного спілкування між германськими племенами, а також між ними і римськими провінціями. За ці порівняно мирні півтора століття населення германських земель значно збільшилося, розвинулося хліборобство, виникла приватна власність на землю та засоби виробництва, відбулися дальші зміни в економічному та суспільному житті германців. «Зростаюча густота населення, — писав Ф. Енгельс, — змушує до тіснішого згуртування як всередині, так і щодо зовнішнього світу. Союз споріднених племен стає всюди необхідністю, а незабаром робиться необхідним навіть і злиття їх і тим самим злиття окремих територій племен в одну спільну територію всього народу»¹.

Консолідація «великих племен» відбувалася на основі об'єднання тих германських племен, які ще здавна були пов'язані географічною близькістю, спорідненістю, спільністю діалектів, культу. Але нерідко й дальші за своїми етнічними ознаками і мовами племена поглиналися іншими. Деякі зі старих великих племен — фризи, маркомани, ермундури, хатти, лангобарди — зберігаються й надалі, зростаючи за рахунок інших племен і груп. Східногерманські племена готів, бургундів і вандалів ще до свого виселення зі Скандинавії були напевно досить численними і міцно згуртованими воєнними об'єднаннями, в них рано сформувалася королівська влада. У процесі завоювань і переміщень прискорюється остаточний розпад патріархально-родового ладу і закладаються основи нового, феодального, суспільства. Племена об'єднуються і перетворюються на народності, а з племінних діалектів і говірок спочатку розвиваються їхні територіальні діалекти, а потім і окремі германські мови.

6. КУЛЬТУРА І МІФОЛОГІЯ ДАВНІХ ГЕРМАНЦІВ

Особливо великим стимулом суспільного і культурного розвитку давніх германців було те, що на початку нашої ери вони навчилися добувати і обробляти залізо. Цю майстерність вони запозичили від іллірів, напевно через посередництво кельтів (пор. *д. англ.* ise(r)in,

¹ Енгельс Ф. Походження сім'ї, приватної власності й держави // Маркс К., Енгельс Ф. Твори. — Т. 21. — С. 158.

суч. англ. iron, *д. в. нім.* isarn *залізо* і *іллїрійське* isarno-). Із заліза виготовлялося сільськогосподарське знаряддя (лемеші, борони, серпи, сокири тощо), зброя (вістря списів, мечі), побутові речі (ножі, ножниці, бритви, застібки, стремена тощо), різні прикраси. Ті германські племена, що жили поблизу римських володінь, частіше купували вироби із заліза у римлян, а в більш віддалених германських землях знаходили руду на місці і переробляли її.

Застосування залізних знарядь збільшило ефективність хліборобства. Зросли врожаї, і це поклато край залежності від результатів полювання та рибальства. Проте скотарство продовжувало відігравати важливу роль. Худоба рано перестала бути спільною власністю роду. Про те, якої великої цінності надавали германці худобі, говорить давньогерманське право: штрафи за найрізноманітніші злочини і порушення, податки брали худобою, вона вважалася також цінним подарунком. Продукти тваринництва посідають значне місце в харчуванні германців.

Ремесло в перші століття нашої ери ще не виділилося в окреме заняття, за винятком ковальства, яке було особливо важливим і в господарстві, і у веденні війни. Кара за вбивство коваля за германськими законами набагато більша, ніж за звичайного члена племені. У германських сагах і міфах ковалям відводиться особливо почесне, а то й центральне місце. Гончарство було також внутрішньою справою германської родини, причому займалися ним переважно жінки. Германці чомусь не запозичили у сусідів-кельтів гончарний круг і аж до V—VI ст. виліплювали посуд руками. Ще в бронзовому віці особливо славились германці майстерністю виготовляти морські човни.

У будівництві житла спостерігається чимало місцевих відмінностей. Найпоширенішим був тип дерев'яної рубленої хати, вкритої очеретом або соломою. Трапляються також будівлі, плетені з хмизу і обмазані глиною. Всередині хати часто не було ніяких простинків, а іноді вона ділилася на два помешкання. На півночі хати мали досить великі розміри (5 × 15 метрів), люди в них жили разом з худобою. Всередині була кабиця для опалення і готування їжі. Будувалися й землянки як комори для запасів або й для житла, тоді їх викладали з каменю і всередині влаштовували місце для вогнища.

Великі селища траплялися рідко, кожний рід мав окремий будинок. Ці будинки звичайно розміщувалися безладно навколо головної більшої споруди. К. Хуттерер повідомляє про археологічні розкопки такого селища I—II ст. н. е. поблизу Гамбурга, в районі, де колись жили англї і сакси до переселення в Британію. В ньому було 12 будинків розміром у середньому 12 × 7 м, розташованих у три ряди. Деякі з них мали критий ганок, напевно щоб можна було працювати при денному світлі. Всередині в кожному будинку була кам'яна кабиця, дим від вогнища виходив крізь вузький отвір у даху. Іншу кабицю споруджували коло будинку в дворі. В деяких будинках були вже печі. Воду селище забезпечувалося з однієї криниці, землю навколо неї вимощували. Стежку від селища до криниці також було викладено каменем. Брукована стежка вела й через усе селище¹.

¹ Hutterer C. J. Die germanischen Sprachen. — Budapest, 1975. — S. 84.

Одягалися германці досить просто. Зрідка купували одяг у римських купців, здебільшого ж виготовляли самі. Чоловіки носили довгі штани й сорочку, взимку також верхню накидку. Взувалися в виготовлені з шматка шкіри постолі, які закріплювалися на нозі двома ремінцями, що перепліталися аж до коліна. Жінки носили блузи і довгі сукні з поясом, трохи розширені донизу. Виготовлявся одяг з лляного полотна або вовни і фарбувався в синій колір. Хутра та шкіри траплялися рідко, бо були напевно дуже дорогі.

Зброя в германців була дуже різноманітна. Особливо розвитку набуло її виготовлення в II—III ст., коли напередодні Великого переселення народів посилювалися воєнні конфлікти. Велику роль відіграло також удосконалення обробітку заліза. Найважливішою наступальною зброєю в усіх германських племен були списи з залізним наконечником. Залізні мечі поширювалися поступово, спочатку їх можна було купити тільки в римських або кельтських купців. З III ст. н. е. починають вживатися лук і стріли. Для захисту використовуються щити з лози, дерева або шкіри, часто обковані залізом. Шоломи, як і мечі, були спочатку тільки у вождів, але з розвитком торгівлі з Римом їх стали носити й звичайні воїни. Римські шоломи германці часто переробляли і прикрашали на свій смак. Деякі германські племена надавали перевагу якомусь одному виду зброї, наприклад, сакси — коротким мечам, звідки пішла й назва їхнього племені (*saxs* *короткий меч*).

За римських часів територія германців поділялася на дві основні торговельні зони — зону ближньої торгівлі (відносно невелику) і зону далекої торгівлі, яка була особливо важлива. Римські купці проникали глибоко в германські землі, аж до балтійського узбережжя, продаючи побутові речі, тканини, скло, прикраси, вино тощо і купуючи янтар, худобу, шкіру, хутра. Дедалі більше зростала торгівля рабами. В той час як у ближній зоні торгівля поступово набирала грошових форм, у далекій вона ще довго носила характер прямого товарообміну.

На початку нашої ери панівною релігією у германців було язичество, яке без сумніву мало індоєвропейські корені, про що свідчить, наприклад, етимологічний зв'язок імені найвищого бога: герм. * *Tiw*(az)¹ і грецьк. *Zeus*, лат. *deus*, д. *ірл.* *Dyuus*. Суспільний лад протогерманців — родової громади зі скотарським напрямом господарства — безумовно відбився і в характері їхніх релігійних уявлень.

Боги германців поділяються чітко на дві групи — аси і вани, які втілюють два різні соціальні і культурні начала. Аси (Тів, Водан, Донар та ін.) очевидно репрезентують вірування рухливого, експансивного скотарського народу з патріархальним укладом. Вани (Нертус, Фрей, Фрея та ін.) — божества, характерні для хліборобського народу, що перебував на стадії матриархату і мав релігійні уявлення, зосереджені головним чином на культурі плодючості матері-землі. На думку дослідників, цей народ мав неіндоєвропейське, а напевно арктичне (або палеоазійське) походження. Отже, релігія спільногермансь-

¹ Зірочкою спереду слова чи словоформи позначаємо ті форми, що в писемних пам'ятках не засвідчені і реконструюються гіпотетично.

кої доби виникла як сплав двох різнорідних культів. Германські міфи розповідають, що між асами і ванами точилася довга і жорстока боротьба, яка закінчилася компромісом. Мабуть, тут відбулися справжні події минулого — історичне зіткнення протогерманців з якимось північним хліборобським народом у ранньому кам'яному віці близько другого тисячоліття до н. е., яке завершилося злиттям обох етнічних спільностей.

Найвищим божеством спільногерманської епохи вважався Тів (*Tiw* < *Tiwaz). З цього ієрархічного місця його витіснив під час Великого переселення народів бог Водан (*Wōdan*), якого в Скандинавії називали Одіном, це був покровитель воїнів. У ці ж часи виник культ бога грому і бурі, володаря стихій Донара (в Скандинавії відомого як Торр). Його також вважали покровителем хліборобів; особливо шанували Торра північні германці. Поширений був і культ Нертус — богині землі, плодючості та врожаю. Подібними функціями наділяли також богиню Фрею, дружину Водана Фріг та бога землі Інга.

Міфи розповідали, що германці походять від богів. Земля народила бога Туїско, син якого Манн став прабадьком германців. Основною ідеєю релігії германців була віра в долю. Все, що діється у світі, залежить від того, в якому стані перебуває невпинна боротьба добрих, сприятливих для людини сил — богів із злими, згубними силами — демонами. Останні являли собою втілення різних сил природи, що негативно впливають на людське життя — вогню, морозу, поводи, землетрусу, бур тощо. Германці вірили, що в останньому конфлікті цих ворогуючих сил відбудеться знищення всього світу, після чого настане хаос, абсолютне ніщо. Пізніше в Скандинавії, очевидно під впливом християнства, стали проповідувати, що хаос завершиться створенням нового світу, виникненням нових богів і нового людського роду.

Германці вважали, що життя з'являється з протилежності холоду й тепла, вогню й морозу. Із зустрічі цих стихій виникли й перші живі істоти — боги, які потім створили з дерева людей. Цікавою рисою германського культу було те, що германці не вбачали істотної різниці між богами і людьми. Германські боги тільки переважають людей силою, розумом і тривалістю життя, але вони так само смертні, як і люди. Ця характерна матеріалістична риса не знаходить собі паралелей у будь-якій іншій релігії європейської давнини.

Світ германці уявляли собі у вигляді велетеського дерева — «світового ясена». На ньому містився так званий «середній світ» (*Midgard*) — це світ людей. Його оточує «зовнішній світ» (*Utgard*) — світ демонів — велетнів і чудовиськ. Навколо цього зовнішнього пояса світового кола розташувалося міфічне чудовисько — «світова змія». Боги перебувають у Асгарді — замку, що височить над середнім світом. Про небо як місце, де живуть боги, згадується тільки в лангобардських джерелах, де цей мотив виник пізніше під впливом християнства, так само як і уявлення германців про спільне «підземне царство» *Hel*, яке ототожнюється з місцями поховання мерців та воїнів, що загинули в боях. Міф про Валгаллу, де після смерті перебувають воїни, які загинули зі славою, виник теж пізно — в епоху вікінгів.

Носіями культових традицій і виконавцями ритуалів на початку були самі вожді, окремий прошарок жерців виник значно пізніше. Германські свята були пристосовані до зміни пір року — початку і середини зими та літа, відзначалося також осіннє свято врожаю. Головне свято спільногерманської епохи — відзначення середини зими, було збережене й після прийняття християнства, дещо змінивши зміст — церква поєднала з ним святкування рідва. Як урочистості відзначалися германцями різні важливі події в житті людини — надання імені, посвята в чоловіки, вступ до шлюбу тощо. Єдність культу різних племен ґрунтувалася звичайно на спільності інших, більш важливих інтересів — усі культові союзи германців були одночасно політичними і військовими об'єднаннями.

Германці мали дуже багату усну народну поезію: весільні, застольні, воєнні і трудові пісні, поховальні плачі, гномічну поезію, віршовані заклинання, загадки та ін. Мистецтво складати пісні і виконувати їх під музичний акомпанемент було дуже поширеним, особливо гарні виконавці користувалися загальною шаную. З переказів про англосаксонського поета Кедмона відомо, що навіть у сільській громаді вважалося ганьбою, якщо хто не вмів проспівати перед односельчанами свою власну пісню. Співці-професіонали посідали досить високе суспільне становище. Від багатой поетичної спадщини давніх германців збереглася тільки невелика частка. Християнське духівництво, якому належала монополія в писемності, ставилося різко негативно до культури часів язичества.

Германській поезії була ще невідома рима, поетична форма вірша базувалася на алітерації — повторенні однакових звуків на початку слів, що складають віршований рядок. Загальна кількість складів у вірші була невизначеною, але наголошених мало бути чотири. Вірш поділявся на дві половини паузою. У кожному рядку було три — чотири слова, які починалися однаковим голосним або приголосним. У першому піврядку було, як правило, два слова, що починалися тим самим звуком, а в другому цей звук знов повторювався один раз або двічі, наприклад:

Flod under foldan	nis thæt feor heonon
Потік під землею	поблизу від цього місця...

Склади, що брали участь в алітерації, були наголошеними, отже співзвучність початку слів і наголошеність поєднувалися.

З поетичних прийомів германської поезії особливо характерними були паралелізм епітетів, означень, назв дії, а також метафоричне позначення явищ і предметів за допомогою розгорнутих, іноді дуже складних парафраз — так званих кенінгів типу *світло дня* (сонце), *шлях китів* (море), *дерево моря* (корабель). Багато кенінгів були постійними і загальноживаними.

7. ВЕЛИКЕ ПЕРЕСЕЛЕННЯ НАРОДІВ І УТВОРЕННЯ ГЕРМАНСЬКИХ ДЕРЖАВ

Соціально-економічні зміни, зумовлені розкладом общинно-родового ладу, і утворення великих племінних союзів викликали протягом IV—VII століть у Європі масові міграції, що дістали загальну

назву Великого переселення народів. Зовні поштовхом до нього послужили переміщення східних германців, зокрема готів. У 375 р. на остготське королівство Ерманаріка насунули зі сходу кочівники-гунни. Вони розгромили готський союз, Ерманарік загинув у бою (пам'ять про нього лишилася в ісландській «Едді» та середньовісних німецьких поемах про Дітріха Бернського). Не задовольнившись цим, гунни рушили далі на захід.

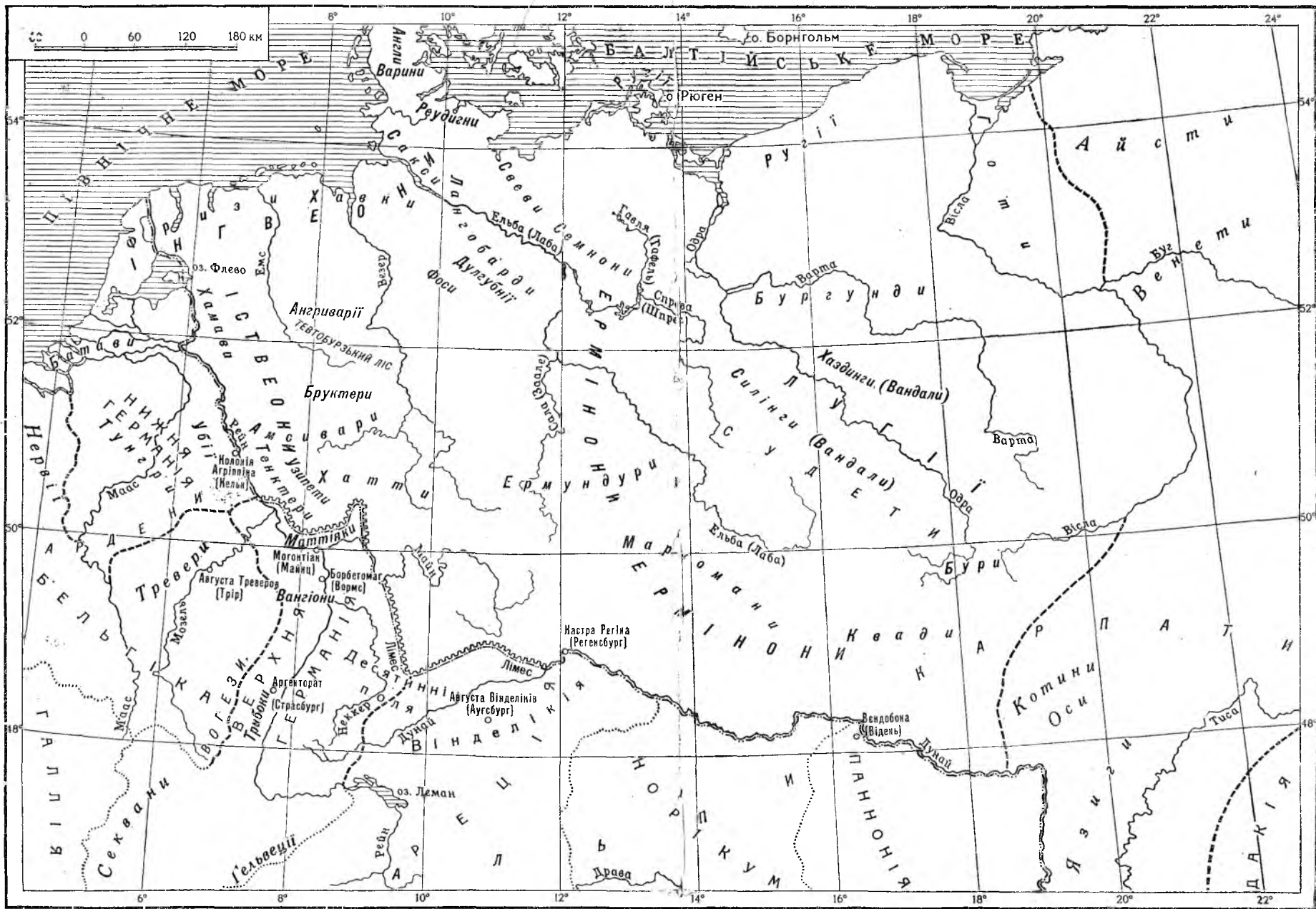
Вестготи під натиском гуннів у 376 р. перейшли Дунай і вступили в римську провінцію Мезію (тепер. Болгарія). Була це велика сила — вестготів було близько мільйона, в тому числі 200 тисяч озброєних воїнів. До них прилучилися повсталі раби, і в 378 р. у битві біля Адріанополя вестготи розгромили римське військо. Імператор Валент, який його очолював, загинув. Новому імператору Феодосію I пощастило якось домовитися з вестготами і оселити їх на Балканах, віддавши їм найкращі землі. Тут частина вестготів прийняла християнство в формі так званого «аріанства», що пізніше було засуджене у Візантії як еретичне. Саме в цей час готський єпископ Вульфіль переклав на готську мову євангеліє, і цей переклад дійшов до нас як найдавніша літературна пам'ятка германських мов.

Після смерті Феодосія I Римська імперія поділилася на Східну й Західну частини, між якими точилася запекла боротьба. Східний імператор увесь час нацькував вестготів проти Західної Римської імперії. Деякий час їх стримував римський полководець Стіліхон, але він загинув у придворних інтригах. В 409 р. вестготський король Аларік, майже не зустрічаючи опору, вступив на територію Італії. До його війська пристало близько 40 тисяч повсталих рабів і з їхньою допомогою в 410 р. Рим було взято. Аларік планував побудувати флот і йти на Африку, але того ж року помер.

Вестготи перейшли з Італії в Південну Галлію, де в 419 р. створили перше варварське королівство на території Римської імперії — Аквітанію зі столицею в Тулузі. Його залежність від Риму була суто номінальною. В кінці V — на початку VI ст. це королівство поширилося за Піреней, в Іспанію, й столицю було перенесено в Толедо. Вестготське королівство існувало аж до 711—713 рр.

Германські племена просувалися неухильно вглиб Римської імперії. Її політичний лад і економіка дедалі більше розкладалися, імперія щодалі слабшала від безперервних повстань рабів і воєн з варварами. На початку V ст. вона остаточно розпалася під натиском германців.

Остготи ще з Причорномор'я мусили йти з гуннами, разом з ними перекочували в Паннонію (тепер. Угорщина), брали участь у походах проти римлян. У першій третині V ст. гунни об'єдналися під проводом Аттіли (435—453), який повів їх у похід на західну Галлію. Римський намісник Галлії Аецій згуртував проти Аттіли галлів і частину германських племен і змусив його відійти. 15 червня 451 р. на Каталаунських полях поблизу міста Труа сталася славнозвісна «битва народів». На боці римлян билися вестготи, бургунди, франки тощо, на боці гуннів — остготи, сармати, інші дрібніші племена. Аттіла зазнав поразки і повернувся в Паннонію, де незабаром помер. Гуннське королівство розпалося.

Мал. 1. Розселення германських і сусідніх з ними племен на кінець I ст. н. е.

Східногерманські племена вандалів і свевів зникли з місця майже одночасно з готами, у 406 р. пройшли Галлію і в 409 р. захопили частину Іспанії, де свеві розмістилися в північно-західній частині (тепер Країна Басків), а вандали на півдні, в теперішній Андалузії. У 429 р. під натиском вестготів вандали переправилися через Гібралтар на узбережжя Північної Африки (територію колишнього Карфагену), де створили власне королівство — друге варварське королівство на території Римської імперії. З Африки вандали чинили наскоки на Італію, в 455 р. захопили Рим і 14 днів так жорстоко грабували й нищили місто, не шкодуючи навіть рідкісних історичних пам'яток, що поняття «вандалізм» залишилося навіки в пам'яті людства. Вандальське королівство було знищене в 533—534 рр. військом візантійського імператора Юстиніана, який докладав зусилля до відновлення колишньої Римської імперії. Свеві, що лишилися на території Іспанії, поступово розчинилися в місцевому населенні.

Східногерманське плем'я бургундів на початку V ст. зробило спробу закріпитися на середньому Рейні між франками й алеманами, де виникло бургундське королівство (третє варварське королівство на території Римської імперії) з центром у місті Вормс. Але римський намісник Галлії Аецій розгромив бургундів, а в 473 р. їх дуже понищили гунни, які вбили в бою бургундського короля Гундікарія «разом з родом і племенем», як про це розповідається в германському героїчному епосі (в скандинавській «Едді» й німецьких «Нібелунгах»). Тих бургундів, які лишилися живими, Аецій зігнав до купи й оселив у 443 р. на південному заході Галії (в тепер. Савойї). Звідти вони пізніше поширилися на південь по долині річки Рони, де створили так зване «Друге бургундське королівство». Воно існувало до 532—534 рр., коли було приєднане до франкської держави Меровінгів. Лишилися тільки назва території Бургундії, що пізніше стала французькою провінцією Бургонь (Bourgogne).

У 476 р. германський воєначальник Одоакр скинув з престолу останнього римського імператора Ромула Аугустула й оголосив себе королем Італії. Але владарював недовго — у 488 р. на Італію насунули остготи, які після розпаду гуннської держави стали незалежними. Вождь остготів Теодорік переміг Одоакра і став сам царювати в Італії, прийнявши титул «короля готів та італіків». Та відразу після його смерті остготське королівство в Італії було знищене візантійцями.

У IV—V ст. в басейн середнього Дунаю прийшли з нижньої течії Ельби лангобарди. Під натиском аварів вони мусили йти далі і, згуртувавши великий союз племен (сакси, сармати та ін.), під проводом короля Альбуїна в 568 р. вдерлися до Північної Італії, завоювали територію теперішніх Ломбардії і Тоскани і створили тут власне королівство. У VIII ст. лангобардські королі намагалися поширити свої володіння, навіть пробували захопити Рим, але успіху не мали. У 773 р. королівство лангобардів було завойоване Карлом Великим.

Плем'я франків до середини III ст. увібрало в себе цілу низку дрібніших германських племен (хамавів, бруктерів, узипетів, тенктерів, сугамбрів та ін.), перетворившись на великий племінний союз. Згодом він поділився на дві групи — нижніх і верхніх франків. Нижніх

називали також салічними франками, або саліями (тобто приморськими, від *кельт.* *sal* *море*); вони жили спершу на р. Ейсел, а до середини IV ст. розселилися по низу Рейну аж до Шельди. Верхніх франків називали також рипуарськими, або рипуаріями (тобто береговими, від *лат.* *grā* *берег*), жили вони вище по берегах Рейну аж до Майну. Салічні франки в середині V ст. воювали з римлянами, зазнали поразки, але залишилися на попередніх місцях як римські федерати. У 451 р. вони брали участь у Каталаунській битві проти гуннів на боці римського намісника Аеція. До кінця V ст. салічні франки заволоділи Галлією до р. Сомма. Аж до середини IX ст. вони склали тут панівну верству, але серед галльського населення були лише незначною меншістю.

Інгвеонські племена англів, саксів і ютів, що в перші сторіччя нашої ери жили на Ютландському півострові та поблизу нього, у середині V ст. мігрували до кельтської Британії. Щодо участі ютів у цьому процесі висловлюються різні міркування. Англосаксонський історик Беда повідомляє, що саме юти були першими германцями, які прибули до Британії, поселившись на о. Уайт та протилежному узбережжю Британії. Як свідчить сама їхня назва, до переселення вони займали частину Ютландського півострова північніше англів. У вчених виникли сумніви в зв'язку з тим, що ютландські юти були північногерманським племенем, а в кентському діалекті давньоанглійської мови, що склався на основі племінного діалекту ютів, будь-яких ознак, характерних для скандинавської групи, не знайдено. Археологічні розвідки у Британії теж не виявили нічого спільного у ютів з північногерманською матеріальною культурою. Навпаки, знахідки свідчили про близькість їх творців до римської цивілізації, отож вони могли належати тільки племені, яке жило близько до римських кордонів. Через це, наприклад, В. М. Жирмунський висловлює припущення, що під назвою ютів у Беди виступало не те північне плем'я, що жило в Ютландії, а західногерманське плем'я еутів, історично засвідчене в ті часи в гирлі р. Рейну.

К. Хуттерер так само бере до уваги сумніви, висловлені В. М. Жирмунським, але вважає, що прирейнські еути і ютландські юти — це було те саме плем'я, яке очевидно ще в перші століття н. е. перемістилося на південний захід у загальному потоці ранніх германських міграцій. На ті місця в Ютландії, які вони звільнили, прийшли нові поселенці з Скандинавського півострова, і, як це було часто, їх теж стали звати ютами за місцем нового поселення.

Англі займали на Ютландському півострові територію теперішнього Шлезвігу, де й досі є місцевість під назвою Angeln. Сакси розміщувалися ще далі на південь і на захід по берегах Північного моря. В обох цих великих племенах було немало людей, які раніше бували в Британії — хто наймався до війська бритів, щоб боронити їх від північного ворога — піктів, а хто й сам брав участь у збройних наскоках на британські береги. Ще в II—III ст., коли Британія була римською провінцією, її береги та береги Галлії так страждали від наскоків германців, що римляни мусили збудувати для їх оборони цілу низку берегових фортець (так званий Саксонський берег) і тримати там у постійній готовності спеціальне військо і флот.

Після того як римські легіони в часи розпаду імперії покинули Британію, брити певний час боронили себе самі. Але в першій половині V ст. натиск піктів настільки посилювався, що вожді бритів звернулися за допомогою до римлян, а, одержавши відмову, як це часто бувало, запросили своїх постійних супротивників — германців як федератів (союзників). У розповіді Беди про прибуття ютів є багато мотивів фольклору та легенд, в тому числі й представлення цього процесу як одноразової події. Насправді міграція германських племен до Британії тривала кілька століть і мала кілька етапів. Автор одного з найдавніших джерел Гільдас весь час пише тільки про саксів як завойовників острова, Беда зазначає також англів і ютів. Прокопій із Кесарії повідомляє, що в Британії було чимало й фризів, про що свідчать також дані топоніміки (назви Фристон, Фрессінгфілд, Фрізінгем та ін.). Проте, можливо, це були пізніші фризькі торгові поселення. Юти зайняли в Британії невелику частину — пізніший Кент, сакси розташувалися північніше, створивши королівства Уессекс, Сассекс, Ессекс, англосасони оселилися ще далі на північ, утворивши королівства Нортумбрія, Мерсія і Східну Англію. Протягом усього періоду колонізації германці воювали не тільки з бритами, між власними германськими королівствами теж точилася невпинна боротьба, в якій на перше місце висувалися то Нортумбрія, то Мерсія, а з IX ст. Уессекс, який нарешті об'єднав під своєю владою всю тогочасну Англію.

Протягом перших століть після оселення германські племена зберігали в Британії родовий устрій, але в ньому вже яскраво позначалися риси розкладу, а в VII—X ст. відбувається інтенсивний перехід до феодального ладу. Колишній племінний поділ поступово стирається, складається нова етнічна і територіальна спільність. Цей процес не припинявся навіть тоді, коли окремі частини цієї спільності були політично й економічно роз'єднані, і вів до поступового формування англійської народності.

У X—XI ст. Британські острови зазнали особливо руйнівних нападів скандинавських дружин. Велика кількість скандинавів назавжди оселилася в Англії і потім перемішалася з її попереднім населенням.

У 1066 р. Англію завоювали нормани, що прийшли з Франції. Ця подія є віхою, що в історії англійської мови означала кінець давньоанглійського періоду.

Відомості про фризів доходять від античних авторів з кінця I ст. до н. е. У 12 р. до н. е. вони виплачували данину римлянам, але згодом повстали й уперто боронили свою свободу. Жили фризи тоді на узбережжі Північного моря в районі озера Флевум і на прилеглих островах, а пізніше поширилися узбережжям на захід — приблизно до р. Шельди і на схід до гирла р. Везера. Фризи мали активні торговельні зв'язки з народами Скандинавії та узбережжя Північного моря. У VI ст. південну частину цього моря навіть називали Фризьким морем. Фризьке місто Доростат на нижньому Рейні було широко відоме в Європі як важливий центр торгівлі. Навіть на Скандинавському півострові на озері Меларен (у теперішній Швеції) фризи створили важливий осередок торгівлі — місто Бірка.

Поступово на фризьких землях виникло три державні утворення — три Фрисландії: Західна, Середня і Східна. Із Східної Фрислан-

дії пізніше почався міграційний рух на північ — на південно-західному березі Ютландії та островах Гельголанді, Зільті, Амрумі, Фері та інших виник новий етнічний осередок фризької народності — північні фризи. Ще пізніше зі Східної Фрисландії відбулося переселення фризів на схід у Нижню Саксонію, де в середовищі носіїв нижньонімецьких (саксонських) діалектів утворилася етнічна група східних фризів.

Протягом VIII ст. фризькі землі поступово потрапляють у залежність до франків. Цей процес ішов майже одночасно з наверненням фризів до християнства. Після утворення франкської імперії всі три Фрисландії — Західна, Середня і Східна — входять до її складу як окремі графства. У IX ст., коли імперія франків розпалася, вони ввійшли до складу східно-франкської, пізніше Священної Римської імперії германської нації.

Після заперкої, майже сторічної, боротьби голландські графи в 1289 р. завоювали Західну Фрисландію, і вона швидко втратила свій фризький характер. Середня Фрисландія протягом XIII—XIV ст. зберігала самостійність. Згодом вона перетворилася на ряд селянських республік, об'єднаних у так званий Упстальбомський союз, і таким чином змогла досить довго опиратися зовнішнім нападам. Від цих часів походить більшість пам'яток давньофризької писемності, що дійшли до наших днів. Але в XIV ст. внутрішні чвари серед фризів послабилися. Частина Фрисландії від р. Лауверс до р. Емс потрапляє під владу нижньосаксонського ганзейського міста Гронінген. Решта Середньої Фрисландії на захід від р. Лауверс у середині XIV ст. теж втратила політичну незалежність. У 1498 р. її намісником було призначено герцога Альбрехта Саксонського, а в 1529 р. вона переходить у володіння Габсбургів. Східна Фрисландія після 1464 р., коли її графом став Ульрік Кірксена, остаточно підпала під нижньонімецький вплив і поступово стала втрачати свій фризький вигляд, мову і звичаї.

Сакси стали відомі римлянам з III—IV ст. н. е. В цей час вони вже стояли на чолі великого племінного союзу, куди, крім них, входили хавки, ангриварії, херуски та ін. Після того як частина саксів переселилася в Британію, решту племені, яка лишилася на попередніх місцях, стали називати континентальними саксами, на відміну від британських англо-саксів. Їхній племінний союз міцнів і швидко став відігравати важливу роль на північному заході Європи. Щодо суспільного розвитку сакси значно відставали від інших германців, королівська влада у них так і не створилася, рештки патріархально-родового ладу трималися міцно. У саксів найдовше трималося язичество. Але велика чисельність і войовничість робила їх грізним противником. Саме під їх тиском мусили залишити свої місцевості і піти на південь лангобарди — досить сильне плем'я. У середині VI ст. сакси разом з франками розгромили тюрингів і поширили свої володіння аж до середньої течії Ельби. Коли франки дали самі заходилися підкорювати собі інші германські племена, сакси вчинили їм відчайдушний опір. Тільки після кількох десятиріч невпинних кривавих і спустошливих воєн сакси були змушені підкоритися франкським королям і прийняти християнство. Так само силоміць були запро-

ваджені в них феодальні порядки. У 852 р. в складі франкської імперії було створене саксонське герцогство, і з тих часів історія саксів стає невіддільною часткою історичного розвитку німецької народності.

Створення франкської держави мало важливе значення для всього дальшого розвитку германців. Почалося воно з того, що вождь Хлодвіг з роду Меровінгів об'єднав салічних і рипуарських франків. У 486 р. він захопив північну Галлію, знищивши там рештки римського панування. В 496 р. Хлодвіг переміг алеманів на верхньому Рейні, а в 507—509 рр. приєднав до своєї держави вестготську Аквітанію. Найближчі спадкоємці Хлодвіга підкорили германське плем'я тюрингів (531 р.) і бургундське королівство (534 р.). Верхність франків були змушені визнати й баварці, хоч вони й лишилися відносно незалежними. Так під владою Меровінгів було зібрано більшість західногерманських племен континенту. У 496 р. Хлодвіг прийняв християнство, щоб забезпечити собі підтримку римської церкви.

У другій половині VI ст. держава Меровінгів розпалася. Тільки в VIII ст. до її відновлення взялися місцеві магнати — королівські майордоми. Завершив об'єднання Карл Великий (768—814 рр.), який повернув під свою владу всю колишню державу Меровінгів. У 774 р. він підкорив королівство лангобардів в Італії, у 788 р. Баварію, протягом 772—804 рр. вів криваву війну з саксами. Об'єднавши територію майбутніх трьох держав — Франції, Німеччини й Італії, Карл прийняв титул римського імператора, намагаючися спертися на традиції колишньої Римської імперії.

Протягом перших чотирьох століть існування франкської імперії тенденції до централізації країни протистояла не менш сильна тенденція до її подробнення. Це було характерним для періоду розкладу первіснообщинного ладу та зародження феодальних відносин. Війни й завоювання прокладали шлях великому землеволодінню і спадковій приватній власності на землю. Дрібні землевласники убожили від невпинних воєн і потрапляли в кріпацтво до заможних одноплемінців. Натуральне ведення господарства сприяло економічній роз'єднаності окремих областей, що набували дедалі більшої незалежності від центрального уряду. Так створювалися основи феодального суспільства.

В епоху Меровінгів і Каролінгів ще не можна було говорити про існування німецької чи французької народності, хоч в етнічному й мовному відношенні між окремими частинами імперії вже існували відмінності. Істотною віхою в процесі розмежування населення імперії Карла Великого на мовні колективи вважають поділ імперії між онуками Карла. За Верденською угодою 843 р. її західна частина (майбутня Франція) відійшла до Карла Лисого, східна частина (майбутня Німеччина) — до Людовіка Німецького, а південна (майбутня Італія) разом з імператорською короною лишилася в найстаршого брата Лотара. У його ж володінні залишилася й уся середня смуга — долини Рейну і Рони (тепер. Лотарінгія). За рік до цього поділу Людовік Німецький і Карл Лисий уклали в Страсбурзі союз проти Лотара. Текст цієї угоди — так звані «Страсбурзькі клятви» — був уже написаний двома мовами — німецькою й французькою, щоб бути

зрозумілим для обох сторін. Ця двомовність документу свідчила про те, що мовне розмежування зайшло вже далеко. Французький текст документа є найдавнішою пам'яткою французької мови, а її німецький текст належить до найраніших пам'яток давньоверхньонімецької мови.

На території теперішніх Нідерландів і Бельгії в римські часи жили германські племена фризів, батавів і саксів, а також кельти. У V ст. сюди прийшли франки. Після смерті Карла Великого південь Нідерландів відійшов до Лотарінгії, а в XII ст. тут виник цілий ряд феодальних герцогств — Брабант, Люксембург, Лімбург та ін. На півночі вже в ті часи відіграла провідну роль Голландія. Згодом землі Нідерландів увійшли до складу Священної Римської імперії германської нації. З розмаїтого в етнічному відношенні населення тут поступово формувалася єдина нідерландська народність.

Державні утворення, створювані германцями на різних територіях Західної Римської імперії, зазнавали різної долі. Там, де германців було небагато (в Італії, Іспанії, Галлії), вони змішалися з місцевим населенням. Взагалі германська знать ставилася з великою симпатією до всього римського, зокрема великою пошаною користувалася латинська мова. Тому в цих країнах в основу мовного розвитку лягла народна латинь. Нею розмовляло ще до приходу германців місцеве населення, вже цілком романізоване. Навіть вестготи й лангобарди досить швидко втратили свою власну германську мову, причому ще раніше ніж втратили державну незалежність. Наслідком короткого періоду існування на території колишньої Римської імперії германських варварських держав була лише невелика кількість лексичних запозичень з германських мов у відповідні романські. Порівняно міцнішим і тривалішим був вплив франків на населення Галлії, через це в сучасній французькій мові спостерігається більше германізмів, ніж в інших романських мовах. На старих германських землях на схід від Рейну, а також на широкій лівобережній смузі, яку франки й алемани колонізували ще в IV—V ст., зберігаються західногерманські племінні діалекти, що пізніше лягли в основу німецької мови.

Північногерманські племена розвивались досить своєрідно. Природні умови Скандинавії мало сприяли землеробству, землі не вистачало, тому тутешні германські племена мусили шукати собі простору. Вище вже говорилося, що в II—III ст. звідси переселилися на континент віндильські (східногерманські) племена. Припускають, що ще раніше це зробили лангобарди, які на континенті приєдналися до західних германців.

Про данів відомо, що вони переселилися зі східної частини Скандинавського півострова в Ютландію, де до кінця V ст. поширилися на південь до річки Ейдер, яка стала етнічною межею між північними й західними германцями. Центр данів був спочатку на острові Зеландія, де містилися народні збори і резиденція королів — легендарний замок Георот, оспіваний в англосаксонській поемі «Беовульф». Про найдавніший період історії данів розповідається в різних епічних оповіданнях про Скедунгів (першу династію данських королів). Самі ці оповідання до нас не дійшли, але їхній зміст викладено в

«Історії данів» Саксона Граматика, в давньоісландській «Сазі про Скелдунгів» (XIII ст.) і в англосаксонському епосі («Беовульф», «Відсіт», «Бій у Фінсбурзі»). Південна частина Скандинавії (провінція Сконе) довго зберігала етнічний і політичний зв'язок з Данією і аж до 1660 р. входила до її складу.

Плем'я свеїв жило в I ст. н. е. в центральній частині теперішньої території Швеції біля озера Меларен. Їхнім центром була Упсала, де розташовувалась резиденція свейських королів династії Інґлінгів. Епічні оповідання про них пізніше використав Сноррі Стурлусон у своєму творі «Сага про Інґлінгів» (1230 р.). Це було міцне й численне плем'я, яке мало великий вплив на інші північногерманські племена.

На півдні Скандинавії, на схід і захід від озера Веттерн, де тепер розміщуються шведські провінції Östergötland, Vestergötland, жило плем'я гаутів. В англосаксонській поемі «Беовульф» гаути є союзниками данів. Десь у X—XI ст. гаути змішалися зі свеями, а пізніше разом з ними створили шведську народність.

У західній частині Скандинавського півострова (на території теперішньої Норвегії) існувало багато дрібних племен і племінних груп. У 872 р. після тривалої боротьби їх об'єднав вождь Гаральд Прекрасноволосий, який почав дуже суворо розправлятися з непокірними. Тоді частина вождів, зібравши своїх прихильників, вирушила через море в Ісландію. Колонізація острова тривала з 870 до 930 р. В Ісландії довше, ніж у Норвегії, зберігався патріархальний родовий лад, що теж мав форму військової демократії. Вільне населення збиралося на народні збори «тинґи», які вирішували всі справи в своїй окрузі. Від 930 р. існували й загальні народні збори всього острова — «альтинг». Ісландія зберігала свою незалежність до 1261 р., коли її було приєднано до Норвегії. В часи незалежності в Ісландії розквітла багата й своєрідна література: міфологічний і героїчний епос, поезія скальдів, прозаїчні саги, історичні та юридичні твори тощо. Мова остров'ян розвивалася досить своєрідно, й зрештою сформувалася в цілком окрему лінгвістичну систему — ісландську мову.

В епоху раннього середньовіччя скандинавська північ була краєм, надзвичайно відсталим у суспільному й культурному відношеннях: до кінця першого тисячоліття нашої ери, а частково й пізніше, скандинавські народи жили в умовах родового ладу. З кінця VIII ст. тут почався другий період переміщень і військової експансії, який дістав назву «епохи вікінгів» (800—1050 рр.). У цей час скандинавські воєнні дружини — нормани (тобто «північні люди») — чинять систематичні морські наскоки на території інших країн. Піратство й грабунок вони поєднували з торгівлею, захоплювали й колонізували іноді чималі території. Особливо терпіли від них Англія й Франція. У 911 р. французький король віддав вікінгам велику територію на півночі Франції, яка дістала назву Нормандії. Оселившись там, нормани швидко асимілювалися й перешли на французьку мову. Систематично нападаючи на Англію, скандинави захопили велику прибережну смугу в її північній і східній частинах. Один час вони навіть прибрали до своїх рук усю країну (король Кнут Датський, 1016—1033 рр.).

У IX—X ст. норвежцям пощастило підкорити значну частину

кельтської Ірландії. В цей же час вони колонізували Ісландію й низку островів на півночі Атлантичного океану — Оркнейські, Шетландські, Гебрідські й Фарерські. Ісландці, в свою чергу, відкрили Гренландію й створили там свою колонію (990 р.), досягли берегів Ньюфаундленду й Лабрадору в Північній Америці. Поселення ісландців у Гренландії існували аж до кінця XIV ст.

Шведські дружини бували й на Русі, де їх знали як «варягів» (від давньошведського *varanger*). «Великим шляхом із варяг у греки» вони доходили до Константинополя, що давньопівнічною мовою звався *Miklagarde* *велике місто*, систематично нападали на візантійське узбережжя, служили найманцями у візантійському війську та в дружинах руських князів.

У IX ст. човни скандинавських вікінгів досягали на півночі берегів Білого моря. Водночас вони частенько відвідували й Середземне море, непокоїли наскоками південь Франції й Італію. Пізніше, в XI ст., нормани — вихідці з французької Нормандії — завоювали Англію (1066 р.), заснували норманські королівства на півдні Італії (в Апулії) і на Сіцилії (1040 р.).

Епоху вікінгів іноді називають «останньою хвилею великого переселення народів». Але ця аналогія є неправильною. Мандрівки й наскоки вікінгів не були переміщенням великих народних мас, поселення скандинавів на захоплених територіях не були настільки численними, щоб їх мешканці могли більш-менш довго зберігати свою етнічну й мовну самостійність. Їхнє існування мало наслідком лише певну кількість лексичних запозичень із скандинавських мов у мові місцевого населення. Проте з точки зору розвитку самого суспільства скандинавських країн ця епоха була важливим історичним етапом. Грабіжницькі походи сприяли соціальному розшаруванню племен, нагромаджували багатства в руках меншості, зміцнювали владу конунгів і вождів, а зрештою сприяли ліквідації патріархальних родових відносин та племінного ладу і виникненню на його руїнах великих державних утворень. За ці кілька століть північні германці перейшли від військової демократії родового ладу до феодалізму.

8. ДАВНЬОГЕРМАНСЬКІ МОВИ

Відокремлення спільногерманської мови від індоєвропейської відбувалося протягом дуже тривалого часу. Цей процес умовно поділяють на два періоди:

1. Ранньогерманський — від епохи поступового виділення з західного індоєвропейського ареалу до стабілізації спільногерманської мови як окремої системи. В цей час у ній зберігається ще багато рис, властивих індоєвропейській мові-основі: відносна автономність складу, відсутність структурної різниці між наголошеними і ненаголошеними складами, наявність у парадигмі імені двох наголошених типів (з постійним і з рухомим наголосом), а в системі дієслова двох видо-часових основ, які умовно називаються інфектом і перфектом.

2. Пізньогерманський — від стабілізації спільногерманської мови до її розпаду на окремі групи германських діалектів. Відмінною ознакою цього періоду є насамперед стабілізація германської системи наго-

лосу: він закріплюється на першому складі кореня й набирає динамічного (силового) характеру, внаслідок чого виникає протиставлення наголошених і ненаголошених складів, наголошені й ненаголошені голосні починають розвиватися по-різному, виникають явища асиміляції. Уже в ранньогерманській мові були без сумніву деякі діалектні відмінності, які в пізньогерманський період поглиблюються і зрештою спричиняють виразне членування германського мовного масиву.

В епоху, що настала після Великого переселення народів, з германських племінних діалектів почали розвиватися територіальні діалекти, а з них пізніше стали формуватися мови народностей — давньогерманські мови. Цей процес був нерозривно пов'язаний з утворенням із стародавніх племен і племінних союзів германських держав та з їх поступовим зміцненням.

Давні східногерманські мови — готська, вандальська, бургундська та інші — вимерли ще в ранньому середньовіччі, а їх носії асимілювалися з іншомовним населенням завойованих ними територій. Від мов вандалів, бургундів, бастарнів дійшли до нас тільки окремі слова — імена та назви місцевостей. Одна готська мова відома нам більш-менш повно завдяки великим зв'язним текстам IV ст., що дійшли до наших днів.

З племінних інгвеонських діалектів англів, саксів і ютів на території Британських островів сформувалася давньоанглійська мова. Дуже подібні до неї були діалекти фризських племен, з яких утворилася давньофризська мова. Племена саксів, які лишилися на прибалтійських землях, користувалися діалектами, що стали основою для створення давньосаксонської мови.

З істеонських племен, розміщених по Рейну і Везеру, найбільшу роль відігравали франки, діалекти яких зазнали різної долі. Частина західних нижньофранкських діалектів у взаємодії з діалектами фризів і саксів стала основою для створення давньонідерландської мови. Інші західні франки змішалися з романізованим населенням колишньої Галлії. Середньо- і верхньофранкські діалекти змішалися з діалектами ерміонських племен — алеманів, свевів, квадів, гермундурів, маркоманів та інших — і дали разом з ними початок давньоверхньонімецькій мові.

Північногерманські племена розмовляли різними діалектами так званої давньопівнічної мови (Old Norse), яка в X ст. поділилася на дві гілки. Західна дала початок давньонорвезькій мові, південно-західні діалекти якої в IX—X ст. були перенесені переселенцями в Ісландію, де в умовах ізоляції розвинулися в окрему давньоісландську мову, і на Фарерські острови, де також сформувалася місцева фарерська мова. Східна гілка давньопівнічної мови стала основою для розвитку давньошведської і давньодатської мов.

У розвитку окремих германських мов було багато спільного, але були й відмінності, зумовлені різними соціально-історичними обставинами, в яких існував даний народ.

Давньоанглійська, або англосаксонська, мова охоплювала період V — другої половини XI ст. З часом племінні діалекти германців Британії стали основою для формування територіальних —

нортумбрійського і мерсійського з діалекту англів, уессекського з діалекту саксів і кентського з діалекту ютів. Кожен з них лишив свої пам'ятки писемності.

Давньоанглійських пам'яток рунічного письма збереглося мало. Найвідомішим з них є напис на кам'яному хресті, що стоїть поблизу села Рутвел на південному заході Шотландії. Тут записано рунами невеликого вірша релігійного змісту. Інший рунічний напис давньоанглійською мовою зроблено на скриньці з китового вуса, знайденої у Франції поблизу міста Клермон-Феран. Цей текст містить кілька віршованих рядків про китовий вус. Обидва написи припадають, напевно, на VIII ст.

Пам'ятки латинського письма цього періоду значно багатші. Англосакси мали багато різних жанрів поезії — пісні робочі, військові, застольні, весільні, похоронні плачі, гномічні вірші та ін. Деякі з них були записані в пізніші часи з усної розповіді. Найвидатнішою пам'яткою англосаксонського епосу є поема «Беовульф», що дійшла в списку X ст., але була складена десь у кінці VII — на початку VIII ст. У ній розповідається про подвиги легендарного героя Беовульфа, який визволяє сусідній народ данів від страхітливої й жорстокої потвори Гренделя, а в похилому віці врятовує свій власний народ гаутів від дракона, що спустошував усю країну. Збереглося також кілька англосаксонських ліро-епічних і епічних віршів («Мандрівник», «Плач Деора», «Мореплавець», «Руїни»).

Після прийняття християнства (кінець VI ст.) в Англії починає розвиватися клерикальна поетична література, в якій ще виразно відчувається вплив народної епічної традиції. Це перекази біблійних легенд — так звані «поєми кедмонівського циклу» (їх приписували легендарному поету Кедмону, що нібито жив у VII ст.). Важливими літературними і мовними пам'ятками є твори Кюневульфа (кінець VIII — початок IX ст.) — головним чином життя святих «Єлена», «Андрій», «Юліана» та ін.

Проза в англосаксів починає розвиватися з VIII ст. Найважливішими її пам'ятками є твори уессекського короля Альфреда (848—901) — в основному переклади латинських творів, які призначалися для вивчення в школі. Переклади Альфреда відзначалися своїм творчим характером і були далекі від поширеного на той час рабського наслідування оригіналу. Наприклад, у переклад «Всесвітньої історії» Орозія Альфред вставив свій оригінальний текст — розповідь про мандрівки Охтере і Вульфстана. Зразками пізньої англосаксонської клерикальної прози були твори вчених кліриків Ельфріка (X ст.) і Вульфстана (початок XI ст.). Вульфстанові належить чимало проповідей, що відзначаються високою патетикою.

Щодо структури давньоанглійська мова була мовою флективною. Вона мала складну систему відмінювання імен і дієслів, вільний порядок слів у реченні. Словниковий склад був досить однорідним, запозичень з інших мов було порівняно мало. Кельтські елементи обмежувалися в основному топонімією. З латинської мови англосакси запозичили слова в основному побутового характеру, причому частина з них могла потрапити до їхніх діалектів ще на континенті, інші були запозичені вже на острові від кельтів. Пізніші латинські запозичення

в давньоанглійській мові припадають на часи християнізації Англії (починаючи з VI ст.).

У X—XI ст. діалекти англів і саксів зазнають великого впливу скандинавських діалектів, якими розмовляли вікінги, що нападали на Британські острови та осідали на їх узбережжях. Ці скандинави були зрештою асимільовані, але їхня мова лишила помітний слід в англійській — близько 650 лексичних запозичень здебільшого побутового характеру. Було запозичено в англійську мову навіть такі скандинавські слова, в яких начебто й не було потреби, бо існували відповідні власні позначення (сучасні англійські *law закон*, *fellow хлопець*, *sky небо*, *window вікно*, *take взяти*, *die помирати*). Вплив скандинавських діалектів та змішування їх з давньоанглійськими могли прискорити ряд процесів структурного розвитку, зокрема процес розпаду давньоанглійської флексії.

У 1066 р. Англію завоювали нормани і в країні встановилася двомовність. Офіційною мовою урядових актів, мовою королівського двору, судочинства, церкви й освіти стає французька (власне її нормандський діалект), англійська ж мова обмежується сферою розмовно-побутового вжитку. Уесекська писемна традиція в зв'язку з цим занепадає, давньоанглійська мова на тривалий час втрачає свої нормалізуючі центри і виступає у вигляді окремих діалектів.

Давньофризська мова існувала з V ст. до 1550 р. Від більшої частини цього періоду будь-які значні пам'ятки писемності цією мовою не дійшли. Найдавніші її зразки — це окремі слова, назви тощо в латинських рукописах, особливо у «Фризській правді» (802 р.). Фризам також приписують кілька рунічних написів (переважно на монетах), але з приводу їх фризського характеру висловлюються сумніви. Найвірогіднішим є фризський рунічний напис на мечі з Аруму, який читається *edlboda прикмета хвороби* (*edl* відповідає *д.* *англ.* *ād* *хвороба*).

Є певні ознаки, що давні фризи мали свій героїчний епос (згадки про поета-співця Бернлефа), гномічні вірші, балади тощо. У пізніших юридичних текстах натрапляємо на фрагменти алітераційних і римованих віршів, поетичні формули, тропи тощо.

Серед мовних пам'яток, що дійшли в пізніших записах, відзначаються балада «*Thef Freske Rijm*», написана близько 1490 р. римованим двовіршем; у ній розповідається про те, як Карл Великий дарував фризам ряд привілеїв; «Сага про Магнуса», де припускається зміщення часових планів: сага оповідає про те, як фризи під проводом прапороносця Магнуса завдали поразки римлянам і за це Карл Великий нібито дарував їм «сім свобод» (їх зміст наводиться тут же); римована хроніка приблизно XIII ст. «Про давню свободу фризів», у якій теж повідомляється (в переробці) про привілеї, даровані фризам Карлом.

Навіть у цих пам'ятках значне місце посідає юридична тема (привілеї й свободи), всі ж інші пам'ятки давньофризської писемності — це суцільні юридичні тексти, складені в XI ст. і пізніше. Найважливіші з них: «Сімнадцять привілеїв» (XI ст.), «Двадцять чотири статуту» (кінець XIII ст.), «Давні закони магістратів» (XI ст.), «Дипломатичний кодекс західного Лауверса» (XI ст., частину цього тексту відносять

до IX ст.) та ін. Цікавими з мовного боку є так звані грамоти (*Urkunden*). Це різноманітні документи, листи, хроніки, написані в Середній Фрисландії між 1329 і 1573 роками.

Давньофризські документи і пам'ятки дійшли до нас в рукописах, які звичайно називають за місцем їх остаточного завершення або зберігання Рюстрінзьким, Брокмерським, Емсінзьким та ін. Давніші з них, що виникли на території на схід від р. Лауверс, традиційно називають давньосхіднофризськими, а пізніші, які створено протягом XV ст. (коли фризська мова вже була витіснена з цих територій), — давньозахіднофризськими. Цей поділ, однак, зазнає критики, оскільки він базується не на мовних, а на локальних ознаках. Виходячи з мовних особливостей зазначених текстів, серед них виділяють пам'ятки класичного давньофризського періоду і післякласичного, причому серед останніх окремо вирізняють грамоти.

Класична давньофризська мова — дуже гомогенна. У неї досить послідовний правопис, довгота голосних позначається тільки в крайніх випадках за допомогою постпозиції *e* або подвоєнням літери. Глухий і дзвінкий міжзубні приголосні *f*, *ð* передаються сполученням літер *th*. У закінченнях слів ще часто вживаються повні голосні. Лексика майже виключно германська, багато юридичних термінів відомі тільки у фризській мові. Будова речення стереотипна. Стилiстичною особливістю класичного давньофризського є вживання алітерацій і поетичних формул.

Післякласичні давньофризські тексти представляють кілька правописних систем. Довгота голосних передається постпозицією *e*, подвоєнням рідше. Замість літери *g* часто пишеться *gh*, замість *th* звичайно *d* або *t*, поряд з *sk*, *sc* також *sch*, поряд з *i* вживається *y*. У флексіях часто спостерігається збіг відмінкових і родових закінчень, голосні в закінченнях редукуються, найчастіше зустрічається *e*. Помітний великий вплив середньоніжньонімецької і середньонідерландської мов у правописі і в словнику. Під впливом латинського синтаксису будова речення стає чіткішою і логічнішою. У мові давньофризських грамот характерним явищем є дуже безладний синтаксис, довільний правопис, своєрідна спеціальна термінологія, часто вживаються штамп.

Давньо**саксонська** мова, якою користувалися континентальні сакси, охоплювала період IX—XII ст. Оскільки сакси дедалі більше зближувалися з південними і центральними германцями, давньо**саксонська** мова поступово набирає все більш окреслених ермінонських рис. Через це в літературі її іноді називають давньоніжньонімецькою мовою, що навряд чи можна вважати правильним. Пам'яток писемності давньо**саксонської** мовою до нас дійшло небагато, причому вони в основному релігійного характеру. Це поема «Геліанд» («Спаситель»), написана алітераційним віршем. У ній описується життя Христа, але в описі біблійних подій і фактів, у пейзажах тощо виразно відчувається вплив германського героїчного епосу. З рукопису XII ст. збереглося 6 тис. рядків, вважається, що оригінал було створено в IX ст. До цього ж часу відносять уривок з поеми «Генезис», де в 300 рядках викладено біблійну легенду про створення світу. В обох пам'ятках уже дуже помітні верхньонімецькі впливи. З дрібніших пам'яток дійшли грамоти, податкові списки, благословення і т. ін.

Давньоверхньонімецька мова склалася у східній частині франкської держави, де з центральних і південних германських племен — франків, алеманів, баварців, тюрінгів та інших — відбувалося формування німецької народності. Їхні племінні діалекти поступово перетворилися в територіальні, а їх сукупність виробила нову мовну систему — мову німецької народності. Згодом у цих територіальних діалектах виникають уже нові місцеві відмінності, не пов'язані з колишнім племінним поділом.

Давньоверхньонімецька мова охоплювала період з VIII до XI ст. Вона мала такі основні діалекти: 1) середньонімецькі, до яких належали: середньофранкський (рипуарський і мозельський), рейнсько-франкський і східнофранкський, і 2) південнонімецькі — південнофранкський, баварський, алеманський. Кожний з них мав власну писемність.

Ті франки, які жили в західній частині франкської держави, як уже говорилося, перейшли на мову місцевого населення — народну латинь, і саме цю галло-романську мову стали називати *francisc frankська мова*. Рідну мову франків — германську називали словом *diutisc* — дослівно *народна мова* (від *diot народ*). Пізніше цю назву поширили й на мову тих германських племен, які жили за Рейном (у так званій «внутрішній» Германії). З середини XII ст. це слово стало самоназвою німецької народності і її власної мови (сучасне німецьке *Deutsch*).

Найдавнішими пам'ятками давньоверхньонімецької мови були глоси і словнички-глосарії VIII ст. Ще часів язичества стосується пам'ятка «Пісня про Хільдебранта» VIII ст. — уривок епічної поеми з циклу про Дітріха Бернського. У мові «Пісні» поєднано південні і нижньонімецькі елементи. Це високохудожній твір, що має велику цінність як зразок дохристиянського героїчного епосу германців.

До прозаїчних християнських пам'яток цього періоду належить ряд перекладів клерикальної літератури, наприклад «Ісідор» — переклад богословського трактату VIII ст., що відзначається високою для свого часу майстерністю і осмисленістю відтворення оригіналу; «Татіан» — дуже механістичний переклад евангелія. Велике значення у кінці X — на початку XI ст. мала перекладацька діяльність Ноткера — керівника монастирської школи в Сен-Галені. Він переклав з латинської мови ряд класичних і релігійних творів, ці переклади використовувалися в тодішніх школах як посібники. Ноткер також записав багато народних приказок і прислів'їв. У своїх рукописах він користувався досить продуманою системою правопису. Ноткер уперше спробував створити німецьку філософську термінологію. Але в його мові багато латинських запозичень. Від XI ст. дійшли також переклади абата Віллірама, переклад популярного збірника фантастичних оповідань «Фізіолог» та ін. Зразком ділової прози цих часів є «Стразбургські клятви» 842 р. на рейнсько-франкському діалекті.

З поетичних пам'яток цього періоду видатною є Весобрунська молитва 814 р. Це біблійний міф про створення світу з домішкою різних язичеських уявлень, викладений алітераційними віршами. Цікавою є також поема «Муспіллі» (друга половина IX ст.) про страшний суд, віршований переказ евангелія, виконаний Отфрідом (60-ті роки

IX ст.), який уперше в германській поезії відійшов від алітераційного вірша і застосував риму. Світський характер, хоч і з виразними християнськими мотивами, має невелика римована поема «Пісня про Людовіга», де оспівується перемога західно-франкського короля Людовика III над норманами 881 р.

У фонетичному відношенні давньоверхньонімецька мова вже істотно відійшла від спільногерманської. Тут широко представлені чергування голосних (аблаут) і явище умлауту. Основні відмінності в системі приголосних зумовлені другим (верхньонімецьким) пересувом приголосних. У більшості верхньонімецьких діалектів проривні **b, d, g** втратили свою дзвінкість. У граматиці будові давньоверхньонімецька мова ще зберігає значні залишки флективності. Ненаголошені закінчення і афікси тут ще дуже різноманітні і повнозвучні. Але, починаючи з X ст., редукація ненаголошених голосних посилюється, і різні відмінкові та особові закінчення починають збігатися. Внаслідок цього руйнується стара система відмінювання за основами, втрачається колишній поділ слабких дієслів на класи. Повністю витісняється п'ятий — інструментальний відмінок. У будові речення ще немає чіткого порядку слів, неприйменникові відмінки переважають над прийменниковими конструкціями. Поряд з двоскладними реченнями поширені односкладні, без підмета. Структура складного речення ще не усталена, кількість його моделей невелика. У лексиці писемних пам'яток дуже помітний вплив латинської мови.

В історії нідерландської мови період VII — XI ст. іноді називають давньонідерландським, але проти цього висловлюються й заперечення, тому що власне нідерландської мови тоді ще не було. В цей час на території Нідерландів і сусідньої Бельгії були в користуванні германців нижньофранкські діалекти, тому правильніше цей період так і називати давньофранкським. Найдавніші пам'ятки цієї мови — глоси в «Салічній правді» — кодексі законів салічних франків періоду Каролінгів. Від IX—X ст. дійшли переклади деяких псалмів Старого Завіту. Важливими є також нижньофранкські глоси в різних латинських рукописах, давні топоніми території Нідерландів.

Нижньофранкський діалект взаємодіяв з фризькими і саксонськими. Фризькими ознаками в давньонижньофранкській є, наприклад, група приголосних *ft* порівняно до франкської *cht* (нід. *bruiloft весілля*), втрата в багатьох словах префіксів *ge-*, *be-* (*heel* поряд з *geheel зовсім*, *hogen* поряд з *behogen належати*), сполучення *sj*, *tj*, (*sjouwen [sauwə] тягти*, *tjalk човен*); а також багато слів фризького походження. Особливо відчутний фризький вплив у північних провінціях Нідерландів. Вплив саксонських діалектів найвідчутніший у словнику. XII ст. вважається вже початком середньонідерландської мови.

У Скандинавії до самої епохи вікінгів була поширена єдина давньоскандинавська, або давньопівнічна, мова. Вона зберігала ще ряд досить чітких ознак германської мови-основи. Наприклад, закінчення називного відмінка однини окремих класів відмінювання *-s*, яке в інших германських мовах або перейшло в *-r*, або відпало, тут збереглося як R: *got. dags, д. сканд. dagaR день* (< *герм. *dagaz*): *got. wulfs, д. сканд. wulfaR вовк* (< *герм. *wulfaz*);

гот. *gasts*, д. сканд. *-gastiR gicstь* (< герм. *gastiz). У збереженні кінцевих ненаголошених голосних давньоскандинавська мова виявляється ще архаїчнішою, ніж готська; пор. д. сканд. *hogna*, гот. *haurp rig*. Але до початку епохи вікінгів цей архаїчний стан дуже змінився. Відпадання кінцевих голосних і приголосних, а також випадіння слабо наголошених голосних стають все частішими, наприклад: *hogna* > *hogn множ.*, *hognu > *hogn*; *landu > *lōnd множ.* країни. Паралельно з редукцією відбувається умлаут, наприклад: *landu > *lōnd країни*, *gastiR > *geste gicstь*, *herto > *hǫarta серце* та ін. Перед голосними заднього ряду зникає початкове *j*, *w*: *jēga > *āg рік*, *juke > *ok ярмо*, *wulfar > *úlfr вовк*, *wugða > *ogð слово*. Кінцеве *n* спочатку назалізує попередній голосний, а потім відпадає: *geban > *gefa [geva] давати*, *ohsan > *оха знах. вола*. Особливо поширена асиміляція приголосних, наприклад: *gulþa > *goll золото*, *finþan > *finne знаходити*, *staiþnar > *steinn камінь*, *stolar > *stóll стілець*.

Одночасно з цими звуковими змінами, а почасти як їх наслідок, спрощується відмінювання дієслів: д. сканд. **bindiR ти в'яжеш* і **bindiþ він в'яже* звучать уже однаково *bindr*. Виникає синтетичний пасив, що виконує й функцію середнього стану (медіуму) з тією особливістю, що утворюється він як зворотний стан: *kalla називати* > *kalla-sik зватися* > *kallas(k) бути покликаним, названим*. На відміну від інших германських мов, означений артикль, який розвинувся у давньоскандинавській мові з вказівного займенника, не стоїть перед іменником, а приєднується до його закінчення: *dagr день* > *dagr-inn (цей) день*. Виникають і нові займенники *hann він*, *hon вона* та ін.

Ще і в епоху вікінгів усі північні германці сприймають свої племінні діалекти як одну й ту саму мову, яку називають звичайно *donsk tunga*, тобто датською мовою. Свідоме розрізнення окремих скандинавських мов з'являється тільки в пізньому середньовіччі.

У X ст. вже чітко визначився поділ скандинавських діалектів на східну і західну групи. Західна група — давньонорвезькі та давньоісландські діалекти — в цей час мають спільну назву *poṛṛgøp* або *poṛṛgønt mál північна мова*. У східній групі старі дифтонги монофтонгізуються: д. ісл., д. норв. *steinn* — д. швед., д. дат. *stēn камінь*; д. ісл., д. норв. *auga* — д. швед. *øgha*, д. лат. *øghe око*. У східній групі умлаут проведено не так послідовно, як у західній: д. ісл. *kømr* — д. швед., д. дат. *komer він приходить*; д. ісл. *væri* — д. швед., д. дат. *være він був би*. У східній групі у дифтонгізується в *iu* перед сполученням *-ngw-*, *-nkw-*, *-ggw-*: д. ісл. *syngwa* — д. швед. *siunga*, д. лат. *siunge співати*. Початкове *vr-* на сході зберігається, на заході спрощується до *r-*: д. швед. *wriþa* — д. ісл. *riða повертати*. Асиміляція приголосних груп на сході відбувається рідше, ніж на заході: д. швед., д. дат. *æpkia* — д. ісл., д. норв. *eckia вдова*; д. швед., д. дат. *mantul* — д. ісл., д. норв. *møttul пальто*. Закінчення давального відмінка множини в основах на *-u-* на заході *-unum*, на сході *-umín*, наприклад: д. ісл., д. норв. *fótunum* — д. швед., д. дат. *fotumín ноги*. Зворотний пасив на сході також спрощується: д. швед., д. дат. *kallas* — д. ісл., д. норв. *kallask бути покликаним, названим, називатися*.

Давньодатська мова охоплює IX—XVI ст. У XII—

XIII ст. Данія розширила свою територію за рахунок прибалтійських слов'ян. У 1397 р. вона приєднала до себе Швецію і Норвегію, хоч потім і сама на деякий час потрапила в залежність від Ганзейського союзу. Найдавнішими пам'ятками давньодатського періоду були рунічні написи епохи вікінгів, яких знайдено близько 400, рукописна книга «Сконське право» (*Codex gunicus*) кінця XIII ст., де записано пунктованими рунами закони датської провінції Сконе. Латинські рукописи дійшли до нас тільки від XIV ст., це записи місцевих законів, Зеландського і Ютландського права, рукопис «Право міста Фленсбурга», уривки зі збірки легенд, медичних порадників тощо. Пам'ятки XIV—XV ст. — переважно перекладна література релігійно-дидактичного змісту. Найдавнішою датською друкованою книгою є «Датська римована хроніка» 1495 р.

В епоху вікінгів давньодатська мова поширилася в інші краї, зокрема в східну Англію та Нормандію.

Для давньодатського періоду характерні фонетичні зміни: монофтонгізація дифтонгів (X ст.), перехід *ā* > *ō* (XIII ст.) та ін. Але найважливішою з них був так званий датський пересув приголосних, що відбувався в XII—XIII ст. і полягав у тому, що глухі проривні *p*, *t*, *k* після голосного перейшли в дзвінкі *b*, *d*, *g*, а потім у фрикативні *v*, *ð*, *γ*. На письмі відбився тільки перший етап. У цей же час виникла важлива особливість датської мови — так званий поштовх («стьод»), тобто гортанна змичка голосових зв'язок під час вимови звука, подібна до німецького «твердого приступу».

До кінця давньодатського періоду датська мова продовжувала поширюватися на інші території, у XV ст. вона стала державною мовою в Норвегії.

Давньошведська мова існувала з VIII по XVI ст., тобто від епохи вікінгів до Реформації. Найдавнішими її пам'ятками є написи молодшими рунами, яких зібрано понад 2500. Писемні пам'ятки латинським алфавітом з'являються в Швеції майже на сто років пізніше, ніж в інших скандинавських країнах. Найдавнішими з них є два аркуші пам'ятки «Вестйотського права», що датуються 1225—50 рр., тоді як повний її текст — 1280 р. Від початку XIV ст. дійшли до нас записи місцевих законів; до середини XIV ст. відносять пам'ятку «Кодекс короля Магнуса Еріксона». Цінним є також рукопис з уривком збірника легенд *Codex Vgularius* та ін. Деяко пізнішими є списки трьох рицарських балад і римована «Ерікова хроніка», в якій викладено події шведської історії 1249—1319 рр. Пам'ятки другої половини XIV ст. — переклади біблії і легенд, молитовник, повчально-релігійні твори. Зі світських пам'яток представлені переклади рицарських романів, римовані хроніки, медичні трактати, збірки прислів'їв тощо. З середини XIV ст. на давньошведську мову переходять офіційні канцелярії, ділова документація, де все ще відчувається великий вплив датської мовної норми.

Характерними явищами давньошведської фонетики були встановлення рівноваги між наголошеними і ненаголошеними складами, перетворення всіх наголошених складів у довгі (XV ст.), лабіалізація довгого *ā* в *ō* (друга половина XIV ст.) тощо. З XIII ст. відбувається процес палаталізації і спірантизації *g*, *k*, *sk* (тобто перетворення їх у *j*, *tʃ*, *s*).

Поступово руйнується стара чотиривідмінкова система відмінювання давньошведських іменників і прикметників, спрощується дієслівна парадигма.

У XIII ст. внаслідок кількох хрестових походів проти фіннів давньошведська мова проникає в Фінляндію, що з 1284 р. потрапляє в залежність від Швеції.

Давньонорвезька мова склалася на основі різних племінних діалектів, яких у Норвегії було особливо багато. Давньонорвезький період тривав від VIII ст. до 1525 р. Об'єднання норвезьких племен у IX ст. створило умови для формування народності і єдиної мови. У ці часи норвезька мова одержала писемність. В епоху вікінгів норвезька мова поширилася за межі країни в Ісландію, Фарерські та інші острови.

Перші пам'ятки давньонорвезької мови — написи молодшими рунами. Їх налічується близько 350, переважно від XI ст. і пізніших. Латинське письмо поширюється в Норвегії з другої половини XI ст., проте рукописи доходять до нас тільки з другої половини XII ст. — уривки законів, земельних книг, релігійних творів. Найважливіша з них пам'ятка XIII ст. «Королівське зерцало», що містить діалог батька з сином про справи та обов'язки купця, дружинника і короля. Цінним є також рукопис «Саги про Дідріка Бернського» кінця XIII ст.

З кінця XV ст. норвезька мова витісняється з офіційного вжитку в країні датською. Нею перестають користуватися церква, судочинство, адміністрація. Основною сферою її вживання лишається розмовне, побутове спілкування, причому лише в сільських місцевостях, де мова представлена тільки діалектними різновидами. У норвезьких містах формуються змішані говірки з норвезькою фонетикою і синтаксисом і датською лексикою.

Давньоісландська мова склалася на основі західнонорвезьких діалектів, якими розмовляли перші поселенці. Хронологічно давньоісландський період обмежують IX—XVI ст. Ще в XIII—XIV ст. ісландську і норвезьку мову практично не розрізняли, називаючи їх однією й тією ж назвою *þorrþent mál*. Назва *íslenzkt mál* виникла тільки в XV ст.

Цінність давньоісландської мовної спадщини для германістики величезна. По-перше, від неї дійшло дуже багато пам'яток. Щоправда, ісландські рунічні написи (їх 45) не мають великого значення, зате збереглася багата й самобутня література давньоісландською мовою — пісні «Едди», поезія скальдів, прозові саги.

Латинський алфавіт прийшов сюди напевно з Англії в кінці XI — на початку XII ст. Перші рукописи латинським письмом відомі з кінця XII ст.: уривок з книги проповідей, два уривки записів ісландських законів, опис земель Рек'яхольтського монастиря, твір про церковний календар та ін.

Літературні твори доби розквіту ісландської культури XII — XIII ст. дійшли до нас в рукописах, що датуються не раніше як серединою XIII ст.

Народні еддічні пісні були зібрані в так званій «Старшій Едді» (IX ст., дійшла в рукопису XIII ст.), що має три розділи: пісні міфологічні, гномічні та героїчні. Міфологічні пісні «Едди» мають дуже

велике значення, оскільки вони не мають паралелей у творчості континентальних германців. У них подано дуже докладну картину релігійних уявлень скандинавів. Героїчні пісні «Едди» тлумачать сюжети героїчного епосу, які склалися в германців на континенті в епоху переселення народів (перекази про Сігурда, загибель Нібелунгів, про Ерманаріка, Свангільду та ін.).

Поезія скальдів (IX—XIII ст.) змальовувала події своєї сучасності. Дружинні співці-скальди оспівували бойові подвиги конунга і його дружинників за допомогою вишуканих за формою складних віршів. На відміну від епосу, скальдична поезія, поряд з алітераційним віршем, мала обов'язково внутрішню риму і чіткий розмір. Характерною рисою поезики скальдів були кенінги — складні двочленні метафоричні описи якогось простого поняття. У створенні кенінгів між скальдами відбувалися змагання, де вони часом виявляли надзвичайну винахідливість.

Так звану «Молодшу Едду» (близько 1222—1223 рр.) поет Сноррі Стурлусон написав як своєрідний підручник для скальдів, тут він виклав настанови щодо складання поетичних творів і подав зразки для наслідування. У цій збірці теж є три частини: 1) огляд міфології; 2) збірник і пояснення найважливіших кенінгів; 3) метрика — опис поетичних розмірів і строф, вживаних у скальдичній поезії.

Ісландські прозові саги склалися на основі усних оповідань перших переселенців з Норвегії в Ісландію. Більшість цих творів було записано в період між останньою чвертю XII і кінцем XIII ст. Серед них є родові саги, що розповідають історію видатних родів, змальовують картини побуту, сімейні стосунки і звичаї скандинавів епохи вікінгів. Деякі саги є легендарними, фантастичними, і в їхній основі лежать менш вірогідні факти та імена. Передаючись в усній традиції, саги поступово насичувалися казковими мотивами, фольклорною фантастикою.

Важливою особливістю давньоісландської фонетики є відсутність редукції голосних у ненаголошених складах. Серед германських мов це одна, що не має неозначеного артикля. У давньоісландських записках збереглася двоїна. В лексичі характерним є надзвичайно мала кількість іншомовних запозичень.

Давньофарерська мова склалась також на основі колишніх норвезьких діалектів, принесених переселенцями на Фарерські острови у другій половині IX ст. Своєю фонетикою й лексикою вона близька до західнонорвезьких діалектів, а морфологією — до давньоісландської мови. Найдавнішими пам'ятками є кілька рунічних написів і грамот. З кінця XVI ст. доходять до нас земельні книги, а з початку XVII ст. протоколи місцевого парламенту — лагтинга. Найважливішими культурними і мовними пам'ятками є народні балади, що склалися починаючи з XIV ст. і були записані у XVIII ст.

9. ГЕРМАНСЬКА ПИСЕМНІСТЬ

Відомі три види германського письма, що мали більш або менш значне поширення: рунічне, готське і латинське.

Найдавніші пам'ятки германської писемності виконані рунічним письмом. Його знаки — руни — це літери, що складаються в основна-

му з вертикальних та косих ліній. Такий характер цих знаків був зумовлений тодішньою технікою письма — вирізуванням на дереві, на кістці або камені. Здавна руни вживалися і як магичні письмена. Не дивно, що найдавніше значення самого слова *гот.* *gūpa*, *д. ісл.* *gūpar* *множ.*, *д. англ.* *gūp* було *таємниця, таємна розмова*.

Питання про походження рунічного письма й досі лишається дискусійним. Висловлювалася думка (С. Бугге, О. фон. Фріссен), що воно виникло в III ст. у готів, які жили в Причорномор'ї, на основі грець-

Мал. 2. Рунічне письмо:

а) старші руни (III—V ст.); б) молодші руни (IX—XI ст.); в) пунктовані датські руни (XI ст.).

кого курсиву (писаного шрифту) і поширювалося звідти на північ серед інших германських племен. Але готи не могли познайомитися з грецьким письмом раніше 236 р., коли вони захопили грецьке місто Ольвію, найдавніші ж рунічні написи припадають на початок III ст., причому вже тоді вони перебували далеко на півночі — в Данії й Норвегії.

Інші германісти (Ф. Аскеберг) припускали, що рунічне письмо виникло в готів ще в гирлі Вісли на основі латинського алфавіту. Але в тому районі досі не знайдено будь-яких доказів про існування культурного центру. В рунічному алфавіті лише кілька знаків подібні формою до латинських літер. Та й чому б готи спочатку створювали свій алфавіт на основі латинського, а через два століття заходилися до створення іншого алфавіту, на цей раз на основі грецького? (Див. далі, с. 48).

Найімовірнішою є думка Л. Віммера, Х. Педерсена та ін., що рунічне письмо склалося в I—II ст. н. е. за зразком одного з алфавітів північної Італії у якогось з південних германських племен, а від нього поступово поширилося на північ. Такого пояснення нині дотримується більшість дослідників, хоч деяким знакам германських рун досі не знайдено відповідників у північноіталійських алфавітах, не вдається на цій основі пояснити й порядок розташування знаків у рунічному алфавіті.

Найдавніший рунічний алфавіт мав 24 знаки, які разом склали один рунічний ряд, де кожна руна займала певне традиційне місце. За послідовністю перших шести його знаків цей алфавіт називають у літературі *футарк* (*fuþark*). Іншою його назвою є також *старший рунічний алфавіт*, або *старші руни*.

Форми деяких рунічних знаків нестійкі. Наприклад, руна $\diamond$ (j) може зливатися в один суцільний знак, руна Ψ (R) може мати гілочки, спрямовані донизу, руна ζ (s) — різну кількість зламів, руна $\square$ (h) відома також у вигляді ромба (можливо, що ця форма є давнішою). Косі штрихи окремих рун можуть мати різний напрям, приєднуватися до вертикальних штрихів вище або нижче і т. ін. Для західногерманського письма є характерною руна N (h) з подвійною поперечною лінією. У своєму дальшому розвитку деякі руни змінилися так, що їх важко впізнати.

Щодо звукових значень рунічних знаків треба мати на увазі таке:

1. Руна $\mathfrak{f}$ (f) означала звук [θ], тобто міжзубний глухий або дзвінкий спірант (як у *англ.* *thin, this*). Пізніше вона увійшла в латинські алфавіти деяких германських мов (наприклад, давньоанглійської), в ісландському ж письмі вживається й досі.

2. Руна $\mathfrak{w}$ позначала губно-губний півголосний звук, аналогічний сучасному англійському [w] в слові *win*.

3. Руна N (h) спершу вживалася для позначення піднебінного фрикативного [x], пізніше стала позначати й гортанний фрикативний приголосний [h].

4. Звукове значення руни $\mathfrak{e}$ не зовсім з'ясоване, напевно, воно було середнім між [e] та [i].

5. Руна $\mathfrak{R}$ у найдавнішу епоху передавала звук [z], але потім (у всякому разі в скандинавських написах) стала позначати фрикатив-

Мал. 3. Напис на могильному камені з Мейєбру (центральна Швеція, V ст.): FrawaradaR ana hahai slaginaR «Фравард на коні вбитий». Старші руни.

Мал. 4. Напис на брактееі з Овернорнбек (Юландія, V ст.): Auṣa fiteih uilald teuiu Uotwa «Ауда цим володіє; чари творю Вотві». Старші руни.

рунічному письмі не передавалася. Кожна руна, за винятком ʁ (R) і ƿ (w), мала назву — іменник, що починався тим звуком, який звичайно передавався цією руною: наприклад, руна ʁ (f) називалася словом *fehu — *худо́ба, майно, гроші* (д. ісл. fe, д. англ. feoh); руна ʁ (d) називалася daǵar — *день* тощо.

З IX ст. футарк поступово змінився в скандинавських країнах так званим *молодшим рунічним алфавітом* (молодшими рунами), який складався тільки з 16 знаків і становив варіант старшого рунічного алфавіту. Він був менш зручним, бо одна руна в ньому передавала кілька звуків. Молодші руни відомі в двох основних варіантах: шведсько-норвезькому, що вживався в Швеції й Норвегії до кінця X ст., і датському, який спочатку вживався в Данії, а з кінця X ст. витіснив шведсько-норвезький варіант і в інших скандинавських країнах.

Як спроба вдосконалити шістнадцятизначний рунічний ряд у кінці XII ст. виникли під впливом латинського алфавіту так звані *пунктовані*, або *крапковані*, руни. Щоб збільшити кількість знаків, до деяких рун було додано крапки. Пунктовані руни почасти вживалися паралельно з латинським письмом аж до XVI ст., а в деяких місцевостях (острів Гельголанд), можливо, й пізніше.

Змішавшись з латинськими літерами, пунктовані руни утворили особливий вид письма, відомий з написів XVII — XVIII ст. у шведській провінції Далекардія. Це письмо називають *дальськими рунами*. Ще на початку XX ст. дехто з старих селян Далекардії вмів читати ці руни.

Найдавніші рунічні написи припадають на III ст. н. е. Це здебільшого написи на зброї, знаряддях, прикрасах, амулетах, а в Сканді-

ний палатальний [f], який розвинувся з [z].

6. Руна ƿ (w) позначала велярний носовий приголосний [w] або звукосполучення [wɣ], іноді, можливо, навіть [wɣl].

7. Руни ʁ (b), ʁ (d), ʁ (g) у найдавніших скандинавських написах, напевно, регулярно позначали відповідні дзвінки фрикативні приголосні, а пізніше стали вживатися й для позначення відповідних дзвінків проривних. Руна ʁ (b) трапляється і в звуковому значенні (p).

Решта рун має в основному ті самі звукові значення, що й латинські літери, які традиційно вживаються для їх транслітерації. Довгота і короткість звуків у

навії також на каменях та скелях. Більшість з них дуже короткі, переважно одно-два слова, часто це власні імена. Багато написів не мають змісту або не зовсім зрозумілі. Це, напевно, скорочення або якісь магичні формули. У деяких написах вирізано просто весь рунічний ряд у його традиційній послідовності. Ці написи, мабуть, теж мали магичний характер. Усе це дуже ускладнює тлумачення рунічних написів.

Усього написів старшими рунами (III—IX ст.) нараховують близько 150. Найдавнішим вважається напис на вістрі списа, знайденого в Евре Стабу в південній Норвегії (близько 200 р. н. е.). Найдовший напис старшими рунами містить близько 200 рун, це напис на кам'яній плиті з Еггюм (Норвегія), що датується приблизно 700 р. З написів більш раннього часу, не пізніше VI ст., відзначається своїми розмірами напис на камені Ту́не в Норвегії (близько 500 р.), який мав спочатку не менше 17 слів, збереглося ж з них 14 (майже 100 рун).

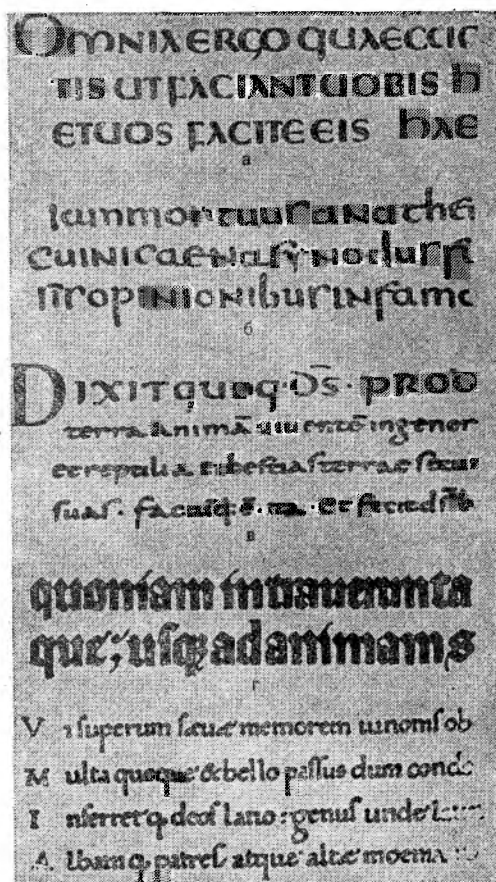
Написів, виконаних молодшими рунами, знайдено багато більше: у Швеції близько 2500, у Норвегії з островами близько 500 (в тому числі в Ісландії 45), у Данії близько 400. Все це написи не старші XI ст., вирізані переважно на монументальних обтесаних каменях, що ставилися на відзначення пам'яті померлого. За змістом вони досить одноманітні, але іноді містять цінні історичні відомості. Часом це віршовані рядки і навіть цілі поетичні строфи, що належать до пам'яток давньоскандинавської поезії. Як і раніше, руни використовувалися з магичним призначенням. Існували своєрідні календарі — так звані рунічні жезли, які широко вживалися аж до XVII ст. Найдовший напис молодшими рунами (762 руни) знайдено поблизу села Рек у провінції Естерйотланд у Швеції.

Мал. 5. Фрагмент напису на могильному камені з Рек (центральна Швеція, X ст.). Молодші (шведсько-норвезькі) і частково старші руни.

Найважливішою пам'яткою пунктованого рунічного письма є Codex runicus — рукопис XIII ст. давньодатською мовою, де записано закони області Сконе.

Готське, або вульфліанське, письмо — алфавіт, що був створений, за переказами, наприкінці IV ст. вестготським єпископом Вульфліою. Він відомий тільки в пам'ятках готської мови. В основі готського алфавіту лежить тодішній грецький алфавіт, про що свідчить і форма готських літер (див. мал. 7) і порядок розташування їх. Вплив грецької традиції виявляється також у способі передачі деяких звуків, наприклад звук [i] передається, як у грецькому письмі, через диграф *ei*. Готські літери використовуються в функції тих самих цифрових знаків, що й відповідні грецькі, наприклад: *a* = 1, *b* = 2, *g* = 3, *d* = 4 і т. д. Разом з тим в готському письмі знаходять впливи й інших, негрецьких традицій. Оскільки в грецькому алфавіті не вистачало літер для позначення деяких специфічних готських звуків, то в готське письмо було запозичено кілька знаків з латинського (*h, j, r, s, f, q*) та з рунічного (*u, o*). Цікаво, що назви окремих готських літер пов'язані з назвами відповідних рунічних знаків, наприклад літера *f* зветься *fe*, *i* — *iiz*, *b* — *bercna* тощо. У сучасних виданнях готських пам'яток вживається звичайно їхня латинська транслітерація.

Мал. 6. Розвиток латинського письма в IV—XV ст.:

а) зразок унциального письма IV ст.; б) пісунціал; в) каролінзький мінускул; г) готичне письмо (фрактур); д) зразок гуманістичного письма XV ст.

християнства. Змінилася техніка письма — літери вже не вирізували, а писали фарбою на пергаменті або папірусі, для цього було потрібно мати зручніші форми письма. Головне ж те, що римська церква, на відміну від грецької, не дозволяла правити службу місцевими мовами. Усі служителі церкви мусили знати латинь, тому при церквах і монастирях всюди існували школи латинської грамоти. Вони мали метою навчити учнів читати священні книги і правити службу латинською мовою, але зовсім не вчили користуватися ла-

тинським письмом у власній мові. Проте під час навчання в учнів часто виникала цілком природна потреба записати щось рідною мовою (наприклад, значення латинських слів чи виразів). Так з'являлися глоси до латинських текстів, які в багатьох випадках виявилися найранішими пам'ятками латинського письма в тих або тих германських мовах. Латинська мова була в той час офіційною мовою. У латинських грамотах, законах тощо часом доводилося передавати латинськими літерами окремі германські слова — імена, назви місцевостей, суспільні терміни тощо. Так що далі, то більше розвивалася практика вживання латинських літер у власній мові, і минуло не багато часу, як латинський алфавіт став уже регулярно вживатися в записках суцільних германських текстів. У західногерманських мовах тексти латинського письма відомі з VII—IX ст., у скандинавських дещо пізніше з XII — XIII ст.

Тодішній латинський алфавіт мав тільки 23 літери: *a, b, c, d, e, f, g, h, i (j), k, l, m, n, o, p, q, r, s, t, u (v), x, y, z*. У ще давнішій формі він мав тільки 20 знаків — не було ще літер *q, u, z*. Літери *j, v* були не окремими знаками алфавіту, а графічними варіантами літер *i, u*, причому *j* з'являється порівняно пізно і спочатку вживалося рідко. Обидві літери — *i (j), u (v)* вживалися для позначення і голосних *i, u* і приголосних *j, v*. Літери *w* взагалі ще не було, вона виникла пізніше, як злиття двох *u* або *v* (звідки її назва: англ. *double u*, франц. *double v*, тобто «подвійне *u*», «подвійне *v*»).

У найдавніших записах германськими мовами літери латинського алфавіту вживалися з тими звуковими значеннями, які за ними закріпилися в шкільній традиції; будь-яких доповнень до алфавіту ще не робили. Щоб передати ті звуки, які відрізнялися від латинських, вживалися латинські літери, що позначали схожі або близькі звуки (наприклад, літера *u* для звука *w*). Потім поступово вироблялися власні традиції користування латинським алфавітом, і до нього робили певні доповнення. Довгий час не було жодних правил правопису, навіть в одному рукопису ті самі слова часом писалися по-різному. Дуже непослідовними були поділ на слова і вживання розділових знаків. Довгота голосних здебільшого не позначалася¹. Вживалися різні скорочення, умовні знаки, що заміняли певні літери, сполучення літер або цілі слова. Наприклад, дуже часто літера *m* замінювалася рисою над попередньою літерою (*d*. англ. *him йому — hī*), сполучник із значенням і передавався умовним знаком $>$ і т. д.

Найдавнішою формою латинського письма було так зване капітальне письмо (*scriptura capitalis*); за формою його літери були схожі на сучасні великі латинські літери. У III—IV ст. з цього письма розвинулося трохи простіше й кругліше, спеціальне книжне письмо — так зване унциальне (*scriptura uncialis*), літери якого своєю формою наближались до теперішніх малих латинських літер. Ця форма письма виникла в зв'язку з появою пергаменту (до того писали головним чином на папірусі і на табличках, вкритих шаром воску). Але ще до того з'явилися різні форми курсивного письма, або курсиву, — повсяк-

тинським письмом у власній мові. Проте під час навчання в учнів часто виникала цілком природна потреба записати щось рідною мовою (наприклад, значення латинських слів чи виразів). Так з'являлися глоси до латинських текстів, які в багатьох випадках виявилися найранішими пам'ятками латинського письма в тих або тих германських мовах. Латинська мова була в той час офіційною мовою. У латинських грамотах, законах тощо часом доводилося передавати латинськими літерами окремі германські слова — імена, назви місцевостей, суспільні терміни тощо. Так що далі, то більше розвивалася практика вживання латинських літер у власній мові, і минуло не багато часу, як латинський алфавіт став уже регулярно вживатися в записках суцільних германських текстів. У західногерманських мовах тексти латинського письма відомі з VII—IX ст., у скандинавських дещо пізніше з XII — XIII ст.

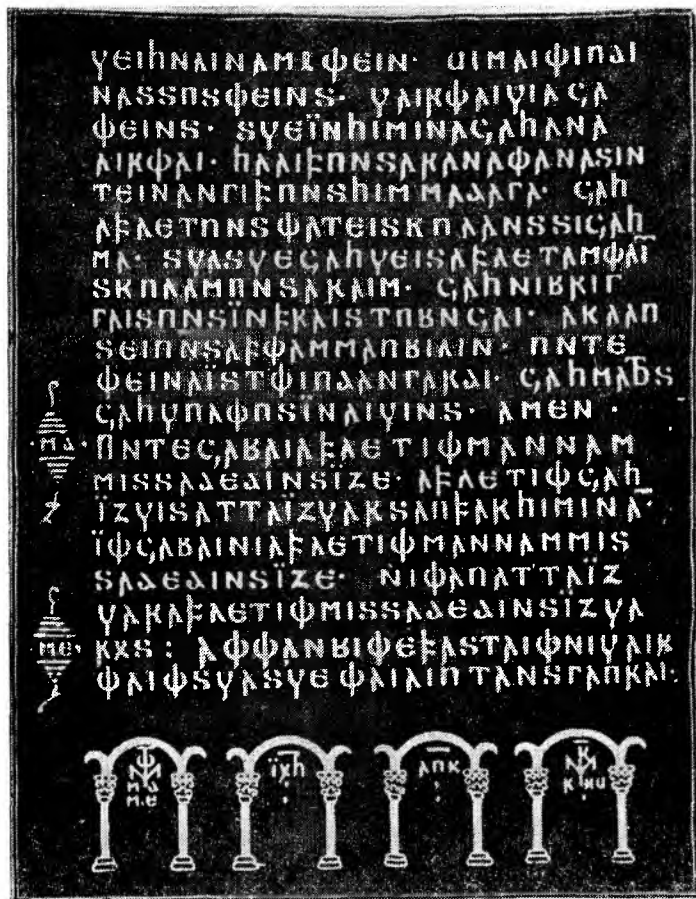
Тодішній латинський алфавіт мав тільки 23 літери: *a, b, c, d, e, f, g, h, i (j), k, l, m, n, o, p, q, r, s, t, u (v), x, y, z*. У ще давнішій формі він мав тільки 20 знаків — не було ще літер *q, u, z*. Літери *j, v* були не окремими знаками алфавіту, а графічними варіантами літер *i, u*, причому *j* з'являється порівняно пізно і спочатку вживалося рідко. Обидві літери — *i (j), u (v)* вживалися для позначення і голосних *i, u* і приголосних *j, v*. Літери *w* взагалі ще не було, вона виникла пізніше, як злиття двох *u* або *v* (звідки її назва: англ. *double u*, франц. *double v*, тобто «подвійне *u*», «подвійне *v*»).

У найдавніших записах германськими мовами літери латинського алфавіту вживалися з тими звуковими значеннями, які за ними закріпилися в шкільній традиції; будь-яких доповнень до алфавіту ще не робили. Щоб передати ті звуки, які відрізнялися від латинських, вживалися латинські літери, що позначали схожі або близькі звуки (наприклад, літера *u* для звука *w*). Потім поступово вироблялися власні традиції користування латинським алфавітом, і до нього робили певні доповнення. Довгий час не було жодних правил правопису, навіть в одному рукопису ті самі слова часом писалися по-різному. Дуже непослідовними були поділ на слова і вживання розділових знаків. Довгота голосних здебільшого не позначалася¹. Вживалися різні скорочення, умовні знаки, що заміняли певні літери, сполучення літер або цілі слова. Наприклад, дуже часто літера *m* замінювалася рисою над попередньою літерою (*d*. англ. *him йому — hī*), сполучник із значенням і передавався умовним знаком $>$ і т. д.

Найдавнішою формою латинського письма було так зване капітальне письмо (*scriptura capitalis*); за формою його літери були схожі на сучасні великі латинські літери. У III—IV ст. з цього письма розвинулося трохи простіше й кругліше, спеціальне книжне письмо — так зване унциальне (*scriptura uncialis*), літери якого своєю формою наближались до теперішніх малих латинських літер. Ця форма письма виникла в зв'язку з появою пергаменту (до того писали головним чином на папірусі і на табличках, вкритих шаром воску). Але ще до того з'явилися різні форми курсивного письма, або курсиву, — повсяк-

¹ Пізніше довгі голосні стали позначатися діакритичними знаками над відповідними літерами — рисою або дашком, а в скандинавських мовах знаком наголосу.

денного спрощеного й недбалого латинського письма, що вживалося в листуванні, ділових документах і взагалі скрізь, де запис мав бути швидким і дешевим. Під впливом курсиву уніціальне письмо зазнало дальших змін, і в VI ст. з нього виробилася нова, спрощена форма книжного письма — напівунціал (semiuuncialis). Пізніше напівунціал ще більше наблизився до найчіткішого різновиду курсиву і

Мал. 7. Сторінка з готського «Срібного кодекса».

перетворився на мінускульне письмо, або мінускул (minusculis), близький своєю формою до форми сучасних малих літер латинського алфавіту.

Переважна більшість давньогерманських текстів написана мінускульним письмом. Існувало кілька його різновидів, найважливішими з них були острівне (інсулярне) і континентальне письмо. Острівне склалося в Ірландії на основі напівунціала і через ірландських місіонерів поширилося на Британських островах. Саме ним писалися давньоанглійські тексти, але це письмо було відоме й на континенті, зокрема ним користувалися у франкській імперії. Континентальне

письмо відоме в давньогерманській писемності переважно у формі так званого каролінзького мінускула — чіткого й красивого письма, яке виробили найкращі писарі за Карла Великого. Воно теж існувало в кількох варіантах і широко використовувалося в книгах і документах аж до XIII ст., а почасти й пізніше. Але вже в XII ст. починає складатися новий стиль письма — готичне письмо¹, для якого були характерні гострокутні, ламані обриси літер (звідки його інша назва «фрактура», тобто «перелом»).

Після норманського завоювання каролінзький мінускул поширюється і в Англії. Але згодом тут, як і в інших германських країнах, на зміну цьому круглому письму приходять фрактура. З поширенням книгодруку ця форма письма міцно закріпилася і згодом з неї виробилися різні варіанти сучасного готичного друкарського шрифту. Але й каролінзький мінускул не зник. У XV ст. він відродився у вигляді так званої антикви — круглого гуманістичного письма, створеного за зразком мінускула XII ст. Сучасний нормальний латинський друкарський шрифт безпосередньо вийшов з антикви епохи Відродження.

Кожен германський народ, прийнявши латинське письмо, вніс у нього деякі зміни, зумовлені особливостями власної фонетичної системи. Вводилися діакритичні знаки, лігатури, диграфи, додавалися знаки рунічного алфавіту тощо. Так, у англосаксів і скандинавів дзвінкий і глухий міжзубні спіранти [θ], [ð] позначалися колишньою руною þ і видозміненою латинською літерою ð, а в континентальних саксів диграфом th. Часом одна літера вживалася для кількох звуків, наприклад у англосаксів f могло передавати дзвінке [v] або глухе [f]; літера s позначала або задньоязичний звук [k], або палатальний [kʰ]. Специфіку вимови того голосного, який зазнав умлауту, намагалися передати за допомогою діакритичних знаків або лігатур. Наприклад, переголошені a, o, u у скандинавів позначалися відповідно літерами æ, ø, y, у німців — ä, ö, ü. У англосаксів германське a в закритому складі палаталізувалося і стало передаватися лігатурою æ, переголошені o, u — за допомогою œ та u.

10. МОВА СТАРШИХ РУНІЧНИХ НАПИСІВ

Пам'ятки германської мови, які дійшли до нас у ранніх рунічних написах (починаючи з II—III ст.), відбивають дуже давній стан мови — більш архаїчний за всі інші зразки, зафіксовані відомими мовними пам'ятками. Дехто вважає, що це і є зразки прагерманської, чи протогерманської мови. Досить поширеним є також міркування, що в ранніх рунічних написах ми маємо зразки праскандинавської мови. Обидві ці точки зору не можна вважати переконливими, тому що мова найдавніших рунічних написів помітно відрізняється як від реконструкції спільногерманської, так і від будь-якої з відомих давньогерманських мов. Порівняймо, наприклад, рунічний напис на золотому розі з Галлехуса (Данія, близько 400—450 рр.) з його перекладами на пізню спільногерманську, готську і давньоісландську мови:

Рун.: ek hlewagastiR holtijaR horna tawido — я, Хлевагастіз з роду Холтіїв, пір зробив, *сн. герм.:* ek/ik hlewagastiz hultijaz hur-

¹ Воно не мало нічого спільного з готським вульфліанським письмом.

nan tawidōn, *gom.*: ik hliugasts hulteis haurn tawida; *đ. isl.*: ek hlégestr hǫlter horn táða.

Більшу частину структурних особливостей мови старших рунічних написів (до VII ст.) можна однаковою мірою відносити як до північного, так і до західногерманського ареалу. Це пояснюється тим, що мова рун формувалася як своєрідне койне — перший в історії наддіалектний варіант германської мовної спільності. Саме тому в мовному відношенні вона відзначається однаковістю засобів. Уже в зв'язку зі своїм призначенням вона мала підкреслено традиційний архаїчний характер. Рунічні пам'ятки містять багато трафаретних формул і типових фразеологізмів, особливої сакральної лексики, їх конструкціям властиві традиційність і скованість. Найархаїчнішою рисою їх мови є збереження голосних у кінцевому складі (пор. у наведеному вище написі hlewagastiR і *gom.* hliugasts; horna і *gom.* haurn).

Часом у мові старших рун траплялися деякі місцеві особливості, наприклад особовий займенник я мав форму ек (eka), а в деяких випадках ik, назва майстра рун часом подається як erilaR, а інколи як irilaR і т. ін. Але можливо, що то були не діалектні відмінності, а просто різні графічні прийоми у різних майстрів рунічного письма. Ці незначні відхилення не порушують загальної єдності й однакової рунічного койне.

Дослідники твердять, що старші рунічні написи мають ряд формальних зв'язків з мовою германського епосу: в них часто трапляються алітерація, повтори, складні багаточленні метафори — кенінги тощо. Через це мову старших рунічних написів іноді розглядають як найперше літературне койне германських мов, призначене не стільки для спілкування, скільки для повідомлення.

Саме пов'язання з специфічним матеріалом — каменем, кістками, металом зумовлювало вузько функціональний характер рунічного письма. Частіше рунічні написи мали професійний кастовий характер, далеко не завжди вони були призначені для всіх.

Починаючи з VI—VII ст. у рунічних написах виникають зміни, які відбивають діалектний поділ германського мовного масиву. Написи, знайдені в цей час у Скандінавії, мають уже виразні північногерманські риси.

Таким чином, мову старших рунічних написів — рунічне койне — можна розглядати як проміжну ланку між спільногерманською мовою, форми якої можна встановити тільки шляхом реконструкції, і найдавнішими мовами різних германських народностей, від яких дійшли писемні пам'ятки. Саме через це явища, зафіксовані в рунічних написах, мають дуже велику цінність.

Вплив рунічного письма відчувається в багатьох пізніших германських мовах як в елементах графіки, так і в словнику.

11. ГОТСЬКА МОВА

Готська мова — це перша з германських мов, якою було написано значні суцільні тексти, що дійшли до нас. Тому поряд з рунічними написами готські пам'ятки дають багатий матеріал для визначення найдавніших закономірностей розвитку германських мов.

Звукова система готської мови відносно проста і недалеко відійшла від спільногерманської мови-основи. Є різні міркування щодо того, які в готській мові були дифтонги. З тих диграфів, на які натрапляємо в текстах, *ei* очевидно передавав монофтонг — довге *i*, *ai* та *au* в одних позиціях означали довгі монофтонги *ε*:, *ɛ*:, а в інших вимовлялися як дифтонги. На думку В. М. Жирмунського, в часи Вульфліли всі готські дифтонги вже монофтонгізувалися, крім *iu*. Через те що готи рано відкололися від германської мовної спільності, деякі характерні для інших германських мов фонетичні зміни у готській не відбулися, наприклад, умлаут (пор. *нім.* Fuß нога — *множ.* Füße, *англ.* foot — feet, але *гот.* fotus — *множ.* знах. fotuns).

Чимало архаїчних рис збереглося в готській морфології. Наприклад, в іменниках ще вживається старовинне індоєвропейське закінчення *-s* (*dags день*), яке в усіх інших германських мовах зникло. У відмінюванні виразно проступають давні закономірності чергування голосного основи, вживався ще вокатив (кличний відмінок), а в займенниках інструменталіс. Найпоширенішими типами відмінювання іменників і прикметників є основи: а) на голосний *-a-*, *-ō-*, *-i-*, *-u-*; б) на приголосний *-n-*, *-r-*, *-nd-*. Інші типи майже цілком зникли.

Крім однини і множини, розрізнялася ще двоїна, наприклад: *weis ми* — *wit ми двоє*, *izwis вам* — *igqis вам двоє*; і відповідні дієслівні закінчення: *sokjam ми шукаємо* — *sokjos ми двоє шукаємо*. Вказівний займенник *sa, so, þata* уже в деяких випадках виконує функцію, близьку до означеного артикля.

У дієслові характерним для готської мови архаїзмом є флективний пасив (так званий медіопасив) у теперішньому часі: *þita беру* — *þitada мене беруть*, а також використання для утворення форми минулого часу деяких дієслів подвоєння (редуплікації) основи, наприклад: *haldan держати* — *мін. ч.* *haihald, fahan ловити* — *мін. ч.* *faifah*. У готській мові ще немає складних (аналітичних) часових форм — майбутнього часу, перфекта тощо. Вся система граматичних часів зводиться до двох форм — презенса і претерита (минулого часу). Є три граматичні способи — індикатив, оптатив і імператив. Оптатив (бажальний спосіб) виступає і в ролі умовного способу. З іменних форм готське дієслово має інфінітив і два дієприкметники — теперішнього і минулого часу.

У лексиці готської мови є спільні риси з скандинавськими і західногерманськими мовами. Є в ній також запозичення з кельтських мов (*kelikn башта* від галльського *cēlicnon*), латинської (*lukarn лампа, світильник* від *лат.* *lucerna*), грецької. У Причорномор'ї готи запозичили у слов'ян слова *ulbandus верблюд, smakka інжир, plinsjan танцювати* (пор. *рос.* плясать).

Є підстави вважати, що готська мова мала багато спільного з мовами решти східногерманських племен — бургундською, вандальською тощо. В ній є також деякі риси, спільні з північногерманськими мовами, а саме:

1. Германська група *-jj-* після короткого наголошеного голосного переходить у готській мові в *-ddj-*, в скандинавських у *-ggj-*. У західногерманських мовах цього переходу немає, пор.: *гот.* *twaddje двоє*, *đ. isl.* *tweggja* — *đ. в. нім.* *zweio*.

2. Германська група **-ww-** після короткого наголошеного голосного в західногерманських мовах зберігається, а в готській і в скандинавських переходить в **-ggw-**, пор.: *гот. triggws*, *д. ісл. tryggr вірний* — *д. в. нім. triuwe*, *д. англ. treowe*. Ці обидві закономірності називають законом Хольцмана.

3. Друга особа однини минулого часу сильних дієслів утворюється в готській і в північногерманських мовах від кореня другої основної форми дієслова за допомогою закінчення **-t**; в західногерманських мовах ця форма утворюється від кореня третьої основної форми з закінченням **-i**, пор.: *гот. pamt*, *д. ісл. pamt ти взяв* — *д. в. нім. pāmi*, *д. англ. pōte*.

4. В готській і скандинавських мовах існує тип слабкої відміни прикметників з основою на **-in**. У західногерманських мовах такого типу немає.

5. Тільки в готській і в північногерманських мовах є група дієслів на **-na(n)** з неперехідним зворотним значенням, пор.: *гот. fullnan*, *д. ісл. fullna наповнюватися*, *гот. gawaknan*, *д. ісл. vakna прокидатися*.

Ці та деякі інші спільні риси в фонетиці, морфології й лексиці свідчать про давню спорідненість готської й скандинавських мов, що підтверджує думку про північногерманське походження готів.

Є деякі спільні моменти у готській мові і з західногерманськими, зокрема з давньоверхньонімецькою, але вони виникли пізніше, коли після переселень на континенті готи увійшли в контакт з західними германцями.

Основною пам'яткою готської мови і готської писемності є згаданий вище переклад біблії, який нібито зробив єпископ Вульфїла. Дійшло кілька рукописів з цим перекладом:

1. Срібний кодекс (*Codex argenteus*), V—VI ст., написаний на пурпурному пергаменті срібними і золотими літерами. Дійшло з нього 187 аркушів (було спочатку 330) з уривками з чотирьох евангелій. Цей рукопис було вперше опубліковано в 1665 р. Зберігається він в Упсалі (Швеція).

2. Каролінзький кодекс (*Codex Carolinus*), V ст., написаний паралельно готською і латинською мовами. У пам'ятці збереглося лише 4 аркуші.

3. Амброзіанські кодекси (*Codices Ambrosiani*), VII ст. Це кілька рукописів, що зберігаються в Мілані в Амброзіанській бібліотеці. Рукопис А має 192 аркуші, рукопис В — 154, С — 2, D — 3.

4. Гісенський уривок, знайдений в Єгипті; зберігається в Гісенській бібліотеці. Це два аркуші пергаменту, пам'ятка написана паралельно готською і латинською мовами.

Збереглося також кілька дрібних готських пам'яток: уривок з коментаря до евангелія від Іоанна (8 аркушів), уривки готського календаря, окремі готські глоси до латинських текстів тощо.

Готам також приписують два рунічні написи: а) на персні з П'єтроаси (Румунія) і б) на вістрі списа, знайденого в районі Ковеля, але з приводу їхнього готського характеру висловлюються й сумніви.

Початок готської писемності, як зазначалося вище, відносять до IV ст. — періоду перебування вестготів у Дакії й Мезії, але найвищого

розквіту (хоч і недовгого) вона досягла в часи існування остготського королівства в Італії.

У готів була високорозвинена епічна поезія, фольклор і усне право, які не збереглися, але певні їх моменти відбилися в епосі та праві інших германців. Отже, вони мали й розвинену літературну мову, яка не знайшла належного відображення в пам'ятках, оскільки вони всі являли собою переклади з давньогрецької мови. Дослідники дійшли висновку, що в мові перекладу евангелій і в мові перекладу апостольських послань є помітні відмінності, насамперед у синтаксисі, в лексиці, у способі інтерпретації грецького оригіналу. У перекладі послань помітний посередницький вплив латинського тексту.

Є свідчення, що готська мова використовувалася й іншими германськими племенами. Готською біблією Вульфїли користувалися вестготи в Іспанії, остготи в Італії, вандали в Північній Африці, ругії, гепіди та ін. Ще в IX ст. в м. Томі (Добруджа) правили службу в церкві готською мовою. Скіфи вели переговори з римлянами готською мовою.

А. Мейє пояснював виняткову «правильність» і уніфікованість мови готських пам'яток тим, що це була літературна мова, створена в певний історичний момент однією освіченою людиною на базі певного наріччя. Вірніше буде вважати, що такий мовний стан готських пам'яток відбиває рівень готського розмовного койне, що вживалося протягом досить довгого часу на великій германській території і нівелювало існуючі місцеві відмінності.

(Характеристику фонетичної й морфологічної систем готської мови див. на с. 173 і далі).

II. ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ФОНЕТИЧНОЇ, ГРАМАТИЧНОЇ І ЛЕКСИЧНОЇ СИСТЕМ ДАВНІХ ГЕРМАНСЬКИХ МОВ

12. ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНИЙ МЕТОД

У вивченні минулих періодів мовної історії широко застосовується спеціальний метод, що зветься порівняльно-історичним. Це науковий прийом відтворення (реконструкції) тих мовних явищ минулого, які не дійшли до нас зафіксованими в писемних пам'ятках. Таку реконструкцію здійснюють, планомірно порівнюючи пізніші факти двох або кількох мов, факти, відомі чи то з писемних пам'яток чи безпосередньо з живого мовлення. Порівнювані мовні явища звичайно відповідають одне одному своїм звуковим складом. До реконструкції мовних явищ минулого мовознавство вдається тому, що в багатьох випадках тільки таким способом можна пояснити відношення, які існують між порівнюваними мовами або між окремими явищами в межах тієї самої мови.

За допомогою порівняльно-історичного методу відтворюються окремі факти, але вони реконструюються не як розрізнені, а як певним чином взаємопов'язані явища, як складові частини системи. Це дає змогу скласти порівняльні граматики споріднених мов, які мають величезне значення для вивчення дальшої, вже писемної історії мов і їх сучасного стану.

Застосування порівняльно-історичного методу є процес, що складається з кількох етапів:

1. Зіставлення звуків і морфем (коренів, афіксів словотвору й словозміни) в споріднених мовах на основі зіставлення значущих одиниць. При цьому гіпотетично припускається, що ці одиниці мають спільне походження.

2. Визначення закономірних відповідностей між зіставленими елементами.

3. Визначення приблизних хронологічних співвідношень між порівнюваними явищами.

4. Реконструкція первісної форми — так званого «архетипу». При цьому враховуються фонетичні закономірності розвитку цих мов і береться до уваги можлива дія аналогії.

Наприклад, зіставляючи слова *лат. hostis ворог*, *д. слов. гость купець*, *гот. gasts чужинець*, ми помічаємо, що в їх звучанні і в семантиці є певна спільність. Це дає можливість припустити, що всі три слова мають спільне походження. Щоб ця гіпотеза підтвердилася, слід переконатися, що всі ті відмінності в звуковому складі цих слів, які спостерігаються, є не випадковими, а закономірними. Іншими словами, треба довести, що відповідності між звуками: *лат. h*, *д. слов. г*, *гот. g*, *лат. o*, *д. слов. o*, *гот. a*, які ми бачимо в цих прикладах,

існують і в інших словах цих мов. Слід також пояснити, чому в латинському слові після кореня *host* іде *-i-*, в давньослов'янському — редукований голосний *-ь-*, який пізніше в російській і українській мовах зник, а в готському слові вже на тій давній стадії ніякого голосного немає. Треба також знайти пояснення, чому на кінці латинського й готського слів є показник називного відмінка *-s*, а в давньослов'янському його немає. Всі ці пояснення знаходимо, коли порівняємо ці слова з іншими словами цих мов і з відповідними словами інших споріднених мов. З порівняння з давньоіндійською мовою випливає, що початковим приголосним у найдавнішій формі вихідного слова був придиховий *gh*. Таким чином стає можливим реконструювати архетип, що існував у індоєвропейській мові-основі, а саме форму **ghostis*. З неї й вишли пізніше всі три наведені вище слова. У жодному з них вихідна форма повністю не збереглася; найкраще зберегла її структуру латинська мова, тоді як у давньослов'янській і в готській її окремі елементи зникли.

У застосуванні порівняльно-історичного методу обов'язковими є такі принципи:

1. Генетична спільність порівнюваних одиниць. Мовні одиниці, які порівнюються, розглядаються як наслідки неоднакового розвитку однієї й тієї ж первісної одиниці в різних мовах.

2. Значущість порівнюваних одиниць. Історичне порівняння звуків можливе тільки тоді, коли порівнюються не самі ці звуки ізольовано, а значущі слова або морфеми, до складу яких вони входять.

3. Регулярність тих відповідностей, які було встановлено під час порівняння. Звукова подібність, яку ми помічаємо в порівнюваних одиницях, не повинна бути випадковою, тому слід переконатися, що вона існує і в ряді інших аналогічних випадків.

4. Фонетична закономірність. У кожному випадку ті звукові відповідності, які спостерігаються як регулярні, повинні мати конкретне фонетичне пояснення, тобто треба довести, що така регулярна відповідність справді могла історично скластися як наслідок розвитку одного первісного звука.

5. Семантична закономірність. Навіть тоді, коли звукові відповідності є закономірними й регулярними, слід ще проаналізувати ті семантичні співвідношення, що існують між порівнюваними словами або морфемами. Звичайно, значення слів може з часом дуже змінюватися (пор., наприклад, семантичний розвиток від *д. англ. sæd сумний* до *суч. англ. sad сумний*), але всі такі розходження в значенні слова повинні знайти задовільне пояснення як наслідок історичного переходу одних значень в інші.

Був час, коли порівняльно-історичний метод зазнавав суворой критики. Деякі його недоліки незаперечні, наприклад:

1. Цей метод не дає змоги точно датувати відтворюване явище.

2. Він не охоплює більш-менш повно досліджувану мову.

3. За цим методом аналізують тільки ті явища, які в порівнюваних мовах є спільними, але він не придатний для аналізу тих явищ, які в них є різними.

4. За допомогою цього методу досліджуються тільки наслідки мовного розходження, але не можна пояснити результати сходження мов.

5. Порівняльно-історичний метод не придатний для вивчення мов аморфної будови і так званих ізольованих мов.

6. Цей метод недостатньо використовує дані інших наук.

Проте ця обмеженість порівняльно-історичного методу не означає, що він взагалі не дає користі. Його потрібно вдосконалювати, доповнювати іншими прийомами та засобами, наприклад фонеморфологічним аналізом порівнюваних явищ різних мов. Суть такого аналізу, коротко кажучи, така. Відомо, що, порівнюючи дві мови, ми часто помічаємо, що певному звукові певної мови відповідають в іншій два або кілька. Наприклад, латинському лабіалізованому *k^m* (у графіці *qu*) в давньослов'янській мові відповідають *k* і *č*; пор. латинські питальні слова *quis хто*, *quid що*, *qualis який*, *quantum скільки* і давньослов'янські *kъто*, *кого*, *которым та чьто*, *чего*. Помічаємо й інші випадки, коли ті самі морфеми однієї й тієї ж мови можуть виступати в різних звукових варіантах, наприклад, *укр. ви-тік-а-ти*, *точ-ити*. У таких випадках потрібно перевірити, чи ці розходження справді відбивають давню різницю у звуковому складі лексичних одиниць, яка існувала ще в мові-основі, чи вони виникли вже в даній конкретній мові як наслідок дії властивих їй фонетичних законів. Оскільки звукова відмінність *k — č* в формах типу *тек-ти*, *теч-е*, *пек-ти*, *печ-е* диференціює не різні морфеми, а варіанти тієї самої морфеми, то вона, певна річ, є чергуванням звуків. Визначаючи, в яких умовах було можливим таке чергування, ми можемо відтворювати більш давні фази розвитку відповідних морфем, отже, реконструювати давні форми цієї мови. Таким чином, метод фонеморфологічного аналізу теж є прийомом реконструкції. Різниця лише в тому, що порівняльно-історичний метод порівнює факти різних мов, тоді як за допомогою фонеморфологічного аналізу зіставляються факти в межах однієї мови, наслідком чого є так звана «внутрішня» реконструкція давніх форм.

13. ЗВУКОВА Й ГРАМАТИЧНА БУДОВА ІНДОЄВРОПЕЙСЬКОЇ МОВИ-ОСНОВИ

За допомогою порівняльно-історичного методу вчені поступово визначили основні риси системи індоєвропейської мови у тому вигляді, який вона мала напередодні її поділу на окремі мови. У лінгвістичній літературі досі часто користуються для позначення цієї вихідної системи терміном «прамова», до якого слід ставитися з певними застереженнями. Хоч відтворені порівняльно-історичною граматикою явища без сумніву відповідають тим, які існували реально, все ж та мовна система, яка відновлюється шляхом реконструкції, в основному має значення тільки моделі. Проте вона забезпечує достатні можливості для пояснення взаємозв'язків індоєвропейських мов, характеру їх розвитку та будови, їх місця серед інших мов світу.

Звукова система. Фразовий наголос був в індоєвропейській мові переважно тонічним (музичним). Деякі розряди слів рідко зустрічалися під наголосом або й зовсім ніколи не наголосувалися. Вони звичайно використовувалися як елементи енклітичні (тобто приєднані до попереднього слова) типу *укр. і рос. ж, же; лат. -que, гст. -uh*

або проклітичні (що приєднувалися до наступного слова) на зразок сучасних прийменників.

Наголос у слові індоєвропейської мови був вільним і міг падати на будь-який склад. Він мав два типи — рівно висхідний або спадний тон (так званий акут) і змінний висхідний або спадний тон (так званий циркумфлекс). Акут міг падати і на довгі, і на короткі голосні. У дифтонгах він звичайно падав на перший компонент, тоді як другий міг втрачатися. Циркумфлекс, як правило, падав і на довгі голосні та довгі дифтонги. Наголос слова міг бути і музичним, і динамічним. У різні періоди розвитку індоєвропейської мови міг переважати той або той тип наголосу.

Система голосних складалася з довгих монофтонгів: *ā, ē, ī, ō, ū*; коротких монофтонгів: *a, e, i, o, u, ə*; довгих і коротких дифтонгів: *ai, ei, oi, au, eu, ou, āi, ēi, ōi, āu, ēu, ōu*; складотворчих носових і плавних: *m, n, (ŋ, ŋ), r, l*. Індоєвропейські *e, o, a, ē, ō, ā* звичайно розглядаються як основні. Вони зустрічаються головним чином у наголошених складах. Голосні *i, u, ī, ū* зустрічалися спершу тільки в ненаголошених складах і, на думку багатьох вчених, розвинулися з редукованих дифтонгів. У цих же позиціях ненаголошені довгі голосні редукувалися в нечіткий голосний *ə*, який дістав назву «шва» (також «індоєвропейське шва» або «первинне шва»); короткі голосні звичайно зникали, але іноді теж редукувалися, утворюючи нечіткий голосний, близький до короткого *i*, який називають «вторинним індоєвропейським шва» і позначають знаком *ь*¹.

Індоєвропейські дифтонги утворюються з основних голосних *a, e, o, ā, ē, ō*, а також редукованого *ə* у поєднанні з півголосним *ɨ* або *ɥ*: *ei, eu, oi, ou, ai, au, əi, əu, ēi, ēu* та ін. Дуже поширеними були також дифтонги, другим компонентом яких був плавний або носовий сонант, наприклад: *el, er, em, en, ol, or, om, on, al, ar, am, an, əl, ər, əm, ən, ēl, ēr, ēm, ēn* та ін. Довгі дифтонги вживалися порівняно рідко. Вони, напевно, були тільки емпатичними варіантами відповідних коротких дифтонгів або ж були типовими для окремих діалектів індоєвропейської мови. Складотворчі плавні і носові частою вживання у корені набагато переважали всі інші приголосні, взяті разом². Іноді їх вважають редукованими дифтонгами. Пізніше, переходячи в окремі індоєвропейські мови, вони здебільшого втрачали свої складотворчі властивості, передаючи їх голосному, який з'являвся перед ними (наприклад, *ɣ* переходило в германських мовах в *ug*: *i. e. *bhr̥tis носіння > d. v. n. giburt народження*; *l, n, m* переходили в герм. *ul, un, um*).

Ще в 1879 р. Ф. де Сосюр висловив думку, що окремі індоєвропейські голосні виникли внаслідок злиття попередніх фонетичних елементів більш давнього походження. Наприклад, довгі *ē, ā, ō* являли собою продукт сполучення голосного *e* з одним з двох так званих сонантних коефіцієнтів. Незабаром Г. Мелер довів, що в ролі цих коефіцієнтів

¹ Семерень О. Введение в сравнительное языкознание.— М., 1980.— С. 50—51.

² Див.: Мельничук А. С. О генезисе индоевропейского вокализма // Вопр. языкозн.— 1979.— № 5.— С. 8.

виступали ларингальні (гортанні) приголосні, що потім зникли. У зв'язку з цим уся ця теорія одержала назву ларингальної. Її прибічники вважають, що якісні відмінності індоєвропейських коротких голосних **e, o, a** пояснюються злиттям первинного єдиного голосного з одним із кількох (найчастіше трьох) ларингальних приголосних (їх позначають символами $\text{ə}_1, \text{ə}_2$ або ə_3), а саме: $\text{ə}_1\text{e} > \text{e}, \text{ə}_2\text{e} > \text{a}, \text{ə}_3\text{e} > \text{o}$. Деякі автори припускають, що в мові-основі було значно більше ларингальних приголосних (дехто доводить їх кількість до десяти), інші ж, навпаки, зводять їх до двох і навіть до одного.

О. С. Мельничук вважає, що в спільноіндоєвропейській мові існувало три ларингальні приголосні: **χ, h** і так званий твердий приступ [ʔ], але вони брали участь в утворенні тільки довгих голосних і короткого **a**. Решта індоєвропейських голосних формувалися інакше. На первісному етапі розвитку звукова будова мови-основи складалася тільки з приголосних — шумних і сонорних. У вимові вони супроводжувалися якісно невизначеним голосним призвук, який ще не мав самостійної фонологічної функції. Приголосний утворював разом з цим призвук своєрідний склад — силабофону, при цьому конкретне звучання призвуку мало різні відтінки залежно від якості того приголосного, з яким був пов'язаний цей призвук. При сонанті **ɨ** він звучав як якийсь закритий голосний переднього ряду, близький до сучасного **i**, якщо ж він супроводжував сонант **u**, то його звучання нагадувало закритий голосний заднього ряду, близький до **u**. В інших позиціях, залежно від конкретних умов, він звучав як щось середнє між **a, e, o**.

Сонанти **ɨ, u** належали до найактивніших елементів звукового складу індоєвропейської мови на всіх етапах її розвитку. У позиції між двома невизначеними голосними призвуками вони мали тенденцію зникати. В таких випадках два суміжні голосні призвуки зливалися, перетворюючись на нову якісно визначену фонему **a, i, o** або **u**. Залежно від місця наголосу первинне сполучення сонанта **ɨ** з двома голосними призвуками зумовлювало виникнення **e** або **i**, а сонанта **u** в аналогічних випадках — до **o** або **u**.

Голосний **a**, на думку О. С. Мельничука, виник ще раніше із злиття двох голосних призвуків, між якими був ларингальний приголосний **h**. Це була перша якісно визначена голосна фонема ранньоіндоєвропейської мови. Нефонематичний голосний призвук продовжував існувати й далі, супроводжуючи приголосний у всіх інших випадках. Ларингальні також лишалися ще певний час у системі і після утворення голосних **e, i, o, u**, причому були успадковані всіма тими мовами, які вичленувалися з спільноіндоєвропейської. Але з плином часу їх артикуляція дедалі слабшала, і вони стали зникати. Якщо ларингальний перебував у позиції після фонологічно визначеного голосного, то, зникаючи, він створював можливість для злиття попереднього голосного з тим визначеним голосним чи невизначеним призвук, які йшли за цим ларингальним. Внаслідок цього злиття виникали або довгі голосні, або дифтонги.

О. С. Мельничук не погоджується з тим, що голосний звук «шва» **ə** був наслідком редукції якогось іншого голосного (довгого чи короткого), як гадали досі. «Перший шва» з'явився, на його думку, внаслідок

док злиття двох невизначених голосних призвуків після випадіння ларингального приголосного **x** або **'**, який стояв між ними.

Система індоєвропейських приголосних була вже досить складною. Вона мала дуже мало справжніх спірантів — тільки **s** із дзвінким алофоном **z** та, можливо, міжзубний палатальний **ʃ**, у якого теж був дзвінкий варіант **ʒ**. Зате була розвинена система проривних, серед яких розрізнялися чисті й придихові, а за місцем артикуляції — губні (лабіальні), зубні (дентальні) та гортанні, що мали три різновиди — палатальні, задньопіднебінні (велярні) та лабіовелярні:

Місце артикуляції	Спосіб утворення			
	глухі		дзвінкі	
	чисті	придихові	чисті	придихові
Губні	p	p ^h	b	b ^h
Зубні	t	t ^h	d	d ^h
Гортанні:				
палатальні	k'	k' ^h	g'	g' ^h
велярні	q	q ^h	g	g ^h
лабіовелярні	q ^w	q ^{wh}	g ^w	g ^{wh}

Є підстави вважати, що в мові-основі глухі придихові проривні використовувалися дуже рідко. Докази їх існування можна знайти тільки в давньогрецькій мові і в санскриті. Гадають, що це були варіанти тільки чистих глухих проривних **p, t, k', q, q^w**. Дзвінкі придихові проривні мови-основи збереглися тільки в індійських мовах, у решті індоєвропейських мов вони перейшли в спіранти — глухі **f, ʃ, h** або дзвінкі **b, ʒ, ʒ**.

Т. В. Гамкрелідзе і В. В. Іванов вважають, що в індоєвропейській системі приголосних на місці дзвінких проривних були глоталізовані, тобто проривні гортанні, а придиховість була їх не основною, а супровідною ознакою¹.

Крім проривних, у мові-основі функціонував також ряд носових приголосних **m, n, ñ, ŋ**, плавні **r, l** та напівголосні **j, u**, які залежно від позиції в слові ставали або короткими голосними **i, u**, або приголосними **j, v**.

Ще в спільноіндоєвропейській мові існували якісне і кількісне чергування голосних, що дістали назву аблаут. Ці чергування склали певну систему, деякі залишки якої збереглися й до наших часів у ряді індоєвропейських мов. Найпоширенішим типом якісного аблауту було чергування **e/o** (пор., наприклад, *укр.* везти — возити, *лат.* *tegō* *вкриваю* — *toga* *тога*), а також чергування довгих **ē/ō**. Кількісне чергування мало кілька типів, з яких найпродуктивнішими були чергування **e/нуль, o/нуль, o/ō** і **e/ē** (пор. *лат.* *es-t e* — *s-unt e*, множина, 3-я особа; *sedeo сиджу* — *sēdi сидіє*). Форми з голосними **e** або **o** розглядаються як повний або нормальний ступінь голосного (нормальний ступінь чергування); протиставлені їм форми без цих голос-

¹ Гамкрелідзе Т. В., Іванов В. В. Реконструкція системи смычких общиндоєвропейского языка. — *Вопр. языкозн.* — 1980. — № 4. — С. 21—35.

них (наприклад, *лат.* *s-unt* як варіант кореня *es-*) вважаються нульовим ступенем голосного (нульовий ступінь чергування). У чергуванні *е/є, о/б* довгі голосні представляють подовжений ступінь чергування.

Питання походження індоєвропейського аблауту й досі лишається дискусійним. Досить поширеною є думка, що кілька варіантів кореня, які постають внаслідок аблауту, виникли в зв'язку з різними умовами наголосення. Коли наголос був повний, виникав ступінь *о*, тобто найвищий. Якщо наголос був послаблений, виникав ступінь *е*, тобто середній. У тих випадках, коли наголосу не було зовсім, голосний зникав, це був нульовий ступінь. Таке пояснення аблауту суто фонетичними причинами є сумнівним, бо різні варіанти кореня, зумовлені аблаутом, входили з давніх-давен в систему словотвору й словозміни. Отже, певні типи чергування голосних були завжди пов'язані з протиставленням морфологічних категорій.

Е. Прокош вважав, що два типи індоєвропейського аблауту відповідали двом типам наголосу: тонічний наголос був причиною якісного чергування голосних, за якого протиставляються голосні переднього й заднього рядів: *е/о*; динамічний наголос спричинив кількісне чергування, викликаючи, з одного боку, редукцію й випадіння ненаголошеного голосного, а з другого боку, подовжуючи ті голосні, які були під головним наголосом.

Непереконливими є спроби пояснити якісний аблаут як відбиток так званого звукового символізму. Наприклад, той же Е. Прокош вказує, що «теперішній час в індоєвропейській мові в основному є вираженням інтересу до дії, що відбувається, і тому він передається артикуляцією з напруженням голосових зв'язок, що сприяє вибору голосних переднього ряду. І навпаки, форми з досить абстрактним значенням, такі як віддієслівні іменники, вимовляються з розслабленням голосових зв'язок, що побічно призводить до вибору голосних заднього ряду»¹.

Граматична будова. Спочатку в індоєвропейській мові-основі слово іменного значення мало чітку структуру. Воно складалося з трьох морфем — двоморфемної основи, до якої входили корінь і так званий основотворчий суфікс, і формотворчого суфікса. Основотворчий (або, як його ще називають, тематичний у широкому розумінні слова) суфікс був головною характерною ознакою основи, тому в літературі його звичайно використовують у назві відповідних основ. Наприклад, про латинський іменник *Iur*us *вожк* (< *Iur* + *o* + *s*) кажуть, що він належить до «основ на -*o*», або «*o*-основ».

Основотворчих суфіксів могло бути в слові кілька, але найважливішим був останній, що межував з формотворчим суфіксом. У деяких словах основотворчого суфікса зовсім не було, як, наприклад, у латинському *pes* *нога* (< *ped-s), де формотворчий суфікс приєднується безпосередньо до кореня; такі слова відносять до кореневих основ. Найпродуктивнішим серед основотворчих елементів був суфікс *-o-*, який чергувався з *-e-*, тому його іноді називають суфіксом *-o/-e-*. Часто саме цей дуже поширений суфікс називають тематичним, а основи, утворені за його допомогою, називають тематичними основами. Ті

основи, що утворюються за допомогою інших суфіксів, називають атематичними.

Тематичний голосний міг виступати окремо або входити до складу суфікса. Так, у *лат.* *agnatus* елемент *-to-* є суфіксом, який, у свою чергу, членується на елементи *-t-* і *-o-* (пор. *жін. р.* *agnat-a*). Уже в індоєвропейській мові-основі тематичний голосний мав досить нечітке значення. Він вживався дуже широко й скоріше мав значення структурного елемента, подібне до значення *-o-* в українському слові *пар-о-плав*. Отже, назва «суфікс» вживається до нього лише умовно.

Між основотворчим і формотворчим суфіксами могла існувати певна залежність. У ряді випадків вибір формотворчих суфіксів залежав від того, яким основотворчим суфіксом була оформлена основа. Крім суфіксації, граматичні категорії в індоєвропейському імені могли також передаватися за допомогою чергування кореневого голосного, тобто аблауту. Уже в таких архаїчних індоєвропейських мовах, як давньоіндійська або давньогрецька, тематичний суфікс у ряді форм зливався з формотворчим і практично його вже не можна виділити.

Триморфемна структура слова була властива й індоєвропейському дієслову. Воно звичайно складалося з кореня, що означав дію або стан, основотворчого суфікса, який часто був також словотвірним або формотвірним елементом, і особового закінчення, наприклад, *лат.* *tere-sc-o* (*я зігрівався*, де *-sc-* — це основотворчий суфікс з словотвірним значенням (пор. *tere* *мені тепло*).

Поділ іменних слів на основи як на типи відмінювання дуже давній. Він виник значно раніше, ніж поділ за граматичним родом. Про це свідчить, наприклад, те, що до одного й того ж типу основ могли належати іменники різного роду. Проте й категорія роду є досить давньою для індоєвропейського імені, яке належало до одного з трьох родів — чоловічого, жіночого чи середнього. Спочатку іменники чоловічого і жіночого родів за типом відмінювання не розрізнялися, причому обидва роди протиставлялися середньому родові. Потім в окремих індоєвропейських мовах відбувається певне перегрупування: різні основи тяжіють до того чи того граматичного роду (наприклад, основи на *-r*, *-n*, *-s* до середнього роду). Є підстави гадати, що вже в індоєвропейській мові визначилася тенденція співвідносити основи на *-o-* з чоловічим і середнім, а основи на *-a-* з жіночим родом.

Категорія числа в імені теж мала спочатку три форми — одну, множину і двоїну. Двоїна стала виходити з ужитку дуже рано, але її рештки ще довго зберігалися в окремих індоєвропейських мовах.

Іменники ділилися на дві групи — з основами на голосний і з основами на приголосний. До першої належали слова з основами на *-ā-*, *-iā-*, *-ō-*, *-i-*, *-u-*, *-i/u-* та з дифтонгами. До другої входили іменники з основами на проривний приголосний, на *-s-*, на носові і плавні, наприклад на *-n-*, *-r-*.

Відмінювання індоєвропейських імен відбувалося за вісьмома відмінками, які мали назви: називний (номінатив), родовий (генітив), давальний (датив), знахідний (акузатив), відкладний (аблатив), місцевий (локатив), орудний (інструменталіс) і кличний (вокатив). Ця парадигма почала спрощуватися ще в мові-основі. Деякі відмінкові форми почали вирівнюватися й збігатися, наприклад, аблатив і генітив,

¹ Прокош Э. Сравнительная грамматика германских языков. — С. 121.

аблатив і датив, номінатив і вокатив. Є дані про те, що індоєвропейське ім'я спочатку мало однакові відмінкові закінчення в однині і множині.

В індоєвропейських мовах збереглося багато слідів первісної недиференційованості іменників і прикметників. Спочатку в мові-основі не було окремих формальних ознак, які б відрізняли прикметник від іменника. Існувала одна іменна категорія, яка могла виконувати обидві функції. Відокремлення прикметників від іменників відбувалося дуже повільно, головним чином через ті функції, які сприяли чіткішому виявленню якісного змісту іменника, — атрибутивну і предикативну. Як вказував О. Потебня, стародавнє ім'я могло означати одночасно і предмет, і якість, тому це слово ще не було повною мірою ні іменником, ні прикметником.

У період індоєвропейської мовної спільності прикметники становили ще відносно нову граматичну категорію, яка перебувала в процесі становлення і диференціації від іменників. Цей процес тривав і далі в окремих індоєвропейських мовах після їх відокремлення, причому хоч і різними, але типологічно подібними шляхами. І після виділення прикметники зберігають однакові з іменниками основотворчі і словотворчі суфікси та форми відмінювання, відрізняючись тільки тим, що вони узгоджуються з означуванним іменником і можуть утворювати ступені порівняння. Для обох цих частин мов є спільними основи на **-ā-, -ō-, -ī-, -u-, -n-, -nt-**.

Маючи головною функцією вираження якісної ознаки, прикметники призначалися в основному для виконання синтаксичної ролі означення. Саме через це вони й сформувалися в окремий лексико-граматичний клас. До їх відмінювання за аналогією дедалі більше проникали закінчення займенників, тому первинна тотожність флексій іменника і прикметника була незабаром втрачена.

Індоєвропейські займенники поділялися на кілька класів: особові, присвійні, вказівні, відносні, питальні, неозначені. У третій особі особові й зворотні займенники розрізняли рід. Характерно, що в займенниках довше затримується вживання форм двоїни поряд з одніною і множиною. Присвійні займенники утворюються від тих самих основ, що й особові, але відмінюються, як прикметники. У всіх індоєвропейських мовах основа ***kwo-/kwi-** поєднує питальну і відносну функції. Питальні та неозначені займенники часто доповнюються різними частками підсилювального значення (наприклад: *гот. -uh: hvas хто — hvasuh хто ж*).

Уже у мові-основі існувала високо розвинена система кількісних і порядкових числівників, у якій була послідовно проведена десяткова система числення. Кількісні числівники від одного до чотирьох відмінювалися, решта були незмінні. Порядкові числівники відмінюються, як прикметники.

Індоєвропейське дієслово мало особові змінювані форми й іменні, які відмінювалися, як іменники. Особові форми виражали такі категорії:

- а) особу — по три особові форми кожного числа;
- б) число — однина, множина і двоїна;
- в) час — презент, претерит, аорист, пізніше футурум;
- г) спосіб — індикатив, кон'юнктив, оптатив, імператив;

д) стан — актив, пасив, медіопасив.

Оптатив і кон'юнктив мали дуже близькі функції, тому вони в більшості індоєвропейських мов злилися.

Особові форми дієслова мали такі закінчення:

а) первинні — в презенсі індикатива: однина **-mi, -si, ti-**; множина **-mēs/mōs-, -te, -nti**; двоїна **-wēs/wōs(i), -tes/tos**;

б) вторинні — головним чином в оптативі й аористі, що являлись собою редуковану форму первинних: однина **-m, -s, -t**, множина **-men** або **-me/mo, -te, -nt**; двоїна **-we/wo-, -te/to**;

в) медіальні: однина **-ai, -sai, -tai**; множина **-medhe, -dhwai, -ntai**;

г) закінчення перфекта відомі тільки для однини: **-a, -tha(ta), -e**.

Деякі вчені вважають, що хоч індоєвропейське дієслово мало особові форми, що відповідають давньогрецькому презенту, аористу і перфекту, «...якою мірою цим формам слід приписувати часову функцію — це питання лишається відкритим»¹. Значення часу і виду в цих дієслівних формах були ще настільки злитими, що розділити їх досить важко. Взагалі категорія виду в індоєвропейських мовах давніша, ніж категорія часу, яка розвинулася з форм виду пізніше.

Відмінювані іменні форми індоєвропейського дієслова етимологічно належали до дієслівної основи і зберігали керування, властиве відповідному дієслову. Уже в мові-основі визначається різниця між дієслівним іменем — інфінітивом, який ще не став складовою частиною парадигми дієслова, і дієслівним прикметником — дієприкметником.

Відтворюючи шляхом реконструкції індоєвропейську дієслівну систему, мовознавці минулого багато в чому керувалися поняттями, які були розроблені ще молодогораматиками, зокрема трактуванням сучасних мов як таких, що перебувають у стані розкладу. Через це індоєвропейська система відновлювалася на базі найбагатших формами давніх мов — головним чином санскриту і давньогрецької мови. У теперішніх працях висловлюється сумнів щодо правильності такого підходу. Зокрема багатство форм давньоіндійського і давньогрецького дієслова вважається не успадкованим від мови-основи, а таким, що розвинулося уже після вицелювання з неї.

Синтаксис індоєвропейської мови-основи відзначається своїм складним характером. Залежно від типу предиката виділяються різні види речень — номінативне, дієслівне і зв'язково-іменне. Останнє було новим утворенням. Відношення слів у реченні виражалося не тільки їх розміщенням, а й флексіями. Порядок слів мав не граматичне, а експресивне значення. Між розповідним, заперечним і питальним реченнями в індоєвропейській мові ще не було структурних відмінностей. Напевно вже існувала багата система сурядних і підрядних речень, але синтаксичне вживання сполучників було ще дуже нечітким.

¹ П р о к о ш Э. Сравнительная грамматика германских языков. — С. 149.

14. НАГОЛОС У СЛОВІ ГЕРМАНСЬКИХ МОВ

Як уже говорилося, спільноіндоевропейський словесний наголос за своєю фонетичною природою був тонічним (музичним), тобто наголошений склад вимовлявся з підвищенням тону. Дехто з дослідників (Х. Педерсен), навпаки, припускає, що і в спільноіндоевропейську епоху вже існував динамічний (силовий) наголос. Існує й третя, компромісна точка зору: наприклад, Г. Хірт дотримувався думки, що в індоевропейській мові на більш ранньому ступені розвитку міг існувати динамічний наголос, який пізніше змінився тонічним. В цілому це питання досі лишається дискусійним.

Усі дослідники сходяться на тому, що індоевропейський наголос був вільним, тобто міг падати на будь-який склад слова. Virізняючи певний склад, він сприяв розрізненню слів.

В історично засвідчених давньогерманських мовах наголос уже є закріпленим, він здебільшого падає на кореневий склад слова. Але деякі особливості звукової системи германських мов свідчать про те, що ще в ранньогерманську епоху були живими й певні залишки індоевропейської вільної системи наголосу. Наприклад, розподіл ступенів аблауту у відмінюванні германських сильних дієслів типу *got.* bindan *зв'язувати* — *band* — *bundum* — *bundans* або *steigan підніматися* — *staig* — *stigum* — *stigans* показує, що в перших двох формах дієслова кореневий голосний має нормальний ступінь, отже, він і в більш ранні часи був під наголосом, тоді як у третій і четвертій формах той самий голосний виступає в редукованому ступені, що свідчить про його ненаголошеність у давні часи (наголос у давню епоху в цих формах був на суфіксі).

Новий наголос, що прийшов у спільногерманській мові на зміну старому індоевропейському, був у принципі кореневим або початковим, отже, в більшості слів, де він в індоевропейську епоху падав на кінець слова, відбулося його переміщення на початок. Пор., наприклад, *i. e.* *rətēr, *d. ind.* *ritā(r)* *батько* і *got.* *fadar*; *i. e.* *mātēr *мати* і *d. v. nīm.* *muoter*.

У префіксованих германських словах наголос був неоднаковим — у дієсловах кореневим, а в іменах початковим. У готській мові, наприклад, ця різниця в наголосі виявляється в тому, що ті самі префікси мають різну форму залежно від частини мови. Іменні утворення мають префікси *anda-*, *faúra-*, а дієслівні *and-*, *faúr-*, пор.: *andabeit докір* — *andbeitan лаяти, погрожувати*, *andahait визнання* — *andhaitan визнавати*, *faúragaggja правлячий* — *faúragaggjan проходите* тощо.

У складних словах наголос падав, як правило, на перший компонент. Крім того, складні слова могли мати й другорядний наголос. Взагалі другорядний наголос є характерним для багатоскладових слів.

15. СИСТЕМА КОНСОНАНТИЗМУ ДАВНЬОГЕРМАНСЬКИХ МОВ

У фонетичній будові германські мови відрізняються від інших індоевропейських насамперед системою своїх приголосних. Найвиразнішою особливістю германського консонантизму є значна кіль-

кість фрикативних фонем при порівняно малій кількості проривних, тоді як для індоевропейської мови-основи характерним було якраз зворотнє явище: дуже велика кількість проривних при незначній — фрикативних.

Індоевропейська й германська системи приголосних мали таке співвідношення:

Місце артикуляції	Індоевропейські приголосні	Германські приголосні
Губні	p, b, bh	p, b, f
Зубні	t, d, dh	t, d, þ
Задньоязикові:		
чисті	k, g, gh	k, g, x
лабіовелярні	k ^w , g ^w , g ^w h	k ^w , g ^w , x ^w

Крім того, в спільногерманській мові і в західному ареалі індоєвропейської були ще приголосні — ларингальний **h**, фрикативний **s**, сонанти **j**, **w**, **r**, **l**, **m**, **n**.

В цілому система приголосних германських мов, незважаючи на ряд змін, носить досить архаїчний характер.

ПЕРЕСУВИ ПРИГОЛОСНИХ

Зіставляючи слова германських мов з відповідними словами інших індоевропейських (латинської, грецької, санскриту, давньослов'янської), мовознавці, помітили, що в тому, як приголосні відповідають одна одній, є певні закономірності, що дістали назву *першого пересуву приголосних*. Деякі спостереження з цього приводу зробив ще Раск (1787—1832), а систематичний огляд цих закономірностей виклав у вигляді стрункої й для свого часу досить оригінальної теорії Якоб Грімм у 1822 р. Тому в літературі ці закономірності часто називають «законом Грімма».

Під пересувом приголосних розуміють цілий комплекс характерних для германських мов фонетичних процесів. Вони виявляються по-різному, але суть їх полягає в зміні проривними приголосними в германських мовах (порівняно до інших індоевропейських) типу артикуляції. Попереднє місце артикуляції, як правило, зберігалось.

Я. Грімм вважав, що вся ця зміна відбувалася як одночасний пересув або переміщення по колу трьох груп проривних приголосних: дзвінких (*media*), глухих (*tenuis*) і придихових (*aspirata*), причому дзвінки займали місце глухих, глухі — місце придихових, а придихові — місце дзвінких. При цьому Я. Грімм називав придиховими (виходячи з орфографії) як германські спранти **f**, **þ**, **x**, так і грецькі придихові, що відповідали індоєвропейським **bh**, **dh**, **gh**. Пізніші дослідження показали, що насправді процеси зміни проривних германських приголосних відбувалися набагато складніше. У зв'язку з тим що перший пересув приголосних охоплює всі германські мови, його часто називають «германським пересувом приголосних».

Процес пересуву германських приголосних розпочався задовго до нашої ери. Про це свідчать факти орфографії власних імен гер-

манців, що вживаються у творах античних письменників, фонетична будова слів, запозичених германцями з інших мов, та слів, запозичених іншими мовами (наприклад, фінською) з германських. Закінчення пересуву приголосних більшість вчених відносять на кінець V — початок VI ст. н. е. У словах, які були запозичені германцями з латинської мови в цей час, пересуву приголосних уже немає.

Сучасна германістика трактує перший германський пересув приголосних як ряд процесів (актів), кожен з яких стосувався певної групи приголосних. Перший процес охоплює зміни, яких зазнали в германських мовах індоєвропейські дзвінки проривні придихові **bh, dh, gh, g^h**, другий процес — зміни індоєвропейських глухих проривних **p, t, k, k^h** і третій процес — зміни індоєвропейських дзвінких проривних **b, d, g, g^w**. Але це не означає, що процеси відбувалися саме в такій хронологічній послідовності.

1. Індоєвропейські дзвінки проривні придихові **bh, dh, gh, g^h** перетворилися в германських мовах на **b, d, g, g^w**, причому проміжною ланкою в цьому процесі були, напевно, дзвінки спіранти **b̥, d̥, z, z^w**. Наприклад:

bh > **b**: санскр. *bhrātā* брат, лат. *frāter* — гот. *brōþar*, англ. brother.

dh > **d**: д. інд. *mādhyas* середній, лат. *medius* — гот. *midjis*, д. англ. *mid*, д. сакс. *mid* середина (пор. суч. англ. *middle*).

gh > **g**: лат. *hostis* чужинець, ворог < і. е. *gʰostis — гот. *gasts*, д. сканд. *gestr*, д. англ. *giest*, д. сакс., д. в. нім. *gast* (пор. суч. нім. *Gast*, англ. *guest*, швед. *gäst*).

g^h > **g^w**: і. е. **seŋg^h*, *soŋg^h* звучати — гот. *siggwan* спігати, д. сканд. *syngva*.

2. Індоєвропейські глухі проривні **p, t, k, k^h** перейшли в германських мовах у глухі спіранти **f, þ, x, x^w**, пройшовши при цьому проміжну ланку **p^h, t^h, k^h, k^h**. Наприклад:

p > **f**: д. інд. *pañca* п'ять — гот. *fimf*, д. сканд. *fimm*, д. англ., д. сакс. *fif*, д. в. нім. *fimf* (пор. суч. нім. *fünf*, англ. *five*, швед. *fem*); лат. *pater* батько, санскр. *pitār* — гот. *fadar*, д. англ. *fæder* (пор. суч. нім. *Vater*, англ. *father*).

t > **þ**: д. інд. *trāyas*, лат. *trēs* три — гот. *þreis*, д. сканд. *þrīr*, д. англ. *þrīe*, д. сакс. *thrīe* (пор. суч. англ. *three*); лат. *frāter* — гот. *brōþar*, д. англ. *brōðor* брат.

k > **x**: лат. *octo* вісім — гот. *ahtāu*, д. в. нім. *ahto* (пор. суч. нім. *acht*); лат. *noctem* ніч, знах. відм. — гот. *nahts* (пор. суч. нім. *Nacht*).

k^h > **x^w**: лат. *quod xto* — гот. *hwa*, д. сканд. *huat*, д. англ. *hwæt*, д. сакс. *hwat*, д. в. нім. *hwaz*.

Після глухих спірантів, тобто після германських **f, þ, x, s**, пересув **p, t, k, k^w** не відбувся, пор., наприклад, лат. *spuō* плюю і гот. *speiwan* плювати, лат. *sto* стою і д. в. нім. *stantan* стояти, лат. *miscere* змішувати і д. в. нім. *miscan*, лат. *rectus* прямий і гот. *raihts*, лат. *captus* схоплений, полонений і гот. *hafts*. Якби за загальною закономірністю звук **t** перейшов у **þ**, а **p** — в **f**, то утворилося б сполучення з двох глухих фрикативних приголосних поряд. Таких сполучень германські мови взагалі уникають. Отже, приголосні **p, t, k** не зазнали в даному разі пересуву через несприятливі фонетичні умови. Е. Про-

кош пояснює відсутність пересуву в цьому випадку також тим, що спіранти, які стоять тут перед глухими проривними, поглинають частину видиху¹.

Дуже рано помітили вчені й інший своєрідний виняток з другого акту германського пересуву приголосних: часто тим індоєвропейським глухим проривним, що були в позиції всередині слова між голосними або в кінці слова після голосного, у давніх германських мовах відповідав не глухий, а дзвінкий спірант, який пізніше розвинувся в дзвінкий проривний. Пор., наприклад, д. інд. *bhrāta(r)* брат, гот. *brōþar*, з одного боку, і д. інд. *pitā(r)*, лат. *pater*, д. сканд. *faðir*, гот. *fadar* батько, з іншого. Це явище пояснив у 1877 р. датський вчений Карл Вернер. Його доповнення до закону першого пересуву приголосних дістало назву «закону Вернера».

Вернер помітив, що в германських сильних дієсловах глухі спіранти в позиції між голосними зустрічаються в тих випадках, коли в санскриті наголос падає на корінь, а дзвінки спіранти з'являються тоді, коли в санскриті наголос падає на закінчення, пор. санскр. *vārtati повертає*, *vavārtā повернув*, *vavrtimā повернули*, *vartānā повернутий* і відповідні германські *werþid*, *warþ*: *wurdum*, *wurdan*. Це спостереження допомогло йому дійти висновку, що для розвитку глухих спірантів у германських мовах вирішальне значення мала позиція наголосу, який, напевно, ще деякий час і після здійснення германського пересуву приголосних зберігав тонічний характер і не був закріплений за якимось певним складом у слові. Спільногерманські глухі спіранти **f, þ, x** (що були наслідком першого пересуву), а також **s** (< і. е. *s*) в інтервокальній позиції і в кінці слова зберігали свою глухість, якщо головний наголос падав на попередній голосний. Якщо ж попередній голосний не мав на собі головного наголосу, то спіранти **f, þ, x, s** ставали дзвінкими, тобто переходили в **b, d, g, z**. Наприклад:

f > **b**: лат.: *caput*, д. сканд. *hofs* — гот. *haubiþ*, д. сакс. *hōbid*, д. в. нім. *houbit* голова.

þ > **d**: д. інд. *mātā(r)*, рос. *мать*, *матери*, — д. сакс. *mōdar*.

x > **g**: д. грецьк. *dekás*, рос. *десять* (де звук *s* з і. е. *k*) — гот. *tigus*, д. сканд. *tiger*, д. англ., д. сакс. *-tig* десяток, *десять*.

s > **z**: оскськ. *mais* — гот. *maiza*, д. сканд. *meire*, д. англ. *māra*, д. сакс. *mēro*, д. в. нім. *mēro* (зах. герм. **r** з спільногерм. **z**) великий.

Найстійкішим виявилось таке чергування в системі форм германських сильних дієслів. Наприклад, у формі однини претериту, яка відповідає індоєвропейському перфекту з наголосом на кореневому складі, виступає глухий спірант (**f, þ, x, s**). Для форми ж множини претериту й дієприкметника II, які в спільногерманській мові (як це підтверджують матеріали інших давніх індоєвропейських мов) мали наголос на закінченні, характерним є дзвінкий проривний (**b, d, g, z** [r]).

Особливо виразно постає граматичне чергування за законом Вернера в давньоанглійській і давньосаксонській мовах, пор.:

¹ Див.: Прокош Э. Сравнительная грамматика германских языков.— М., 1954.— С. 52.

йти: д. англ. lifan, lāþ, liden, liden
 д. сакс. līthan, lēth, lidun, giliden
тягти: д. англ. tēon, tēah, tugon, togen
 д. сакс. tiohan, tōh, tugun, gitogan
вибирати: д. англ. cēosan, cēas, ciron, cogen
 д. сакс. kiosan, kōs, kurun, gikoran
 д. в. нім. kiosan, kōs, kurum, gikoren
підняти: д. англ. hebban, hōf, hōfon, hæfen
 д. сакс. hebbian, hōf, hōbum, gihaban
 д. в. нім. heffen, huob, huobum, gihaban

У найдавніші періоди розвитку германських мов чергування за законом Вернера відіграло, напевно, помітну роль і в словотворі. Його можна, наприклад, спостерігати в каузативах (похідних дієсловах спонукального значення) від сильних неперехідних дієслів; ці каузативи утворювалися додаванням суфікса **-ja(n)-* до основи претериту однини, яка мала наголос на кореневому голосному. За своєю будовою вони походили від давніх індоєвропейських каузативів, що мали наголос на суфіксі. Тому їхній кореневий голосний відповідає голосному сильного дієслова в формі множини претериту, отже, тут має місце чергування глухого спіранта основи з дзвінким приголосним утвореного від неї дієслова, пор. гот. *ganisan*, д. англ. *genesan*, д. сакс., д. в. нім. *gīnesan* *рятуватися, видужувати* і гот. *nasjan*, д. англ., д. сакс. *perian*, д. в. нім. *perien* *рятувати*.

3. Індоєвропейські дзвінки проривні **b, d, g, g^w** стали в германських мовах глухими **p, t, k, k^w**, причому проміжною стадією були, напевно, слабкі напівдзвінки **b, d, g, g^w**. Наприклад:

b > p: укр. *болото* — англ. *pool*; лат. *lābi* *осідати* — гот. *slēpan* *спати*, англ. *sleep*; укр. *слаб(ий)* — н. нім. *slap*.

d > t: лат. *duo*, укр. *два* — гот. *twai*, д. сканд. *tveir*, д. англ. *twā*, д. сакс. *twā*; лат. *decem*, грецьк. *dēka* — гот. *taihun*, д. англ. *tīen*, суч. англ. *ten* *десять*.

g > k: лат. *iugum*, рос. *иго* — гот. *juk*, д. сканд. *ok*, д. англ. *Zeos*, суч. англ. *yoke*; лат. *ager* — д. англ. *ae ser*, суч. англ. *acre* *акр*, нім. *Asker* *поле*.

g^w > k^w: лат. *vīvus* (< *i. e. *gvivo-*), укр. *живий* — гот. *qius*, д. сканд. *kuigr*, д. англ. *cwic(u)*, д. сакс. *quick*, д. в. нім. *queck*.

Як наслідок першого пересуву приголосних склалася система спільногерманського консонантизму, відмінна від системи приголосних спільноіндоєвропейської мови. Дальшим етапом її розвитку був *другий*, або *верхньонімецький*, пересув приголосних. На відміну від першого, цей пересув відбувся тільки в одній з германських мов — у німецькій, причому найбільш послідовно в її південних діалектах.

Час активної дії другого пересуву можна визначити лише приблизно, оскільки він почав відбуватися задовго до появи писемних пам'яток. Дослідники звертають увагу, що сполучення **tt** в імені короля гуннів Аттілі в німецьких текстах переходить в **tz** (*Attila > Etzel*). Аттілла помер у 453 р., отже, перехід **tt > tz** не міг статися раніше середини V ст. У рунічному написі на списі з Вурмлінгена (Вюртемберг) кінця VI — початку VII ст. є власне ім'я *Idorich* чи *Dorich*, в

якому виразно відбито пересув приголосного **k** в **hh** (гот. *reiks > d. v. нім. -rich*). В одній з найдавніших німецьких пам'яток — «Вейсенбурзьких грамотах» (*Weissenburgen Urkunden*, 695 р. н. е.) пересув глухих приголосних відбувся вже повністю.

До VIII ст. активна дія другого верхньонімецького пересуву приголосних в основному закінчилася. Це підтверджують такі факти, як наявність другого пересуву в давніх латинороманських запозиченнях, які ввійшли в німецьку мову до VIII ст. (пор. лат. сауро *маркітант*, *торгівець* і д. в. нім. *koufen* *купувати*; лат. *moneta* *монета* і д. в. нім. *munizza*; лат. *pipere* *перець* і д. в. нім. *pfeffar* та ін.), і відсутність його в словах, що були запозичені з латинської мови протягом VIII—XI ст. (пор. лат. *tractare* і д. в. нім. *trahtōn* *обмірковувати, трактувати*; лат. *sōbrius* і д. в. нім. *sūbag* *чистий*).

Другого пересуву зазнали дві групи германських приголосних: глухі проривні **p, t, k**; дзвінки проривні **b, d, g**. Глухі спіранти **f, þ, x**, що були наслідком першого спільногерманського пересуву, а також **s** у другому пересуві участі не брали. Характерним для другого пересуву є те, що глухі проривні **p, t, k** зазнавали різної зміни залежно від їхньої позиції в слові. Цей пересув склався теж з трьох процесів чи активів.

1. Спільногерманські **p, t, k** в середині чи в кінці слова після голосних дали в німецькій мові глухі подвоєні спіранти **ff, ʒʒ, hh**, які в кінці слова могли спрощуватися, перетворюючись на **f, ʒ, h**. Цей акт верхньонімецького пересуву є найінтенсивнішим. Припускають, що він мав кілька ступенів. Спочатку **p, t, k**, напевно, ставали придиховими **ph, th, kh**, які, в свою чергу, перетворювалися на африкати **pf, tz, kh**, і тільки пізніше як наслідок асиміляції африкати переходили в подвоєні спіранти **ff, ʒʒ, hh**. Наприклад:

p > ff, f: гот. *hlaupan* — д. в. нім. *loufan* *бігти*, суч. нім. *laufen*; гот. *skip* *корабель*, англ. *ship* — д. в. нім. *scif*; гот. *slēpan* *спати*; англ. *sleep* — д. в. нім. *slāfan*, суч. нім. *schlafen*; гот. *greipan* *хапати* і д. в. нім. *grīfan*, суч. нім. *greifen*.

t > ʒʒ, ʒ: гот. *letan* — д. в. нім. *lāʒʒan* *залишати*; гот. *wato* *вода*, англ. *water* — д. в. нім. *waʒʒar*, суч. нім. *Wasser*; гот. *itan* *їсти*, англ. *eat* — д. в. нім. *eʒʒan*, суч. нім. *essen*; англ. *white* і суч. нім. *weiß* *білий*.

k > hh, h: гот. *juk* *ярмо*, англ. *yoke* — д. в. нім. *joh*, суч. нім. *Joch*; гот. *brikan* *ламати*, англ. *break* — д. в. нім. *brehhan*, суч. нім. *brechen*; гот. *taikns* *знак* і д. в. нім. *zeihhan*, суч. нім. *Zeichen*; д. сакс. *makōn* *робити*, англ. *make* — д. в. нім. *mahhon*, суч. нім. *machen*.

2. Спільногерманські **p, t, k** на початку слова, а також всередині після приголосних (**l, r, m, n**) і в подвоєнні перейшли в німецькій мові в африкати **pf, tz, kh**. Пересув **k > kh** у давньоверхньонімецькій мові був недосить інтенсивним і охопив тільки південні (баварський та алеманський) діалекти, тоді як у решті німецьких діалектів **k** лишилося непереміщеним. Через це в німецькій літературній мові пізніше було відновлене непереміщене **k**. Наприклад:

p > pf: д. сакс. *arpu*, англ. *apple* *яблуко* — д. в. нім. *arpu*, суч. нім. *Apfel*; англ. *pan* *сковорідка*, швед. *panna* — нім. *Pfanne*; англ. *help*, швед. *hjälp* *допомагати* — нім. *helfen*; лат. *pipere* *перець* —

д. в. нім. pfeffar, суч. нім. Pfeffer; лат. campus поле — д. в. нім. kampf бій, суч. нім. Kampf.

t > tz: гот. taihun — д. в. нім. zehan десять, суч. нім. zehn; гот. tuggō язик, англ. tongue — д. в. нім. zunga, суч. нім. Zunge; гот. hairtō серце, англ. heart — д. в. нім. herza, суч. нім. Herz.

k > kh: гот. drigkan пити, англ. drink — півд. нім. trinchan; гот. skalks служник — півд. нім. scalch.

Спільногерманські p, t, k у сполученні з s у давньоверхньонімецькій мові пересуву не зазнавали; пор. англ. spring, швед. springa, нім. springen; англ. stone, швед. sten, нім. Stein; англ. fish (д. англ. fisc), швед. fisk, нім. Fisch (д. в. нім. fisk). Крім того, не зазнало пересуву спільногерманське t у сполученнях tr, ht, ft, пор. англ. truth, швед. tro, нім. Treue (д. в. нім. triuwa); англ. night, швед. natt, нім. Nacht (д. в. нім. naht); швед. häfta, нім. heften.

3. Спільногерманські дзвінки b, d, g перейшли в баварському й алеманському діалектах в p, t, k, а в середньонімецьких в b, t, g. Сучасна німецька літературна мова зберегла тільки переміщене t. Дзвінки b і g в ній були пізніше відновлені, за винятком слів з подвоєним pp (< bb) і kk (< gg), які прийшли в неї з південних діалектів.

b > p: гот. bairan нести, англ. bear — півд. нім. peran, франк. began, суч. нім. gäbären; гот. giban давати, англ. give — півд. нім. keran, франк. geban, суч. нім. geben.

d > t: гот. dags день, англ. day — д. в. нім. tac, суч. нім. Tag; гот. dauhtar, англ. daughter — д. в. нім. tohter, півд. нім. tohter, суч. нім. Tochter дочка; гот. hardus міцний, англ. hard — д. в. нім. hart.

g > k: гот. gasts гість, англ. guest — півд. нім. kast, франк. gast, суч. нім. Gast; англ. give давати, гот. giban — півд. нім. keran, суч. нім. geben.

Внаслідок другого пересуву система німецького консонантизму виділилася з системи спільногерманських і західногерманських приголосних. Оскільки процес пересуву відбувся неоднаково послідовно в різних німецьких діалектах, а в деяких з них зовсім не відбувся, то другий верхньонімецький пересув здавна використовується вченими як одна з характерних ознак, що допомагають розмежувати діалекти німецької мови.

Третій, або датський, пересув приголосних полягав у тому, що колишні глухі проривні на початку слова перед наголошеною голосною в сучасній датській мові зазнають сильної аспірації, що певною мірою наближає їх до африкат (особливо t). Водночас колишні дзвінки b, d, g є слабкими (ненапруженими). Наприклад, у дат. ra на, ті десять, ко корова початкові приголосні сильно аспіровані, а в словах біл автомобіль, дум дурний, gal божевільний початкові приголосні глухі або приглушені.

Перший і другий пересуви приголосних давали різні наслідки, але між ними є певна подібність, причини якої германісти намагаються відшукати вже протягом майже цілого століття. Ще Я. Грімм, порівнявши ці два фонетичні процеси, дійшов висновку, що це єдиний ансамбль тісно взаємопов'язаних фонетичних змін. Цей зв'язок Я. Грімм відбив уже самими назвами «перший пересув», «другий пересув». Але

в кінці XIX ст. видатні представники молодогограматизму Г. Пауль і В. Брауне заперечили цей зв'язок, посилаючись на різні наслідки цих обох процесів. Ця точка зору довгий час домінувала серед німецьких (К. Бругман, В. Штрейтберг, З. Файст та ін.) і скандинавських (А. Нореен, О. Есперсен) мовознавців. Французькі германісти (А. Мейє, М. Граммон та ін.), навпаки, твердо дотримувалися думки, що обидва пересуви в германських мовах — взаємопов'язані явища.

Голландський мовознавець Р. Бур, аналізуючи вимову сучасних датських приголосних (1915), дійшов висновку, що в цій мові відбувається фонетичний процес третього пересуву, який деякими рисами нагадує верхньонімецький. Схожість трьох германських пересувів, на думку Р. Бура, не випадкова, кожен з них є окремою реалізацією єдиної, спільної для всіх германських мов, фонетичної тенденції, яка була зумовлена силовим характером германського наголосу.

Починаючи з 20-х рр. ця думка знайшла собі багатьох прибічників (П. Лесіак, Г. Хірт, В. Рюссер, Е. Прокош та ін.). Датський вчений Г. Абрагамс, наприклад, відзначив, що тенденції розвитку сучасного датського консонантизму є цілком аналогічними тим тенденціям, які діяли в давньоверхньонімецькій мові: глухі приголосні p, t, k проходять ті самі ступені розвитку — легку аспірацію, сильну аспірацію, африкацію, спірантизацію. Ці зміни глухих проривних супроводяться оглушенням дзвінких b, d, g, причому ці дзвінки стають спочатку напівдзвінкими. Г. Абрагамс також відзначає, що p, t, k не стійкі і в інших сучасних германських мовах, так само не є специфічною для однієї датської мови й тенденція до оглушення дзвінких b, d, g. Все це доводить, що в усіх германських мовах діють спільні фонетичні тенденції, ті пересуви приголосних, які відбувалися в давнину, мали спільну основу.

Г. Абрахамс, однак, застерігав від змішування активних тенденцій, які діють і нині, і тих тенденцій, що діяли тільки в минулому. Не враховуючи цього, дехто з мовознавців (наприклад, А. Шмітт) розглядає перший і другий пересуви як єдиний процес. Насправді другий пересув зовсім не був простим повторенням першого. Виявившись знов з великою силою в розвитку німецького консонантизму, давня спільногерманська тенденція не лишилася незмінною. Новим було насамперед те, що німецька мова, на відміну від решти германських, успадкувала її найповніше, внаслідок чого другий пересув і характеризує її звукову систему, становлячи одну з її специфічних рис. Своєрідним є й сам цей фонетичний процес, він менш інтенсивний і щодо дзвінких приголосних відбувався з меншою послідовністю. Специфічним для німецької мови є також виникнення внаслідок пересуву африкат.

Свої особливості має, без сумніву, й датський пересув, а також подібні до нього процеси в ісландській та інших германських мовах, які є далеко пізнішими за другий верхньонімецький пересув. Тому немає підстав об'єднувати їх в одну групу другого спільногерманського пересуву.

Понад сторіччя точаться суперечки й навколо питання про причини пересувів германських приголосних. Спочатку ці причини вважали етнопсихологічними. Наприклад, Я. Грімм, виходячи з поглядів В. Гумбольдта на мову, гадав, що в пересувах приголосних у герман-

ських мовах виявляється сила, яка лежить поза межами мови, — дух народу, його характер. «Хіба не криється певна мужність і гордість у перетворенні дзвінких приголосних на глухі, глухих на придихові?» — запитував він, не маючи сумнівів у тому, що це саме так і є. Так само й К. Мюлленгоф пояснював пересуви приголосних силою германських племен і їхнім войовничим характером.

На початку ХХ ст. пересуви германських приголосних пробували пояснити фізіолого-географічними факторами. Г. Мейер, наприклад, вказував, що пересуви постали внаслідок посилення видиху, яке було викликане нібито умовами життя германців у гірських частинах Скандинавії (перший пересув) і в Альпах (другий пересув). Взагалі фізіологічна частина цього пояснення заслуговує на увагу, що ж до географічної, то вона не витримує критики. Проте теорія Г. Мейера знайшла собі чимало прихильників (Г. Остгоф, К. Колітц та ін.). Видатний чеський мовознавець Ю. Покорний вважав причиною пересуви походання клімату, яке поширилося на Європу з півночі.

А. Мейє вважав, що обидва пересуви були зумовлені одним фонетичним фактором — більш пізнім введенням у дію голосових зв'язок порівняно до моменту прориву приголосного. На його думку, проривні мають два основні типи артикуляції, що різняться один від одного положенням голосової щілини. В одному типі, характерному для романських, слов'янських мов і, напевно, й для індоєвропейської, голосова щілина є максимально закритою і з моменту закінчення артикуляції приголосного перебуває в стані готовності до артикуляції наступного голосного. В іншому ж типі, характерному для деяких північнонімецьких і сучасних вірменських говорів, глухі приголосні вимовляються так, що в момент зімкнення голосова щілина недосить закрита. В час зімкнення в роті збирається повітря, яке треба видихнути після вибуху проривного до початку звучання голосного. Так глухі приголосні стають придиховими. Спосіб артикуляції дзвінких **b**, **d**, **g** є аналогічним: вібрація голосових зв'язок починається тільки в момент вибуху, в той час як період зімкнення глухий. Так дзвінкі проривні перетворюються на слабкі глухі. Суть пересувів, на думку А. Мейє, й полягає в переході від індоєвропейського типу артикуляції з закритою голосовою щілиною до германського з відкритою і особливо в зміні активності голосових зв'язок.

Остаточну причину всіх цих змін А. Мейє вбачав у тому, що народи, які прийняли й засвоїли той індоєвропейський діалект, що йому пізніше судилося стати германською мовою, зберегли свої попередні артикуляційні статички й тенденції. Ввійшовши в германську мову, цей тип артикуляції діяв і далі, що особливо виявилось у верхньонімецькій мові.

Докази А. Мейє є дуже переконливими в своїй фонетичній частині, але історична аргументація їх необгрунтована. Не дивно, що кожен з прихильників етнологічної теорії (інакше — теорії субстрату) має свою гіпотезу щодо того, яка саме народність була носієм субстратної мови й пізніше прийняла індоєвропейський діалект. Карстен і Неренберг вважають, що то були фінни, Хірт і Пенке — кельти, Кауфман і Бреаль — етруски, Файст вважав, що субстратом германських мов була мова якогось невідомого народу «альпійської раси», і т. д. Тим-

часом ще Р. Бур у своєму розгляді третього датського пересуви довів безпідставність етнологічних теорій, вказавши, що ті явища, які спостерігаються в системі приголосних сучасної датської мови, не пов'язані ні з яким змішуванням народів. Р. Бур справедливо вказував, що причину пересувів германських мов слід шукати не в зовнішньоісторичних факторах, а в самій системі цих мов. На його думку, вирішальною причиною оглушування дзвінких і аспірації глухих проривних був перехід від індоєвропейського тонічного наголосу до динамічного, що створюється силою видиху. При цьому динамічний наголос викликав зміну укладу голосової щілини, тобто розкриття голосових зв'язок, яке врешті й зумовило зміну артикуляції індоєвропейських проривних у германських мовах.

Зараз дедалі більше вчених схиляється до пояснення германських пересувів фонетичними законами.

ЗАХІДНОГЕРМАНСЬКЕ ПОДОВЖЕННЯ (ГЕМІНАЦІЯ) ПРИГОЛОСНИХ

Приголосні західногерманських мов (крім **г**) у позиції перед сонантами **j**, **w**, **l**, **г**, **n**, **m** після короткого голосного подовжувалися. Через те що на письмі довгий приголосний позначався двома літерами, це явище також називали західногерманським подвоєнням приголосних. Після довгого голосного гемінації приголосного не було. Найсильніше процес подовження відбувався перед **j** і найслабкіше перед **m**. Порівняймо, наприклад:

j: *got.* sitan *сидіти*, *д. ісл.* sitja — *д. англ.* sittan, *д. в. нім.* sizzen, *д. сакс.* sittian; *got.* bidjan *просити*, *д. ісл.* biðja — *д. англ.* biddan, *д. в. нім.* bitten, *д. сакс.* biddian.

w: *got.* aqizi *сокира* — *д. в. нім.* achus (ahhus), *д. сакс.* ac(c)us.

г: *got.* akrs *поле*, *д. ісл.* akr — *д. фриз.* ekker, *д. в. нім.* askar, *д. сакс.* akkar; *got.* baitrs *гіркий*, *д. ісл.* biðr — *д. англ.* bittor, *д. в. нім.* bittar.

l: *got.* leitils *малий*, *д. ісл.* littil — *д. англ.* lýtél (гемінація відсутня після довгого голосного), *д. в. нім.* luzzil, *д. сакс.* luttil.

Подовження голосного було, напевно, викликане змінами в поділі слів на склади. Спершу в *got.* bidjan межа складу проходила, мабуть, після голосного: bi-djan. Потім вона перемістилася, стала падати на приголосний, від чого перший склад закрився, приголосний **d** подовжився і став входити і до першого, і до другого складу. До того ж перед **j** приголосний палаталізувався, а палаталізація теж спричиняла його подовження.

РОТАЦИЗМ

У спільногерманській, як і в індоєвропейській, мові дзвінкий варіант фонему **s** вживався рідко — головним чином у позиції перед дзвінким приголосним (пор. *got.* mizdō *латня*, *gazda* *язик*, *azgō* *попіл*, *gazn* *дім*). Коли відбувався перший пересув, то в багатьох випадках у процесі загальномоного переходу дзвінких у глухі берейшов і дзвінкий варіант фонему **s** у глухий (пор. *got.* asts *сучок* з *i. е.* *ozdos, *д. в. нім.* nest *гніздо* з *i. е.* *nizdos). Але з іншого боку, сфера вживання дзвінкого варіанту фонему **s** значно розширилася під впливом закону Вернера.

Через деякий час у скандинавських і західногерманських мовах відбувся процес дальшого переходу дзвінкого варіанту фонемі *s* в *r*.

Цей процес називають ротацізмом (від назви грецької літери *ρ* — *rho*). Фонетично цей перехід відбувався, мабуть, поступово через кілька проміжних ступенів: *s* > *z* > *ž* > *ř* > *r'* > *r*. Наприклад: гот. *kīusan пробувати* — *kusun пробували*, але д. ісл. *kjósa* — *køgum*, д. англ. *sēosan* — *suron*, д. в. нім. *kiosan* — *kirum*; гот. *maīza більше*, але д. ісл. *meiri*, д. англ. *māga*, д. в. нім. *mēgo*; гот. *was був* — *wesun були*, але д. ісл. *vas* — *várum*, д. англ. *wæs* — *wæron*, д. в. нім. *was* — *wárum*.

У рунічному письмі для звука, що внаслідок ротацізму утворився із *z*, ще вживається окремий рунічний знак Ψ^1 (спільногерманське *r* позначалося іншою руною — $\mathcal{R}$), отже, різниця між обома цими фонемами ще відчувалася. Пізніше вони поступово зблизилися і нарешті зовсім перестали розрізнятися.

У скандинавських і в західногерманських мовах ротацізм відбувався паралельно, але незалежно один від одного. Тоді як у скандинавських мовах він має місце і в позиції між голосними, і в кінці слова, в західногерманських кінцеве *r* відпадає. Групи приголосних *zd*, *zn* у західногерманських мовах переходили в *rd*, *rn*, а в скандинавських зазнавали асиміляції й переходили в подвоєні *dd*, *nn*, пор. гот. *gazda язук*, д. в. нім. *garta*, д. ісл. *rodd*; гот. *gazan дім*, д. англ. *oern*, д. ісл. *gann*.

16. СИСТЕМА ГОЛОСНИХ У ДАВНЬОГЕРМАНСЬКИХ МОВАХ

Уже в ранньому періоді розвитку германської звукової системи їй була властива чітка різниця між короткими й довгими голосними. Тоді як інші індоєвропейські мови виявляють тенденцію зменшувати або й взагалі усувати (наприклад, східнослов'янські мови) цю опозицію голосних, германські мови не тільки зберегли, а ще й посилили це протиставлення.

Індоєвропейські короткі голосні відбилися в германській звуковій системі так:

i. e. a > *герм. a*: лат. *ager поле* — гот. *akrs*, д. ісл. *akr*, д. в. нім. *askar*; лат. *canō співаю* — гот. *hana півень*, д. ісл. *hani*, д. англ. *hana*, д. в. нім. *hano*.

i. e. o > *герм. a*: лат. *hostis ворог*, рос. *гость* — рун. *gastiR*, гот. *gasts*, д. в. нім. *gast чужинець, гіть*; лат. *hortus сад* — гот. *gards дім*, д. ісл. *garðr огорожа, двір, сад*, д. сакс. *gard житло*. Цей перехід вважають найдавнішою зміною, яка зумовила специфіку спільногерманської фонологічної системи.

Індоєвропейські короткі *i*, *e*, *u* могли переходити у відповідні германські без змін, наприклад: лат. *piscis риба* — гот. *fisks*, д. ісл. *fiskr*, д. англ., д. в. нім. *fisc*; лат. *edere їсти* — д. ісл. *eta*, д. англ. *etan*, д. в. нім. *e33an*; д. інд. *ўра на, до* — д. ісл. *urpi*, д. англ. *upre нагорі, вгору*.

В інших випадках індоєвропейські короткі *i*, *e*, *u* могли в германських мовах змінюватися, а саме:

i > *e*: лат. *vir чоловік* — гот. *waír*, д. ісл. *vegr*, д. в. нім. *weg*.

e > *i*: лат. *medius середній* — д. ісл. *miðr*, д. англ. *midd*, д. сакс. *middi*, д. в. нім. *mitti*; лат. *ventus вітер* — гот. *winds*, д. ісл. *vindr*, д. англ. *wind*, д. в. нім. *wint*.

u > *o*: лат. *iugum ярмо* — д. ісл. *ok*, д. англ. *Zeos*, д. в. нім. *joch*.

Серед довгих індоєвропейських голосних найстійкішими виявилися голосні верхнього піднесення переднього (*i*) та заднього (*u*) рядів, пор.:

$\bar{i}$ > $\bar{i}$: лат. *svīnus свиня*, д. слов. *свинъ* — гот. *swein*, д. ісл., д. англ. *svīp*, д. в. нім. *swīp*.

$\bar{u}$ > $\bar{u}$: лат. *mus миша* — д. ісл., д. англ. *mūs*, д. в. нім. *mūs*.

Довгі $\bar{a}$ і $\bar{o}$ передаються в германських мовах одним голосним $\bar{ō}$, наприклад:

$\bar{a}$ > $\bar{ō}$: лат. *māter мати* — д. ісл. *móðir*, д. англ. *mōdor*, д. сакс. *mōdor*; д. інд. *bhrātār*, лат. *frāter брат* — гот. *brōþor*, д. ісл. *bróðir*, д. англ. *brōðor*.

$\bar{o}$ > $\bar{ō}$: грецьк., дор. *pōs нога* — гот. *fōtus*, д. ісл. *fótr*, д. англ. *fōt*; грецьк. *plōtós що плаває* — гот. *flōdus*, д. ісл. *flōð*, д. англ. *flōd potik*.

Найскладнішою була доля індоєвропейського $\bar{e}$, яке ще в ранньогерманський період перейшло в германське $\bar{æ}$. У готській мові це $\bar{æ}$, у зв'язку з загальною тенденцією готських голосних до підвищення, переходить в $\bar{ē}$. У північних і в західних германських мовах відбулося, навпаки, дальше пониження $\bar{æ}$ в $\bar{a}$, але пізніше в англофризькій групі цей звук знов підвищився до $\bar{æ}$, пор. д. сакс. *dad*, д. в. нім. *tāt* і д. англ. *ded*, *dæd*, д. фризьк. *dēd діло, вчинок*.

Таким чином, у спільногерманській мові на початку було фактично чотири довгі голосні: $\bar{i}$, $\bar{u}$, $\bar{æ}$, $\bar{ō}$. Але незабаром як наслідок випадіння носового перед *x* і зв'язаного з цим подовженням попереднього голосного тут розвинулося й довге $\bar{a}$. Дальшим етапом був розвиток у північних і західних германських мовах $\bar{a}$ з $\bar{æ}$, про яке щойно йшла мова. Крім довгого $\bar{e}$, яке розвинулося з *i. e. ē* через $\bar{æ}$, в германських мовах виникло ще одне $\bar{e}$ як наслідок зміни дифтонга *ai* в ненаголошеному складі (пор. готське редульоване дієслово в претериті *haihait*).

Отже, система довгих фонем германських мов поповнилася, і кожен ряд опозиції «короткий — довгий голосний» дістав завершення.

КОМБІНАТОРНІ ЗМІНИ ГОЛОСНИХ

Характерною рисою германської системи голосних був вплив приголосних *g*, *h*, які змінювали попередній голосний на відповідний звук нижчого піднесення, пор. д. сакс. *wika тиждень* — д. в. нім. *wehha*; д. сакс. *widabirgi крутий* — д. в. нім. *widabergi*. У давньоанглійській мові маємо *herdos пастухи* замість *hirdos*, *kerika церква* замість *kirika* та ін. Цей процес був одним з найдавніших у германській звуковій системі.

На голосний попереднього складу також впливали носові. Наприклад, в давньоанглійській мові *e* переходило в *i* перед *m*: *piṁap брати*,

¹ У латинській транскрипції його позначають великою літерою R.

але в давньоверхньонімецькій маємо *petan*. Завдяки носовому збереглося *u* перед широким голосним наступного складу в *d. англ. sitan* *приходити* та в діеприкметнику *II pimen, simen*. У давньоанглійській і давньофризькій мовах носовий викликав перехід *a* в *o*, пор. *d. англ. lond країна*, пома *im'я*, *lomb яня*, *mōna місяць*, *pōmon узали* та ін. Правда, поряд з цими формами існують і варіанти тих самих слів з *a*.

Перед сусіднім *i* та перед *i, j* наступного складу відбувався перехід *e* в *i*. Цей процес майже не знав винятків і був найранішим виявом впливу *i* на попередній голосний. Перед голосним *a* наступного складу *u* переходив в *o*.

У всіх германських мовах спостерігається подовження голосних внаслідок випадіння наступного приголосного. Характерним є, наприклад, випадіння носового перед *x*, яке спочатку викликало назалізацію голосного, а потім назалізація зникла, а голосний подовжувався. Групи **irx, *urx, *arx* відповідно перетворювалися на *īh, āh, ah*, пор. *гот. fāhta думав*, *д. в. нім. dāhta* поряд з основою теперішнього часу **farkia-*, де *r* перед *k* зберігається: *гот. *farkian думати*, *д. англ. fēncan*, *д. в. нім. denchen*.

Носовий випадав також перед спірантами *f, þ, s*, внаслідок чого попередній голосний подовжувався. Цей процес охопив тільки скандинавські та інгвеонські діалекти, пор. *д. англ., д. фриз., д. сакс. fīf n'ять*, але *гот., д. в. нім. fimf*; *д. англ. ððer*, *д. фриз. ðther*, *д. сакс. ādar інший, другий*, але *гот. anfar*, *д. в. нім. andar*; *д. англ., д. фриз., д. сакс. ūs нам, нас*, але *гот., д. в. нім. unsp*.

Подовження кореневого голосного відбувалося також у давньогерманських мовах залежно від структури складу або слова. Наприклад, у давньоісландській, давньоанглійській і давньосаксонській мовах голосний подовжувався в однокладових словах з відкритим складом. Подовження могли викликати також певні групи приголосних, наприклад давньоанглійські *mb, nd, nʒ, ld, rd* та *r*, пор. *д. англ. fēld поле*, *gōld золото*, *wōrd слово*.

МОНОФТОНГІЗАЦІЯ ДИФТОНГІВ

Під впливом силового наголосу перший елемент дифтонга в германських мовах мав тенденцію поглинати другий напівголосний елемент, тому дифтонги *ei, ai, au* легко перетворювалися на монофтонги *ī, ā/ē, ō/ā*. Германський дифтонг *eu/iu* дещо довше опирався цій тенденції, бо його складові елементи — голосні переднього й заднього ряду — різкіше протиставилися один одному.

Індоевропейське *ei* розвинулося в германське *i* в усіх випадках ще в доісторичні часи, пор. *i. е. *steigh-* — *гот. steigan*, *д. англ., д. в. нім. stīgan*.

Дифтонги *ai, au* в германських мовах більшою чи меншою мірою зберегли свій дифтонговий характер в історичні часи. Щодо готської мови, то вважають, що диграфи *ai, au* в орфографії Вульфїли означали дифтонги, коли на це вказує етимологія відповідних слів, і монофтонги [e], [ɔ], коли вони були перед *r, h*. У давньоанглійській мові дифтонг *ai* перейшов у *ā* ще до найраніших пам'яток: *stān, ān* — *гот. stains, ains*.

Цей процес теж був наслідком силового германського наголосу. У давньоверхньонімецькій мові він почався в VIII ст., коли *e* перейшло в *ea, ia, ie*; з *ō* розвинулися дифтонги *oa, ua, uo*, пор. *brīaf, guot*. Ширше відбулася дифтонгізація в кінці середніх віків в англійській і нідерландській мовах та в більшості давньоверхньонімецьких діалектів. Силовий наголос, напевно, викликав ще більше подовження довгих голосних *ī, ū, y*, через це виникав так званий висхідно-спадний, або циркумфлексивий, наголос (*Schleifton*) і зрештою довгий голосний перетворювався на дифтонг. Так в англійській і німецькій мовах виникали дифтонги з довгих голосних у словах типу *mīn, hūs*.

УМЛАУТ

Цей термін був запропонований Я. Гріммом. У широкому розумінні він означає такий випадок регресивної асиміляції, коли даний голосний змінюється під впливом наступного голосного, наближаючись до його артикуляції.

З чисто фонетичної точки зору умлаути в германських мовах розпадаються на дві групи:

1. Умлаути на *i* та аналогічні їм за фонетичними результатами умлаути на палаталізовані приголосні.

2. Умлаути на *u* та інші, аналогічні їм за фонетичними результатами умлаути на голосні й приголосні.

Найпоширенішим типом у германських мовах був умлаут на *i*, або точніше на *i* або *j*, тобто часткова регресивна асиміляція голосних *a, o, u* з голосним переднього ряду *i* або близьким до нього артикуляційно приголосним *j* наступного складу. Наслідком такої асиміляції було перетворення голосних *a, o, u* на голосні переднього ряду — нелабіалізоване *e*, лабіалізоване *ē* і лабіалізоване *i*.

У давньоанглійській мові умлаут на *i, j* відбувся ще в дописемний період, але вже на території Британських островів. Ще в той час сам голосний *i* після довгого складу зник, а в позиції після короткого складу редукувався в *e*. Відпало всюди також *j*. Пор., наприклад, *here* — *гот. harjis військо*; *dǣl* — *гот. dails частина*; *sendan* — *гот. sandjan посилати*; *deman* — *гот. domjan судити*.

На відміну від англійської й скандинавських мов, у німецькій умлаут на *i, j* відбувався вже в писемну епоху. З VIII ст., тобто ще в давньоверхньонімецький період, у рукописах починає позначатися перехід *a* в *e* під впливом наступних *i, j*. Позначення нових фонем, які виникали внаслідок умлауту, вперше виникають тільки в середньовіжній німецькій період, тобто тоді, коли голосний *i*, що викликав умлаут, редукувався в *e* або зовсім зник, так само зникло й *j*. Пор., наприклад:

a > *ä (e)*: *д. в. нім. gasti гости* — *с. в. нім. geste*.

ā > *æ*: *д. в. нім. gibārīda поведінка* — *с. в. нім. gebærde*.

o > *ō*: *д. в. нім. mohtī міг би* — *с. в. нім. möhte*.

ō > *oe*: *д. в. нім. skōni красивий* — *с. в. нім. schoene*.

u > *ü*: *д. в. нім. turi двері* — *с. в. нім. tür*.

Як результат умлауту в німецькій мові виникають нові голосні фонемі *e, æ, ö, œ, ü, ū*.

Давньоанглійський «задній», або «велярний», умлаут (інакше — умлаут на *u, o/a*) мав своїм наслідком перетворення наголошених *a* (вірніше *ǣ*), *e, i* в *ea, eo, io* (пізніше *eo*), тобто дифтонгізацію з виділенням більш заднього елемента під впливом *u* або *o/a* наступного складу. Цей умлаут відбувався в VIII ст., тобто в писемний період. Пор.:

a (*ǣ*) > *ea*: *д. англ. beadu битва — гот. Badwila* (власне ім'я).
e > *eo*: *д. англ. eofor vepr — д. в. нім. ebur*.

i > *io*: *д. англ. hiora*, варіант *hira* *їх, sioluf* — *гот. silubr срібло*.

АБЛАУТ

Аблаут і його закономірності є явищем спільноіндоєвропейським, а не вузько германським, його модель склалася задовго до відокремлення германської групи. Германські мови успадкували її, але при цьому вона зазнала великих змін. Фонетичні зміни, що відбувалися в германських мовах (спонтанні, як, наприклад, перехід *o* > *a*, або комбінаторні, як перехід *e* > *i*), змінювали форму протиставлення голосних за аблаутом. Проте здебільшого зміна звукової оболонки окремих компонентів опозиції не знімала самого протиставлення, і структурна схема в основних рисах зберігалася. Новіша морфологічна система перекрила інші, давніші опозиції, але їхні закономірності ще частково проступають крізь пізніші нашарування.

Чергування голосних за аблаутом у германських мовах і далі має тісний зв'язок з морфологічною будовою, зокрема на ньому повністю побудоване утворення форм сильних дієслів. Давня система чергування досить чітко відбита в формах сильних дієслів готської мови, в інших германських мовах розпізнати первісні закономірності дуже важко. Розгляньмо на прикладах.

Готські сильні дієслова I—V класів мали таку систему форм:

I клас: *geisan вставати — gais — risum — risans*,

II клас: *kiusan вибирати — kaus — kusum — kusans*,

III клас: *bindan зв'язувати — band — bundum — bundans*,

IV клас: *stilan красти — stal — stelum — stulans*,

V клас: *giban давати — gaf — gēbum — gibans*.

Чергування голосних у цих формах має такий вигляд:

I: *i — ai — i — i*,

II: *iu — au — u — u*,

III: *i — a — u — u*,

IV: *i — a — ē — u*,

V: *i — a — ē — i*.

У всіх чотирьох формах першого класу є спільний елемент *i*; якщо його винести за дужки, то лишиться як «зерно» аблауту ряд *i/a/нуль*. У другому класі таким спільним для всіх форм елементом є *u*, без якого «зерном» чергування теж виявляється той самий ряд *i/a/нуль*. У третьому класі одержуємо ряд *i/a/u*, але голосний *u* постав тут у формі множини минулого часу та в дієприкметнику II пізніше як наслідок розвитку з сонорного приголосного *n*, який був складотворчим, бо голосного перед ним не було. Отже, і в цьому класі в основі лежить

той самий тип чергування *i/a/нуль*. Так само пояснюється голосний дієприкметника II в четвертому класі. Але довге *e* в формі множини минулого часу тут не можна пояснити цією системою аблауту. Припускають, що воно проникло в цю форму з кількісного аблауту (чергування короткого голосного з таким самим довгим). Сліди цього типу чергування справді знаходимо в інших індоєвропейських мовах у формах теперішнього часу й перфекта, наприклад, у *лат. lego читаю — lēgi читав, sedeo сиджу — sēdi сидів*. Отже, в четвертому класі в основне чергування *i/a/нуль* вклинилося кількісне чергування *e* короткого з *e* довгим. П'ятий клас в основному збігається з четвертим. Голосний *i* в дієприкметнику II, як гадають, був перенесений сюди за аналогією з форми інфінітиву. Таким чином, в основі всіх п'яти класів готських сильних дієслів лежить єдине «зерно» аблауту *i/a/нуль*. Оскільки германське *i* відповідає індоєвропейському *e*, а германське *a* є наслідком розвитку індоєвропейського *o*, то це германське чергування *e* закономірно трансформацією індоєвропейського аблауту *e/o/нуль*.

У давньоанглійській мові, навіть у найраніших пам'ятках, система аблауту вже дуже затемнена як наслідок численних змін у голосних звуках. Візьмімо тільки перші два класи давньоанглійських сильних дієслів:

I клас: *rīsan вставати — rās, rison — risen*,

II клас: *bēoðan давати — bēad, budon — boden*.

Неважко помітити, що вже в цих класах з чергуванням *i*: — *a*: — *i* — *i* та *eo* — *ea* — *u* — *u* від первісної схеми аблауту не лишилося майже нічого.

Аблаут використовувався також у германських мовах як засіб словотвору. Пор., наприклад, *д. англ. belūfan лишатися і lāf залишок, forlēosan губити і lēas позбавлений, beran нести і bēg ноші, faran їхати і fōr мандрівка*.

ФОНЕТИЧНІ ПРОЦЕСИ В КІНЦІ СЛІВ

У багатоскладових словах германських мов зникали кінцеві зубні приголосні, пор. *д. інд. bharet несе — гот. bairai*, *д. ісл., д. англ., д. в. нім. bere*; *сер. лат. velit хоче — гот. wili*, *д. англ. wile*, *д. в. нім. wili*. Раніше вже йшлося про долю кінцевого *s* (див. с. 76).

Короткі голосні *a, e, i, u* в кінці багатоскладових слів теж зникали. Це відбувалося, напевно, ще в ранньогерманську епоху. Пор. *гот. dagis дня (род. одн.), д. ісл. dags*, *д. англ. dæȝes*, *д. сакс. dages*, *д. в. нім. tages*; *гот. ist*, *д. ісл. es*, *д. англ. is (bið)*, *д. в. нім. ist*, *сер. лат. est*, *д. інд. asti*, *д. слов. есть*, *і. е. *esti (він) e*; *гот. fimf*, *д. ісл. fimm*, *д. англ. fif*, *д. сакс. fif*, *д. в. нім. fimf, finf*, *лат. guinque*, *д. інд. pāñca*, *і. е. *penque п'ять*; *гот. hanan*, *д. ісл. hana*, *д. англ. honan*, *д. в. нім. hanon* < *сп. герм. *hananu півня (знах. одн.)*.

Індоєвропейські довгі голосні в багатоскладових словах у прикритій позиції (тобто перед кінцевим зубним *t, d*, щілинним *s* або носовим *n*) зберігалися в спільногерманській мові як довгі. В подальшому, коли кінцеві приголосні відпадали, довгі голосні перетворювалися на короткі. В однокладових словах індоєвропейські довгі голосні в неприкритій позиції зберігалися в спільногерманській мові як довгі.

У неприкритій позиції в багатоскладових словах індоєвропейські довгі голосні перетворюються на короткі, зазнаючи різних якісних змін. Пор., наприклад, *got. dagōs дні, gibōs дарунки; wileis (ти) хочеш* < *i. e. *-īs*, але *wili (він) хоче* < *i. e. *-it*; *got. sō, д. ісл. sú та* < *i. e. *sā*; *got. baira, д. ісл. ber, д. англ. beorn, д. в. нім. biru (я) ношу* < *i. e. *bherō, лат. fero*.

Фонетичні зміни в кінці слів відбувалися починаючи з ранньогерманського періоду, але найдужчого поштовху ці процеси зазнали саме в пізньогерманську епоху — часи радикального перетворення системи наголосу, яке відбулося на структурній різниці наголошених і ненаголошених слів, а отже, й на кінці слова. Тенденція до стирання кінцевих елементів слова діяла і в пізніші часи.

17. ГРАМАТИЧНА БУДОВА ДАВНЬОГЕРМАНСЬКИХ МОВ. ІМЕННИК

МОРФОЛОГІЧНА СТРУКТУРА СЛОВА

Колишня індоєвропейська триморфемна структура слова в германських мовах майже не збереглася, за винятком мови старших рунічних написів і частково готської. Уже в спільногерманський період, як видно, діяла дуже активна тенденція виділяти в слові два значущі елементи — корінь як носій лексичного значення і закінчення як формальний показник, тобто розвивається диморфемна структура. Цей процес ще більше посилюється внаслідок спільногерманської тенденції до редукції закінчень.

У скандинавських і в західногерманських мовах основотворчий елемент здебільшого уже зовсім втратив здатність виділятися. У формах однини іменників тематичний голосний або зник (пор. *д. ісл. наз. відм. одн. агт-г рука, род. агтс, знах. агт*; *д. англ. наз. і знах. одн. dōm доля, д. в. нім. наз. і знах. одн. tag день*), або злився з флексією і, зазнавши впливу закону кінця слів, перетворився на відмінкове закінчення (пор. *дав. відм. одн. у всіх трьох мовах — д. ісл. агт-е, д. англ. dōm-е, д. в. нім. tag-е*).

Проте колишня належність того чи того слова до певного типу основ позначається й далі на особливостях його відмінювання. Наприклад, різниця в закінченнях називного відмінка однини (*нуль — е — и*) давньоанглійських іменників *dæz, wīpe, sunu* цілком зумовлена колишньою різницею між ними в основотворчих суфіксах. Формотворчий суфікс у всіх трьох випадках був той самий — германське **-z* (< *i. e. *-s*), яке пізніше було втрачене під час переходу *z* в *г*. Основотворчі суфікси у всіх трьох словах були різні: у першому **-a* (< *i. e. *-o-*), у другому *-i-*, в третьому *-u-*. Після короткого складу в давньоанглійській мові *i* (< *e*) та *u* зберігалися, а в кінці слова втрачалися. Так само пояснюється різниця в закінченні називного відмінка однини давньоанглійських іменників жіночого роду *-u* (*сагу турбота*) та *-e* (*тупзе язык*). Формотворчий суфікс в обох випадках був нульовим, основотворчі суфікси були різні: в першому герм. **-ō-* (< *i. e. *-ā-*), в другому **-on-*. В абсолютному кінці слова *ō* перейшло в *u*, а

перед *n*, пізніше втраченим, розвинулося в *ē* (< *ǣ*). Глибокий слід у відмінюванні лишила належність іменника до кореневих основ: якщо формотворчий суфікс мав у своєму складі *i* (а таких випадків було досить багато, бо ненаголошене *e* в усіх германських мовах переходило в *i*), то голосний кореня міг зазнавати умлауту.

У давньогерманських мовах іменники поділяються на такі класи:

1. Основи на *-a-*, що відповідали індоєвропейським основам на *-o-* і об'єднували іменники чоловічого і середнього роду, наприклад, *рун. stainaR камінь, got. wulfs вовк*. Варіантами цих основ є основи на *-ja-* (*i. e. -jo-*) — *got. harjis військо* та основи на *-wa-* (*i. e. -wo-*) — *got. kniu коліно*.

2. Основи на *-ō-*, що відповідали індоєвропейським на *-ā-*: *got. mensa стіл, giba дарунок*. Їх варіантами були основи на *-jo-*: *got. sibja рідня* та на *-wo-*: *got. triggwa вірність*.

3. Індоєвропейські і германські основи на *-i-*: *got. gasts гість*.

4. Індоєвропейські і германські основи на *-u-*: *got. handus рука*.

5. Індоєвропейські і германські основи на *-n-*: *got. guma чоловік, luggō язык, patō ім'я*.

6. Індоєвропейські і германські основи на *-r-*: *got. fadar батько*.

7. Германські основи на *-nd-*, що утворилися з індоєвропейських на *-nt-*: *got. frįjōnds друг*.

8. Індоєвропейські і германські основи на *-s-*: *got. agis жак*.

9. Кореневі основи (без суфікса): *got. pahts ніч*.

Категорії іменника. Як уже зазначалося, ще в індоєвропейській мові визначалася тенденція відносити до основ на *-o-* іменники чоловічого і середнього роду, а до основ на *-ā-* іменники жіночого роду. У давньогерманських мовах роди вже розрізнялися чітко. Диференціація в цьому напрямі посилилася, захопивши навіть такі класи, як основи на *-n-*. Як наслідок пізніших фонетичних і граматичних змін (зокрема дії закону кінця слів) в пізніші часи в германських мовах показники граматичного роду втрачаються. Наприклад, у сучасних скандинавських і в англійській мовах категорію роду іменників зовсім втрачено.

З колишніх трьох форм числа індоєвропейської мови германські мови ще в доісторичні часи втратили двоїну як живу категорію. Її залишки зустрічаються тільки спорадично (переважно в займенниках) у готській, давньоанглійській і в скандинавських мовах.

Система індоєвропейських відмінків у германських мовах зменшилася до шести форм — називного, знахідного, давального, орудного, родового і кличного відмінків.

Але в жодній з германських мов ці відмінки не представлені повністю. Наприклад, у давньоанглійській мові немає кличного відмінка, а орудний зберігся тільки в прикметниках і вказівних займенниках. Зменшення кількості відмінків відбувалося двома шляхами: або один відмінок витісняв інший, або обидва відмінки зберігалися, але починали вимовлятися однаково і зрештою збігалися. Кличний відмінок було витіснено називним. Найбільше відмінків збіглося з давальним, який у давньоанглійській мові мав дуже широке значення.

СИСТЕМА ВІДМІНЮВАННЯ

Основи на -а- (і. є. на -о-)

До цього типу відмінювання відносяться іменники чоловічого і середнього роду.

		Однина				
Чол. рід.	Наз.	Род.	Дав.	Знах.	Орудн.	Кличн.
Гот.	wulfs <i>вовк</i>	wulfis	wulfa	wulf	—	wulf
Д. сканд.	ulfr	ulfs	ulfe	ulfi	—	—
Д. англ.	wulf	wulfes	wulfe	wulf	—	—
Д. сакс.	wulf	wulfes	wulfe	wulf	wulfu	—
Д. в. нім.	wolf	wolfes	wolfe	wolf	wolfu	—

		Множина			
Гот.	Наз.	Род.	Дав.	Знах.	Орудн.
Гот.	wulfōs	wulfes	wulfam	wulfans	—
Д. сканд.	ulfar	ulfa	ulfom	ulfa	—
Д. англ.	wulfas	wulfa	wulfum	wulfas	—
Д. сакс.	wulfos	wulfo	wulfum	wulfos	—
Д. в. нім.	wolfā	wolfo	wolfum	wolfā	—

У середньому роді іменники мали однакову форму називного і знахідного відмінків однини: waird *слово*, wairdis, wairda, waird.

Основи на -ја- (і. є. на -јо-)

		Однина			Множина	
Чол. рід.	Наз.	Род.	Дав.	Знах.	Орудн.	Кличн.
Гот.	harjis <i>військо</i>	harjis	harja	hari	harjōs	—
Д. сканд.	niþr	niþ	niþ	niþ	niþjar	—
Д. англ.	here	heries	herie	here	heria	—
Д. сакс.	heri	heries	herie	heri	herios	—
Д. в. нім.	hirti	hirtes	hirte	hirti	hirte	—

Іменники середнього роду відмінювалися аналогічно. Основи на -wa- майже не відрізнялися від чистих основ на -а-.

Основи на -б- (і. є. на -ā-)

У германських мовах всі ці іменники жіночого роду.

		Однина			
Гот.	Наз.	Род.	Дав.	Знах.	Орудн.
Гот.	giba <i>дарунок</i>	gibōs	gibai	giba	—
Д. сканд.	giōf	giōfar	giōf	giōf	—
Д. англ.	giefu	giefe	giefe	giefe	—
Д. сакс.	geba	geba	gebu	geba	—
Д. в. нім.	geba	geba	gebu	geba	—

Множина

Гот.	gibōs	gibō	gibōm	gibōs
Д. сканд.	giāfar	giāfa	giōfom	giāfar
Д. англ.	giefe	giefa	giefum	giefe
Д. сакс.	geba	gebano	gebum	geba
Д. в. нім.	geba	gebono	gebum	geba

Основи на -јо- та -wo- відмінювалися аналогічно.

Основи на -і-

Іменники чоловічого і жіночого роду

		Однина			
Чол. рід.	Наз.	Род.	Дав.	Знах.	Орудн.
Гот.	gasts <i>гість</i>	gastis	gasta	gast	—
Д. сканд.	gestr	gests	gest	gest	—
Д. англ.	giest	giestes	gieste	giest	—
Д. сакс.	gast	gastes	gaste	gast	—
Д. в. нім.	gast	gastes	gaste	gast	—

Множина

Гот.	gasteis	gastē	gastim	gastins
Д. сканд.	gester	gesta	gestom	geste
Д. англ.	gieste	giesta	giestom	gieste
Д. сакс.	gesti	gestio	gestiun	gesti
Д. в. нім.	gesti	gesto	gestim	gesti

Аналогічно відмінювалися іменники середнього роду, наприклад, д. англ. spere *спис*, speres, spere, spere, та жіночого роду, наприклад, dæde, dæde, dæd, множини: dæde, dæda, dædum, dæde.

Основи на -и-

Сюди входили іменники всіх трьох

		Однина			
Чол. рід.	Наз.	Род.	Дав.	Знах.	Орудн.
Гот.	sunus <i>син</i>	sunaus	sunau	sunu	—
Д. сканд.	sunr	sonar	syni	sun	—
Д. англ.	sunu	sunā	sunā	sunu	—
Д. сакс.	sunu	sunō	sunō	sunu	—
Д. в. нім.	fridu	frides	fride	fridu	—

Множина

Гот.	sunjus	suniwē	sunum	sununs
Д. сканд.	synir	sona	sunum	sunu
Д. англ.	sunā	sunā	sunum	sunā
Д. сакс.	sunī	sunio	sunun	sunī
Д. в. нім.	fridi	frido	fridim	fridi

Однина

<i>Жін. рід</i>					
<i>Гот.</i>	handus	<i>рука</i>	handaus	handau	handu
<i>Д. сканд.</i>	(іменників жіночого роду цих основ немає)				
<i>Д. англ.</i>	hand		handa	handa	hand
<i>Д. сакс.</i>	hand		hando	hendi	hand
<i>Д. в. нім.</i>	hant		henti	henti	hant

Множина

<i>Гот.</i>	handjus		handiwē	handum	handuns
<i>Д. сканд.</i>	(іменників жіночого роду цих основ немає)				
<i>Д. англ.</i>	handa		handa	handum	handa
<i>Д. сакс.</i>	hendi		hando	handum	hendi
<i>Д. в. нім.</i>	henti		hent(e)o	hantum	henti

Цей клас ніколи не був особливо численним і почав розпадатися вже на початку історичного періоду розвитку германських мов. Іменники чоловічого роду виявляли тенденцію до переходу в клас основ на -а- або на -і-, іменники жіночого роду — в клас основ на -ō-.

Основи на приголосний

Основи на -п-

Цей клас відмінювання був у давньогерманських мовах найбільш розвиненим. Він не тільки втягував у себе іменники з інших основ, а впливав і на інші частини мови, зокрема на прикметники, де утворилася таким способом слабка відміна.

У германських мовах основотворчий суфікс -п- був ускладнений голосним, який розрізняв іменники за родом — чоловічий і середній — -ап-, -іп-, жіночий — -оп-, -іп-. У називному відмінку однини сам основотворчий суфікс звичайно не вживався, а з'являвся тільки в непрямих відмінках.

Однина

<i>Чол. рід.</i>	<i>Наз.</i>		<i>Род.</i>	<i>Дав.</i>	<i>Знах.</i>
<i>Гот.</i>	guma	<i>чоловік</i>	gumins	gumīn	gumap
<i>Д. сканд.</i>	gume		guma	guma	guma
<i>Д. англ.</i>	guma		guman	guman	guman
<i>Д. сакс.</i>	gumo		gumen	gumen	gumon
<i>Д. в. нім.</i>	gomo		gomen	gomen	gomon

Множина

<i>Гот.</i>	gumans		gumanē	guman	gumans
<i>Д. сканд.</i>	gumar		gumna	gumom	guma
<i>Д. англ.</i>	guman		gumena	gumum	guman
<i>Д. сакс.</i>	gumon		gumono	gumun	gumon
<i>Д. в. нім.</i>	gomon		gomōno	gomōm	gomon

Іменники середнього роду мають усі відмінкові форми, подібні до чоловічого роду, крім називного і знахідного однини й множини,

наприклад: *гот.* augō — augōna, *д. сканд.* auga — augo, *д. англ.* eage — eagan, *д. сакс.* ōga — ōgun, *д. в. нім.* ouga — ougun.

Однина

<i>Жін. рід.</i>	<i>Наз.</i>		<i>Род.</i>	<i>Дав.</i>	<i>Знах.</i>
<i>Гот.</i>	tuggō	<i>язик</i>	tuggōns	tuggōn	tuggōn
<i>Д. сканд.</i>	tunga		tungo	tungo	tungo
<i>Д. англ.</i>	tunge		tungan	tungan	tungan
<i>Д. сакс.</i>	tunga		tungun	tungun	tungun
<i>Д. в. нім.</i>	zunga		zungūn	zungūn	zungūn

Множина

<i>Гот.</i>	tuggōns		tuggōnō	tuggōm	tuggōns
<i>Д. сканд.</i>	tungor		tungna	tungom	tungor
<i>Д. англ.</i>	tungan		tungna	tungum	tungan
<i>Д. сакс.</i>	tungun		tungono	tungun	tungun
<i>Д. в. нім.</i>	zungun		zungono	zungōm	zungun

Основи на -г-

Усі германські іменники, що входять до цього класу, є термінами спорідненості, пор. *гот.* fadar *батько*, brōþar *брат*, dauhtar *дочка*, swistar *сестра*, належать до всіх трьох родів.

Однина

	<i>Наз.</i>		<i>Род.</i>	<i>Дав.</i>	<i>Знах.</i>
<i>Гот.</i>	brōþar		brōþrs	brōþr	brōþar
<i>Д. сканд.</i>	brōþer		brōþor	brōþor	brōþor
<i>Д. англ.</i>	brōþor		brōþor	brēþer	brōþor
<i>Д. сакс.</i>	brōder		brōder	brōder	brōder
<i>Д. в. нім.</i>	bruoder		bruoder	bruoder	bruoder

Множина

<i>Гот.</i>	brōþrjus		brōþrē	brōþrum	brōþruns
<i>Д. сканд.</i>	brøþr		brøþra	brøþrcm	brøþr
<i>Д. англ.</i>	brōþor		brōþra	brōþrum	brōþor
<i>Д. сакс.</i>	brōder		brōdro	brōdrum	brōder
<i>Д. в. нім.</i>	bruoder		bruodero	bruoderum	bruoder

Основи на -nd- (і. є. -nt-)

До основ на -nd- (і. є. -nt-) належали іменники чоловічого роду, що походили від субстантивованих дієприкметників теперішнього часу, наприклад, *гот.* nasjands, *д. англ.* hēlend, *д. в. нім.* heilant, *д. сакс.* hēliand *спаситель*. Вони мали змішану парадигму, утворену за типом основ на -а- і кореневих основ. Порівняймо готські:

Однина

<i>Наз.</i>	frijōnds	<i>друг</i>
<i>Род.</i>	frijōndis	
<i>Дав.</i>	frijōnd	
<i>Знах.</i>	frijōnd	

Множина

frijōnds
frijōnde
frijōndam
frijōnds

КОРЕНЕВІ ОСНОВИ

До кореневих основ в германських мовах належало лише кілька іменників чоловічого і жіночого роду, в яких закінчення приєднувалося безпосередньо до кореня. Важливою особливістю їх парадигми в деяких германських мовах був умлаут на і у давальному відмінку однини і в називному знахідному відмінку множини (д. *англ.* *mapп — mepp*). Порівняймо готські:

	Однина		Множина
<i>Наз.</i>	baúrgs <i>місто ж. р.</i>		baúrgs
<i>Род.</i>	baúrgs		baúrge
<i>Дав.</i>	baúrg		baúrgim
<i>Знах.</i>	baúrg		baúrgs

	Однина		Множина
<i>Наз.</i>	mapпa <i>чоловік чол. р.</i>		mapпs, mapпans
<i>Род.</i>	mapпs		mapпe
<i>Дав.</i>	mapп		mapпan
<i>Знах.</i>	mapпan		mapпs, mapпans

Основи на **-s-** в історичні часи майже повністю перейшли в клас основ на **-a-**. Так само більшість іменників з кореневими основами перейшли в інші відміни, зокрема відміни основ на **-a-**, **-i-** та **-u-**.

18. ЗАЙМЕННИК

За утворенням основ і відмінюванням займенники відрізнялися від іменників. Більшість з них мали по три або дві родові форми. Ще в індоєвропейській період у відмінюванні займенників був великим вплив аналогії, внаслідок чого різні відмінки уподібнювалися і створювалися омонімічні форми. До форм займенників додавалися різні додаткові елементи.

Вказівні займенники утворювалися від двох індоєвропейських основ: ***to-** або ***so-**. Перша мала порівняно слабе вказівне значення і через це більше вживалася у функції означеного артикля, яку вона й виконує в грецькій, західногерманських і частково в готській мовах. Вказівні займенники мали чотири відмінки: називний, родовий, давальний і знахідний.

	Однина			
<i>Чол. і сер. рід</i>	<i>Наз.</i>	<i>Род.</i>	<i>Дав.</i>	<i>Знах.</i>
<i>Гот.</i>	sa/þata	þis	þamma	þana
<i>Д. сканд.</i>	sā/þat	þess	þeim/þui	þann
<i>Д. англ.</i>	se/þæt	þæs	þæm	þone
<i>Д. сакс.</i>	the/that	thes	themu	thena
<i>Д. в. нім.</i>	der/daz	des	demu	den

<i>Жін. рід.</i>				
<i>Гот.</i>	sō	þizōs	þizai	þō
<i>Д. сканд.</i>	sū	þeirar	þeire	þā
<i>Д. англ.</i>	sēo	þære	þære	þā
<i>Д. сакс.</i>	thiu	thera	theru	thia
<i>Д. в. нім.</i>	diu	dera	deru	dea

Множина

<i>Чол. і сер. рід</i>				
<i>Гот.</i>	þai/þo	þizē	þaim	þans
<i>Д. сканд.</i>	þeir/þau	þeira	þeim	þā
<i>Д. англ.</i>	þā	þāra	þæm	þā
<i>Д. сакс.</i>	thea/thiu	thero	them	thea
<i>Д. в. нім.</i>	dē/diu	dero	dēm	dē

<i>Жін. рід</i>				
<i>Гот.</i>	þōs	þizō	þaim	þōs
<i>Д. сканд.</i>	þær	þeira	þeim	þær
<i>Д. англ.</i>			як чол. і сер. рід	
<i>Д. сакс.</i>			як чол. рід	
<i>Д. в. нім.</i>	deo	dero	dēm	deo

У західногерманських мовах в однині середнього роду є також форми орудного відмінка.

У всіх германських мовах із сполучення обох вказівних індоєвропейських основ ***to-** і ***so-** утворилися складені займенники, що передають посилене вказівне значення, пор. д. *англ.* *þes* < **te-se*, д. *сакс.* **these*; д. *в. нім.* *dese, desēr*.

Питальні і неозначені займенники. У всіх індоєвропейських мовах основа ***kwo-**, ***kwi-** сполучає і питальну, і відносну функції. У германських мовах вона дала такі форми:

<i>Чол. і сер. рід</i>	<i>Наз.</i>	<i>Род.</i>	<i>Дав.</i>	<i>Знах.</i>	<i>Орудн.</i>
<i>Гот.</i>	hwās hwa	hwis	hwamma	hwana/hwa	—
<i>Д. сканд.</i>	—/huat	hues	hueim/hui	—/huat	—
<i>Д. англ.</i>	hwā/hwæt	hwæs	hwæm	hwone/ hwæt	—/hwū
<i>Д. сакс.</i>	hwā/hwat	hwes	hwem	hwena/ hwat	—/hwī
<i>Д. в. нім.</i>	(h)wer/ (h)waz	(h)wes	(h)wemu	(h)wen/ (h)waz	—/(h)wiu

Від цих основ утворювалися також похідні:

- а) *гот.* *hwarjis*, д. *сканд.* *hwerr* *який?*
- б) *гот.* *hwār*, д. *сканд.* *huār*, д. *англ.* *hwæþer, hweþer*, д. *сакс.* *hwedar*, д. *в. нім.* *(h)wedag* *який з двох?*
- в) *гот.* *hwileiks*, д. *англ.* *hwelc* (*hwilc* > *суч. англ.* *which*), д. *сакс.* *hwilīk*, д. *в. нім.* *(h)welīh* *якого роду, який?*

Особові займенники власне не мали відмінювання у звичайному розумінні цього слова, спершу це було групування суплетивних форм.

д. сакс. lang — lengiro — lengist,
д. в. нім. lang — lengiro — lengist,
але гот. arms бідний — armōza — armōsts.

Суфікс із голосним **-i-** за походженням є індоєвропейським (<і. е., **-jos**, який у германських мовах послабився в **-is-**). Другий суфікс — германське новоутворення, що, напевно, походить від форми вищого ступеня прислівників на **-o-**. Закінчення найвищого ступеня можна розглядати як розширення закінчення вищого ступеня за допомогою додавання підсилювальної частки **-to-**.

Вищий ступінь прикметника відмінювався тільки за слабкою відміною, найвищий — як за слабкою, так і за сильною.

Деякі прикметники в давньогерманських мовах утворювали ступені порівняння від інших коренів: добрий: гот. gōþs — batiza, batista; д. англ. gōd — bet(e)ra, bet(e)st; д. в. нім. guot — bezziro, bezzisto; поганий, злий: гот. ubils — wairsiza, wairsista; д. англ. yfel — wiersa, wiersta, д. в. нім. ubil — wirsiro, wirsisto; великий: гот. mikils — maiza, maista; д. англ. micel — māra, mæst; д. в. нім. mihhil — mēro, meisto; малий: leitils — minniza, minnista; д. англ. lytel — læssa, læst; д. в. нім. luzzil — minniro, minnisto.

20. ЧИСЛІВНИК

КІЛЬКІСНІ ЧИСЛІВНИКИ

В давньогерманських пам'ятках збереглися такі числівники:

Значення	гот.	д. сканд.	д. англ.	д. сакс.	д. в. нім.
один	ains	einn	ān	ēn	ein
два	twai	tveir	twēgen	twēne	zweine
три	*þreis	þrīr	þrī(e)	thria	drī
чотири	fidwōr	fiōrer	fēower	fiuwar	fior
п'ять	fimf	fimm	fīf	fīf	fimf
шість	saihs	sex	siex	sehs	sehs
сім	sibun	siau	seofon	sibun	sibun
вісім	ahtau	ātta	eahta	ahto	ahto
дев'ять	niun	nīo	nigon	nigun	niun
десять	taihun	tīo	tīen	tehan	zehan
одинадцять	ainlif	ellefo	endleofan	ellefan	einlif
дванадцять	twalif	toif	twelf	twelif	zwelif

Числівники від 13 до 19 є простими сполученнями числівників, що мають значення від 3 до 9, з числівником *десять*, пор. гот. fidwōr-taihun — 14, fimf-taihun — 15. Назви десятків становлять собою сполучення числівників від 2 до 10 з германською формою *tigjus* — множиною від *tigus* *десяток*, спорідненого з числівником *taihun*.

На думку Б. М. Задорожного, в германському численні змішалися дві системи — десяткова (індоєвропейська) і дванадцяткова (можливо вавілонська). Сліди цього змішування збереглися в значенні і в етимології деяких числівників. Наприклад, числівники 11 — гот. ainlif, д. англ. endleofan, д. в. нім. einlif та 12 — гот. twalif, д. англ. twelf, д. в. нім. zwelif складаються з простих числівників ain, twa і елемента

-lif, що походить від і. е. *likw- *лічити, рахувати*. Отже їх первісне значення було *додай (до десяти) один, два*. Також числівник *hund* *сотня* означав первісно *сто двадцять* (тобто *велика сотня*, нім. Gross-hundert) і тільки пізніше, після контактів з римлянами, став переосмислюватися в *сто*¹.

Відмінювання

1. Гот. ains відмінюється як сильний прикметник.
2. Форми давального і родового відмінків: гот. twaim, twaddjē; д. сканд. tveim, tveggia, д. в. нім. zweim, zweio; д. англ. twæm, twæg(e)a; знахідний відмінок гот. чол. р. twans; сер. р. наз./знах. twa; жін. р. twōs.
3. Форми родового і давального відмінків: гот. þrijē, þrim; д. сканд. þriggia, þrim; д. англ. þrīoga, þrim; д. сакс. thrīo, thrim; д. в. нім. drīo, drim; знахідний відмінок гот. чол. р. þrins; сер. р. наз./знах. þrija; жін. р. знах. þrins.

4—19. Ці числівники звичайно не відмінюються, крім випадків, коли вони вживаються як іменники. В такому разі вони відмінюються як основи на **-i-**.

Більшість з решти числівників у давньогерманських мовах теж не відмінюється. Числівник 100 — *hund* становить правильну основу на **-a-** середнього роду. Числівник 1000 — гот. þūsundi відмінюється як основи на **-jō-**; д. сканд. þūsund як основи на **-i-** жін. р.; д. англ. þūsend перейшло в клас іменників і часто відмінюється як основи на **-a-** сер. р.; д. сакс. thūsundig не відмінюється; д. в. нім. dusunt відмінюється або як основи на **-ō-**, або як основи на **-a-** сер. р.

ПОРЯДКОВІ ЧИСЛІВНИКИ

За винятком перших двох, порядкові числівники є похідними від відповідних кількісних. Відмінюються за слабкою відміною.

Перший становить найвищий ступінь від прийменника: і. е. *pr-: гот. faūra, д. англ. fore, д. сакс. fore; з суфіксом **-mo-** в гот. fruma, д. англ. forma, д. сакс. formo; з суфіксом **-to-** в д. сканд. fyrstr, д. англ. fyrest, д. сакс., д. в. нім. furisto; інша форма з суфіксом **-sto-** пов'язана з гот. air, д. сканд. ār, д. англ. ær, д. сакс., д. в. нім. ēr раніше, перед; д. англ. æresta, д. сакс., д. в. нім. eristo.

Другий — це форма вищого ступеня на **-tero-** від основи вказівного займенника **ono-**: гот. anþar, д. сканд. annarr, д. сакс. othar, д. в. нім. ander.

Решта порядкових числівників становлять найвищий ступінь на **-tjo-/to-** з деякими відхиленнями в окремих мовах.

21. ПРИСЛІВНИК

Германські мови успадкували основні структурно-морфологічні типи індоєвропейських прислівників, а саме:

1. Прості, або первинні, прислівники, що являють собою морфологічно неоформлені придієслівні частки, найчастіше односкладові.

¹ Задорожний Б. М. Порівняльна фонетика і морфологія готської мови. — Л., 1960. — С. 216—217.

Це переважно обставинні прислівники місця, часу, які мають дуже велику частоту вживання. Пор. *гот.*, *д. ісл.*, *д. англ.* *inn*, *д. сакс.*, *д. в. нім.* *in* *всередину*; *гот.* *iur*, *д. ісл.* *urr*, *д. англ.*, *д. сакс.* *ur*, *urr*, *д. в. нім.* *ûf* *вгору* — *грецьк.* *уро під*, *урег над*, *лат.* *sub під*, *super над*; *гот.* *ūt*, *д. ісл.*, *д. англ.* *út*, *д. сакс.* *ût*, *д. в. нім.* *ûz*, *д. інд.* *ud-*, *ut-*, *авест.* *us-*, *uz-* *зовні*; *гот.* *neŭ*, *д. ісл.* *ná-*, *д. англ.* *nēah*, *д. сакс.*, *д. в. нім.* *nāh* *поблизу*; *гот.* *faŭg*, *д. англ.* *for*, *д. сакс.* *for*, *fur* *перед*, *для* — *грецьк.* *paг* *поблизу*, *поряд*; *гот.*, *д. ісл.* *fram*, *д. англ.* *from*, *д. сакс.*, *д. в. нім.* *fram* *далі* та *ін.*

2. Прислівники, утворені за допомогою суфіксів. На відміну від інших індоєвропейських, у германських мовах цей спосіб творення прислівників є основним. Найпоширеніші такі суфікси:

-*r*: *гот.* *hēr*, *д. ісл.*, *д. англ.* *hēr*, *д. сакс.* *hēr*, *hīr*, *д. в. нім.* *hiar* *тут*.

-*t*: *д. ісл.* *opt*, *д. англ.*, *д. сакс.* *oft* *часто*.

Суфікс, що має у своєму складі *n*: *гот.* *ūtana* *зовні*, *innana* *зсередини*, *д. англ.* *innan* *всередині*, *hwonan* *звідки*, *д. в. нім.* *uffan* *згори*, *hintana* *позаду* та *ін.*

-*a*: *гот.* *inna*, *д. ісл.* *inni*, *д. англ.* *inne*, *д. сакс.*, *д. в. нім.* *inna*, *inne* *всередині*; *гот.* *ūta*, *д. ісл.* *úti*, *д. англ.* *ūte*, *д. сакс.* *ūta*, *ūte*, *д. в. нім.* *ūze*, *ūzi* *зовні*; *гот.* *iura*, *д. ісл.* *urri*, *д. англ.* *urpe*, *д. фриз.*, *д. сакс.* *urra* *вгори*.

-*ō*: утворює якісні прислівники від прикметників: *гот.* *sprautō* *швидко*, *д. англ.* *sōpa* *швидко*, *д. в. нім.* *hōho* *високо*, *lango* *довго*.

-*e*: *д. англ.* *brāde* *широко*, *dēore* *глибоко*, *swēte* *солодко*, *pearwe* *вузько*.

-*īkō*: утворений з суфікса прикметників *-īk* і прислівникового суфікса *-ō*. Пор. *д. англ.* *dēorlice* *дорого*, *д. в. нім.* *gernliche* *охоче*, *hērliche* *чудово*.

-*ingō* (-*ungō*): *гот.* *up-wēniggō* *несподівано*, *д. англ.* *wēninga* *можливо*, *ēawunga* *відкрито*.

3. Прислівники, що становлять застигли відмінкові форми імені, в германських мовах переважно родового, рідше давального відмінка. Пор. *гот.* *landis* *по країні*, *allis* *взагалі*; *д. англ.* *dæðes* *вдень*, *ānes* *одного разу*; *д. в. нім.* *nahtes* *вночі*, *niuwes* *нещодавно* тощо.

22. ПРИЙМЕНИК

У спільноіндоєвропейській мові прийменники — це слова, утворені переважно від прислівників і тісно пов'язані з дієсловом, іменем або прислівником. Деякі з них, маючи значення місця, вживалися як префікси (преверби), частина з них злилася з дієсловом.

Однією з особливостей германських мов є значний розвиток у них прийменникових прислівників. У спільноіндоєвропейській мові первинні прийменники мали вільне положення щодо дієслова або імені. В зв'язку з тим, що вони часто вживалися у постпозиції та мали досить відчутний генетичний зв'язок з прислівниками, адвербіальне значення їх посилювалося. У германських мовах ця риса ще дужче виявилася. Первинні прийменники із значенням місця згодом переходять у категорію прийменникових прислівників, тим самим ніби компенсуючи втрати, зумовлені скороченням групи прислівників.

Найдужче ця категорія розвинулася в скандинавських мовах, де цьому сприяло те, що не було дієслівних префіксів. Через це тут у ролі модифікаторів дієслівних основ часто виступають прийменникові прислівники і їхній зв'язок з дієсловом дуже міцний. Англійська мова з цього боку приєднується до скандинавських. Таким чином, категорія прийменникових прислівників, як і інші особливості германських прислівників і прийменників, — це не специфічне германське явище, а лише розвиток індоєвропейських тенденцій. Іншою особливістю германських мов є наявність у них великої кількості вторинних прийменників, утворених із сполучення прийменника або прислівника з прислівником або іменем. Пор. *д. в. нім.* *bifogan*, *суч. нім.* *gegenüber*, *entgegen*, *anstatt*, *entlang*.

У германських мовах прийменник поступово втрачає рухливість і закріплюється в позиції перед іменем. Трапляється й постпозиція прийменника, але хоч вона й буває частіше, ніж в інших індоєвропейських мовах, все ж ця риса не є визначальною.

За структурними особливостями прийменники в германських мовах поділяються на такі основні типи:

1. Первинні прийменники, часто односкладові: *гот.* *af* *від*, *д. ісл.* *til* *до*, *д. англ.* *bī* *біля*, *д. сакс.* *te* *до*.

2. Суфіксальні прийменники: *гот.* *hindana* *через*, *д. ісл.* *útan* *за*, *зовні*, *д. англ.* *æfter* *за*, *після*, *д. в. нім.* *ubar* *біля*.

3. Вторинні прийменники, складені з первинного прийменника і прислівника або імені у відповідному відмінку: *д. англ.* *andlanðes* *вздвож*, *д. сакс.* *bifogan* *через*, *перед*, *д. в. нім.* *ingagan* *проти*, *beneben* *поряд*.

Залишком колишнього вільного вживання прийменника з будь-якою відмінковою формою є в германських мовах випадки керування кількома відмінками, що спостерігаються в деяких прийменників. j

23. ДІЄСЛОВО

Давньогерманська система дієслова, засвідчена в писемних пам'ятках з IV ст., відзначалася бідністю форм словозміни порівняно до давньоіндійської, класичної грецької чи латинської мов. У системі дієслівних форм існували особові форми і неособові (іменні) — інфінітив та дієприкметники I і II.

Основними граматичними категоріями особових форм дієслова були категорії особи, числа, способу і стану. Для неособових форм категорії особи і способу були неістотними, а для інфінітиву також і категорії числа.

Категорія особи. Формально вона передавалася закінченнями першої, другої та третьої особи. Ці показники не були однозначними: крім особи вони передавали також число, час, спосіб і стан. Наприклад, у *д. англ.* *find-e-ſ* морфема *-ſ* є показником третьої особи однини і водночас показником презенсу, індикативу, активного стану.

У мовах інгвеонської підгрупи — давньоанглійській, давньофризській і давньосаксонській — у зв'язку з фонетичними процесами і дією граматичної аналогії відбулась уніфікація форм множини всіх трьох

осіб: а) закінчення презенсу індикативу: *д. англ. -aþ, д. фриз. -ath, д. сакс. -ad*; б) закінчення претериту індикативу в усіх трьох мовах *-on*; в) закінчення оптативу *-en*. У скандинавських мовах відбулася уніфікація форм другої й третьої особи однини презенсу індикативу через заміну закінчення третьої особи *-iþ* (*гот. -iþ*) закінченням другої *-iR* (*гот. -is*).

У пам'ятках давньоісландської поезії часто спостерігається злиття дієслова і постпозитивного особового займенника першої або другої особи, внаслідок чого утворилися своєрідні вторинні особові закінчення: *veit ek > veitk знаю я, komt þu > komtu ти прийшов*.

К а т е г о р і я ч и с л а. Германське дієслово мало три числа: однину, множину і двоїну. Це стверджується пам'ятками готської мови, яка зберегла формальні показники двоїни для першої і другої особи індикативу й оптативу та другої особи імперативу: від *гот. þimþan брати* форми презенсу індикативу 1-ї особи *þim-os ми (двоє) беремо*, 2-ї особи *þim-ats ви (двоє) берете*; презенс оптатив 1-а особа *þim-aiwa ми (двоє) брали б*, 2-а особа *þima-its ви (двоє) брали б*, 2-а особа претериту індикативу *þim-uts ви (двоє) взяли*, 2-а особа імперативу *þima-ts ви (двоє) беріть*. Усі інші германські мови двоїну втратили.

К а т е г о р і я ч а с у. У германських мовах ця категорія виражалася в протиставленні тільки двох форм — презенсу (теперішнього часу) і претериту (минулого часу). Формально це протиставлення передається в структурі основи чергуванням голосних і приголосних, а також зовнішньою флексією (особовими закінченнями).

Претерит мав лише одне значення — віднесення дії до минулого. Презенс виконував кілька функцій: а) означення дії, яка збігалася з моментом мовлення, наприклад, *д. англ. Aelfred cunþing hæteþ gretan Werferþ biscop Альфред король велить вітати (вітає) єпископа Верферта*; б) означення позачасової постійної дії: *д. англ. sē uþring sylþ ūs hlāf and drinc хлібороб дає нам хліб і питво* і в) означення майбутньої дії: *д. ісл. þa stendr upp Heimdallr ... ok vekkr upp ell guðin тоді встане Хеймдаль ... і розбудить усіх богів*; *д. в. нім. tapo vallit grinnit mit-tilagart місяць упаде, зорить серединна земля*. Таким чином правильна інтерпретація дієслівної форми презенсу в кожному конкретному випадку залежала від контексту.

Деякому функціональному розвантаженню презенса допомагали структурно типізовані описові звороти, що утворювалися сполученням інфінітива з особовою формою дієслова модальної або починальної (інгресивної) семантики. Вони вживалися для означення майбутньої дії, пізніше з них (у різних мовах по-різному, але з обов'язковою десемантизацією особової форми дієслова і вербалізацією інфінітива) розвинулись аналітичні форми майбутнього часу на модальній чи інгресивній основі. У готській мові для цього вживали дієслова *þingpan починати, skulan зобов'язувати, haban мати* в сполученні з інфінітивом головного дієслова. У скандинавських мовах користувалися претерито-презентними (модальними) дієсловами *skulu* і типу *namirjastis* та дієсловом *stava* (*д. ісл. verða, д. швед. varða, д. норв. verða, д. дат. warthae*) в сполученні з інфінітивом: *þenna artan mun ek bera sidast mat fyrir hjón min сьогодні я встанню подам їжу моїй родині; vit skul um aka tvau i jotunheima ми поїдемо удвох до країни велетнів*.

У давньоанглійській мові вдавалися до сполучення з інфінітивом претерито-презентного дієслова *sculan* або атематичного *willan воліти*, наприклад: *ælc treow man sceal ceorfan, þe gōde wæstmas he birþ кожне неродюче дерево буде зрізане (треба зрізати); Ic wylle wyrcean min sicc'ol on norþdæle я поставлю свій трон (волю поставити, створити) у північній частині*. У давньовірхньонімецькій мові існували обидва варіанти зворотів — прототипів майбутнього часу: модальні з дієсловами *skolan* і *wellen* та інгресивні з дієсловом *werden*: *berge skulun swinan гори опустяться*. Дієслово *werden* вживали в сполученні з дієприкметником I: *wirdist swigenti замовкнеш*.

Часова парадигма германського дієслова також розширювалася за рахунок прилучення до неї сталих описових зворотів — сполучень особової форми дієслів *мати* і *бути* та деяких інших дієслів неповної предикації з дієприкметником II. Ці звороти характеризували часову віднесеність дії або стану, що передавалися дієприкметником II. Спочатку дієслово *мати* (*гот. haban, д. ісл. hafa, д. англ. habban, д. в. нім. haben*) вживалося в сполученнях з дієприкметником II перехідних дієслів, який у цих сполученнях виконував функцію предикативного означення до об'єкта дії і передавав стан, створений завершеною дією, наприклад, *д. англ. Norþhymbre ond Eastangle hæfden Aelfrede cunþinge aþas zeseald нортумбрійці й східні англи запряглися королю Альфреду* (з моменту вимовлення присяги вчинки й поведінка людей обмежувалися продиктованими нею умовами). Лексичним значенням *habban* було на початку *тримати*, ускладнене рядом відтінків (тривалості, починальності, завершування). Ці відтінки формально не розрізнялися. З такого загального значення згодом розвинулося значення *мати, володіти*, а також значення перебування в певному стані після виконання дії. На думку Б. М. Задорожного¹, саме в цьому другому значенні *haben* і його іншомовні варіанти (*habban, hafa, hebben*) вживалися в сполученнях з дієприкметником II. Далі в процесі розвитку германських мов дієслово *мати* починає сполучатись і з дієприкметником II від неперехідних дієслів, наприклад, *д. ісл. hefi ek lengi farit я далеко їздив, д. в. нім. habe ik keweinot я заплакав*.

Звороти з дієсловом *бути* (*д. в. нім. sîn, д. англ. bēon, wesan, д. ісл. vera*) вживалися з дієприкметником II від неперехідних дієслів. На початку дієприкметник був предикативним означенням до суб'єкта дієслова *бути*, наприклад, *ih him gisentit zi thir я посланий до тебе*. Згодом ця конструкція починає характеризувати результативний стан, що створюється завершеною дією. Потім цю результативність сприймають як пов'язану з минулим часом, наприклад, *д. англ. Wæs Haesten þa fæc cumen mid his herze тоді прийшов туди Хестен зі своїми воюками*.

На основі таких типізованих синтаксичних груп у всіх германських мовах, за винятком готської, утворилися аналітичні форми перфекта і плюсквамперфекта. Ці синтаксичні конструкції пройшли тривалій шлях історичного розвитку, позначений процесом граматизації, з якою було пов'язане ослаблення лексичного значення особової фор-

¹ Задорожный Б. М. Первичное значение конструкции причастие II + глагол «иметь» в древнегерманских языках. — *Вопр. языкозн.* — 1960. — № 6.

ми дієслова і означальної функції дієприкметника II. Внаслідок цього їхні компоненти увійшли в особливо тісний взаємозв'язок, так що їх не можна відділити один від одного, не порушуючи граматико-лексичного значення конструкції $V_{fin} + Part. II$. Іншими істотними рисами цієї конструкції стали її стабільність, універсалізація, тобто поширення на всі дієслова певної мови, та включення до системи форм германського дієслова.

Окремі германські мови розвивають свої варіанти загальногерманської моделі $V_{fin} + Part. II$, де дієприкметник був постійним чинником, а дієслово змінним. Так, у давньоанглійській мові вживали *habban* і *bēon/wesan*, граматичною ж нормою сучасної літературної англійської мови стала конструкція *have + Part. II*. У давньоверхньонімецькій мові, крім *haben* і *sīn*, вживали також *eigan mæti*, яке протє не закріпилося в подальшому розвитку мови. У давньоісландській мові поряд з дієсловами *vera* і *hafa* у сполученнях з перфектним змістом вживали дієслова *geta* *діставати*, *vinna* *здобувати*, *fá* *отримувати*, *eiga* *володіти*, *láta* *дозволяти* тощо. Пор. Bjorn gat sét set man-pareidina *Бйорн побачив вершників*.

К а т е г о р і я с п о с о б у. У германському дієслові існувало три способи: індикатив, оптатив та імператив.

Імперативу були невластиві часові форми, деякі його особові закінчення збігались із закінченнями індикативу, наприклад, у давньоанглійській мові друга особа множини імперативу (*singaþ*) і всі три особи презенсу індикативу, у давньоісландській збігались перша й друга особи множини імперативу (*hjolpum*, *hialri*) і відповідні форми індикативу. Форма другої особи однини імперативу існувала в усіх германських мовах, готська мова, крім того, мала ще форму третьої особи однини (*haitadau*) і третьої особи множини (*haitandau*).

Індикатив мав багату систему особових закінчень, які відрізнялися від закінчень оптативу в усіх часових і станових формах. Морфологічне розрізнення обох способів здійснювалось і через основу дієслова — оптатив утворювався основотворчим суфіксом **-i-**, наприклад, *got. hait-am* *називаємо* і *hait-a-i-ma* *щоб ми називали*. Цей основотворчий суфікс становить окрему морфему лише в готській мові, в інших германських мовах він злився з особовими закінченнями.

Індикатив передає реальні дії, і цим він відрізняється від оптативу, який передає різні відтінки нереальності дії (можливість, припущення, сумнів, бажаність, зумовленість дії, тощо). Пор. *д. англ. 3if in cuninges tūne man manpan ofslēa, L scillinga 3ebete* *якщо хтось вчинить убивство в королівському городищі, то сплатить 50 шилінгів. Д. ісл. haldi Hel því eg hefif nehay Hель тримає те, що до неї потрапило*.

К а т е г о р і я с т а н у. Ця категорія передає відношення дії, означеної дієсловом, до суб'єкта дії. Цей суб'єкт може бути виконавцем дії (активний стан), може зазнавати дії на самому собі, бути носієм ознаки, створеної дією, яка виконана якимсь стороннім чинником (пасивний стан), чи бути об'єктом власної дії (середній стан чи медіум, власне зворотний або рефлексив).

У різних германських мовах станові відношення оформлювались по-різному. Так, у готській мові існував медіопасив, що поєднував у собі риси пасиву і медіуму. Залишки медіопасиву спостерігаються і в ін-

ших германських мовах (пор. *д. англ. hātan називатись*). Готський медіопасив мав лише форми презенсу індикативу й оптативу, що відрізнялись від форм активу особовими закінченнями і закінченням основи, пор. *sōk-ei-þ* *він шукає* і *sōk-ja-da* *він розшукується, його шукають*.

Для означення середньо-пасивного стану, що стосувався минулого часу, в готській мові вживали дієслова IV класу слабкої дієвідміни на **-nan**, які вважаються більшістю лінгвістів за починально-пасивні, наприклад, *fulnan* *наповнюватись*, *usgutnan* *пролитись*, *gawaknan* *прокинутись* та іт. Крім того, вживали також сполучення дієслів *wisan* *бути* та *wairfan* *ставати* з дієприкметником II. Дієслова на **-nan** означали стан суб'єкта, який сам не був виконавцем дії, тобто був щодо дії інактивним. Дію виконував якийсь зовнішній чинник, вона була скерована на суб'єкт і охоплювала його так, що він ставав носієм ознаки, яка була наслідком дії. Наприклад, *jah wegog waltitedun in skip, swaswe ita juþan gafullnodai* *хвилі били об човен так, що він наповнився*. Дієслова на **-nan** становили розвинений, функціонально відокремлений клас лише в готській мові.

Сполучення дієслів *бути* і *ставати* + дієприкметник II були іншим способом виразу інактивності суб'єкта. Вони існували в усіх германських мовах і засвідчені в писемних пам'ятках починаючи з рунічних написів V ст., наприклад, *þrawijan haitinaR was* *згинути засудженим*. Сполучення з дієсловом *бути* вказувало на ознаку інактивного суб'єкта як на щось дане або характеризувало стан суб'єкта як наслідок дії, що вже відбулася. Пор. *got. manne sumz was gabigs jah gawasiþs þairþugai* *муж якийсь-то був багатий і зодягнений у пурпур і jah bundans was i був зв'язаний; д. англ. him wæs 3eandswarode þæt se cuning Aelle 3ehāten wæs йому відповіли, що короля зовуть Елле; д. ісл. allr eri visi valdogg sleginn* *звитяжець весь укритий росю січі; f3orir hleifar brauðs eru honum forir hvern dag* *чотири хлібини привозять(ся) йому щодня*.

Сполучення дієприкметника II з дієсловом *ставати* (*got. wairfan*, *д. англ. weorþan*, *д. ісл. verða*) встановлювало стан інактивності як наслідок попереднього процесу, тобто $V_{fin} + Part. II$ означало *стати таким-то* через процес, здійснений якимсь зовнішнім чинником. Наприклад, *got. duþfe haitans warþ akrs jains akrs bloþis* *чому назвали ту землю землею крові; д. в. нім. gisentit uard engil Gabriel von gote* *попланий був ангел Гавриїл богом; д. англ. hisl3c wearþ bebyrget on Lindisfarne* *сугсап тіло його поховане у Ліндісфарнській церкві*.

У скандинавських мовах сполучення дієприкметника II з дієсловом *ставати* мали різне поширення: у давньоісландській мові траплялись нечасто, значно частіше вони в давньошведській і давньодатській мовах, наприклад, *д. дат. swe ward hanþi hael rivin af hunde* *так його в печлі розірвали собаки*. З XV ст. і пізніше в скандинавських мовах (крім ісландської) стали вживати в цих конструкціях дієслово *залишатись*, *ставати*, запозичене з нижньонімецької мови (*д. швед. bliva*, *д. дат., д. норв. bliffue*). У сучасних скандинавських мовах, за винятком ісландської, сполучення з дієприкметником II дієслова *швед. bliva*, *дат. blive* і *норв. bli* вживають для передачі пасиву дії, наприклад, *дат. et Kort blev hængt* *карту повісили*.

Сполучення із скандинавським дієсловом *varda* (д. швед. *varða*) архаїзувалися і належать до стилістично забарвлених варіантів моделі $V_{fin} + Part.$ II.

Іншими формами вираження пасиву в скандинавських мовах є злиття дієслова із зворотним займенником у постпозиції. З цього злиття розвинувся флективний пасив сучасних скандинавських мов — так званий пасив на *-s*, наприклад: д. ісл. *klæfa odjagati — klæfa sik odjagtisja*, *kalla sik > kallask називатися*; швед. *kallas називатись*, *öppnas відкриватися*; *Biblioteket öppnas klockan 10 бібліотека відкривається о 10 годині*.

Ці дієслівні форми, що виявляють типологічну спільність із зворотними дієсловами слов'янських і балтійських мов, мають давнє походження. Вони вже є в скальдичній поезії ще до 900 р. і засвідчені в датських і шведських рунічних написах молодшими рунами з початку XI ст.

Категорія виду. Ця категорія має виражати граматичну характеристику того, як відбувалася дія в часі (її тривалість, раптовість, повторюваність, початок, кінець, завершеність, незавершеність). У давньогерманських мовах вона не мала формальної системи показників.

Для розрізнення видових відтінків характеру дії (головним чином завершеності — незавершеності) вживалися препозитивні частки (префікси, преверби) адвербіального походження, які додавалися до дієслівної основи й могли змінювати її лексичне значення, наприклад, д. англ. *bindan в'язати — ondbindan відв'язувати*; д. сакс. *lūkan зачиняти — andlūkan відчиняти* тощо. Такі частки могли також вносити видові відтінки у змістову структуру дієслова — найчастіше початковість або завершеність дії. Ознака початковості (інг्रेसивності) дії передається, наприклад, частками: гот. *us-*, *ana-*: *ussalhan прозріти*, *anaslhan засинати*; д. англ. *a-*: *ācwehan заговорити*; д. в. нім. *ir-*, *ent-*: *irwachen прокинутись*, *entslāfan засинати*. Завершеність дії передається в давньогерманських мовах (за винятком скандинавських) додаванням до дієслівної основи префікса: гот. *ga-*, д. англ. *Ze-*, д. в. нім. *gi-*, який інколи зберігає сліди значення спільності, взаємності, особливо в сполученні з іменними основами, пор. гот. *qīman приходити і ga-qīman приходити разом*, д. англ. *Zefega супутник*, *Zefgofri співбрати*, *Zebeorscipe бенкет*. Але регулярніше цей префікс означав скінченність (термінативність) дії, як, наприклад, у гот. *gaskarjan створити*, *gapanōhan задовольнити*; д. англ. *Zesellan віддавати*, *Zewugsan зробити, створити*; д. в. нім. *gilegen покласти*, *gisamanōn зібрати*.

Функцію префікса *ga-* глумачили по-різному. В. Штрейтберг, наприклад, намагався відшукати в готській мові систему видових опозицій, тождну слов'янській, і тому висловив думку, що готський префікс *ga-* був системним показником перфективності. Чеські германісти В. Моурек і А. Бер довели помилковість такого розуміння, навівши приклади, коли перфективність у готській мові була виражена самою основою дієслова без префікса і, навпаки, коли неперфективність передавалася дієсловом з префіксом. А. Нореен, Б. Трнка, Ю. С. Маслов і М. М. Гухман звернули увагу на функцію *ga-* в тих випадках, коли його додавання не змінювало лексичного значення дієслова: *salhan*

бачити — gasalhan побачити. На їхню думку, готський префікс *ga-*, вживаний з дієслівними основами, був виразником термінативності, яку не можна ототожнювати з доконаним видом у слов'янських мовах.

МОРФОЛОГІЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ ДІЄСЛІВ

У давньогерманських мовах існували два основні типи дієвідміни: сильна і слабка, які розрізнялися за способом утворення форм претериту (минулого часу). Дієслова, що належали до сильної відміни, утворювали форми претериту за допомогою чергування голосного основи (аблауту), наприклад, гот. *giban давати — gaf*, д. англ. *Ziefan — Zeaf*, д. ісл. *gefa — gaf*, д. сакс. *geban — gaf*, д. в. нім. *geban — gab*. Дієприкметник II сильних дієслів мав суфікс *-n-*: гот. *gibans*, д. англ. *Ziefen*, д. ісл. *gefinn*, д. сакс., д. в. нім. *gigeban*. Слабкі дієслова утворювали претерит додаванням до основи дентального суфікса: гот., д. англ., д. сакс. *-d-*, д. в. нім. *-t-*, д. ісл. *-ð-* наприклад; гот. *nasjan рятувати — nasi-d-a*, д. англ. *perian — pere-d-e*, д. в. нім. *perien — peri-t-a*, д. ісл. *kalla кликати — kalla-ð-a*. Дієприкметник II утворювався теж за допомогою дентального суфікса: гот. *nasi-þ-s*, д. англ. *pere-d*, д. в. нім. *gineri-t*. Сильні й слабкі дієслова мали також різні закінчення в однині претериту.

Крім цих двох основних типів дієвідміни, які охоплюють переважну кількість дієслів, виділяються менш численні угруповання — претерито-презентні та неправильні (ірегулярні) дієслова, які виявляють своєрідність у творенні форм.

Способи утворення форм дієслова. Форми дієслова утворювалися додаванням показника словозміни до основи або вживанням «чистої» основи (без будь-яких показників словозміни). Пор., наприклад, гот. *niimi-s береши і pam взяв, piṁ бери*. Завдяки фонетичному послабленню (редукції) ненаголошених морфем і внутрішньому перерозкладу внаслідок злиття основотворчих суфіксів із закінченнями дієслівні основи в германських мовах не мали чіткого оформлення. Це стає помітним уже в перших писемних пам'ятках. Показниками словозміни дієслова були особові закінчення, аблаут кореневого голосного, подвоєння основи (редуплікація), місце наголосу.

Аблаут як спосіб словозміни, насамперед для розрізнення теперішнього й минулого часу, відзначається в германських мовах чіткою систематизацією, регулярністю вживання, широким охопленням дієслів (475 дієслів, за даними В. М. Жирмунського), рівного якому немає в інших індоєвропейських мовах. Проте в часи пізнішого розвитку германські мови почали надавати перевагу іншому способу творення минулого часу і дієприкметника II — додаванню дентального суфікса до основи. До цього типу відміни приєднувалися майже всі нові дієслова, що виникали в германських мовах, — як запозичені з інших мов, так і ті, що утворювалися від германських іменних та дієслівних основ. Подвоєння основи (редуплікація) в германських мовах виявлене значно менше, ніж у давньогрецькій чи давньоіндійській мовах, де повторення основи широко використовувалося для утворення перфекту, наприклад, д. інд. *dars бачити — dadarsá*; д. грецьк. *dékrōtai*

бачу — dédorka, лат. tango торкаюсь — tetigi. Серед германських мов тільки в готській редуплікація була регулярним способом утворення претериту для певної групи дієслів: haitan називатися — haihait.

Місце наголосу мало вагу при утворенні форм множини претериту і дієприкметника II, бо залежно від місця колишнього рухомого наголосу в слові (на корені чи суфіксі) відбувалося чергування глухих і дзвінких приголосних в однині та множині претериту і в дієприкметнику II, наприклад, д. англ. tēon тягти — tēah — tugon — togen.

Основними формами дієслова в германських мовах були основа презенсу, основа претериту однини, основа претериту множини та основа дієприкметника II. Від основи презенсу утворювалися форми теперішнього часу індикативу й оптативу, активу й медіопасиву, форми імперативу, дієприкметника I та інфінітиву. Від основи претериту утворювалися тільки форми однини претериту індикативу. Від основи множини претериту утворювалися форми множини претериту індикативу і множини оптативу. Дієприкметник II разом з особовою формою ослабленого або втраченого лексичного значення утворював різні за змістом сполучення, що стали основою для вироблення майбутніх аналітичних дієслівних форм.

Ці чотири основи чітко виділяються для всіх морфологічних типів дієслів лише в готській мові, врешті ж германських мов чотири основи виявлялися тільки в сильних дієслів. Усі інші типи дієслів мали завдяки збігу форм однини й множини лише три основи — презенс, претерит, дієприкметник II. Основи презенсу і дієприкметника II сильних дієслів були тематичними, тобто вони закінчувалися на -i, -a (і. е. -e, -o), наприклад, грецьк. leip-e-te залишаєте, leip-o-men залишив; д. англ. per-i-an рятувати. У слабких дієслів основи презенсу характеризувалися одночасно і тематичністю, і атематичністю, що конкретно виявлялось по-різному в окремих германських мовах.

СИЛЬНІ ДІЄСЛОВА

Морфологічно відокремлену групу сильних дієслів становили в переважній більшості дієслова, спільні для всіх германських мов і походженням, і лексичним значенням. Розходження між окремими мовами зводилися до того, що певне дієслово могло належати в одній мові до сильної, а в іншій до слабкої відміни, в одній з германських мов таке дієслово могло існувати, а в інших відповідного дієслова не було.

Усі сильні дієслова групувалися за характером чергування кореневого голосного (аблауту). Виділялися 7 рядів аблауту і відповідно до них 7 класів сильних дієслів. Жодна з германських мов розвинула свої варіанти спільногерманського аблауту як наслідок властивих саме їй фонологічних явищ і процесів. Отже, на основі первинних рядів аблауту склалися пізніші ряди з підкласами дієслів, у яких були певні відмінності в чергуванні голосного кореня, наприклад, гот. hilpan допомагати — halp — hulpum — hulpans; д. ісл. hjalpa — halp — hulpum — holpinn; д. англ. helpan — healp — hulpon — holpen;

д. в. нім. helpan — halp — hulpum — giholpan. Відповідний спільногерманський тип чергування був: e/i — a — u — u.

Розподіл сильних дієслів за класами визначається характером аблауту основи і закінченням кореня, яке може бути давнім, а може бути також новотвором внаслідок злиття давнішого закінчення з суфіксами.

I клас об'єднував дієслова, що виявляли в своїх основних формах спільногерманське чергування кореневого голосного i — ai — i — i (і. е. ei — oi — i), яке зводилося до чергування i — a — нуль. В окремих германських мовах цей тип чергування змінився, набравши такого вигляду:

гот. greipan ханати — graip — gripum — gripans,

д. ісл. grípa — greip — gripum — gripinn,

д. англ. grīpan — grāp — gripun — gripen,

д. сакс. grīpan — grēp — gripun — gigripan,

д. в. нім. grifen — greif — grifum — gigrifan

Це чергування (як і чергування II й III класів) є найдавнішим зразком утворення парадигматичного ряду. В його основі лежить індоєвропейське чергування e — o, поширене нескладовим i.

У деяких дієсловах II класу відбувалося чергування приголосних за законом Вернера, наприклад, д. англ. līpan плити, подорожувати — lāþ — lidon — liden, д. в. нім. zīhan — zēh — zigum — gizigan звинувачувати.

II клас мав такі варіанти спільногерманського чергування eu/iu — au — u — u в окремих мовах:

гот. biudan пропонувати — bauþ — budum — budans,

д. ісл. bjóða — bauð — buðum — boðinn,

д. англ. bēodan — bēad — budon — boden,

д. в. нім. biotan — bôt — butum — biotan

Цей германський розвиток індоєвропейського чергування e — o теж супроводжується перетворенням нескладового u на складової че u на нульовому ступені чергування, тобто і. е. eu — ou — u > герм. iu — au — (i) u — (a) u > iu — au — u — u.

Частина дієслів II класу мала чергування приголосних у третій і четвертій формах, наприклад, д. ісл. kjosa — kaus — kurum — korinn, д. англ. cēosan — cēas — sigon — cogen.

У II класі була також група дієслів з так званими аномальними презентними основами: вони мали в корені презенсу не iu (jo, eo, iu), а u: наприклад, гот. lūkan, д. ісл. lúka, д. англ. lūcan, д. сакс. lūkan, д. в. нім. luhhan зачиняти. Кількість цих дієслів у різних мовах неоднакова. Так, у готській мові lūkan було єдиним дієсловом такого типу, в давньоісландській мові їх було більше (lúta нахилиються, suga ссати та ін.), у давньоанглійській засвідчені buþan гнутися, brucan потребувати, suþan ссати, dufan занурювати. У давньосаксонській мові існували дієслова brūkan, sūgan з такими ж значеннями, як і в їхніх давньоанглійських відповідників. Траплялися випадки, коли основі з ð в одній мові відповідала лексично тотожна основа з ē (тобто герм. iu, iu, jō) в іншій мові. Пор. д. англ. scufan штовхати, д. в. нім. skiuban з тим самим значенням і гот. skiuban виганяти або д. англ. hrūtan хроти і д. ісл. hrjóta. Ймовірно, що за часів германської мовної спільності існували два варіанти основи, які відрізнялися чергуванням

Можна також припустити, що основи з нормальним чергуванням для презенсу (skioþan) є основами пізнішого походження, вторинними основами.

Питання про походження основ презенсу з **þ**, тобто нульових основ, привертало увагу багатьох дослідників, але й до цього часу лишилося нез'ясованим. Серед багатьох припущень було висловлене й таке: здавна існували дієслівні основи з **þ**, які ще до встановлення системи відмінювання сильних дієслів увійшли до складу дієслівних форм як основа теперішнього часу. Усталенню їх як постійного складового елемента цієї системи форм сприяв вплив дієслів I класу, у яких основа теперішнього часу мала довгий кореневий голосний.

III клас сильних дієслів відзначався спільногерманським чергуванням **e/i — a — u — u**. Особливістю дієслів цього класу було те, що голосний, що брав участь у чергуванні, неодмінно супроводжувався сполученням сонорного з будь-яким іншим приголосним: *і. є. e + сонорний — o + сонорний* (герм. **e(i) + сонорний — a + сонорний**). Голосний кореня дієслова в третій і четвертій формах розвинувся з індоєвропейських сонантів **m, n, l, r** > герм. **ul, un, um, ur**.

Внаслідок різних комбінаторних змін голосних у складі III класу в окремих германських мовах виділилися різні підкласи дієслів, у яких характер голосного було зумовлено впливом сонорного:

<i>гот.</i>	а) bindan <i>в'язати</i> — band — bundum — bundans, б) wairþan <i>кидати</i> — warþ — wairþum — wairþans;
<i>д. ісл.</i>	а) bindan — batt — bundum — bundinn, б) verða <i>ставати</i> — varð — urðum — orðinn, в) hjálpa <i>допомагати</i> — halp — hulpum — holpinn, г) syngva <i>співати</i> — song — sungum — sunginn, д) stækka <i>стрибати</i> — stökk — stukkum — stokkin;
<i>д. англ.</i>	а) bindan — band — bundon — bunden, б) helpan — healp — hulpon — holpen, в) weorpan — wearp — wurpon — worpen, г) feohtan <i>битися</i> — feaht — fuhton — fohten;
<i>д. в. нім.</i>	а) bintan — bant — buntum — gibuntan, б) helfan — half — hulfum — giholfan, в) werfan — warf — wurfum — giworfan, г) fehten — feht — fuhtum — gifuhten.

Серед дієслів III класу були також дієслова, що мали **r** перед голосним основи: *д. ісл. bresta, д. в. нім. brestan* *тріснути*, *д. англ. streðþan* *розсипати* та ін. Такі дієслова з переставленням (метатезою) **r** входили й до інших класів сильної дієвідміни. Пор. *д. в. нім. gechan* *мститися*, *sprechan* *говорити*, *гот. brikan* (IV клас), *гот. fraihnan* *питати*, *д. англ. wrecan* *переслідувати* (V клас). Розподіл дієслів з метатезою **r** за класами, ймовірно, відбувався за характером закінчення кореня, а саме: дієслова з так званими важкими коренями, що закінчувалися на два приголосні, потрапляли до III класу (*д. в. нім. dreskan* *молотити*), корені, що закінчувалися на один приголосний, тяжіли до V класу, але частина їх увійшла до IV класу. До III класу належать також дієслова із закінченням основи на **h**: *д. англ. feohtan, д. в. нім. fehten*.

До III класу належать і скандинавські дієслова із закінченням основи на подовжений глухий проривний (**pp, tt, kk**), що є наслідком явища асиміляції носового з наступним глухим проривним: **nk, kk**; пор. *д. англ. drincan* та *д. ісл. drekka*.

IV клас сильних дієслів характеризується спільногерманським чергуванням **e/i — a — ē — u**. Голосний, що чергувався, супроводився сонорним без наступного приголосного. Аблаутні ряди складаються в окремих германських мовах так:

<i>гот.</i>	а) niman <i>брати</i> — nam — nēmum — numans, б) baigan <i>нести</i> — bar — bērum — baigans;
<i>д. ісл.</i>	а) nema — nam — namum/nomum — numinn, б) bera — bar — bārum — borinn;
<i>д. англ.</i>	а) niman — nōm — nōmon — numen, б) beran — bær — bæron — boren;
<i>д. в. нім.</i>	а) neman — nam — nāmum — ginoman, б) beran — bar — bārum — giboran.

Своєрідністю IV класу (як і V) є чергування голосного в множині претериту (в третій формі). Тут виявляється відхилення від схеми чергування попередніх трьох рядів **e — a — нуль**, бо голосний множини претериту **ē** становить собою не нульовий ступінь аблауту, а вищий ступінь, тобто це не якісний, а кількісний аблаут. Вищий ступінь (**ē**) збережений тільки готською мовою, в західногерманських та скандинавських мовах **e** переходило в **a**, яке розвинуло свої варіанти в окремих мовах (*д. ісл. ó, д. англ. æ*).

Незвичайність аблауту основи множини претериту намагалися пояснити впливом основ з редуплікацією, у яких через випадання складу відбувалося компенсуюче подовження голосного (В. Міхельс, В. Штрейтберг). Й. Свердруп висловив припущення, що голосний множини претериту походить від аориста типу *д. інд. asadi* від дієслова *сидіти*. М. М. Гухман вважає, що парадигматичні ряди IV і V класів, тобто ряди коренів, що закінчувалися на сонант або шумний, склалися через об'єднання кількох зразків чергування, що були пов'язані з різноструктурними коренями. Один з таких зразків вищого ступеня аблауту функціонально співвідносився з формою перфекту, що мала кілька варіантів-моделей в індоєвропейських мовах, і одним з них був перфект з довгим голосним основи. Цей довгий голосний міг бути якісно різним: **e, o, a**; паралельні утворення могли існувати в одній і тій самій мові. На думку М. М. Гухман, германські основи на **ē (æ)** та **ō** (VI клас) беруть початок у цій варіантності перфекту єдиного типу, а саме з варіанта перфекту з довгим голосним.

Другим можливим вихідним зразком для появи **ē (æ)** у формах претериту були корені, що починалися з голосного (анлаут). У германських мовах засвідчене тільки одне дієслово такого типу: *гот. īþan* *істи*, *д. ісл. eta*, *д. англ. etan*, *д. в. нім. eʒʒan* (V клас). У латинській мові ці дієслова утворювали перфект подовженням голосного *edo* (презент) — *edī* (перфект). Германські мови так само мали подовжений голосний у претериті: *гот. fr-ēt* від *fretan* *жертви*, *д. ісл. át*, *д. англ. æt*, *д. в. нім. āz*. Ймовірно, що ці форми не були вторинними утворення-

ми, що склалися під впливом множини, а рештками давнішого зразка, який краще зберігся в латинській мові. Таким чином, зразки чергування в германських мовах були успадковані, в індоєвропейських мовах вони мали широке територіальне розгалуження, але зведення їх до одного парадигматичного ряду явище суто германське.

V клас позначає спільногерманським чергуванням *e/i* — *a* — *ē* — *e/i*. За голосним, що чергувався, йшов приголосний з розряду несонорних. Варіанти чергування в окремих мовах були такі:

- гот.* а) *giban давати* — *gaf* — *gēbum* — *gibans*,
 б) *itan їсти* — *ēt* — *ētum* — *itans*;
д. ісл. а) *gefa* — *gaf* — *gáfum* — *gefinn*,
 б) *eta* — *át* — *átum* — *etinn*;
д. англ. а) *ȝiefan* — *ȝeaf* — *ȝeafon* — *ȝiefen*,
 б) *etan* — *æt* — *æton* — *eten*;
д. в. нім. а) *geban* — *gab* — *gābum* — *gigeban*,
 б) *eʒʒan* — *azz* — *āʒʒum* — *gigeʒʒan*.

Відмінність V класу від IV помітна тільки в дієприкметнику II, де дієслова IV класу відтворюють редукований голосний перед сонорним приголосним як *u*, а дієслова V класу як *e*.

Певна група дієслів V класу мала основотворчий суфікс *-j*, що зберігся в готській і скандинавських мовах та випав у західногерманських, спричинившись до подовження (подвоєння) приголосного: *гот. bidjan прохати*, *д. ісл. biðja*, *д. англ. biddan*, *д. в. нім. bitten*. Деякі дієслова V класу виявляли чергування приголосних у претериті множини та в дієприкметнику II, пор. *д. англ. sweþan* — *swæþ* — *swædon* — *sweden*.

Стягнення голосного в інфінітиві відбувається в *д. англ. seþon*, *д. ісл. sjá*, пор. *гот. saihan бачити*.

Отже, перші п'ять класів сильної дієвідміни застосовують для утворення основних форм дієслова германські варіанти давнього індоєвропейського чергування *e — o — нуль*. У цьому зразкові *e* було показником презентної основи, *o* — показником претеритної основи однини, а *нуль* — показником претеритної основи множини та дієприкметника II. Відмінності між окремими класами та відмінності в межах одного й того ж класу в окремих мовах створювалися характером наступного звука (сонант, приголосний) після голосного, що чергувався.

VI клас сильних дієслів, який був новотвором германських мов, відрізняється від попередніх п'яти класів своїм типом чергування. Спільногерманський парадигматичний ряд був *a — ā — ō — a*. В окремих германських мовах він виявлявся так:

- гот.* а) *faran їхати* — *fōr* — *fōrum* — *farans*,
 б) *gaskarjan творити* — *skōf* — *skōfum* — *skarans*;
д. ісл. а) *fara* — *fór* — *fórum* — *farinn*;
д. англ. а) *faran* — *fōr* — *fōron* — *faren*,
 б) *scēppan* — *scōp* — *scōpon* — *scopen*;
д. в. нім. а) *faran* — *fuor* — *fuorum* — *gifaran*,
 б) *skaphian/skephen* — *skuof* — *skuofum* — *giskaffan*.

Ряд дієслів VI класу характеризувався стягненням голосних в інфінітиві, що спричинене випаданням *h* та чергуванням приголосних у множині претериту та дієприкметника II. Пор. *д. англ. slēan* < *slahan бити — *slōʒ* — *slōʒon* — *slōʒen*; *ðwēan мити* — *ðwōʒ* — *ðwōʒon* — *ðwæʒen*; *д. ісл. slá* — *sló* — *slógum* — *sleginn*.

Відхилення від регулярного чергування (*ō — a*) у давньоісландському дієприкметнику II типу *sleginn*, *fleginn*, *tekinn* та інших пояснюється дією умлауту на *-gi*, *-ki* (палатальний умлаут).

У одного з дієслів VI класу з'являвся інфікс в інфінітиві, у деяких мовах *i* в дієприкметнику II, наприклад, *д. англ. standan* — *stōd* — *stōdon* — *standen*; *д. ісл. standa* — *stóð* — *stóðum* — *staðinn*.

Чергування голосних VI ряду є зразком кількісного аблауту — германське *a* (*i. e. o, a*) становить нормальний ступінь аблауту, а германське *ō* (*i. e. ō, ā*) — вищий ступінь. На думку більшості дослідників, що вивчали проблеми індоєвропейського й германського аблауту, аблаут VI класу, тобто чергування *a — o*, є наслідком поєднання та уніфікації германськими мовами кількох різних чергувань, що існували в германській мові-основі.

VII клас сильних дієслів об'єднував корені різної структури і тому його морфологічна характеристика дуже складна. В основі претериту функціонує кілька моделей, деякі з них властиві лише окремим мовам: а) з редуплікацією (подвоєнням основи); б) з довгим голосним; в) з дифтонгом; г) з коротким голосним. У структурі коренів дієслів цього класу вирізняються:

а) корені з *a* в презенсі + *i* + приголосний (тип *гот. haitan називатися*);

б) корені з *a* в презенсі + *u* + приголосний (тип *гот. aukan примножувати*);

в) корені з *a* в презенсі + *l, m, n, r* + приголосний (тип *гот. halðan тримати, охороняти*);

г) корені з довгим голосним в презенсі + шумний (тип *гот. lētan залишати, hōbran хвалитися*);

д) корені з довгим голосним в презенсі + *j* або *w* (тип *д. англ. blōwan розквітати, д. ісл. róa гребти, веслувати*).

Перші три групи коренів за характером голосного презенту подібні до VI класу, але відрізняються тим, що після кореневого голосного мають сонант (*i, u, l, r, m, n*) + шумний, тобто вони становлять так звані важкі корені. Щодо голосного коренів решти двох груп, то вважають, що він подовжився внаслідок випадіння ларингального.

У різних германських мовах існували різні моделі утворення претериту. У готській функціонувала тільки редуплікація, здебільшого без аблауту: *haitan* — *haihait*; *fahan ловити* — *faifah*. Готські дієслова з закінченням основи на голосний або довгий голосний + приголосний крім редуплікації мали також аблаут: *saian сіяти* — *saisō* — *saisōum*; *lētan припускати* — *lailōt* — *lailōtum*. У давньоісландській мові кілька дієслів зберегли сліди редуплікації: *sá сіяти* — *sega* < *sezo; *róa гребти* — *rega*; *gróa рости* — *gregra*. У давньоанглійській мові сліди редуплікації виявляють лише кілька дієслів у діалектах: *hātan зватися* — *heht* > *hēt*; *rædan радити* — *reort*; *lētan допускати* — *leort* тощо. Іншими зразками утворення претериту в давньо-

англійській мові були форми з **e** (slæpan *спати* — slēp) та форми з дифтонгом **eo** (fealdan *згортати* — feold). Претеритальну основу з дифтонгом **eo** утворювали дієслова, корінь яких закінчувався на **i** + приголосний (haldan *тримати* — heold), деякі дієслова з закінченням кореня на **n** + приголосний (sprannan *натягати* — sprēon), дієслова, що мали в основі презенсу **ēa** або **ō** (hlēapan *стрибати* — hleor, hǫbran *кликати* — hgeor), та дієслова з закінченням кореня на довгий голосний та **w** (blōwan *квітнути* — bleow). Модель утворення претериту з дифтонгом **eo** була найпродуктивнішою в VII класі дієслів давньоанглійської мови.

У давньовірхньонімецькій мові функціонували два продуктивні зразки утворення претериту: 1) **e²** > **ea**, **ia**, **ie** (haltan *тримати* — hialt, laʒan *залишити* — liaʒ); за цим зразком претерит утворювався від дієслів із закінченням кореня на **ll**, **mm**, **nn**, **l** + приголосний, **n** + приголосний: gangan *іти*, sprannan *натягати*, fallan *падати*, а також від дієслів, що мали **a** в основі презенсу, як у rātan *радити*, або **ei**, як у heizan *називати*; 2) з дифтонгом **eo**, наприклад loufan *бігти* — leof. У цій моделі об'єднувалися дієслова, що мали дифтонг **ou** в основі презенсу (loufan), з тими, що мають дифтонг **uo** (hruofan *кликати*) та **ō** (stōzan *штовхати*). Отже, претеритальні основи на **e²** та з дифтонгом **eo**, **io**, **eo** є основними моделями в скандинавських і західногерманських мовах. Парадигматичний ряд VII класу побудований за принципом однаковості основи претериту однини і множини та основи презенсу і дієприкметника II, пор. *д. англ.* spāwan *знати* — spēow — spēowan — spēowen; *гот.* falʒan *згортати* — faifalʒ — faifalʒum — falʒans. У цьому VII клас сильною дієвідміною схожий на III VI клас.

Походження аблауту VII класу і саме формування цього класу сильною дієвідміною багато в чому нез'ясовані. Дехто з дослідників вважає утворення готського претериту шляхом редуплікації найдавнішою і до того ж вихідною формою всіх засвідчених типів утворення претериту дієсловами VII класу. Інші гадають, що в часи германської мовної спільності існувало дві моделі претериту — одна з редуплікацією, яка поширилася в готській мові, і друга без редуплікації, але з особливим типом аблауту. Ця остання модель і стала основною в дієсловах VII класу скандинавських і західногерманських мов.

У цілому вся германська сильна дієвідміна, що в основному була побудована на індоєвропейському чергуванні **e** — **o**, в часи ранніх писемних пам'яток становила складну й неоднорідну систему.

СЛАБКА ДІЄВІДМІНА

Ця дієвідміна є специфічною рисою граматичної будови германських мов. Уже в епоху перших писемних пам'яток цей тип дієвідмини охоплював значну більшість дієслів і був продуктивним порівняно з сильною дієвідміною. Число слабких дієслів в усіх германських мовах постійно зростало.

Слабкі дієслова були, в основному, вторинними утвореннями, похідними від іменних і дієслівних основ, наприклад, *гот.* wairmjān *зігрівати*, dragkjan *поїти*, *д. ісл.* leða *вести* (від liða *іти*), heria *чини-*

ти наскоки (від hegg *військо*), *д. англ.* settan *ставити*, sadoviti (від sittan *сидіти*), endian *закінчувати*, *д. в. нім.* tuomen *судити* (від tuom *суд*) та ін.

Слабка дієвідміна характеризувалася утворенням претериту і дієприкметника II за допомогою дентального суфікса, що мав фонетичні варіанти в різних мовах і типах дієслів **-d**, **-t**, **-þ**. У готській мові переважав суфікс **-d**, а суфікс **-t** належав небагатьом дієсловам I класу, що мали довгий кореневий голосний і закінчення кореня на задньоязиковий приголосний, наприклад, wairkjan *робити* — wairhta. Те саме маємо і в західногерманських мовах, пор. *д. англ.* sēcean *шукати* — sōhte, *д. сакс.* thēnkjan *думати*, gadati — thāhta. У скандинавських мовах найпоширенішим варіантом дентального суфікса був **-ð**: calla *кликати* — callaða, jafna *зрівнювати* — jafnaða. Інші скандинавські варіанти суфікса **-ð** (**-t**, **-d**, **-dd**) утворилися як наслідок асимілятивних процесів: eyða *спустошувати* — eydda, reisa *піднімати* — reista, skerja *творити* — skapta, selja *давати* — seldi.

Питання про походження дентального суфікса досі лишається одним з найбільш дискутованих у порівняльній граматиці германських мов. Одні дослідники шукають йому пояснення в морфологічній будові самих германських мов, інші ж намагаються пояснити його фактами індоєвропейських. Ще на початку XVIII ст. Дідеріх фон Штаде висловив думку, що суфікс слабких дієслів **-d** бере початок від форми претериту германського дієслова *робити* (*гот.* taujan — tauwida, *д. в. нім.* tuot — tät, *д. англ.* dōn — dyde), яка перетворилася на суфікс. Цю гіпотезу підтримали Я. Грім, Ф. Бопп, пізніше в XX ст. Г. Хірт, Р. Бур, А. Мейє, Г. Крає, В. М. Жирмунський, Б. О. Ільш та ін. Основним доказом були готські форми множини претериту nasidēdum, nasidēdun, у яких **-dēdum** є відповідником множини претериту *д. в. нім.* tätum, *д. сакс.* dōdun, *д. англ.* dydon. Первинні форми з суфіксами, на думку цих вчених, зазнали редукації, стяглися і перетворилися на **-d** та його варіанти в різних германських мовах. Таке тлумачення, однак, не може пояснити деякі особливості форми претериту, наприклад, готські форми wairhta *робив*, kunþa *знав*, хоч множина претериту цих дієслів і утворювалася за зразком **-ded**: wairhtēdun, kunþēdun.

Прихильники індоєвропейського походження дентального показника (насамперед Ф. Бопп) звернули увагу на дієприкметник II із суфіксом **-to** — тип, дуже поширений в індоєвропейських мовах (пор. *лат.* auditus, laudatus, amatus, *укр.* литий, митий, шитий, *рос.* одетый, разбитый та ін.). Оскільки в германських слабких дієсловах суфікс претериту збігався з суфіксом дієприкметника II, вони виводили дентальний суфікс претериту з суфікса **-to** індоєвропейського дієприкметника II. Дехто з германістів вважає за можливе об'єднати обидва викладені вище пояснення утворення дентального претериту. Ще інші дослідники намагалися пояснити германський дентальний претерит як форми, що походять від окремих форм індоєвропейського минулого часу (медіальний аорист, медіальний перфект), що мали в своєму складі **-t**.

Так чи так більшість германістів визнає генетичний зв'язок готських форм типу nasidēdum, nasidēdun з претеритом германського дієслова dōn (< *i. e.* *dhe-/ *dho-).

Класи слабкої дієвідміни

Слабкі дієслова поділяються на класи за характером суфікса основи презенса. У готській мові було чотири класи слабких дієслів, у решті германських мов — по три. Сам показник класу, тобто суфікс основи презенсу, здебільшого зникав через редуцію і перерозклад основи, що були наслідком стабілізації германського наголосу на початковому складі кореня. Парадигматичний ряд слабких дієслів складався з трьох основних форм — інфінітиву, претериту та дієприкметника II.

I клас слабких дієслів позначався германським суфіксом *-j-*, який у різних мовах відтворювався як *-ia-*, *-ij-*, *-i-*. Пор.:

гот.	nasjan <i>рятувати</i> — nasida — nasiþs, sōkjan <i>шукати</i> — sōkida — sōkiþs, waúrktan <i>робити</i> — waúrhta — waúrhts;
д. ісл.	telja <i>говорити</i> — talða — talðr, dǫtma <i>судити</i> — dǫtma — dǫtmaðr;
д. англ.	nerian <i>рятувати</i> — neredede — nered, dēman <i>судити</i> — dēmede — dēmed, tellan <i>вважати</i> — tealde — teald, sēcan <i>шукати</i> — sōhte — sōht;
д. сакс.	nerian — nerida — (gi)nerid, sōkian — sōhta — (gi)sokid;
д. в. нім.	nerian — nerita — (gi)nerit, suohen — suohta — (gi)suohit.

Серед дієслів цього класу було багато каузативних, наприклад, гот. satjan, д. англ. settan, д. в. нім. trenkan.

Готська мова зберегла (за винятком дієслів типу waúrktan) осново-творчий суфікс у всіх формах претериту (nasida, nasidēs, nasida, nasi-
dēdum, nasidēduþ, nasidēdun). У скандинавських мовах суфікс у претериті і дієприкметнику II всіх дієслів випадає (синкопа серединних складів). У дієсловах з довгим кореневим складом голосний кореня зазнавав умлауту (dǫtma, dǫtmaðr), дієслова ж з коротким складом кореня дії умлауту не зазнавали. У західногерманських мовах суфікс *-i/-e-* зберігався в дієсловах з коротким складом кореня і випадав у довгоскладових дієсловах, хоч ця загальна тенденція часто порушувалася дією аналогії.

У дієприкметнику II давньоверхньонімецька і давньосаксонська мови зберігають голосний основи, у давньоанглійській він міг випадати.

Голосний кореня зазнавав палатального умлауту (д. англ. nerian, ferian), якщо приголосний кореня не подовжувався за правилом західногерманського подовження (гемінації) приголосних.

Група давньоанглійських дієслів першого класу (так звані неправильні дієслова) характеризується тим, що не мала суфікса *-j-* у претериті і тому не виявляла умлауту в цих формах: sēcan *шукати* — sōhte, wurg(e)an *робити* — worhte, gæs(e)an *протягати* — gāhte. У давньоверхньонімецькій мові це явище властиве довгоскладовим дієсловам, наприклад, hōten *чутти* — hōrta, senten *посилати* — sante.

II клас об'єднував значне число германських дієслів. Він був продуктивним і притягав до себе новоутворені та запозичені з інших мов дієслова. До нього належало багато дієслів, утворених від основ іменників та прикметників. У морфологічному відношенні II клас характеризувався спільногерманським основотворчим суфіксом *-o-* (сканд. *-a-*, *-oe-*). Порівняймо:

гот.	salbōn <i>мастити</i> — salbōda — salbōþs;
д. ісл.	kalla <i>кликати</i> — kallaða — kallaðr, lita <i>фарбувати</i> — litaða — litaðr;
д. англ.	endian <i>кінчати</i> — endode — endod, sceawian <i>бачити</i> — sceawode — sceawod;
д. в. нім.	machōn <i>робити</i> — machōta — gimachot.

У давньоанглійській мові основотворчий суфікс в інфінітиві та презенсі спочатку виявлявся як *-oja-*, потім редукувався до *-i-*, і таким чином склалося характерне закінчення цих дієслів: wundrian *дивуватися*, masian *робити*, horian *сподіватися*.

Завдяки збереженню основотворчого суфікса дієслова II класу чітко відділяли корінь від дентального суфікса, уникаючи через це асимілятивних процесів. Тому вони були зручною формотворчою і словотворчою моделлю.

III клас слабких дієслів мав суфікс *-ai-*, який виступав лише в готській мові і то тільки в претериті та дієприкметнику II, в основі ж презенсу було чергування *a — ai*. В інших германських мовах суфікс випадав або виступав як *-e-*. Порівняймо:

гот.	haban <i>мати</i> — habaida — habaiþs;
д. ісл.	vaka <i>не спати</i> — vakða — vakat;
д. англ.	habban <i>мати</i> — hæfde — hæfd, secþean <i>говорити</i> — sæþde, sæde — sæþd, sæed;
д. в. нім.	haben <i>мати</i> — habēta — gihabēt.

Цей клас слабкої дієвідміни був нечисленним, за винятком давньоверхньонімецької мови, де число дієслів, що входили до нього, зросло за рахунок утворених від прикметників, найчастіше зі значенням перехо-ду в інший стан: alten *старіти*, irbleichen *збліднути* тощо. Серед скандинавських тільки в давньоісландській мові існувало кілька дієслів III класу: ðola *терпіти*, horfa *повертатися*, gá *помічати* та ін. У давньоанглійській мові їх теж налічувалося небагато: habban, libban, secþ(e)an, smēaþan, feohan.

IV клас як морфологічний тип виділяється тільки в готській мові. Це була група неперехідних дієслів зі значенням починання дії або стану, за деякими винятками вони походили від сильних дієслів або від прикметників. Наприклад: gawaknan *прокидатися*, andbundnan *розв'язатися*, gaskaidnan *розділитися*, fralusnan *згубитися*, usbruknan *розламатися*, mikilnan *збільшуватися*, gadauþnan *змертвіти*, померти. Вони характеризувалися основотворчим суфіксом *-n-* (*-na-*) у презенсі та суфіксом *-n-* в претериті: fullnan *наповнитися* — fullnōda.

ПРЕТЕРИТО-ПРЕЗЕНТНІ ДІСЛОВА

Серед інших германських дієслів ці відрізняються тим, що їхні форми теперішнього часу за походженням є формами минулого часу сильних дієслів. Таке перенесення показників часової форми і переосмислення її змісту пояснюється тим, що сильному германському претериту, спорідненому з індоєвропейським перфектом, було властиве на початку видове значення. Індоевропейський перфект був граматичною формою, що виражала завершеність, результативність процесу, наприклад, *лат. темпі нам'ятаю* історично є перфектом зі значенням *запам'ятав, утримав у пам'яті*, а отже, й *тримаю в пам'яті, пам'ятаю*. Перенесення (транспозиція) форм сильного минулого часу в парадигму теперішнього було цілковитим у готській і в скандинавських мовах. Форми теперішнього часу однини й множини претерито-презентних дієслів у цих мовах повністю збігаються з формами минулого часу сильних дієслів. У західногерманських мовах друга особа однини теперішнього часу претерито-презентних дієслів виявляла відхилення від зразка другої особи однини презенсу сильної дієвідміни, тобто замість аблауту, властивого формі множини, і закінчення *-e, -i* (пор. *д. англ. bunde ти в'язав, д. в. нім. bunti і д. англ. bundon в'язати*) друга особа однини мала закінчення перфектного походження, як у готській і в скандинавських мовах, пор.: *гот. skalt мушу, д. ісл. skalt, д. англ. scealt, д. в. нім. skalt*. Минулий час у претерито-презентних дієслів розвинувся за зразком слабкої дієвідміни, тобто утворювався додаванням дентального суфікса до основи презенсу: *гот. skulda мусив, mahta міг, д. ісл. skylda, matta; д. англ. scealde, meahthe, д. в. нім. skolta, mahta*.

Інфінітив та дієприкметник II у тих випадках, коли вони в цих дієсловах засвідчені, також утворювалися від основи множини презенсу: *д. англ. cunpan знати — cūþ знаний; д. в. нім. kunnan, kund; гот. kunnan, kunþs*.

За характером чергування голосного кореня претерито-презентні дієслова групуються в такі ряди аблауту:

	1-ша особа одн. през.	1-ша особа множ. през.	1-ша особа одн. прет.	Дієприк- метник II	Інфінітив	
I клас:	<i>гот. wait</i>	<i>знати</i>	<i>witum</i>	<i>wissa</i>	<i>wiss</i>	<i>witan</i>
	<i>aih</i>	<i>мати</i>	<i>aigum,</i> <i>aihum</i>	<i>aihta</i>	—	<i>aihan</i>
<i>д. ісл.</i>	<i>veit</i>	<i>vitum</i>	<i>vissa</i>	<i>vitat</i>	<i>vita</i>	
	<i>á</i>	<i>eigum</i>	<i>átta</i>	<i>átt</i>	<i>eiga</i>	
<i>д. англ.</i>	<i>wāt</i>	<i>witon</i>	<i>wisse,</i> <i>wiste</i>	<i>witen</i>	<i>witan</i>	
	<i>āh</i>	<i>āzon</i>	<i>āhte</i>	<i>æzen</i>	<i>ažan</i>	
<i>д. в. нім.</i>	<i>weiß</i>	<i>wizzum</i>	<i>wessa,</i> <i>wissa,</i> <i>-sta</i>	<i>giwizzan</i>	<i>wizzan</i>	
II клас:	<i>гот. daug</i>	—	—	—	—	
<i>д. англ.</i>	<i>deað</i>	<i>duzon</i>	—	—	<i>dužan</i>	
<i>д. в. нім.</i>	<i>taug</i>	<i>tugum</i>	<i>tohta</i>	—	—	

III клас:	<i>гот. kann</i>	<i>kunnum</i>	<i>kunþa</i>	<i>kunþs</i>	<i>kunna</i>
<i>д. ісл.</i>	<i>kann</i>	<i>kunnum</i>	<i>kunna</i>	<i>kunnat</i>	<i>kunna</i>
<i>д. англ.</i>	<i>can(n)</i>	<i>cunnon</i>	<i>cūþe</i>	<i>cūþ,</i> <i>cunnen</i>	<i>cunnan</i>
<i>д. в. нім.</i>	<i>kann</i>	<i>kunnum</i>	<i>konda</i>	<i>kund</i>	<i>kunnan</i>
IV клас:	<i>гот. skal</i>	<i>skulum</i>	<i>skulda</i>	<i>skulds</i>	<i>skulan</i>
<i>д. ісл.</i>	<i>skal</i>	<i>skulum</i>	<i>skylda</i>	—	<i>skulu</i>
<i>д. англ.</i>	<i>sceal</i>	<i>sculon</i>	<i>sceolde</i>	—	<i>sculan</i>
<i>д. в. нім.</i>	<i>scal</i>	<i>skulum</i>	<i>skolta</i>	—	<i>skolan</i>
V клас:	<i>гот. ganah</i>	—	—	—	—
<i>д. ісл.</i>	—	—	—	—	—
<i>д. англ.</i>	<i>ʒeneah</i>	<i>ʒenugon</i>	<i>ʒenohte</i>	<i>ʒenugen</i>	—
<i>д. в. нім.</i>	<i>ganah</i>	—	—	—	—

Аблаут V класу виявляє й дієслово *могти*, за винятком множини презенсу:

<i>гот.</i>	<i>mag</i>	<i>magum</i>	<i>mahta</i>	<i>mahts</i>	<i>magan</i>
<i>д. ісл.</i>	<i>má</i>	<i>mágum</i>	<i>mátta</i>	<i>mátt</i>	<i>mega</i>
<i>д. англ.</i>	<i>mæg</i>	<i>magon</i>	<i>meahthe</i>	<i>mihten</i>	<i>magan</i>

VI клас:	<i>гот. ga-mot</i>	—	<i>gamosta</i>	<i>gamoste-</i> <i>dun</i>	—
<i>д. англ.</i>	<i>mōt</i>	<i>mōton</i>	<i>mōste</i>	<i>mōsten</i>	—
<i>д. в. нім.</i>	<i>muoz</i>	<i>muozun</i>	<i>muosta</i>	—	—

Претерито-презентні дієслова об'єднувало в одну групу також їхнє лексичне значення, яке в цілому зводилося до загального поняття «стан свідомості», тобто ставлення до явищ реальної дійсності, оцінка їх у людському мисленні. Саме на цьому ґрунті ті претерито-презентні дієслова, що збереглися в германських мовах, розвинулися в модальні дієслова: *д. ісл. skulu бути зобов'язаним, д. швед. skula, д. ісл. munu мати намір, mega могли; д. англ. sceal > shall, mæg > may, moste > must, can > can, ahte > ought; д. в. нім. skal > soll, kunnan > können, magan > mögen, durfan > dürfen*.

НЕПРАВИЛЬНІ ДІСЛОВА

Так званих неправильних (ірегулярних) дієслів у германських мовах дуже мало. До них належать дієслова *бути* та *хотіти*, засвідчені у всіх германських мовах, та кілька атематичних дієслів, властивих тільки західногерманським мовам, — *робити* та *йти*.

Дієслово *бути* відзначене у всіх індоєвропейських мовах суплетивністю, тобто його форми утворюються не від одного кореня, а від кількох: *і. е. *es-, *bhu-, *ues-*. Це можна бачити, зіставляючи словоформи цього дієслова в різних мовах, наприклад форму першої особи однини теперішнього часу: *д. інд. as-mi, грецьк. ei-mi, д. слов. есмь, лат. sum; третю особу однини теперішнього часу: д. інд. asti, грецьк. esti, лат. est, д. слов. есть*; всі вони утворені від кореня **es-*. Від кореня **bhu-* утворені *лат. fui був, грецьк. phyo, д. слов. бимь був би*; від кореня **ues-*: *д. інд. vasati перебуває, живе*.

У відмінюванні цих дієслів у германських мовах представлені всі три корені, проте розподіл їх у мовах та співвідношення між собою неоднакові. У готській і скандинавських мовах основа презенсу утворюється тільки від *es-, а в західногерманських мовах презенс утворюється також і від *bhu-. Основа претериту утворюється від кореня *ues-, а фактично від сильного дієслова V класу (гот. wisan, д. ісл. veða < vesa, д. англ. wesan, д. в. нім. wesan, д. сакс. wesen, д. фриз. wesa). Це дієслово тільки в готській мові утворювало форму презенсу з значенням *зоставатися, існувати*, в решті германських мов воно було вихідною формою претериту.

Лише від кореня *ues- утворюється імператив (у готській мові не засвідчений), інфінітив та дієприкметник I, за винятком давньоанглійської мови, де в цьому формотворенні бере участь також і корінь *bhu-.

Парадигма германського дієслова *бути*

Теперішній час індикативу

	Гот.	Д. ісл.	Д. англ.	Д. в. нім.
Одн. 1-ша ос.	im	em, er	ēom, ēam, bēom	bim, bin
2-га ос.	is	est	earth, bist	bis(t)
3-тя ос.	ist	es	is, biþ	ist
Множ. 1-ша ос.	sijum	egum	sind, -on, bēoð	birum
2-га ос.	sijus	eruð	sind, -on, bēoð	birut
3-тя ос.	sind	eru	sind, -on, bēoþ	sind

Теперішній час оптативу

Одн. 1-ша ос.	sijau	sia	sī, sīe, bēo, bīo	sī
2-га ос.	sijais	sér		sīs(t)
3-тя ос.	sijai	sé		sī
Множ. 1-ша ос.	sjaima	sém	sīn, sīen, bēon	sīm
2-га ос.	sjai	sé		sīt
3-тя ос.	sjaina	sé		sīn

Претерит індикативу

Одн. 1-ша ос.	was	var	wæs	was
2-га ос.	wast	vart	wære	wâri
3-тя ос.	was	var	wæs	was
Множ. 1-ша ос.	wesum	várum	wæron	wârum, -un
2-га ос.	wesuþ	váruð		wâru(n)t
3-тя ос.	wesun	váru		wârun
Імператив не засвідчений.	ves		bīo, bēo, wes,	wis
2-га ос. одн. і множ.			bīoð, bēoð, wesað	weset

Інфінітив (at)wisan	vesa	bīon, bēon, wesan
Дієприкметник I	wisands	wesan
Дієприкметник II	vesandi	bēonde, wesanti
		wesende

Як видно з цієї таблиці, готоскандинавська парадигма побудована на використанні кореня *es-, а західногерманські мови використовують також корінь *bhu-, утворюючи злиті (контаміновані) форми: д. англ. beom, bist, д. в. нім. bim, bist.

Давньоанглійська мова виявляє паралелізм, дублетність форм презенсу однини і множини індикативу й оптативу: ēom, ēam, bēom; sind, sindon, bēoð; sīe, bēo; sīen, bēon. Ця дублетність пізніше зникає, і в загальнолітературній мові утверджуються форми індикативу від *es-, а в обмежених стилістично і граматично випадках зберігається вживання презенсу оптативу (Subjunctive I), форми якого утворені від *bhu-. Крім того, в давньоанглійській мові засвідчені форми від іншого варіанта *es-, а саме *ez- (у скандинавських та західногерманських мовах він став *er- внаслідок ротацізму). Це видно з порівняння діалектних форм — уессекської eart і англських earþ, arþ та earon, aron. У давньоскандинавській мові відпало закінчення третьої особи однини презенсу -t. Це відпадіння -t властиве також інгвеонській групі мов — давньоанглійській, давньосаксонській і давньофризькій, але в них зберігається й стара форма з -t: ist.

ІМЕННІ ФОРМИ ДІЄСЛОВА

У давньогерманських мовах дієслова мали три іменні форми — інфінітив, дієприкметник I та дієприкметник II. Інфінітив за походженням був віддієслівним іменником, що тільки називав дію, не відбиваючи при цьому її процесності, часові, видові, станові та модальні відношення, не вказуючи також на виконавця дії. Така нейтральність інфінітиву є однією з характерних рис германської системи дієслова. У своєму морфемному складі інфінітив мав індоєвропейський суфікс **-no (-an)**, що особливо чітко виступав у західногерманських мовах у відмінюваних формах інфінітиву (так званий герундіальний інфінітив, герундій), у яких -n поширювався суфіксом -j-, утворюючи суфікс **-nja-**. При цьому відбувалось подовження -n, що на письмі передавалось подвоєнням літери, наприклад, д. англ. berennes, род. від began *нести* (пор. укр. *носіння*), д. в. нім. petannes від petan. Форма давального відмінка характеризувалась крім відмінкового закінчення також прийменником (д. англ. tō berenne, д. в. нім. zi beranne, д. сакс. tō begann(i)a) і вживалась адвербіально як обставина мети, наприклад: þæt trēow wæs gōd tō etanne *те дерево було добрим на їжу (їстівне)*.

Інфінітив, що був, власне, скам'янілою решткою відмінні іменників, що належали до типу основ на **-nja-**, входив до системи дієслова поступово, долаючи свою іменну природу та набуваючи дієслівних характеристик. Одним з таких кроків був розвиток описового інфінітиву, що утворювався сполученням інфінітиву дієслів *мати, бути, ставати* та дієприкметника II. Такі складні форми інфінітиву зрідка трапляються в готській мові (wisan, wairþan та дієприкметник II), де вони мали

пасивний зміст і дорівнювали в цьому відношенні інфінітивові дієслова IV класу слабкої відміни на **-nan**, як то: *gafulnan napovnyvatись* та ін. У західногерманських та скандинавських мовах складна форма інфінітива (інфінітив II), що утворювалася сполученням інфінітива дієслова *mati* та дієприкметника II, стала означати дію, що передувала іншій дії в часі. Наприклад, *д. ісл. ek gat her verit hafa Gunnar я думаю, що тут був (перебував) Гуннар; сер. англ. better hym hadde ube haue bileued þer для нього було б краще лишитися там; сер. в. нім. du möhstest wol gedaget hân ти міг би змовкнути*. Цим аналітична форма інфінітиву, що була новим елементом у морфологічній структурі, відрізнялася від давнього простого інфінітиву, що означав дію безвідносно до часу або одночасовість двох дій (дії інфінітиву та дії, вираженої особою формою дієслова). Таким чином, в германських мовах розвивається часова диференціація інфінітиву і складається функціональне й змістове протиставлення інфінітиву I інфінітивові II.

В ісландській мові розвинувся ще один інфінітив II, що мав закінчення **-и**. Він утворювався від небагатьох дієслів, головним чином модальних, наприклад, *skyldu, vildu, mundu* від дієслів *skulu мусити, vilja хотіти, munu мати намір*, наприклад: *konungr kvað hann fara skyldu король сказав, що він повинен їхати*. Для скандинавських мов було також характерним вживання частки **at** при інфінітиві: *nú sé ek þik enga gjöf hafa til at gefa не маю я зараз ніякого подарунку (щоб) дати; nú er þar til máls at taka тепер треба розповісти*.

Дієприкметник. Він існував у германських мовах в двох формах: дієприкметник теперішнього часу (перший) і дієприкметник минулого часу (другий). Дієприкметник I у всіх типів дієслів утворювався від основи презенсу додаванням суфікса **-nd-**, спорідненого з індоєвропейським суфіксом **-nt-**, який мали дієприкметники активного значення, наприклад, *д. інд. bhārant той, хто приносить, грецьк. feront, гот. baigand, д. англ. berende, д. ісл. berandi*.

Дієприкметник II утворювався за допомогою суфіксів **-n** та **-d (-þ, -t)** залежно від типу дієвідміни. У сильних дієслів основа дієприкметника II, тобто четверта основна форма дієслова, мала в більшості дієслів нульовий ступінь аблауту + тематичний (з'єднуючий) голосний. До цієї основи додається суфікс, генетично тотожний інфінітивному суфіксу **-n**, наприклад, *гот. baig-a-n-s, pima-n-s, д. ісл. bog-i-pp, д. англ. bog-e-n*. У слабких дієслів основа дієприкметника була однаковою з основою претериту. Дієприкметник II цих дієслів утворювався додаванням дентального суфікса до основи: *гот. pas-i-þ-s врятований, salb-ō-þ-s змащений, д. ісл. kallaðr названий, д. англ. mac-o-d зроблений, д. в. нім. gipet-i-t врятований*.

Основною змістовою ознакою дієприкметника I була активність. Називаючи якусь ознаку, що походила від дії, дієприкметник I підкреслював, що її створив суб'єкт дії, пор. *гот. gakunnaif blōmans haifjos, þaiwa wahsjand пізнайте (гляньте на) квіти польові, як вони ростуть (ростучи); stibna worjandins in auþidai голос, що волає в пустелі; д. англ. hē zefeoll on þā flōr ... ond þūs singende swæþ він упав на підлогу і так, співаючи, сказав...* Активне значення дієприкметника I не залежало від перехідності чи неперехідності дієслова, пор. *гот.*

þimands той, що бере, і qimands той, що приходить. Другою змістовою характеристикою дієприкметника I була незавершеність, тривалість процесу, що став ознакою. Часова диференціація значення дієприкметника I залежала від часової форми дієслова-присудка. У контексті речення дієприкметник I, наприклад, *гот. bidjand mīg означати той, хто просить, або той, хто просив*.

Змістова характеристика дієприкметника II була неоднаковою в перехідних і неперехідних дієслів. У перехідних дієслів дієприкметник II мав пасивне значення, тобто він вказував, що граматичний суб'єкт не був творцем ознаки — наслідку дії, а лише перебував у певному стані, створеному якимсь зовнішнім чинником. Наприклад, *д. англ. hīora cyning wæs zewundod on þæm zefehte їхній король був поранений у тім бою*. У неперехідних дієслів дієприкметник II мав активне значення, наприклад, *д. англ. Hæsten ... wæs þā üt āfaren on herzas Хестен вирушив звідити на війну*.

У видовому відношенні дієприкметник II, на відміну від дієприкметника I, означав завершеність дії, її результативність, наприклад, *гот. þimans узятий, grīpans схоплений*. Показником видового змісту завершеності процесу був і префікс **ga-, gi-, ge-**, який часто додавали до дієприкметника II та інфінітиву: *гот. gataigan розірвати, д. в. нім. gaswigen змовклий, д. англ. Zealod postarilij*. Пізніше цей префікс зберігся тільки в німецькій мові.

Дієприкметники I та II вживалися також як складові елементи описових конструкцій, що пізніше розвинулись у германських мовах в аналітичні дієслівні форми з вищо-часовим змістом, здатні характеризувати дію як тривалу, як дію в процесі її розвитку чи, навпаки, як завершену в плані минулого або теперішнього часу. Дієприкметник II в сполученні з дієсловами *бути, ставати* утворював описові звороти, що передавали пасивний стан.

24. СИНТАКСИС ДАВНЬОГЕРМАНСЬКИХ МОВ

Характер синтаксичної будови давньогерманських мов ще мало досліджений. Але можна вважати, що структура простого речення в них своїми найважливішими рисами уже цілком відповідає структурі речення сучасних мов германської групи. Є, звичайно, в ній і ряд відмінностей, зумовлених характером морфологічної будови мов того часу.

Дієслівний присудок був у давньогерманських мовах такою ж характерною ознакою речення, як і тепер. Відсутність дієслова можлива тільки в тому разі, коли це саме дієслово вживалося в попередньому реченні, наприклад, *д. ісл. He't apparr þórir, en apparr þorggrimg. Одного звали Торір, а другого — Торгерім*. Те ж саме і в окличному реченні: *Heilldu, Egill! Привіт тобі, Егіль!*

Дієслово часто стоїть у реченні на першому місці, коли в ньому немає підмета: *Lauk þar svá, at ... Закінчилося тим, що ...*, або коли підметом є інфінітив чи ціле речення: *д. ісл. Er gott félag at eiga við konung Добре мати співучасником справи короля*. Така позиція присудка можлива й тоді, коли підмет виражений особовим займенником I-ї або 2-ї особи: *д. ісл. Tugg ek sol Я жую морську водорість*.

Присудок звичайно узгоджується з підметом в особі й числі, пор. *д. англ.* On feawum stowum wiciað Finnas. *У деяких місцях живуть фінни.*

Хоч у давньогерманському реченні здебільшого є і підмет, і присудок, односкладні безпідметові речення вживаються в ньому значно частіше, причому в таких випадках, коли сучасний германський синтаксис обов'язково потребує двоскладності речення, наприклад:

а) у готському реченні підмет, виражений особовим займенником, часто випускався, якою б дієслівною формою не був виражений присудок: Jah qam and allans gaujans Jaurdanaus. *І пішов (він) по всіх округах Джорданських; þanuh dugann afdomjan jah swagan. Тоді почав (він) проклинати і присягатися.* Поряд з такою побудовою можливе й повне речення з займенниковим підметом.

б) Підмет, як правило, не вживався, якщо присудок був виражений: безособовим дієсловом, що означає явище природи, наприклад, *гот.* rignjan дощити, пор. *д. ісл.* rignir *іде дощ*, snjovaq *іде сніг*, vágar *іде весна*, sumrag *настає літо*;

безособовим дієсловом, що означає фізичне або психічне відчуття, наприклад, *гот.* huggrian *голодувати*, þaursjan *відчувати спрагу*; пор. *д. ісл.* kelnr *мік мені холодно*; dreymir *мік мені сниться*; *гот.* þana gag-gandan du mis ni huggereiþ *той, хто приходять до мене, не голодує*; в готській мові, якщо в ролі присудка виступає вираз кара іст турбувати, спричиняти турботи: Laisari, ni kara þuk? *Учителю, чи ж тебе не турбує?*

в) Підмет не вживається, якщо присудок виражений формою пасиву чи медіопасиву або словосполученням, еквівалентним пасивному стану, наприклад, *гот.* Jah baioþum gabaírgada *І обом збережеться*; *д. ісл.* Er lokit var kvæðr inu *Коли пісня була закінчена...*

Як засоби вираження синтаксичного зв'язку в давньогерманських мовах вживалися узгодження, керування й прилягання. Порядок слів був вільним, і тому він брав дуже малу участь у вираженні синтаксичних зв'язків. Наприклад, і підмет, і присудок могли однаково стояти і на першому, і на другому місці в реченні, особливо коли воно починалося еднальним сполучником типу *гот.* jah, *д. ісл.* ok, *д. англ.* and «і»; пор.: *д. ісл.* þá var konungrinn ungr at aldri *Тоді був король молодим*; þat hefi ek ætlat *це я й думав*; ok váru þeir fimn *і було їх усього п'ятеро*; *гот.* jah gawandidēdun sik þai haírdjos *і повернулися (назад) усі пастухи*; jah allai þai gahausjandans síldaleikidēdun *І всі, хто слухав, дивувалися.*

У готських текстах трапляються випадки, коли іменна частина присудка вживається без відповідної зв'язки, наприклад: þan agguwí þata daír jah þraihans wigs... *Які вузькі ворота і важка дорога...*

Давньогерманське означення так само не закріплене міцно в одній якійсь позиції відносно означуваного слова і може стояти і перед ним і після нього, особливо коли в ролі означення вживається іменник у родовому відмінку: *гот.* fimf tigus jere *п'ятинадцять років* і mans twai *двоє мужів*; *д. ісл.* þeir hljóru á hesta sína *вони стрибнули на своїх коней*; Gjaflaug hét dóttir hans *його доньку звали Г'явлауг*; hǫll Hrólfss *konungs* *палата конунга Хрольва* і til *konungs* *hallar* *в королівській палаті.*

Прямий додаток може стояти як перед присудком, так і після нього: *гот.* fauhons grobos aigun *у лисиць є нори*; gahailida managans *вилікував багатьох.*

У функції обставин часто вживаються іменники в одному з непрямих відмінків: *д. ісл.* Mætti hann þór miðra garða *Він зустрів Тора посеред двору*; Át vétr Freyja átta nottum *Фрейя не їла нічого вісім ночей*; Róa menn leið sína *Пливуть люди своєю дорогою*; *гот.* Himma daga auk in garde þeinatma skal ik wisan *Сьогодні я теж буду і в твоєму домі.*

Просте речення могло ускладнюватися різними дієприкметниковими та інфінітивними зворотами. У готській мові це так звані абсолютні конструкції:

а) абсолютний давальний, наприклад: Innagaggandin imma in Kafarnaum duatiddja imma hundafaþs *До нього, що увійшов у Капернаум (коли він увійшов у...), підійшов (до нього) сотник.* Ядро цього звороту утворюється сполученням дієприкметника І і займенника в давальному відмінку, які обидва залежать від дієслова-присудка. Займенник тут тільки дублює додаток до дієслівного присудка;

б) абсолютний знахідний, вживаний рідше, наприклад: Úsgaggandan þan ina in daír, gasaþ ina anþara *Його, що виходив з воріт (коли він виходив), побачила (його) інша.* Ядро цього звороту утворюється дієприкметником І і займенником у знахідному відмінку. Відмінок визначається керуванням дієслівного присудка;

в) абсолютний називний (засвідчений у готських пам'ятках тільки кілька разів): Jah waúrþans dags gatils, þan Herodis mela gabaúrþais seinaizos þahtamat waúrhta *І коли настав зручний день (дослівно: ставши зручним день), тоді Ірод влаштував бенкет з нагоди свого дня народження.*

М. М. Гухман підкреслює, що ці готські звороти не були синтаксичними кальками з грецького оригіналу, а були притаманні власному готському синтаксисові. Про це свідчить зокрема наявність дієприкметникових зворотів в інших германських мовах, наприклад, *д. ісл.* at líðnum þrim vetrum *після проходження трьох днів (коли пройшли).*

Дуже поширеною в давньогерманському простому реченні була конструкція знахідний з інфінітивом. У готських пам'ятках знаходять два основні типи цього звороту: а) коли знахідний відмінок чітко виражає функцію об'єкта дії, позначуваної присудком, наприклад: haihait ina aftiuhan *просив його відійти*; insandida ina merjan *послав його проповідувати*; б) коли знахідний відмінок виражає суб'єкт процесу, позначеного інфінітивом, наприклад: hausidēduþ ina siukan *ви чули, що він хворіє.* Аналогічні конструкції вживалися і в інших давньогерманських мовах, пор. *д. ісл.* ek héuþa hann sjukan *я чув, що він хворий.*

Різні своїм характером і змістом писемні пам'ятки неоднаково відбивали той синтаксис, що існував реально в живих давньогерманських мовах. Наприклад, у релігійно-повчальних творах, перекладах з інших мов, наукових трактатах, юридичних і ділових документах, тобто в пам'ятках так званого «вченого стилю» (термінологія М. І. Стеблін-Каменського), синтаксичні структури були далекими від розмовних, до того ж на них позначалися впливи таких мов, як латинська, давньогрецька. Особливо це виявилось в будові складного речення і

в лексичі пам'яток. У пам'ятках фольклорного змісту, в сагах, збірках прислів'їв синтаксис, звичайно, був ближчий до розмовного. Такі пам'ятки М. І. Стеблін-Каменський відносив до «народного стилю».

Що стосується складного речення, то в пам'ятках «народного стилю» переважає сурядний зв'язок. Зокрема для них характерне нанизання простих речень за допомогою найпростішого поєднувального сполучника типу *got.* jah, *д. ісл.* ok, *д. англ.* ond «і». Пор.: *д. ісл.* Síðan sigldi Þóroldr í haf, ok byrjaði honum vel, ok fann landit, ok sigldi fyrir suppan *Потім Торольв відплив у море, і йому випав попутний вітер, і він знайшов землю і обігнув її з півдня; got.* Jah aftra insandida du ím anþarana skalk *І потім послав до нього іншого слугу.* Такий зв'язок між простими реченнями міг також виражатися за допомогою початкової позиції дієслова: *got.* andhofun þai andbahtos (*і*) *відповіли слуги.*

У пам'ятках «народного стилю» часто трапляються випадки, коли зв'язок являє собою щось проміжне між сурядністю і підрядністю, як це буває, наприклад, з використанням у ролі сполучного слова прислівника *д. ісл.* ok *тепер, от:* Nú, sættumk ek við þá, þá er þat vel *От я помирюся з ними, тоді все добре.* Сурядний сполучник *д. ісл.* ok «і» може виражати зв'язок, який за змістом є підрядним: Svagar enn ínu sama ok fyrr *Відповідає так само, і (як і) раніше.*

У пам'ятках цього типу звичайно переважають короткі, слабо пов'язані між собою речення. Складні речення з багатьма підрядними тут, як правило, не зустрічаються. Підрядний зв'язок переважно виражається за допомогою семантично нечітких часток (як *д. ісл.* eg), що вводять підрядні речення дуже різних типів.

Для пам'яток «вченого стилю», навпаки, характерне розвинуте складнопідрядне речення. Головне і підрядне речення тут і формально чіткіше розрізнені. Зокрема тут вживаються відносні займенники, яких у пам'ятках «народного стилю» майже немає. Сполучні слова взагалі дуже багатозначні у всіх давньогерманських мовах.

О. І. Смирницький зауважив, що нерозвиненість складнопідрядного речення в давньоанглійських пам'ятках саму по собі не можна тлумачити як показник нерозвиненості мислення. Поки давньоанглійська мова існувала тільки в усній формі, підрядні речення їй були менше потрібні: відповідна думка висловлювалася співбесідникові, який безпосередньо знав ситуацію, до того ж допомагала інтонація, жести. Коли ж умови змінилися, мовлення стало частіше фіксуватися на письмі, то виникла необхідність відділити головне і неголовне у висловлюваній думці структурними засобами. З'явилася потреба в складнопідрядних реченнях і чітких, однозначних сполучних словах.

Проте в давньогерманських мовах ми ще спостерігаємо й певну інерцію в синтаксичній будові, яка затрималася з часів відсутності письма.

Поділ пам'яток писемності на зразки «народного» і «вченого» стилю не слід, однак, сприймати надто категорично. Деякі з пам'яток «вченого» характеру, що створювалися більш обдарованими в мовному відношенні авторами, безумовно краще відбивають живий стан тодішнього мовлення.

25. ТИПИ І СПОСОБИ СЛОВОТВОРЕННЯ В ДАВНІХ ГЕРМАНСЬКИХ МОВАХ

Основними способами творення нових слів у давніх германських мовах були афіксація, словоскладення і меншою мірою зміна кореневого голосного (аблаут). (Одним з найважливіших була суфіксація), особливо продуктивна в сфері імені. Основотворчі суфікси в давньогерманських мовах вже втрачали своє первинне значення і набували словотворчої функції, пор., наприклад, *got.* haírða *череда*, основа на -o-, *жін. р.* і haírðeis *чередник*, основа на -a-, *чол. р.* З так званих «чистих» суфіксів дуже продуктивним був германський суфікс -ari- (*got.* -areis, *д. ісл.* -ari, -eri, *д. англ.* -ere, *д. фриз.* -er, -ere, *д. сакс.* -eri, -ari, *д. в. нім.* -ari). З його допомогою утворювалися назви професій, занять, дійових осіб, наприклад: *д. англ.* fiscere, *д. в. нім.* fiskāri *рибалка*. В германські мови він був запозичений з латинської, де мав форму -ārius, пор. *лат.* monetārius, *д. фриз.* menotere, *д. сакс.* munitegi, *д. в. нім.* munizzāri *чеканилик монет*; вживався й самостійно в германських словах: *got.* bokareis, *д. англ.* bōcere, *д. в. нім.* buachāri *книжник*. Дуже продуктивним у всіх германських мовах був суфікс -ing, -ung, що використовувався в прізвиськах, назвах племен, народностей, мешканців певної місцевості тощо. Часом він мав і зменшувальне значення: *д. англ.* lyttlin3 *дитина*, *д. в. нім.* weidelinc *човник*.

(Зменшувальне значення мали також германські суфікси: -i) наприклад: *д. ісл.* kistill від kista *ящик*; *д. англ.* cugnel від cogn *зерно*, *got.* barnilo від barn *дитина*, власні імена Attila — дослівно *батенько*, Wulfila — дослівно *вовчєня*; -k, наприклад: *д. ісл.* boli *оселя*, *д. англ.* bol-luca *осленя*; -ina, наприклад: *got.* gaitein, *д. англ.* 3æten, *д. в. нім.* geiz3in *цапеня* та ін.

Широко вживалися суфікси в творенні прикметників, наприклад: -ig) *д. англ.* stæni3, *got.* stainahs *кам'янистий*; *д. в. нім.* tuotig, *д. англ.* mōdi3, *д. сакс.* mōdag, *got.* mōdags *гнівний*; -isk: *got.* mannisk *чоловічий*, *д. англ.* mennisc, *д. сакс.* mannisk, *д. в. нім.* mennisc (звідки сучасне Mensch).

Пізніше почали виникати нові суфікси шляхом переосмислення другого компонента складного слова, наприклад: -lik) *д. в. нім.* kindlīh *дитячий*, *д. англ.* cildlīc, *д. ісл.* barn-ligr; -haft, *got.* andahafts *щасливий*, *д. в. нім.* sunthaft *гріховний* та ін.

Префіксація була найпоширенішою в дієслові. Розвиток префіксальних утворень ішов шляхом перетворень конструкції з повнозначного слова і прийменника чи прислівника на конструкцію з префіксом. Прикладом можуть бути германські префікси місця: *got.* -bi) (bistandan *стояти навколо*, bibindan *обв'язувати*); *д. англ.* (-be, bi-) (bestandn *стояти біля, навколо, оточувати*, besēon *оглядатися навколо*), *д. сакс.* bi-) (biwindan *оточувати*) *д. в. нім.* bi-, be-) (bistandan *стояти навколо*); *got.* in-) (insaian *усіяти*), *д. англ.* in-) (instæpen *ввійти*, in3an *увійти*), *д. сакс.* in-) (ingān *увійти*), *д. в. нім.* in-) (ingangn *увійти*); *got.* uf-) (ufrakjan *підняти*); *д. в. нім.* uf-) (ûfgangen *зійти*), *д. англ.* up-) вживається як прислівник; *д. сакс.* upp-) (uppsehan *дивитися вгору*, upgrinnan *зійти*).

Зміна кореневого голосного (аблаут) уже на найдавніших етапах розвитку германських мов не вживається як цілком самостійний спосіб творення нових слів, а звичайно супроводжується приєднанням до кореня основотворчого елемента або суфікса, наприклад, гот. *baigan nesti* — *bar-n дитина* — *bar-ms черево*, де аблаут комбінується з афіксацією. Те саме спостерігаємо в дієслові: гот. *brinnan*, д. англ. *beornan*, *biernan*, д. сакс., д. в. нім. *brinnan горіти* — гот. *ga-brann-ja-n спалювати*, д. англ. *brepp-ia-n*, д. в. нім. *breppen* < *branian *запалювати*.

Словоскладення властиве усім індоєвропейським мовам, але особливо значного розвитку воно набуло в санскриті, грецькій мові та в германських мовах. Істотною рисою структури складних слів є тісний зв'язок їхніх складників — основ. Через це вони набувають змістової цілісності і функціонують як окремі лексичні одиниці. Тісне поєднання морфем-основ досягається єдністю наголосу, єдністю морфологічної і синтаксичної функції. Так виникають складні слова типу гот. *fōtu-baurd стільчик* (для ніг), д. в. нім. *waʒʒag-faʒ посуд на воду*, *war-sago пророк*, д. англ. *gold-smiþ ювелір*, д. ісл. *gair-laukr часник*. Найпоширеніші у германських мовах складні іменники і прикметники, рідше трапляються складні дієслова.

Особливо багато складних слів у словнику давньогерманського епосу, де вони функціонували як постійні епітети, характерні для героїчного стилю, наприклад: д. англ. *siʒe-gof уславлений перемогою*, *ellen-gof герой*, *zvitjaʒeʒь*, *guʒ-beorn бойова зброя*, д. ісл. *storwirki подвиг* та ін.

26. ДАВНЬОГЕРМАНСЬКА ЛЕКСИКА

Джерелами відомостей про найдавнішу лексику германських мов були: рунічні написи, топоніміка, записи зв'язних текстів пізнішого часу після рунічних написів та сучасна лексика германських мов, опрацьована порівняльно-історичним методом. Мовний словник складається протягом довгого часу, тому можна визначити в ньому хронологічні шари лексики — слова спільноіндоєвропейські, спільногерманські, слова часів виділення окремих германських мов. Розшарування словника відбувається й на основі лексичного значення слів — за певними семантичними сферами (наприклад, явища природи, виробнича діяльність, духовне життя тощо). Стилістичне розшарування виявляється у виділенні в словнику його нейтральної загальноживаної частини і лексики, стилістично забарвленої (поетичної, ділової, книжної, професійної тощо). Усі ці хронологічні, етимологічні, семантичні й стилістичні шари лексики визначаються за допомогою порівняння германського словника з лексикою інших індоєвропейських мов або, у вузькому плані, порівнянням лексичних одиниць в межах германської мовної групи.

Спільноіндоєвропейська лексика германських мов

Слова спільноіндоєвропейського кореня мають переважно конкретне лексичне значення. Вони відбивають навколишній світ, явища природи, речі, потрібні людині для існування. У їхній семантиці відбива-

лися процеси виробничої діяльності, форми родинно-суспільних відносин, результати розумово-пізнавальної діяльності тощо. За спільністю чи близькістю лексичного значення виділяються такі семантичні групи слів:

1. Явища природи: небесні світила, атмосферні явища, рельєф земної поверхні (вода, суходіл, гора, низина), пори року, періоди доби (день, ніч). Наприклад:

Сонце: гот. *sunno*, *sauil*, лат. *sōl*, д. ісл. *sól*, грецьк. *hēlios*, д. англ. *supna*, д. слов. *слъньце*, д. в. нім. *suppa*.

Місяць: гот. *mēna*, д. ісл. *man*, д. англ. *mōna*, д. в. нім. *māno*, лат. *mensis*, грецьк. *men*, д. слов. *мѣсаць*, пол. *miesiąc*.

Дощ: гот. *riƷn*, д. ісл. *regn*, д. англ. *reʒn*, д. в. нім. *regan*, лат. *rigō* *зрошиую*, лит. *rōkia*, *rōkti дощити*, укр. *мряка*.

Сніг: гот. *snaiws*, д. ісл. *snær*, д. англ. *snāw*, д. в. нім. *snēo*, д. слов. *снѣгъ*, д. прус. *snaygis*, лит. (діал.) *isnaigas*, лат. *nix*, д. ірл. *snechti* (множ.).

Холод, мерзнути: сп. і. е. корінь *gel-, гот. *kalds холодний*, д. англ. *ceald*, д. в. нім. *kalt*, д. ісл. *kaldur*, д. англ. *cēlan мерзнути*, д. в. нім. *kuolan*, д. ісл. *køla*, лат. *gelū холод*, *gelāre замерзати*, лит. *geluma великий мороз*, д. рос. *голоть лід*, укр. *ожеледь*.

Вода, річка, мор: гот. *ahva річка, вводи*, д. ісл. *á річка*, д. англ. *ēa річка, вода*, д. в. нім. *aha вода*, лат. *aqua*, латиськ. *ака джерело, крилиця*; гот. *marei море*, д. ісл. *mar*, д. англ. *mere*, д. фриз. *mar*, д. в. нім., д. сакс. *meri*; д. англ. *mōr болото*, д. сакс. *mōr*, д. в. нім. *muog*, лат. *mare*, д. слов. *море*, лит. *mārė*, латиськ. *mare*, *māra затока*, д. ірл. *muir море*.

Земля, незайнята земля: гот. *land земля, країна*, д. ісл., д. англ., д. сакс. *land*, д. в. нім. *lant*. У кельтських мовах д. ірл. *land*, *lann*, *валійськ. llan вільна, незайнята земля*; брет. *lann степ*.

Пагорб, гора: д. англ. *hull пагорб*, лат. *collis пагорб*, лит. *kalnas гора*, латиськ. *kalns гора*.

Долина, діл, яма: гот. *dal долина*, д. ісл. *dalg*, д. англ. *dæl*, д. в. нім. *tal*, д. слов. *долъ*; грецьк. *tholos печера*.

2. Назви диких тварин:

Ведмідь: д. ісл. *bjorn*, д. англ. *bera*, д. в. нім. *bero*, лит. *bėras*. З і. е. *ber-, пор. укр. *бурий*.

Вовк: гот. *wulfs*, д. ісл. *ulfr*, д. англ. *wulf*, д. в. нім. *wolf*, д. інд. *vtkas*, грецьк. *lukos*, лат. *lupus*, лит. *vilkas*, латиськ. *vilks*, д. слов. *влѣкъ*.

Олень, козуля: д. ісл. *hjoirt*, д. англ. *heorot*, д. сакс. *hirot*, д. в. нім. *hiŷ*; у балтійських і слов'янських мовах на початку слова *k* або *s*: лит. *kaŷe корова*, латиськ. *siņa козуля*, д. слов. *крава*, *сърна*.

3. Назви рослин.

При зміні географічного середовища внаслідок міграції племен були можливі перенесення назв з одних видів рослин на інші.

Бук: д. англ. *bōc-trēo букове дерево*, д. в. нім. *buohha*, лат. *phagus бук*, грецьк. *phagos дуб*, укр. *бук*, пол. *buk*, гот. *boka*, д. ісл. *bok*, як і д. слов. *боуку*, род. *боукъве* розвинули значення *літера*, *книжка*.

Береза: д. ісл. *bjork*, д. англ. *beorc*, *birce*, д. в. нім. *birihha*, д. слов. *бръза*, лит. *beržas*, д. прус. *berse*.

4. Назви птахів:

Качка: *д. ісл.* qnd, *д. англ.* æned, *д. в. нім.* anut, *лат.* anas, *род.* anatis, *лит.* antis, *рос.* утка.

5. Слова розряду «фізична природа людини» (назва людини, частин її тіла, їх діяльності):

Людина: *гот.* guma, *д. ісл.* gumí, *д. англ.* Zuma, *д. в. нім.* gomo, *лат.* homo, *лит.* žmogus. Ці назви походять від кореня земля, ґрунт, пор. *лат.* humus, *лит.* zeme, *укр.* земля.

Вухо: *гот.* auso, *д. ісл.* eyra, *д. англ.* ēare, *д. в. нім.* ôga, *лат.* auris, *грецьк.* ouc, *рос.* ухо.

Ніс: *д. ісл.* nos, *д. англ.* posu, *д. в. нім.* nasa, *лит.* pãsus, *д. слов.* носъ, *д. інд.* nas.

Серце: *гот.* hairto, *д. ісл.* hjarta, *д. англ.* heorte, *д. в. нім.* herza, *лат.* cor, *род.* cordis, *грецьк.* kardia, *д. слов.* сръдъце.

6. Родичі (крені):

Батько: *гот.* fadar, *д. ісл.* faðir, *д. англ.* fæder, *д. в. нім.* fater, *д. інд.* pitā(r), *грецьк.* patēr, *лат.* pater.

Мати: *д. ісл.* móðir, *д. англ.* mōdor, *д. в. нім.* muoter, *д. інд.* mātā(r), *вірм.* mair, *грецьк.* mēter, *лат.* māter, *ірл.* mathir, *лит.* mótina, *латиськ.* māte, *д. прус.* mūt, *д. слов.* мати, *род.* матере.

Дочка: *гот.* dauhtar, *д. ісл.* dóttir, *рун.* dohtrir (множ.), *д. англ.* dōhtor, *д. в. нім.* tohter, *д. інд.* duhita, *грецьк.* duhater, *лит.* dukte, *род.* dukters, *д. прус.* dukti, *д. слов.* дъшти, *род.* дъштере.

Син: *гот.* sunus, *д. ісл.* sonr, *д. англ.*, *д. в. нім.* sunu, *д. слов.* сынъ.

Брат: *гот.* brōpar, *д. ісл.* bróðir, *д. англ.* brōþor, *д. в. нім.* bruoeder, *д. інд.* bhrātā, *грецьк.* fratēr, *лат.* frāter, *ірл.* brāthir, *д. прус.* brati, *лит.* brotērelis братчик, *д. слов.* братръ, братъ.

Сестра: *гот.* swistar, *д. ісл.* systir, *д. англ.* sweostor, *д. в. нім.* swestar, *лат.* swistar, *д. інд.* svāsār, *лат.* soror < *suesor, *д. ірл.* siur, *д. слов.* сестра.

7. Слова, пов'язані з виробничою діяльністю людини, її суспільним життям, розумовою діяльністю:

а) Тваринництво:

Худоба: *гот.* faihu, *д. ісл.* fé, *д. англ.* fēoh, *д. в. нім.* fiho, fihu, *лат.* pecus (звідси pecunia гроші, також суч. *англ.* fee гонорар від *д. англ.* fēoh худоба). Такого ж походження *гот.* skatts гроші, монета, *д. ісл.* skattr гроші, данина, *д. сакс.* skat, *множ.* skattōs гроші, *д. англ.* sceatt, *д. в. нім.* scaz гроші, майно, суч. *нім.* Schatz скарб, *д. слов.* скотъ.

Корова: *д. ісл.* kúg, *д. англ.* cū, *д. в. нім.* kuo. Індоевропейський корінь *gow- виявляється в *д. інд.* gāus рогата худоба, *вірм.* kov корова, *латиськ.* guovs велика рогата худоба, *лат.* bōs (род. bovis) бик, *грецьк.* bouc бик, *д. слов.* говядо велика рогата худоба.

Віл: *гот.* aúhsa, *д. англ.* oxa, *д. в. нім.* ohso, *д. інд.* ukṣan.

Свиня: *гот.* swein, *д. ісл.* svín, *д. англ.* swīn, *д. в. нім.* swīn, *д. інд.* sūkārās від sus та, що народжує, *лат.* sūs свиня, suīnus свинячий, *д. слов.* свиння.

Молоко: *гот.* miluks, *д. ісл.* mjolk, *д. англ.* miluc, *д. в. нім.* miluh, *лат.* mulgere доїти, *лит.* malkas ковток, *д. слов.* млеко.

Вовна: *гот.* wulla, *д. англ.* wull, *д. в. нім.* wolla, *д. інд.* ūrnā, *грецьк.*

lēnos, *лат.* lana, *лит.* vilna волосина, *латиськ.* vilna вовна, *д. слов.* вълна.

б) Рільництво:

Орати: *гот.* arjan, *д. ісл.* erja, *д. англ.* erian, *д. в. нім.* ergan, *лат.* arare орати, arator орач, *лит.* arti орати, *латиськ.* art, *д. слов.* орати, рало.

Сіяти: *гот.* saian, *д. ісл.* sá, *д. англ.* sāwan, *д. сакс.* sâian, *д. в. нім.* sâen, sawen, *лат.* serō сію, *д. слов.* сеяти, *лит.* sėti.

Зерно: *гот.* kaurn, *д. ісл.* korn, *д. англ.* corn, *д. в. нім.* korn, *лат.* grānum, *д. ірл.* grān, *лит.* žirnis горошина, *д. прус.* syrne зерно, *д. слов.* зръно.

Ячмінь: *гот.* barizeins ячмінний, *д. ісл.* barr ячмінь, *д. англ.* bere, *д. слов.* брашьно, *укр.* борошно, *лат.* farina.

Плуг: *д. англ.* plōh, *д. ісл.* plogr, *д. в. нім.* pluooc, *д. сакс.* plōg, *д. фриз.* plōch, *д. слов.* плугъ.

Яблуко: *д. ісл.* epli, *д. англ.* aepfel, *д. в. нім.* arful, *латиськ.* ābuolis, *лит.* obelis яблуня, *д. ірл.* ubull, *с. слов.* аблько яблуко, аблань яблуня.

в) Назви металів і процеси їх обробки:

Мідь: *гот.* aiz, *д. англ.* āg, *д. в. нім.* ēg, суч. *нім.* Erz руда, *д. інд.* ayas, *лат.* aes.

Залізо: *д. ісл.* jarn, *д. англ.* isern, īren, *д. в. нім.* izarn, а також **олово:** *д. англ.* lēad, *д. в. нім.* lōt, вважаються запозиченнями з кельтських мов. Назви золота (*гот.* gulþ, *д. ісл.* gull, goll, *д. англ.* gold, *д. в. нім.* gold) і срібла (*гот.* silubr, *д. ісл.* silfr, *д. англ.* siolufr, siolfor, *д. в. нім.* silabar) належать до германо-балто-слов'янських паралелей.

Лексика, що відображає матеріальний побут (назви житла, домашнього знаряддя, одяжі, зброї тощо), мінлива і тому виділити її найдавніші шари, які б сягали часів індоевропейської спільності, не вдається. У соціальній лексиці, незважаючи на її мінливість, можна знайти такі спільні слова, що свідчать про колишню тривалі зв'язки германських та інших індоевропейських народів. Серед таких слів знаходимо назву соціальної громади (племін, народу), що означала також і територію її розселення:

гот. þiuda, *д. ісл.* þjóð, *д. англ.* þeod плем'я, мова, *д. сакс.* thioda, *д. в. нім.* diota, *д. прус.* touto країна, *д. лит.* táuta народ, *латиськ.* tauta, *д. ірл.* tūath народ, плем'я, країна, *кімр.* tūd країна.

У назві, що означає «місце мешкання», «селище», теж виявляється спільноіндоевропейський корінь: *гот.* þairg поле, *д. ісл.* þorg двір, хутір, þrafní балка (будів.). *д. англ.* þorg селище, *д. сакс.* thorg, *д. в. нім.* dorf, *лат.* trabs балка, *оскськ.* trubum дім, *д. ірл.* dī-thrub самотня оселя.

Усі германські слова спільноіндоевропейського походження самим фактом свого існування та своєю семантикою свідчать про зв'язки, що існували між племенами, які населяли Європу в другому — першому тисячолітті до н. е.

ГЕРМАНО-БАЛТІЙСЬКІ ЛЕКСИЧНІ ПАРАЛЕЛІ

Германо-балтійські зв'язки відбиті в словах, що вживаються на означення процесу праці, житла й господарських будівель, явищ природи. Є серед них також слова семантичного розряду мовлення, озна-

чення деяких абстрактних понять і деякі числівники. Порівняймо, наприклад:

Працювати: *д. англ. deorfan працювати, Zedeorfi праця, д. ісл. djarfr < *derbaz сміливий, лит. dárbas робота, dirbtí працювати, латиськ. darbs робота.*

Розтирати, розмелювати: *д. англ. Zrindan розтирати, роздушувати, н. нім. grand грубо змелений, висівки, лит. grėndu, grėsti міцно терти.*

Збирати: *гот. lisan, д. ісл. lesa, д. англ. lesan, д. в. нім. lesan, також читати, лит. lėsti кльовати (зерно), латиськ. lest.*

Хапати: *гот. greipan, д. ісл. gripa, д. англ. Zgrīpan, д. в. нім. grīfan, лит. griėbti.*

Продукти праці: *д. ісл. tiara < *tjorva смола, д. англ. teoru, род. teorwes, лит. derva смола, латиськ. darva; д. ісл. strigi полотно, латиськ. strekis.*

Назви будівель, житла: *д. ісл. býr < *buwi двір, д. англ. by житло, оселя, bīan жити, обробляти землю, д. в. нім. bū житло, обробка землі, лит. būvis місце перебування.*

Назви явищ природи: *д. ісл. fjúk завірюха, fjúka гнати, латиськ. pūga порив вітру.*

Процеси мовлення: *д. ісл., д. в. нім. saga оповідь, д. англ. saʒu, лит. rāsaka розповідь, казка.*

Галасувати, хвалитися: *д. ісл. brasta, лит. brašketi трищати, скрипіти.*

Розумова діяльність: *гот. fraþian думати, розуміти, fraþi зміст, розум, переконання, д. ісл. fróðr розумний, розсудливий, д. англ. frōd розсудливий, д. сакс. frōd, д. в. нім. frad діяльний, fruot розумний, розсудливий, лит. prāsti звикнути, suprāsti розуміти, rģtās розум, латиськ. prast розуміти, збагнути, prats розум, думка.*

Обов'язок: *гот. skulan бути зобов'язаним, д. ісл. skulu, д. англ. sculan, д. в. нім. skulan, д. прус. skellōnts належний, такий як має бути, skallisnan обов'язок, лит. skola обов'язок, skeliu я повинен.*

Рівняти, подобатись: *гот. galeikōn рівняти, galeikan подобатись, д. ісл. líka подобатись, д. англ. līcian, д. в. нім. līhhōn, лит. lųgti рівнятись.*

Числівники 11 і 12: *гот. ainlif, twalif, д. ісл. ellifu, tólf, д. в. нім. einlif, zwelif, д. англ. endleofan, twelf, лит. vienūolika, dvylika.*

Як видно з семантики, спільний германо-балтійський лексичний шар утворився дуже давно, бо більшість слів відображає примітивні форми праці та умов життя, серед них немає термінів зі сфери суспільних форм і відносин тощо.

GERMANO-SLOV'YANS'KA SPIL'NA LEKSIKA

Таких слів небагато, серед них майже немає термінів виробничої діяльності й суспільної організації. Давніми можна вважати лише назви води та деяких частин тіла, інші слова стосуються початку нашої ери.

Вода: *гот. wato, д. ісл. vatu, д. англ. wæter, д. сакс. watar, д. в. нім. waʒʒag, д. слов. вода.*

Шпилькове дерево, ліс: *д. ісл. bęgr < *barwa, д. англ. beagu, род. beargwes, д. рус. борь.*

Лебідь: *д. ісл. qlpt, elptr, д. англ. ielbitu, ielfetu, д. в. нім. elbiʒ < *albit, д. слов. лебедь, пол. labędź, чеськ. labuť.*

Кулак: *д. англ. fųst, д. сакс., д. в. нім. fųst, д. фриз. fest, д. слов. пасть, суч. рос. запястье.*

Ребро: *д. ісл. rif, д. англ., д. сакс. ribb, д. в. нім. rippi, д. слов. ребро, пол. żebro.*

Стіг: *д. ісл. stakkr, д. слов. стогъ.*

Біль: *гот. balwa злість, ехидність, д. ісл. bol нещастя, д. англ. bealu зло, лихо, д. в. нім. balo зіпсований, д. слов. боль, болѣти.*

Ховати, берегти: *гот. baīrgan ховати, д. ісл. bjarga, д. англ. beorgan, д. в. нім. bergan, д. слов. брѣга, суч. укр. берегти.*

Низина: *гот. dals долина, д. ісл. dalr, д. англ. dǣl, д. в. нім. tal, д. слов. долъ, пол. dol.*

GERMANO-BALTIJS'KO-SLOV'YANS'KI PARALELI

Семантика слів, спільних для всіх трьох мовних груп, свідчить про більш пізні зв'язки, характерні для вищого ступеня господарського розвитку і суспільної організації. Тут знаходимо назви збіжжя, металів, виробничої діяльності, оселення, назви якостей, числівник тисяча тощо.

Народ, люди: *д. ісл. lјófr народ, люди, д. фриз. Hōd народ, д. сакс. Hūd, д. в. нім. liut, д. англ. lēode люди, натовп, д. сакс. liudi, д. в. нім. liuti, лит. liāudis народ, латиськ. laudis люди, д. слов. людъ.*

Оселя, житло: *д. ісл. salr кімната, дім, д. сакс. seli житло, храм, дім, д. в. нім. sal житло, гот. salīþwōs (множ.) притулок, д. англ. selþ житло, д. сакс. selitha, д. в. нім. selida, лит. salā острів, діал. село, латиськ. sāla острів, д. слов. село.*

Виробнича лексика: *гот. qairnus жорна, д. ісл. kvern млин, д. англ. sweorn жорна, д. сакс. quern(a), д. в. нім. quirn(a), лит. girna, латиськ. dzirnas, dzirnawas, д. слов. жрѣны, род. жрѣньве жорна.*

Копати, довбати: *д. англ. delfan копати, д. сакс. bidelban поховати, д. в. нім. bitelban, лит. dalba лом, рос. долбить.*

Жито: *д. ісл. rugr, д. англ. руѣ, д. фриз. rogga, д. сакс. roggo, д. в. нім. rosko, лит. rugiāi (множ.) жита, латиськ. rudzi (множ.), д. слов. рѣжь.*

Табун: *д. ісл. stōð, д. англ. stōþ, д. в. нім. stuot, лит. stōdas, д. слов. стадо.*

Віск: *д. ісл. vax, д. англ. weax, д. сакс., д. в. нім. wahs, лит. vāškas, латиськ. vasks, д. слов. воскъ.*

Золото: *гот. gulþ, д. ісл. gull, goll, д. англ., д. фриз. gold, д. в. нім. golt, лит. želtas золотаво-жовтий, латиськ. zelts золото, д. слов. злато.*

Кувати: *д. англ. hēawan, д. в. нім. houwan, лит. kauti, д. слов. ковати.*

Блищати: *д. ісл. blikia, д. англ. bličan, д. сакс. blikan, д. в. нім. blihhan, лит. blizgėti, д. слов. блискати.*

Жар, теплий: *д. ісл. varmr, д. англ. wearm, д. фриз., д. сакс., д. в. нім. warm теплий, лит. virti варити, латиськ. vārit, д. слов. варити, варь.*

Гладенький: *д. в. нім. glat, д. англ. glæd, лит. glodus гладенько, прилягати, д. слов. гладькъ.*

Босий, непокритий: *д. ісл. berg, д. англ. bærg, д. в. нім. bar, лит. bāsas, д. слов. бось.*

Сліпий: *гот. blinds, д. ісл. blindr, д. англ., д. фриз., д. сакс. blind, д. в. нім. blind, лит. blandyti блудити, латиськ. blenst неясно бачити, д. слов. бладж блукаю.*

ГЕРМАНО-КЕЛЬТСЬКІ ЛЕКСИЧНІ ЗВ'ЯЗКИ

Про тривалість зв'язків германців з кельтами свідчать географічні назви, зокрема численні назви річок та місць оселення по течії Рейну. Інтенсивні контакти германців з кельтами почалися, напевно, з VIII—VII ст. до н. е., коли германці просунулись до Везеру й Рейну, опинившись у кельтському оточенні. Можливо, германці певний час були залежними від кельтів, бо запозичили кельтські слова, пов'язані з владарюванням, воєнною справою тощо. Так, *кельт. *rigs, гал. rīx, д. ірл. rī вождь, правитель* дало в германських мовах: *гот. geiks владар, geiki держава, д. англ. rīc, д. в. нім. rīhhi (суч. нім. Reich).* За зразком кельтських власних імен Dumnorig, Vercingetorix, Sauturix стали утворюватися германські на *-rik, -rich:* Theodorik, Alarik, Dietrich та ін. Кельтське *ambaktos слуга* дало в германських мовах: *гот. andbahts, д. ісл. ambott, д. в. нім. ambaht (пор. суч. нім. Amt), д. англ. ombiht.*

Серед численної герmano-кельтської лексики є слова соціально-побутового змісту, назви явищ природи, виробнича лексика тощо, наприклад:

Земля: *гот. haiři громадська земля, поле, д. ісл. heiðr частина громадської землі на гірському схилі; д. англ. hǣþ толока, верес (суч. англ. heath), д. в. нім. heida верес (суч. нім. Heide степ), гал. ceto-у деяких топонімах (Cetobriga), д. кімр. coit ліс.*

Городище: *д. ісл. tūn огорожене місце, місто, д. англ. tūn огорожа, сад, двір (суч. англ. town місто), д. фриз. tūn тин, д. в. нім. zūn огорожа, д. кімр. din фортеця, д. ірл. dūn укріплене місто, фортеця.*

Вигнання, заборона: *д. ісл., д. англ., д. сакс., д. фриз. bann, д. в. нім. ban, д. ірл. bann заборона, закон.*

Присяга: *гот. aiþs честь, д. ісл. eiðr, д. англ. æþ, д. фриз. eþh, д. сакс. eð, д. в. нім. eid, д. ірл. oeth < *oito.*

Спадщина: *гот. arbi, д. ісл. arfr, д. англ. ierfe, д. сакс., д. в. нім. erbi, д. ірл. orbe спадщина, спадкоємець.*

Магічна й культова лексика: *гот. lubjaleisei чаклунство, д. ісл. luf цілющий або чаклунський засіб, д. англ. lybb отрута, зілля, д. в. нім. luppi отрута, д. ірл. luib трава;*

гот. rūpa таємниця, д. ісл. rūp таємний знак, руна, д. ірл. run, д. англ. rūn, д. в. нім. rūpa таємна рада.

Бій: *д. ісл. boð д. англ. beadu, д. сакс. badu-, д. в. нім. batu-, д. ірл. bodb богиня бою, ворона.*

Ненависть: *гот. peiþ, д. ісл. pið глум, д. англ. piþ бій, ненависть, д. ірл. nith бій.*

Заложник: *д. ісл. gísl, д. англ. Zis(e)l, д. фриз. jēsel, gísel, д. сакс., д. в. нім. gīsal, д. ірл. gíall < *ghistlo заклад.*

ГЕРМАНО-ІТАЛІЙСЬКІ ЛЕКСИЧНІ ПАРАЛЕЛІ

Перші контакти германців та італіків відбулися, напевно, в другому тисячолітті до н. е. в місцевостях на півночі від Альп — прабатьківщині італіків. Після того як італіки вирушили на Апеннінський півострів, між ними й германцями вклинилися кельти та іллірійці, і зв'язки обірвалися аж до кінця першого тисячоліття до н. е., коли германці, відтискуючи кельтів, підступили до меж Римської імперії. Найдавніша герmano-італійська лексика містить юридичні, релігійні, виробничі та інші терміни. Пізніші запозичення з латинської надзвичайно різноманітні за змістом.

Юридична лексика: *гот. gamains спільний, gamainja учасник, д. англ. Zemǣne спільний, д. в. нім. gimeini спільно, gimeinida громада, лат. communis спільний;*

гот. gateihan викривати, проголошувати, д. ісл. tjá < *tihan вказувати, повідомляти, д. англ. tēon, д. в. нім. zīhan звинувачувати, д. сакс. aftihan відмовляти, лат. dicere, оскськ. deikum говорити;

д. ісл. sannr, saðr істинний, винний, д. сакс. sōd, д. англ. sōþ, д. в. нім. sand < *sanþa, лат. sons (род. sontis) винний.

Релігійна лексика: *д. ісл. vé святе місце, д. англ. wīh ідол, д. сакс. wīh храм, гот. weihs, д. в. нім. wīh святий, лат. victima жертва.*

Військова лексика: *гот. arþazna стріла, д. ісл. of, д. англ. earh, лат. arcus лук;*

д. ісл. sprjofr спис, д. сакс., д. в. нім. sper, лат. sparus;

гот. hatis ненависть, д. ісл. hatr, д. англ. hete, д. сакс. heti, д. в. нім. haz, оскськ. cadeis ворожнеча.

Виробнича і сільськогосподарська лексика: *д. ісл. voett вага, тягар, д. англ. wiht, сер. в. нім. gewichte, д. ісл. vog важіль, лат. vectis; д. ісл. nót сітка, д. англ. net, лат. pōdus вузол; д. сакс. д. в. нім. gersta < *gherzda ячмінь, лат. hordeum.*

Частини тіла людини: *язик: гот. tuggō, д. ісл., д. сакс. tunga, д. англ. tunȝe, д. фриз. tonge, д. в. нім. zūnga, лат. lingua.*

Шия: *гот., д. сакс., д. в. нім. hals, д. англ. heals, лат. collus, collum < *colsos.*

Рука: *д. ісл., д. англ. mund рука, д. в. нім. munt рука, захист, опікун, лат. manus.*

Явища природи, назви рослин, тварин: *завірюха, холод: д. ісл. elgjar (род.), лат. algar страшенний холод, algere мерзнути.*

Трава: *гот., д. ісл., д. сакс., д. в. нім. gras, д. англ. Zræs, лат. grāmen < grasmen.*

Коза: *гот. gaits, д. англ. gāt, д. в. нім. geiz, лат. haedus козеня.*

Є також певна кількість спільних слів, що не входять до будь-яких тематичних груп, наприклад:

сканд. рун. hlaiwa могила, гот. hlaiw, д. англ. hlāw, д. сакс., д. в. нім. hlēo, лат. clivus пагорб.

Гот. arpan (дав., множ.) рік, лат. annus < *atnus, оскськ. i умбр. akno.

Гот. garþjō число, розрахунок, звіт, д. сакс. rethia звіт, д. в. нім. redea звіт, мова, лат. ratiō рахунок.

Д. ісл. svartr чорний, д. англ. swart, д. сакс. swart, д. в. нім. swarz, лат. sordēs бруд.

Д. ісл. magr худий, д. англ. mæȝer, д. в. нім. mager, лат. macer.

Гот. tiuhan тягти, д. англ. tēon, д. сакс. tiohan, д. в. нім. ziohan, лат. dūcere тягти, вести.

Д. ісл. hlamma звучати, д. сакс., д. в. нім. hlamon галасувати, лат. clāmāre кричати, закликати.

Пізніші запозичення з латинської мови свідчать про великий вплив на германців римської матеріальної культури, наприклад: лат. (via) strata брукована дорога, д. англ. strǣt, д. в. нім. strāzsa; лат. vallum вал (стіна), д. англ. weall, д. в. нім. wal; лат. murus мур, д. в. нім. mūr, лат. calx, calcis вапно, д. в. нім. kalk, д. англ. cealc; лат. fenestra вікно, д. в. нім. fenstar; лат. tegula цегла, д. англ. tīgol, д. в. нім. ziagal; лат. cellarium льох, д. в. нім. kellari; лат. cuprum мідь, д. англ. coper, д. в. нім. kupfar, д. ісл. kopar; лат. portus порт, д. англ. port; лат. анкога якір, д. ісл. akkeri, д. англ. ancor, д. в. нім. anchar; лат. mille тисяча, д. англ. mīl; лат. molinum млин, д. англ. myl(e)n, д. в. нім. mulī; лат. secula серп, secare різати, д. англ. sicol, д. в. нім. sihhila; лат. flagellum ціп, д. англ. flæȝel, д. в. нім. flegil; лат. coquina кухня, д. англ. cuscene, сер. в. нім. küchen; лат. catinus > catillus котел, д. англ. cytel, д. в. нім. kezzil, д. ісл. ketill; лат. cuppa чаша, д. англ. cup, д. в. нім. kuofa; лат. kista скринька, д. англ. cest, д. в. нім. kista; лат. candela свічка, д. англ. candel; лат. balteus пояс, д. англ. belt, д. в. нім. balz, д. ісл. belti; лат. cauro шинкар, д. англ. cēarīan купувати, торгувати, cēar ціна, д. в. нім. coufōn, д. ісл. kaupa; лат. moneta монета, д. англ. mynet, д. в. нім. munizza, д. ісл. mynt; лат. tolōneum митниця, д. англ. toln, toll, д. в. нім. zol, д. ісл. tollr; лат. uncia унція, д. англ. unce; лат. sericum шовковий, д. англ. seolc; лат. vinum вино, д. англ. wīn, д. в. нім. wīn, д. ісл. vin; лат. butirus масло, д. англ. butere, д. в. нім. buter; лат. caseus сир, д. англ. cese, д. в. нім. kāsī; лат. hortus сад, гот. aurtigards, д. англ. ortezēard; лат. pīrum груша, д. англ. pīru, д. в. нім. bira, д. ісл. pera; лат. cerasea черешня, д. англ. cīris вишня, д. в. нім. kīrsa; лат. caulis капуста, д. англ. cāl, д. в. нім. kōl; лат. cucurbita гарбуз, д. англ. cyrfet, д. в. нім. kurbiz; лат. pīper перець, д. англ. pīpor, д. в. нім. pīffar; лат. beta буряк, д. англ. bete, д. в. нім. bieza та ін.

Германці запозичували з латинської мови військову і юридичну термінологію, назви одиниць міри, ваги, металів, будівничі та торговельні терміни, назви одягу й тканини, їстівних рослин, хатнього знаряддя тощо. Серед цих запозичень майже немає слів абстрактного значення, які з'являються набагато пізніше, коли на руїнах Римської імперії виникають германські варварські королівства з власним державним апаратом. Порівняймо, наприклад, лат. Caesar і гот. kaisar, д. сакс. kēsur, д. англ. casere правитель, імператор. Християнізація германців мала одним з наслідків чимало запозичень абстрактного змісту, насамперед релігійного й книжного характеру.

Деякі готські латинізми не мають відповідників у західногерманських і скандинавських мовах, наприклад, assarius дрібна монета — лат. assarius, aurkjus кухоль — лат. urceus, faskja стрічка — лат. fascia, kapillōn обрізувати волосся — лат. capillare, militōn служити

у війську — лат. militare, раірраіра пурпуровий — лат. purpura, плауа вулиця — лат. platea, алеу олія — лат. oleum.

У латинську мову теж увійшли деякі германізми, що означали специфічні германські речі й звичаї, військові терміни тощо, наприклад: bru, bago вільна людина, bastian будувати, burg укріплення, місто, wirra заворушення, війна, warjan охороняти, wardon наглядати, filtipovst, haring оселедець, harpa арфа, freck свіжий; також назви кольорів: blank білий, blund білявий, brun бурий.

КЕЛЬТО-ІТАЛО-ГЕРМАНСЬКА ЛЕКСИКА

Слова, спільні для кельтських, італійських і германських мов, означають соціальні поняття, виробничі терміни, назви частин тіла, назви флори і фауни, наприклад:

Горіх: д. ісл. hnot, д. англ. hnutu, д. в. нім. hnuz, лат. nux < *knuk- < *knud-; д. ірл. snū < *knoua.

Квітка: гот. blōma, д. ісл. blómi, blóm, д. англ. blōsma, д. в. нім. bluomo, лат. flōs, кімр. blawd < *bhlot.

Риба: сп. герм. *fiskos, гот. fisks, д. ісл. fiskr, д. англ. fisc, д. в. нім. fisk, лат. piscis, д. ірл. iask.

Вуж, гадюка: гот. *nadr, д. ісл. paðr, д. англ. pæddre, д. сакс. nādra, д. в. нім. nātara вуж, лат. natrix водяна гадюка, д. ірл. nathir, кімр. neider гадюка.

Рот, підборіддя: гот. munþs, д. ісл. munnr, muðr, д. агл. mūþ, д. сакс. mūth, д. в. нім. munt, лат. mentum підборіддя, кімр. mant целена.

Зуб: гот. tunþus, д. ісл. tonn, д. англ. tōþ, д. сакс. tand, д. в. нім. zan(t), лат. dens, род. dentis, д. ірл. dēt, кімр. dant, корн. dans.

Чоловік, муж: гот. waír, д. ісл. verr, д. англ., д. сакс., д. в. нім. wer, лат. vir, д. ірл. fer.

Полонений: гот. *hafts схоплений, д. ісл. haptr полонений, кріпак, д. англ. hæft, д. сакс., д. в. нім. haft полонений, лат. captus, captivus взятий у полон, д. ірл. sacht служниця, кімр. caeth полонений, раб.

Вигін, огорожа: д. ісл. haǵi вигін, д. сакс. haǵo, д. англ. hæǵ вигін, сад, лат. caulae < *caholae кошара, огорожа навколо храму, д. брет. caïou (множ.) оборонні укріплення, кімр. sae огорожа.

Довгий: гот. laggs, д. англ. long, д. в. нім. lang, лат. longus.

Пустельний, необроблений (про землю): д. англ. wēste, д. сакс. wōsti, д. в. нім. wuosti, лат. vāstus, д. ірл. fās порожній.

Шукати: гот. sōkjan, д. ісл. sǿkja, д. англ. sēcan, д. в. нім. suohhen, лат. sāgiō шукаю за слідом, д. ірл. saigim шукаю (дичину).

СПІЛЬНОГЕРМАНСЬКИЙ СЛОВНИК

У германських мовах виділяється певна частина лексики, яка не має етимологічних паралелей в інших індоєвропейських мовах. Це назви явищ природи, частин людського тіла, тварин, птахів, рослин, риб, одягу, зброї, назви якостей, дієслова мовлення тощо, наприклад:

Мороз: д. англ., д. сакс., д. ісл. frost, д. в. нім. vrost.

Роса: д. англ. dēaw, д. в. нім. tou, д. фриз. dāw, д. ісл. dǿgg.

Зима: гот. wintrus, д. англ. winter, д. в. нім. wintar, д. ісл. vetr.
Літо: д. ісл. sumar, д. англ. sumor, д. сакс., д. в. нім. sumar, д. фриз. sumur.

Час: д. ісл. tíð, д. англ. tíd, д. сакс. tid, д. в. нім. zít.

Ворон: д. ісл. hrafn, д. англ. hræfn, д. в. нім. hraban.

Кінь: д. англ. hors, д. ісл. hross, д. в. нім. (h)ros(s), д. фриз. hors, hars.

Тіло: д. англ. líc, д. сакс. lík, д. в. нім. lîh, гот. leik, д. ісл. lík.

Рука: д. англ. hand, hond, д. сакс., д. фриз. hand, д. в. нім. hant, д. ісл. hönd, гот. handus.

Нога, кістка: д. англ. bān, д. сакс. bēn, д. в. нім., д. ісл. bein, д. фриз. bēn.

Жінка: д. ісл. víf, д. англ., д. фриз. wíf, д. в. нім., д. сакс. wif.

Одяг: д. ісл. vað шматок тканини, множ. одежа, д. англ. wæd одяг, д. в. нім., д. сакс. wāt.

Широкий: гот. braiþs, д. ісл. breiðr, д. англ. brād, д. сакс. brêd, д. в. нім. breit.

Веселий: д. в. нім. frô, д. ісл. frar швидкий, моторний, д. сакс. frō, frā веселий.

Сміливий: д. англ. sēne сміливий, мудрий, д. ісл. koenu мудрий, досвідчений, д. в. нім. kuon войовничий, сміливий, дужий.

Хоробрий: д. англ. beald хоробрий, д. в. нім. bald сміливий, стараний, швидкий, д. ісл. ballr страшний, небезпечний, гот. balþei хоробрість.

Говорити: д. англ. spræcan, д. в. нім. sprehhan, д. сакс. spræcan, д. фриз. spræca, д. ісл. spraki чутка.

Говорити, мовити: д. англ. maþelian, д. сакс. mahalian, д. в. нім. mahalon, д. ісл. mæla, гот. maþlian.

СТИЛІСТИЧНЕ РОЗШАРУВАННЯ СЛОВНИКА ДАВНЬОГЕРМАНСЬКИХ МОВ

Насамперед виділяється шар загальноживаних слів, що означають найістотніші поняття й речі. Такі слова вживаються в повсякденному спілкуванні, вони стилістично нейтральні, побутові або виробничі, пор., наприклад, давньоверхньонімецькі слова: ascar *поле*, hūs *будинок*, stein *камінь*, leban *жити*, tragen *носити*; д. англ. plōh *плуг*, æx *сокира*, wurgæan *працювати*, bringan *приносити*, Ziefan *давати*, wind *вітер*; д. ісл. berg *гора*, dalr *долина*, regn *дощ*, iss *лід*, fiskr *риба*, fugl *птаха* тощо.

Стилістичну протилежність нейтральній лексиці становлять поетичні терміни, що широко вживаються в давньогерманському епосі, метафори, епітети і порівняння. Метафори й порівняння стосувалися явищ, що були важливими в житті давніх германців, — моря, корабля, зброї, бою, воїна, вождя, нагороди тощо. У творенні метафор (так званих кенінгів) поети — скальди чи скопи — досягали особливої майстерності, створюючи часом дуже складні асоціативні образи, наприклад, д. англ. swan-gād (досл. *дорога лебедів*) *море*; sǣ-hengest (досл. *морський кінь*) *корабель*; hilde-leoma (досл. *світоч бою*) *меч*; sweorð-

pleza (досл. *гра мечів*) *бій*; beado-swāt (досл. *бойовий нім*) *кров*; glēo-bēam (досл. *дерево радощів, веселощів*) *арфа*.

Дуже поширені в поетичній лексиці синоніми, що об'єднуються в довжелезні ряди навколо таких понять, як війна, зброя, герой, кінь, вождь, корабель та ін. Наприклад, в давньоанглійській поемі «Беовульф» налічують 37 слів, що означають героя (вождя): æþeling *шляхетний* (родом), Æscwiga *озброєний списом*, byrnwiga *зодягнений у панцир*, rinc, beadorinc *бойовий герой*, cyning, dryhten *володар* та ін. Для означення моря в давньоанглійській поезії вживалося більше трьох десятків синонімів: brim, flōd, Zarsec3, holm, mere, mere-stræt тощо. Поетичні синоніми мали вражати своєю небуденністю, урочистістю, пор., наприклад, д. англ. загальноживане нейтральне wif *жінка* і поетичне ides, sunu *син* і eaþora.

Книжна лексика постала набагато пізніше з розвитком освіти й культури. Тут переважали слова абстрактного значення, в тому числі немало релігійно-богословських термінів, а також термінів тогочасної науки (медицини, мореплавства, землемірства, шкільництва та ін.). Багато їх були прямими запозиченнями з латинської або грецької мов або кальками з цих мов, що передають структуру й значення відповідних античних термінів. Пор., наприклад, д. англ. cæda *вірую* < лат. credo, regel *правило* < лат. regula, mæsse *меса* < лат. messa, offrian *жертвувати* < лат. offerre *приносити*, fefor *лихоманка*, пропасниця < лат. febris; кальки: tungol-æ *досл. «зіркозакон» від грецьк. astronomia, sunstede *сонцестояння* < лат. solstitium, foresætnes *прийменник* < лат. preposition, werlíc *чоловічий рід* (грамат.) < лат. masculinum, wiflíc *жіночий рід* < лат. femininum.*

У наступні періоди стилістична диференціація германської лексики далі поглиблюється й ускладнюється, стає різноманітною.

ДАЛЬШИЙ РОЗВИТОК ГЕРМАНСЬКИХ МОВ

27. МОВИ ГЕРМАНСЬКИХ НАРОДНОСТЕЙ І НАЦІЙ

Близько XI—XII ст. у різних частинах германської етнічно-мовної території сформувалися мови окремих народностей, в основі яких лежали територіальні діалекти, що розвинулися з діалектів колишніх племен. У кожній країні це проходило у різних соціально-історичних обставинах.

Англійська мова. Після норманського завоювання (1066 р.) почався середньоанглійський період. В Англії протягом XI—XII ст. тривала французько-англійська двомовність. У вищих верствах суспільства, в адміністрації, судочинстві, школі вживалася тільки французька мова, церква і наука користувалися латинською. Англійська мова остаточно втратила колишню уссекську літературну традицію і лишилася тільки в розмовно-побутовому мовленні соціальних низів. Різко посилювалося її діалектне членування, причому в самих діалектах відбувся ряд змін. Колишній нортумбрійський діалект перетворився на північний, мерсійський поділився на два діалекти середньоанглійської мови — східно-центральний і західно-цент-

ральний. Уесекський перетворився на південно-західний, а кентський — на південно-східний діалекти.

Від XI—XII ст. пам'яток англійської писемності дійшло до нас мало — кілька уривків з релігійних текстів і Пітербороська хроніка, що продовжувала давньоанглійський літопис — Англосаксонську хроніку за 1122—1154 р.

Тільки через два століття англійська мова знову посідає домінуюче становище в країні. У XIII ст. набирають вирішального значення ті соціальні верстви, для яких вона була рідною — міська буржуазія, дрібні землевласники, селянство. Це змушує і вище дворянство та королівський двір поступово облишити французьку і перейти на основну мову країни. У 1363 р. вперше було відкрито парламент тронною промовою англійською мовою, а з 1377 р. це стало постійною практикою. З другої половини XIV ст. на англійську мову перейшли школи.

Розвиток капіталізму з його товарно-грошовими відносинами потребував ліквідації територіальної і економічної подрібненості та об'єднання населення країни в нову суспільно-етнічну одиницю — націю. В цей час зростає роль Лондона — не просто столиці, а найбільшого порту і торговельного центру, і діалект Лондона стає південним у країні. Це полегшувалося тим, що він був на межі між південними і східно-центральними діалектами, і тому його краще розуміли представники усіх інших англійських діалектів.

Проте пам'ятки англійської писемності цього періоду мають ще виразний діалектний характер. На східно-центральному діалекті написано: Ормулум (близько 1200 р.) — віршований переказ евангелія, цікавий своєю особливою орфографією: короткість голосного тут послідовно передається подвоєнням наступної приголосної літери, а довгота напівкруглим значком над літерою; перші англійські віршовані лицарські романи XIII ст. «Хавелок Датчанин» і «Король Хорн», віршований переказ біблійних легенд «Genesis» і «Exodus» (1250 р.) та ін. Основні пам'ятки західно-центрального діалекту: «Брут» Лайамона (початок XIII ст.) — віршована переробка англо-норманського роману про Англію часів короля Артура; «Статут черниць» (початок XIII ст.) — прозаїчний текст, що містить поради трьом аристократичним пустельницям; віршований лицарський роман «Сер Гавейн і Зелений Рицар» (друга половина XIV ст.) та ін.

Північний діалект середньоанглійської мови представлений пам'ятками: *Cursor Mundi* (Бігун по світу, 1300), що являв собою римований переказ біблійної легенди; «Укус совісті» (середина XIV ст.) — релігійний віршований трактат, хроніки, містерії тощо. Шотландським підвидом цього діалекту написані: «Брус» — римована хроніка Барбура (середини XIV ст.) про боротьбу шотландців за незалежність під проводом короля Бруса, «Королівська книга» (початок XV ст.) — збірник віршів короля Якова X та ін.

До південно-західного діалекту належать: «Віршована хроніка» Роберта Глостерського (XIII ст.) про події з історії кельтської Британії, «Сова і соловейко» (середина XIII ст.) — переклад французької байки, «Поліхронікон» Джона Тревизи (кінець XIV ст.) — переклад латинського твору історико-географічного змісту тощо. Південно-східний (кентський) діалект знайшов відбиток у пам'ятках: «Докори

сумління» — перекладі французького релігійного трактату 1340 р., віршах Уільяма Шорхема кінця XIV ст. та ін.

Найбільше дійшло пам'яток лондонського діалекту: найдавніший офіційний документ середньоанглійською мовою — відозва короля Генріха III (1252), твори Джона Уїкліфа (1320—1384), вірші Адама Деві (початок XIV ст.), «Видіння Петра Орача» Уїльяма Ленгленда — алегорична поема, написана алітераційним віршем, «Сповідь закоханого» (1390) та інші твори Дж. Гауера, твори Джефрі Чосера (1340—1400), зокрема його славетні «Кентерберійські оповідання».

Мова в середньоанглійському періоді зазнає великих змін. Довгота і короткість голосних стали залежати від типу складу. Всі давньоанглійські дифтонги монофтонгізувалися, а виникли нові дифтонги зі сполученням монофтонгів і напівголосних j, γ. Внаслідок палаталізації приголосного k виникла африката tʃ, сполучення sc перейшло в спірант ʃ, а подвоєне g в dʒ. З'явилася нова фонема v, спростився ряд сполучень приголосних.

Посилилася уніфікація відмінювання іменників, яка почалася ще в давньоанглійській мові. Більшість іменників з основами на голосний переходять до основ на -a-, а з основами на приголосний — до основ на -n-. Ненаголошені голосні в закінченнях відмінків послаблюються до -e, яке в кінці середньоанглійського періоду теж зникає. Як єдине закінчення всіх відмінків множини і родового однини лишається -s, -es. Цей процес відбувався інтенсивніше на півночі, де раніше зникло й розрізнення іменників за родом.

Редукція закінчень спричинила ще більшу уніфікацію форм прикметника й іменника. Відбулися деякі скорочення відмінні займенників — зникає родовий відмінок, збігаються давальний і знахідний. Присвійні займенники виділяються в окремий клас. Виникають нові займенники **they**, **their**, запозичені зі скандинавських мов. Виникла нова категорія зворотних займенників. На основі вказівних займенників утворився означений, а з числівника — неозначений артикль.

Фонетичні зміни зумовили спрощення дієвідміни. Інфінітив втрачає закінчення -en. Форма віддієслівного іменника на -ing витісняє форму дієприкметника і на -ende (XIV ст.). Внаслідок взаємодії іменного і дієслівного значень форми на -ing виникає зовсім нова дієслівна неособова форма — герундій, що дедалі посилює свої дієслівні властивості. Поширюється система дієслівних часів, поповнюючись майбутнім часом, перфектом, аналітичним пасивом. В цілому посилюється роль службових слів у будові мови, закріплюється порядок слів у реченні.

З XVI ст. розпочинається новоанглійський період. Його початок припадає на час посиленого розвитку капіталістичних відносин в Англії, піднесення її економіки, ряду важливих географічних відкриттів, досягнення Англією домінуючого положення як морської держави. В культурному житті цей період був пов'язаний з діяльністю багатьох видатних вчених, філософів, письменників — Томаса Мора, Еразма Роттердамського, Ф. Бекона, Е. Спенсера, У. Шекспіра та ін.

Епоха Відродження принесла з собою посилення інтересу до рідної мови. Поступово виробляються правописні норми, в чому велику роль відіграють книговидавці, зокрема Кекстон. Виходять перші практичні

словники англійської мови Р. Кодрі (1604), Дж. Буллокара (1616) Х. Кокрама (1623), граматики (наприклад, латино-англійська грамика Дж. Колеті та Дж. Лілі, 1509).

В XVI—XVII ст. шляхом поширення лондонських норм і поступового вироблення певного мовного стандарту формується національна англійська мова. В епоху Просвітництва виходять видатні праці з граматики англійської мови, великих успіхів досягає англійська лексикографія (особливо словник С. Джонсона, 1755).

У лінгвістичному відношенні новоанглійський період пов'язаний насамперед з процесом так званого «великого пересуву голосних», який полягав у загальному їх звуженні та дифтонгізації найвужчих з них *i*, *u*, *a*, *o*. Внаслідок вокалізації *g* після довгих голосних виникають нові дифтонги з другим елементом *e*. Остаточно зникає ненаголошений голосний у кінці слова, змінився ряд коротких голосних.

У морфології повністю втрачається граматичний рід, уніфікується утворення множини і присвійного відмінка. У дієслова значно скорочується кількість форм, зникає різниця між одною і множиною. З кінця XVII ст. стабілізується категорія перфекта в теперішньому і минулому часі, з двох допоміжних дієслів перфекта лишається одне *have*. Складається категорія подовжених вищо-часових форм (*Continuous*). Пасивні конструкції поширюються й на неперехідні дієслова. В інфінітиві, дієприкметниках і герундії далі розвиваються дієслівні властивості (наприклад, утворення перфектних і пасивних форм) за рахунок послаблення іменних. Розвивається функція допоміжного дієслова у *do*. Ускладнюється будова речення, формується ряд інфінітивних, дієприкметникових і герундійних зворотів. У складному реченні уточнюється система сполучників, виробляється правило узгодження часів. Порядок слів стає нормою в побудові речення.

Англійська мова поступово виходить за межі свого первісного поширення. Спочатку вона переноситься в завойовані Англією кельтські країни Британії — Уельс і Шотландію, потім у сусідню Ірландію. Різновид її нортумбрійського діалекту поширився на півдні Шотландії і став офіційною мовою шотландського королівства. У XV—XVI ст. на ньому розвивалася значна художня література. Після приєднання Шотландії до Англії англійська мова відтіснила шотландський мовний різновид (так званий *Scots*) у розмовне спілкування соціальних низів суспільства. Але він продовжує вживатися і в художній літературі. Радянські англісти вважають його окремим варіантом національної англійської мови. Так само варіантом цієї літературної мови стала англійська мова Ірландії, яка майже зовсім витіснила місцеву кельтську ірландську мову, але й сама зазнала тут помітних змін у лексиці, фонетиці та слововживанні.

Зовнішня експансія Великої Британії мала наслідком перенесення англійської мови в її колонії в різних частинах світу, які раніше чи пізніше ставали окремими державами. У Сполучених Штатах Америки, Канаді, Австралії, Новій Зеландії, Південно-Африканській Республіці в англійській мові виникло чимало відмінностей (найбільше у лексиці й фонетиці, менше в граматиці), створилися її окремі національні варіанти. Отже, в цілому англійська мова перетворилася тепер на ве-

лику мовну макросистему, де первинний британський варіант є лише однією з кількох складових мікросистем.

Сьогодні англійська мова в різних її різновидах є рідною для більш як 300 млн. чол., у тому числі населення Великобританії (56,2 млн.)¹, Сполучених Штатів (237,8 млн.), Австралії (15,7 млн.), Нової Зеландії (3,3 млн.). Крім того, вона є офіційною мовою в 27 країнах Азії, Африки, Америки і Океанії: Гані (14,0 млн.), Замбії (6,16 млн.), Зімбабве (7,8 млн.), Ліберії (2,2 млн.), Маврікії (1 млн.), Нігерії (94,0 млн.), Папуа-Новій Гвінеї (3,2 млн.), Сьєрра-Леоне (3,8 млн.), Тринідаді і Тобаго (1,2 млн.), Ямайці (2,3 млн.) та ін. У 22 країнах англійська мова є однією з двох або кількох офіційних мов, наприклад в Індії (740 млн.), Ірландії (3,5 млн.), Камеруні (8,82 млн.), Канаді (25,3 млн.), Кенії (19,0 млн.), Лесото (1,4 млн.), Малаві (6,4 млн.), Намібії (1,5 млн.), Південно-Африканській Республіці (33 млн.), Пуерто-Ріко (3,4 млн.), Сінгапурі (2,5 млн.), Сянгані (5,5 млн.), Танзанії (20,0 млн.), Уганді (14,6 млн.), Філіппінах (52 млн.) та ін.

Ф р и з ь к а м о в а. Давньофризський період закінчився в середині XVI ст. У цей час Фрисландія увійшла до складу Нідерландів, де на початку користувалася певною автономією, зокрема щодо розвитку своєї національної культури і мови. Але провідна економічна і політична роль Голландії у нідерландській державі мала наслідком те, що єдиною офіційною мовою країни зрештою стала саме голландська, що стала неподільно панувати в управлінні, судочинстві, школі. І хоч у XVII ст. основоположник фризської літературної мови поет Гісберт Япикс (1603—1666) своїми творами довів, що вона має всі дані, щоб служити засобом вираження високої культури, цю мову було порівняно швидко витіснено у вузькі межі побутового спілкування. Довгий час нею розмовляло переважно сільське населення Фрисландії.

Наполеон під час французького панування в Нідерландах 1795—1813 рр. знищив усі рештки автономії їх провінцій, зокрема ліквідував і Фризський університет у Франекері. Віденський конгрес 1814 р., усунувши Наполеона від влади, утворив Нідерландське королівство, до складу якого включили й Фрисландію.

На початку XIX ст. у Фрисландії та в інших районах поселення фризів виник широкий громадський рух за збереження і розвиток рідної мови та культурної спадщини. Товариства і організації, що до нього в різний час належали, мали дуже різні орієнтації і програми, але тією чи іншою мірою дбали про фризську культуру й освіту, вивчали історію народу і мови, видавали пам'ятки фризської писемності, готували словники і граматики, сприяли вивченню фризської мови для практичного користування та її науковому дослідженню. Учасники фризського руху домагалися введення офіційної двомовності, тобто надання фризській мові рівних з голландською прав у шкільному навчанні, культурному і громадському житті.

У 1915 р. група «Молодий фризський рух» на чолі з Д. Кальма виступила за більш радикальні методи боротьби, зокрема й політичні.

¹ Тут і далі в дужках подається кількість населення за даними «Ежегодника Большой Советской Энциклопедии», вип. 29 (М., 1985).

Починаючи з 20-х років, проводяться періодичні Всефризські з'їзди, на яких представники всіх трьох фризських районів — західного, північного і східного — розв'язують спільні проблеми мовної практики, культури й освіти.

Поступово нідерландський уряд пішов на деякі поступки в мовно-му питанні. Було створено кафедри фризської мови в кількох університетах, введено викладання її в школах. У 1938 р. створено Фризську академію, щоб сприяти розвитку в Фрисландії науки і національної культури.

Особливо поживилася ця діяльність у повоєнний час. Вживання фризської мови поширилося й на офіційні сфери, зокрема на урядову діяльність у провінції. Поживилася художня література фризською мовою, значного розвитку набула публіцистика. Відкрилася Фризська провінційна бібліотека, національний музей, театральне товариство тощо. Стали видаватися газети й журнали фризською мовою, організовано радіопересилання.

Проте внаслідок досить пізнього розвитку в Фрисландії національної художньої та іншої літератури і значної затримки з організацією школи рідною мовою, у фризській мові й досі значну роль відіграють територіальні діалекти й існуюча літературна мова ще недостатньо внормована. У Фрисландії — найбільшому фризському етнічному масиві — існує чотири основні діалекти, з яких найближчим до літературної мови є так званий *клайфриск*. Серед міського населення поширена так звана *міська фризська мова*, для якої характерне змішування фризських і голландських елементів. Північний і східний райони поселення фризів ще більше поділені на діалекти, що часом дуже відмінні один від одного.

Новофризська мова відрізняється від давньофризської рядом важливих змін у фонології та граматиці. Одним з найважливіших процесів такого типу було так зване *західно-фризське переломлення довгих голосних*, що полягало в дифтонгізації їх — розвитку перед ними ненаголошеного глайда з одночасним скороченням ядерного голосного. Як наслідок виникали взаємно пов'язані пари зі спадного і висхідного дифтонга, з яких останній переважно вживався при подовженні слова суфіксами та флексіями, наприклад, *д. фриз. stēn камінь — н. фриз. stien > множ. [ˈstjɛnə]*. Довге германське *ū* в фризській мові палаталізувалося в *u*, наприклад *hūs будинок — husman [ˈhʉsmən] чоловік*.

У фризському іменнику лишилося два роди — спільний і середній. Дуже спростилося відмінювання іменників і прикметників. Утворився перфект з двома допоміжними дієсловами — *hawwe мати* і *wēze бути*. Аналітичним способом утворюються також пасивний стан, майбутній час і умовний спосіб.

У відмінюванні дієслова фризська мова зберегла дещо більшу різноманітність форм, ніж англійська. Система граматичного часу тут ближча до німецької, але західногерманський префікс дієприкметника *ge-* цілком втрачений, як в англійській.

Сучасною фризською мовою розмовляють понад 400 тис. мешканців Фрисландії, близько 16 тис. фризів західнонімецької землі Шлезвіг-Гольштейн, 3 тис. в Нижній Саксонії і значна група фризських емігрантів у США і Канаді.

Нижньонімецька мова. Давньосаксонська мова вже з XIII ст. зазнала помітних змін під впливом нижньофранкських діалектів, якими розмовляли вихідці з Нідерландів, що у великій кількості переселялися на схід північної Німеччини. Через те її з цього часу називають уже *нижньонімецькою*. В історії нижньонімецької мови виділяють два періоди — *середньонижньонімецький* (XIII—XVI ст.) і *новонижньонімецький* (з XVI ст.).

На сході нижньонімецьку мову силою поширювали на інші території саксонські герцоги — ініціатори й активні учасники горезвісного руху *Drang nach Osten* — агресивного натиску на слов'янські і прибалтійські землі. Незабаром за Ельбою на захоплених у слов'ян територіях виникли герцогства Мекленбург, Бранденбург та ін., куди переселялися колоністи із заходу — Нижньої Саксонії, Вестфалії, Нідерландів. У прибалтійського народу пруссів було завойовано його територію і створено «орденську землю» Східна Пруссія. Поступово під німецькою зверхністю опинилися Литва, Латвія, Естонія. Тільки розгром німецьких рицарів Олександром Невським (1242) зупинив загарбників, а пізніше битва під Грюнвальдом (1410) остаточно поклала край німецькому просуванню на схід.

Поширенню середньонімецької мови на півночі і на заході сприяло утворення і дальша активна діяльність Ганзи — могутнього торговельного і політичного об'єднання північно-німецьких міст, яке незабаром захопило в свої руки в країнах, що прилягають до Північного і Балтійського морів, не тільки торгівлю, а часто й фактичну владу. Центром Ганзи в XIII ст. стало місто Любек, діалект якого лів в основу усної і писемної норм середньонімецької мови. В XIV—XV ст. нижньонімецька мова витіснила латинську з ужитку в міських канцеляриях. У скандинавських країнах вона успішно змагалася з місцевими мовами в різних видах писемності. Так тривало кілька століть, доки світові торговельні шляхи не перемістилися з Балтики в Атлантику, викликавши поступовий занепад Ганзейського союзу, який у XVII ст. нарешті остаточно розпався. Разом з цим закінчився й самостійний мовний розвиток Північної Німеччини, яка повністю включається в загальнонімецький історичний процес.

До пам'яток середньонімецької мови належать: пісня про готського короля Ерманаріка, переклад норвезької саги про Дітріха (XIII ст.), та велика кількість міської літератури — сатиричних, дидактичних і моралістичних творів, міських книг і хронік, грамот, цехових статутів, документів канцелярії тощо. З юридичних пам'яток важливі Отоніанське право (1227) та «Саксонське дзеркало» (1233), з художніх — тваринний епос про Рейнеке Лиса, надрукований у 1498 р., — гостра сатира на князів, духівництво і феодалів. У кінці XV ст. з'явився нижньонімецький фольклорний твір про Тіля Уленшпігеля, пізніше перекладений верхньонімецькою мовою.

З XVII ст. настає новонімецький період, коли статус і суспільні позиції цієї мови дуже підупали. Вона дрібниться на низку діалектів, які об'єднуються в дві основні групи — давньосаксонську, або західнонимецьку, і східноельбську, або східнонимецьку. До першої належать діалекти вестфальський, остфальський,

нижньосаксонський, шлезвізький, гольштейнський. Східну групу складають північномекленбурзький, південномекленбурзький, середньобранденбурзький і східнопомеранський діалекти.

На межі XVIII—XIX ст. на основі цих різних діалектів виникає літературна нижньонімецька мова, в розвитку якої відіграли велику роль поети Клаус Грот і Фріц Рейтер. У першій половині XX ст. літературна нижньонімецька традиція продовжувалася, було вироблено єдині норми правопису. У м. Шверіні (НДР) уже довгий час працює нижньонімецький театр, розвивається фольклорна творчість нижньонімецькими діалектами.

Більше всього зосереджено сучасних носіїв нижньонімецької мови в округах НДР: Шверін, Росток, Нейбранденбург, Потсдам, Франкфурт на Одері та в землях ФРН Нижня Саксонія, Шлезвіг-Гольштейн, Вестфалія, північній частині Гессена, в містах Бремен і Гамбург. Усі ці райони лежать північніше так званої «лінії Бенрата» — межі поширення другого верхньонімецького пересуву приголосних. Крім того, окремі «мовні острівці» нижньонімецької мови існують у Данії, США, Канаді, Південній Америці, Австралії, на півдні Африки, в Польщі, Румунії, Словаччині, СРСР та інших країнах.

Частина дослідників зводить роль сучасної нижньонімецької мови в мовній ситуації ФРН і НДР до ролі звичайних територіальних діалектів. Інші ж вважають, що її значення далеко більше. У північних округах НДР і північних землях ФРН верхньонімецька мова виконує здебільшого лише службову, офіційну функцію, у живому ж розмовному спілкуванні переважає нижньонімецька; до того ж вона є й паралельним засобом, який обслуговує культурну діяльність у цьому регіоні. Вона має власну літературно-розмовну норму, якою користуються й освічені кола місцевого населення.

З часу падіння Ганзи вплив верхньонімецької мови на нижньонімецьку дуже посилюється, і вона втратила чимало своїх особливих інгвонських рис. Але основна її характерна риса — відсутність другого пересуву приголосних — збереглася. Давнє сполучення приголосних *hs* вирівнялося в ній у *ss*, наприклад: *в. нім.* *wachsen* *рости* — *н. нім.* *wassen*, *в. нім.* *Ochse* *віл* — *н. нім.* *Oß*. Сполучення *nd/nt*, *ld/lt*, *rd/rt* асимілювалися в *nn*, *ll*, *rr*: *anders* — *anners*, *unten* — *unnen*, *Felder* — *Feller*, *halten* — *hallen*, *werden* — *warren*. У групах *sl*, *sm*, *sn*, *sw*, *sp*, *st* зберігається *s*, тоді як у верхньонімецькій тут розвинулося *ʃ*: *Schwester* — *Swester*, *schmal* — *smal*, *Schne* — *Sne*. У певних випадках, там де у верхньонімецькій мові голосний дифтонгізувався, в нижньонімецькій він зберігся: *Haus* — *Huus*, *Häuser* — *Hüüse*, *Weib* — *Wief*. У граматиці звертає на себе увагу часте вживання дієслова *doon* *робити* (*в. нім.* *tun*) як допоміжного: *wat ik beden* *до чого я прошу*, що нагадує конструкції англійської мови. Усі три особи множини теперішнього часу дієслів мають єдину форму. Дієприкметник II втратив префікс *ge-*: *ik heff* *buut* *я будував*.

Верхньонімецька мова. Період XII—XIV ст., який в історії німецької мови називають середньверхньонімецьким, характеризується тим, що германська територія від Рейну до Ельби була поділена на велику кількість різних за величиною феодальних держав. Середньверхньонімецька мова в цей час існує у вигляді ряду діалектів,

проте між ними є значна спільність, що дає підставу говорити про них, як про єдину мову німецької народності.

У середньверхньонімецький період розвивалася різноманітна німецька художня література, переважно поетична — героїчний епос, віршований лицарський роман, лицарська любовна лірика (міннезанг), шпільманський епос (у якому героїчні і куртуазні риси об'єднуються з казковими мотивами і східною екзотикою), поетична сатира тощо. Алітераційний вірш у цей час остаточно поступається місцем римованій строфіці. Найвидатнішою пам'яткою середньверхньонімецького героїчного епосу є «Пісня про Нібелунгів», записана на початку XIII ст. У ній розповідається про розгром римським полководцем Аецієм у союзі з гуннами бургундського королівства Гундікарія. Важливі також пам'ятки: «Пісня про Гудруну» (перша половина XIII ст.), ряд поем з циклу про Дітріха Бернського, шпільманські епічні поеми «Герцог Ерні» (XII ст.), «Король Ротер», лицарські романи артурівського циклу та ін. У творах Генріха фон Фельдеке, Гартмана фон Ауе, Готфріда Стразбурзького, Вольфрама фон Ешенбаха виявляється чітка тенденція до уніфікації літературної мови на південнонімецькій основі. У другій половині XII — середині XIII ст. розквітає поезія міннезингерів, вершиною якої була творчість Вальтера фон дер Фогельвайде.

З середини XIII ст. феодально-лицарська система занепадає, на зміну їй приходять бюргерство. Зростає значення міст як торговельних і економічних центрів, міцнішають зв'язки між окремими німецькими державними утвореннями і територіями. Поширюється бюргерська література — дидактичні твори, побутова новела, байки про тварин, казки, шванки. В XIV ст. розвивається творчість бюргерів — майстерзингерів, що склали вірші в основному побутового, дидактичного і релігійного змісту.

Верхньонімецька мова в цей час поширюється на схід за Ельбу, а також униз по Дунаю, де виникає Східна марка, майбутня Австрія, і на південь у Штірію і Карінтію. На нових територіях інтенсивно змішуються принесені переселенцями різні німецькі діалекти. Водночас відбувається процес зближення і взаємодії діалектів на старій германській території. Але будь-якої наддіалектної мовної норми все ще немає.

Для середньверхньонімецької мови характерне поширення умлауту, збільшення складу голосних. Завершується редукція голосних у ненаголошених складах. З'явилася нова приголосна *ʃ* зі сполучення *sk*, *sc*, а також з *s* перед приголосними *l*, *m*, *n*, *w*, *r*, *t* та після *g*. Почалося зближення вимови давнього *s* і свистячого *ʃ* — результату другого пересуву. Морфологія середньверхньонімецької мови зберігає флективний характер. Але кількість закінчень іменників скорочується, стираються межі між типами основ, спрощується відмінювання. Виникають означений і неозначений артиклі, які перебирають на себе функції колишніх закінчень відмінка й числа. У дієслові завершується формування перфекта і плюсквамперфекта, аналітичного пасиву. Зростає роль внутрішньої флексії за рахунок зовнішньої. Стає обов'язковою двоскладність речення, диференціюється структура складнопідрядного речення.

XV—XVI ст.— період ранньої нововерхньонімецької мови, час формування єдиної національної німецької мови. У Німеччині цей процес мав особливий характер, тому що він відбувався в умовах політичного й економічного роз'єднання країни. Західна Німеччина була подібленою на велику кількість невеличких феодальних володінь, через це її політична та економічна концентрація, розширення внутрішнього ринку стикалися з великими труднощами. З другої половини XVI ст. у зв'язку з переміщенням торговельних шляхів в Атлантику в Німеччині занепадає торгівля, сповільнюється зростання міст. Ще більше посилюється економічний спад внаслідок Тридцятилітньої війни 1618—1648 рр.

У цих умовах дуже важливу роль в економічному, політичному та культурному житті Німеччини починають відігравати східні колонізовані землі, на яких утворюються змішані, так звані східносередньонімецькі діалекти. На їх основі у XIV — першій половині XV ст. починає розвиватися наддіалектний варіант писемної німецької мови, який поширюється зокрема через князівські та міські канцелярії. Запровадження книгодруку з другої половини XV ст. надає нового стимулу поширенню цієї норми.

Саксонія виходить на провідне місце серед різних німецьких земель. Її міста — Ерфурт, Галле, Віттенберг, Лейпціг, Іена та інші стають визначними осередками культури. Тут розвивається міська література, особливо реалістична віршована повість (шванк). Німецька мова витісняє з ділової сфери латинську, нею пишуться юридичні документи, хроніки, цехові статuti. Поряд із світською розвивається клерикальна література німецькою мовою — богословські трактати, переклади священних книг, проповіді тощо.

У XVI ст. Саксонія стає центром німецької Реформації. Зростає загальне значення народної мови як знаряддя релігійної та політичної пропаганди. З'являються нові літературні жанри — релігійно-політичний памфлет, народна драма, агітаційна брошура, віршована сатира, вїдозва, листівка. Велику роль у виробленні літературного зразка загальнонародної німецької мови відіграла діяльність М. Лютера (1483—1546). Він вживав у своїх творах і промовах східносередньонімецьку мову, дотримувався правописних норм саксонської канцелярії, прагнув до наближення писемної мови до живої народної. Переклад біблїї, зроблений ним, відзначався жвавістю й образністю мови, вдалим добором лексики і засобів словотвору, прозорим, чітким синтаксисом, тому не дивно, що твори М. Лютера стали зразком мовного вжитку і його роль у розвитку німецької мови була високо оцінена Ф. Енгельсом. Пов'язана з рухом Реформації Селянська війна 1524—1525 рр. ще більше посилює роль народної німецької мови як знаряддя політичної боротьби.

У XVI ст. німецька мова остаточно замінила латинську в шкільному навчанні. Вчені-гуманісти перестають писати свої твори латинською мовою, віддаючи перевагу німецькій. Розпочинається довгорічна діяльність граматистів і словниківарів, спрямована на нормалізацію рїдної мови. Нова норма німецької національної мови поширюється на всю країну, в тому числі й на північну Німеччину — одвічну територію нижньонімецької мови і її діалектів.

З XVII ст. починається період нововерхньонімецької мови. Завдяки діяльності громадських мовних товариств і багатьох відомих мовознавців (І. Готшеда, Й. Аделунга та ін.) виробляються чіткі норми правопису і граматики національної німецької мови. Розгортається боротьба за культуру мовлення, видаються порадики, нормативні граматики, словники. Велику роль у розвитку й поширенні національних зразків німецької мови відіграла класична німецька література (Лесінг, Гете, Шїллер та ін.), філософія і точні науки. Уніфікація і нормування мови успішніше проходили в центральних і західних частинах Німеччини. На південному сході ще лишалися ізольовані діалекти, зокрема довгий час переважала орієнтація на писемну норму віденської канцелярії. Баварія і Австрія як осередки німецького католицизму відрізнялися від решти німецьких країв в культурному і мовному розвитку.

У XIX ст. продовжувалася уніфікація усної, розмовної норми німецького мовлення, що відбулося у кодексі правил так званої сценічної німецької вимови.

Після другої світової війни на території Німеччини утворилися дві держави: Німецька Демократична Республіка і Федеративна Республіка Німеччини. Відмінності суспільного ладу, політичний і культурний розвиток кожної з цих країн наклав відбиток на їх мову. У німецькій мові НДР лексика значно збагатилася великою кількістю позначень, пов'язаних з процесами і явищами соціалістичного перетворення країни, поширилася суспільно-політична термінологія, помітно зблизилася розмовно-побутова і літературна мови. У німецькій мові ФРН поширюється лексика, спрямована на маскування суперечностей і негативних явищ капіталістичної системи. Політична залежність від США зумовлює проникнення в німецьку мову ФРН величезної кількості англо-американізмів, зокрема вульгаризмів і сленгу.

Верхньонімецька мова вживається також у ряді інших країн. У Швейцарії вона має за основу діалекти баварців та алеманів. Ще в часи Тридцятирічної війни Швейцарія вийшла зі складу Германської імперії, і в її мовному розвитку з тих пір спостерігаються помітні відмінності. В часи протестантського руху народна німецька мова Швейцарії стає літературною. Цюріхський реформатор Цвінглі в 1524 р. переклав нею біблїю, і цей переклад мав для розвитку швейцарської німецької мови таке ж важливе значення, як переклад біблїї Лютером — для верхньонімецької. В основу німецької літературної мови Швейцарії лїг місцевий верхньорейнський діалект.

З кінця XVI — початку XVII ст. посилюються економічні і культурні зв'язки Швейцарії з містами південної Німеччини, і на неї починає поширюватися верхньонімецька мовна норма. Згодом у Швейцарії створилася своєрїдна диглосія — співіснування місцевого діалекту Schwyzertütsch з літературною німецькою мовою. Діалект забезпечує повсякденне спілкування німецьких швейцарців, використовуючись головним чином у розмовній сфері. Але він має високий соціальний престиж і виконує важливі функції — вживається в публічних виступах, художній літературі, судочинстві, діловому листуванні тощо. Поряд з ним в усному мовленні (хоч і більш обмежено) вживається німецька національна мова в її швейцарському варіанті. Вона є теж

мовою науки, швейцарської преси, художньої літератури (нею пишуть, наприклад, Ф. Дюренматт, М. Фріш, В. Діггельман та ін.); її вивчають у школах і в університетах, нею ведуть пересилання по радіо й телебаченню.

Розвиток німецької мови в Австрії так само мав своєрідний характер. Її територію заселяли в IX—X ст. переважно переселенці з Баварії. Тому австрійська німецька мова входить разом з баварським діалектом в одну діалектну зону. У 1156 р. Австрія стала окремим герцогством у складі Священної Римської імперії, а з 1282 р. центром численних володінь Габсбургів. Протягом XIV—XVI ст. на території Баварії, Швейцарії і Австрії складається окремий південнонімецький тип літературної мови, в якому помітну роль відігравали австрійські елементи. Ділова і політична мова Австрії розвивалася під великим впливом віденського мовлення.

У XVIII ст. в Австрії посилювався вплив верхньонімецьких норм, робилися навіть спроби наблизити норми австрійської писемності до верхньонімецьких, але опір австрійських вчених і просвітителів став цьому на перешкоді.

У 1804 р. було проголошено Австрійську, а згодом Австро-Угорську імперію. Австрія вийшла з союзу німецьких держав. У її літературній мові стає більш відчутним зв'язок з місцевими діалектами країни, а також з мовами інших народів імперії. Поступово складалася складна мовна ситуація. Територіальні діалекти Австрії — баварсько-австрійські (середньоавстрійський, південноавстрійський) і верхньо-алеманський (діалект Форарльберга) лягли в основу міських діалектів і напівдіалектів, серед яких особливу роль відігравав напівдіалект столиці — Відня. Вищий статус мала австрійська повсякденна розмовна мова, що формою наближалася до літературної, але відзначалася специфічною віденською вимовою, особливим вживанням слів і граматичних форм. Найвищим рівнем загальної мовної ситуації є літературна мова — австрійський національний варіант німецької літературної мови.

Австрійський тип німецького літературного мовлення характеризується трьома спільними рисами: а) явищами, характерними для всього південнонімецького ареалу; б) явищами, характерними для літературної мови Австрії і для баварської діалектної зони і в) явищами, характерними тільки для Австрії, тобто власне австрицизмами, які відзначаються на всіх рівнях мови. У лексиці австрійський варіант німецької мови має багато власне австрійських слів, частина загальнонімецьких слів має інше значення або вживання. В граматиці є ряд відхилень в утворенні множини іменників, у граматичному роді, вживанні артиклів, утворенні форм претерита і діеприкетника II, позиції наголосу тощо. Простий минулий час (претерит) в австрійському німецькому мовленні часто заміщується перфектом.

Населення Люксембургу, який існує незалежно з 1867 р., розмовляє летцебурзькою мовою — різновидом німецької, в основі якого лежить німецький західно-мозельсько-франкський діалект. Поряд з нею люксембурзці користуються також французькою і верхньонімецькою мовами. Летцебурзька мова є засобом повсякденного розмовного спілкування, вивчається в школах і частково використовується в пре-

сі, але взагалі в писемній формі вживається мало. Тенденції до вироблення власної летцебурзької літературної норми ще тільки намічаються.

Верхньонімецька мова вживається ще в ряді «мовних островів» на території Румунії (в Трансільванії), Угорщини, Югославії, Чехословаччини, Італії, (в Тіролі), Південній Америці, США, Канаді та ін.

У цілому німецька мова обслуговує близько 100 млн. чол., у тому числі населення Німецької Демократичної Республіки (16,740 млн.), Федеративної Республіки Німеччини (59,5 млн.), Австрії (7,55 млн.), Західного Берліну (1,85 млн.), Ліхтенштейну (26 тис.), Швейцарії (4,16 млн.). Великі групи громадян німецького походження живуть у Сполучених Штатах (6,3 млн.), Канаді (1,05 млн.), Бразилії (0,6 млн.) тощо. В СРСР громадян німецької національності налічується 1,85 млн. У Люксембурзі, що має населення 366 тис., німецька мова є урядовою поряд з французькою.

Нідерландська мова. Період XI—XVI ст. вважається середньонідерландським. Діалектна основа нідерландської літературної мови за цей час кілька разів змінюється. Спочатку провідною в мовному відношенні була Фландрія (міста Брюгген, Гент), де розвивається художня література (дидактичні твори Якоба ван Марланта, XIII ст.), з'являється багато перекладів рицарських романів, перекладається біблія (1360) тощо. У другій половині XIV ст. і особливо в XV ст. політична, економічна і культурна гегемонія переходить до Брабанту (міста Брюссель, Антверпен), де поступово складається стійка писемна традиція зі значним фламандським забарвленням. Тільки в XVI ст. провідну роль починає відігравати голландський варіант літературної мови. Довгий час усі ці три писемні традиції існували паралельно і взаємодіяли одна з одною. Стан змінився, коли в 1585 р. іспанці захопили південні провінції Нідерландів (м. Антверпен), поклавши край їх вільному культурному розвитку. Багато представників інтелігенції при цьому втекло на північ Нідерландів, де в писемності посилювався південно-фламандський вплив.

У середньонідерландському періоді відбулася редукція ненаголошених голосних і закінчень, що викликало радикальну перебудову всієї системи словозміни. Характерним процесом було також відпадиння кінцевого **-n**, поступове руйнування граматичного роду і відмінкової системи. Було втрачено аспірацію глухих проривних **p, t, k** і оглушення дзвінких та щілинних на кінці слова і перед глухими.

Нідерландська буржуазна революція 1566—1609 рр., створення республіки Сполучених провінцій підготували передумови для виникнення єдиної національної мови. З XVII ст. починається новонідерландський період, коли голландські мовні норми вже стали провідними. Але хоч в основі наддіалектної норми й лежали голландські діалекти, зберігався великий вплив і південної фламандсько-брабантської літературної традиції.

У другій половині XVI ст. в Нідерландах розпочинається діяльне нормування мови, особливо правопису (граматика Х. Спігеля, 1584 р.), видаються перші великі словники. Ця робота триває і в наступні сторіччя. Результатом її є те, що сучасна літературна нідерландська мова досягла високого розвитку, значного рівня досягла і культура

мовлення. У нідерландській лексиці спостерігається чимало англо-саксонських і фризських реліктів, особливо в тих місцевостях (колишній Східній і Західній Фрисландії), де фризьке населення було асимільоване голландцями.

Південні нідерландські провінції Лімбург, Брабант, Західна і Східна Фландрія лишалися під владою Іспанії до 1714 р. Це негативно впливало на їх мовний розвиток. Нідерландська мова була тут обмежена розмовно-побутовими сферами мовлення, причому зберігалася тільки нижчими соціальними верствами. Норми літературної мови були втрачені. Вищі кола країни, сфера управління користувалися французькою мовою. З 1830 р. південні Нідерланди були передані до складу Бельгії, де теж єдиною офіційною мовою була французька. Як вираження протесту й опору виникає «фламандський рух» за рівноправність нідерландської мови, розширення її функцій і використання як засобу національної фламандської культури. У другій половині XIX ст. розвивається і досягає значних успіхів фламандська художня література, активно виробляється власна літературна мовна норма.

У країні виникали і загострювалися суперечності між фламандцями і валлонами, причому мовно-культурні проблеми перепліталися тут з економічними і політичними. Поступово фламандці домоглися від уряду поступок у мовному питанні. Фламандську мову визнано рівноправною мовою країни, введено в школах. З 1886 р. існує Фламандська академія як основний науковий центр південно-нідерландських провінцій Бельгії. Фламандська мова широко вживається в цій частині Бельгії в управлінні, діловому житті і літературі.

Фламандський різновид нідерландської мови має ряд відмінностей від мови власне Нідерландів: тут збереглася дзвінкість початкових *g, v, z*, відсутній так званий твердий приступ, інша фразова інтонація. Фламандці послідовно розрізняють три граматичні роди. В лексиці багато запозичень і кальок з французької мови. Фламандський різновид нідерландської мови є, таким чином, її окремим національним варіантом.

Нідерландська мова обслуговує нині понад 20 млн. осіб — населення Нідерландів (14,5 млн.), Бельгії (5,6 млн.), Суринаму (393 тис.), Антільських островів (265 тис.), США і Канади (980 тис.).

А ф р и к а а н с — наймолодша з германських мов, що виникла в Південній Африці не раніше першої половини XVII ст. на основі нідерландських діалектів. Починаючи з 1652 р. голландська Остіндська компанія посилено колонізувала околиці Капштадта. Вихідці з різних провінцій Нідерландів — так звані бури (від нід. *боєг селянин, фермер*) поступово селилися тут, утворивши колонію Капланд. Коли її в 1795 р. захопили англійці, конфлікти населення з англійською адміністрацією призвели до масового виселення за межі колонії. У 1835—1836 рр. відбувся «великий похід» на північ, де бури створили на Валалі, притоці р. Оранжевої, свої республіки Оранжеву і Трансвааль. Проте скоро тут було знайдено поклади золота і алмазів, тому Англія вирішила привласнити й ці території. Англо-бурська війна 1899—1902 рр. закінчилася тим, що Капланд, Наталь, Оранжева і Трансвааль остаточно стали колоніями Англії, а згодом були об'єднані в домініон — Південно-Африканський Союз. У 1961 р. він проголосив

себе незалежним, прибравши назву Південно-Африканська Республіка.

Мова африкаанс формувалася шляхом змішування різних нідерландських діалектів, якими розмовляли переселенці. На її нідерландську основу чинили вплив місцеві африканські мови — готентотська, бушменська, зулу, а також англійська і частково німецька. До середини XIX ст. вона вживалася лише як усна розмовна мова, причому переважно в побутових повсякденних ситуаціях. В управлінні, церкві, школі вживалася виключно нідерландська мова в її більш-менш літературному вигляді. В останній третині XIX ст. виник рух за вживання африкаанс в офіційному спілкуванні і в літературі. «Товариство справжніх африкандерів» у 1875 р. зробило спробу виробити його писемні норми, почало видавати мовою африкаанс газету і журнал. У 1876 р. вийшла в світ перша граматика, у 1902 р. — перший словник. Почала розвиватися художня література на африкаанс. З 1914 р. цю мову почали вивчати в школах, у 1918 р. африкаанс визнано другою офіційною мовою країни, а з 1925 р. її стали вживати в парламенті замість нідерландської. Проте повсякденне вживання африкаанс поширене в основному в сільських місцевостях, тоді як у містах вживається англійська.

Фонетика африкаанс дуже близька до нідерландської. Граматика — найбільш аналітична з-поміж інших германських. Категорія роду зовсім зникла, немає відмінювання іменників і прикметників. Дієслово не має категорії особи й числа, простого минулого часу і плюсквамперфекту. Втрачено сильну дієвідміну, усі існуючі дієслова слабкі. У реченні можливе подвійне заперечення, обов'язковим є твердий порядок слів, велика роль прийменників і допоміжних дієслів. Африкаанс не має територіальних діалектів.

Мовою африкаанс користується 3,5—4 млн. жителів Південно-Африканської Республіки і Намібії.

М о в а ї д и ш (новоєврейська) — теж нова германська мова, що виникла в пізньому середньовіччі на основі верхньо- і середньонімецьких діалектів. Місцем її формування були німецькі міста імперії Каролінгів по Рейну й Дунаю. Звідти носії мови їдиш мігрували в східні колонізовані німцями землі, а також у сусідні країни. Коли під час хрестових походів особливо посилювалися гоніння на євреїв, вони стали масово переселятися в Польщу, Литву, а звідти на Україну, в Білорусь і т. д. Цей міграційний рух тривав з XIII аж до XVII ст. У нових місцях поселення їдиш — мова в своїй основі германська — зазнавала великого впливу місцевих мов, особливо слов'янських. З кінця XIX ст. велика кількість євреїв — носіїв їдиш — емігрувала до Сполучених Штатів і Південної Америки, де створилися великі етнічні групи їх. Крім цього, носії мови їдиш проживають у СРСР, Румунії, Польщі, Чехословаччині, Швейцарії, Нідерландах, Канаді, Мексиці та інших країнах. В Ізраїлі їдиш ігнорується, вживанню цієї мови створюються різні перешкоди.

В історії їдиш виділяють два періоди — давній з XIII по XVII ст. і новий після XVII ст. Від XIII ст. дійшли до нас окремі глоси на їдиш, перші тексти від XIV ст.: обробка мовою їдиш німецької пісні про Кудруну, твір «Принц Горант», ділові документи, приватне листу-

вання тощо. З поширенням книгодруку розвивається релігійна література на їдиш. Від 1507 р. дійшла віршована переробка італійського роману «Книга Бови», з XV ст. численні збірки оповідань повчального характеру «майзебіхер». У XIX ст. виникла значна художня література на їдиш, видатними представниками якої були Менделє-Мойхер Сфорім (1836—1917), Ццхок-Лейбуш Перец (1851—1915), Шолом-Алейхем (1859—1916) та ін.

Сучасний їдиш має дві групи діалектів — західну (Словаччина, Угорщина, Румунія та ін.) і східну. До південної підгрупи східних діалектів належить майже три чверті всіх мовців їдиш — польський, український та інші діалекти. Північну підгрупу складають білоруський, литовський та інші прибалтійські діалекти. Розходження між діалектами полягають головним чином у фонетиці й лексиці. На кожному діалекті позначається вплив місцевих мов відповідного регіону.

У фонетиці їдиш відбувся другий верхньонімецький пересув приголосних, вона також відзначається специфічними рисами вокалізму. Морфологія мало чим відрізняється від верхньонімецької. У кінці давнього періоду їдиш втратив простий минулий час (претерит) і в ньому розвинулися власні форми кон'юнктиву. У писемності використовується давньоєврейський алфавіт, існує дві системи правопису, з яких новішу і досконалішу розроблено в СРСР.

Кількість осіб, що користуються їдиш, визначається дуже приблизно — 5 млн.

Скандинавські мови. Завоювання епохи вікінгів супроводжувалися утворенням феодальних держав. Ці примітивні політичні об'єднання виникали не тільки в завойованих землях, де вони здебільшого швидко розпадалися, а й у самій Скандинавії. На основі територіальної та етнічної спільності, а також близької спорідненості племінних діалектів у межах кожної з скандинавських країн склалися окремі народності — датська, шведська, норвезька, ісландська, фарерська.

Кінець епохи вікінгів ознаменувався широкою внутрішньою колонізацією вільних земель на Скандинавському півострові. На думку М. І. Стеблін-Каменського, це був великий рух народних мас, що відіграв в історії скандинавських країн далеко важливішу роль, ніж грабіжницькі походи вікінгів. Іншого подібного перемішування різних скандинавських діалектів у наступні історичні періоди не спостерігалось. Давне розселення за племенами остаточно порушилося, межі колишніх племінних діалектів стерлися.

Мовні пам'ятки IX—XI ст. досить бідні — це головним чином скандинавські імена і назви в європейських пам'ятках цього часу, запозичення з скандинавської мови в фінській та інших, написи на скандинавських монетах, географічні назви, молодші рунічні написи.

Концентрація політичної влади в утворюваних державах надавала ряд переваг політичному або культурному центрові країни, форма писемної мови якого ставала нормою офіційного та канцелярського вжитку.

Феодалізм, основою якого була феодальна власність на землю, розвинувся в Скандинавії набагато пізніше, ніж у більшості європейських держав. До того ж він розвивався нерівномірно в різних

країнах. Найраніше склався він у Данії. У XII—XIII ст. датська феодальна держава захопила землі прибалтійських слов'ян-венедів, та волстіння прибалтів, в тому числі Естонію. Незабаром вона стала наймогутнішою з скандинавських країн. У другій половині XIII ст. більша частина датського селянства була вже покріпаченою.

Набагато повільніше розвивалися феодальні відносини в Швеції, де більша частина селян, особливо на півночі, лишалася вільною. Внаслідок слабкості шведської феодальної держави в кінці XIV ст. вона потрапила в залежність від Данії (1397). Норвегія до другої половини XIV ст. розвивалася в основному так, як і інші скандинавські держави. Але в XIV ст. настав глибокий спад економіки і в 1319 р. Норвегії довелося вступити в унію зі Швецією, а наприкінці XIV ст. вони обидві потрапили в економічну і політичну залежність від Данії. За ті 400 років, що вона була під владою Данії, Норвегія перетворилася на слабку, відсталу країну, позбавлену власних культурних центрів, літератури і літературної мови.

У 1262—1264 рр. втратила незалежність і стала норвезьким володінням і Ісландія. З 1397 р. вона так само стала датською колонією. Управління островом і вся торгівля були в руках чужоземців, які нещадно виснажували населення. У писемній мові канцелярій, як правило, змішувалися різні мови. Наприклад, з XIV ст. в Норвегії вживали шведську писемну мову поряд з норвезькою, і в шведських пам'ятках XV ст. шведська писемна мова змішується з датською.

Після того як Норвегія втратила незалежність, її писемна мова вийшла з ужитку. В XV ст. тут стала вживатися датська писемна мова. Літературна діяльність норвезькою мовою припинилася ще з кінця XIV ст. Основні пам'ятки норвезької мови XIV—XV ст. — адміністративні і юридичні документи. До XVI ст. датська писемна мова витіснила норвезьку в усіх важливих сферах суспільного життя. Вона лишилася надалі тільки у вигляді усних територіальних діалектів.

У зв'язку з загальною відсталістю в Скандинавії пізно почали рости міста. Активна торгівля в них у XIII—XIV ст. потрапила до рук північнонімецьких купців-ганзейців. Незабаром уся Скандинавія була в економічній залежності від Ганзи, яка на той час являла собою найбільшу економічну і політичну силу в північній Європі. Ганза домоглася права втручатися у вибір королів, і часто фактично тримала в своїх руках всю владу в країні. У зв'язку з цим в скандинавських містах дуже поширилася нижньонімецька мова. Вона була мовою дипломатії і торгівлі, нею складалися угоди, акти, інша ділова документація. Тому вона справила великий вплив на лексику і почасти на синтаксис всіх скандинавських мов, за винятком ісландської.

Датська мова. У XVI ст. почала складатися датська нація. У 1495 р. вийшла з друку перша книга датською мовою. Особливо посилилося книгодрукування в епоху Реформації, коли датська мова витіснила латинську з церковного вжитку, а також стала ширше вживатися і в літературі, що на той час мала переважно релігійний характер. Особливо важливою подією в мовному житті був переклад датською мовою біблії Лютера, виконаний найвидатнішими датськими літераторами, в тому числі Крітьеном Педерсеном, якого вважають

засновником писемної норми датської мови. Поряд з нею існувала норма датської державної канцелярії, діяльність якої значно розширилась. Таким чином єдиної писемної норми ще не було, хоч діалектна основа для неї вже визначилася — це були східнозеландські (ересунські) діалекти, зокрема говірка м. Копенгагена. Поступово датська мова завойовує всі сфери суспільного життя, в той час як вживання інших мов — латинської, нижньонімецької, верхньонімецької, французької — обмежується, а згодом і припиняється.

Особливо сприяє зміцненню датської національної мови розвиток художньої літератури, зокрема її романтичного і реалістичного напрямів. У XVII ст. пробуджується інтерес до рідної мови, її наукового вивчення, зростає зацікавлення народною творчістю, посилюється народно-розмовна основа літературної мови. Видаються граматики, словники. Велику роль у розвитку і вдосконаленні датської літературної мови відіграв письменник Людвіг Хольберг (1684—1754).

У XVII ст. Данія була змушена віддати свої володіння на Скандинавському півострові, зокрема область Схоне, Швеції. Датську мову там дуже швидко витіснила шведська. В середині XVIII ст. в Данії розвивається пуристичний рух, багато іншомовних запозичень було замінено датськими кальками. У XIX ст. народна основа датської мови ще більше зміцніла і поширилася.

Датською мовою тепер користується понад 5 млн. осіб, у тому числі населення Данії (5,1 тис.), Гренландії (50 тис.), США (470 тис.).

Шведська мова. З XVI ст. розпочинається новошведський період, складається шведська національна мова. У 1523 р. Швеція відокремилася від Данії. В основу спільної мовної норми лягли свейські діалекти центральної частини країни — Седерманланда і Стокгольма. Під час Реформації, що почалася в 1527 р., розвинулася література народною мовою, виробився зразок писемної норми. У 1541 р. вийшов з друку переклад біблії шведською мовою. Посилилася мовна нормативна роль державної канцелярії Стокгольма. Національна шведська мова витісняє латинську, нижньонімецьку і французьку з усіх сфер суспільного життя.

Початок новошведської мови звичайно пов'язують з виданням першого прозового художнього твору «Шведський Аргус» Олова Даліна, в якому розмовна шведська мова була вперше піднесена до рівня літературної майстерності. У 1648 р. видано першу граматику шведської мови, розпочинається нормування усної розмовної мови. У 1769 р. вийшов у світ перший словник шведської мови. У 1786 р. створено Шведську академію, яка розпочала упорядкування правопису, складання ґрунтовних граматик і словників.

Ще в XIII ст. шведська мова стала державною в Фінляндії, що була залежною від Швеції. Нею навчали в фінських школах, викладали в університетах. Цей стан не змінився й після того, як у 1809 р. Фінляндія ввійшла до складу Російської імперії. Прав державної мови фінська мова домоглася тільки в 1863 р. Але шведська мова й досі лишилася другою офіційною мовою Фінляндії, а також повсякденним засобом спілкування значної шведської національної меншості. Шведська мова Фінляндії має певні відмінності, зокрема в ній немає музикального наголосу.

Шведською мовою користуються близько 10 млн. чол., в тому числі населення Швеції (8,5 млн.), Фінляндії (0,4 млн.), США (1,2 млн.).

Норвезька мова. З 1525 р. починається період новононорвезької мови. У цей час у Норвегії панує датська мова як мова адміністрації, канцелярії, судочинства, а після Реформації також мова церкви і школи. Після введення книгодрукування датські книги поширюються по країні, особливо датський переклад біблії, і датська мова стає загальною книжною мовою, домінуючи в усіх сферах писемності. Норвезька мова існує лише в розмовній формі як ряд територіальних діалектів, не зафіксованих писемною традицією.

З цього часу в Норвегії настає розмежування мови писемної — датської і народно-розмовної — норвезької, яке стало особливо відчутним у першій половині XIX ст. В цей час виразно виявляється потреба в усній національній мовній нормі, починається боротьба за усунення розриву між писемною і народно-розмовною мовами. Ця боротьба розвивається в рамках загальної боротьби за національне самоутвердження. У Норвегії починається відродження національної культури, створюється свій культурний центр, розвивається літературна діяльність. У 1811 р. в Христіанії (Осло) відкривається університет. Особливо зміцнюється цей рух після того, як Норвегія в 1814 р. відділилася від Данії.

Починається створення власної національної писемної й усної мови. Але в Норвегії, на відміну від інших країн, ці мовні різновиди не мали спільної основи, жодна місцева говірка не піднеслася до рівня спільнонаціональної мови. Єдиною мовою, яка на той час могла бути покладеною в основу писемної національної мови, була датська, що вже давно витіснила норвезьку з царини письменства. Оскільки ці мови дуже близькі (розходження існують головним чином у фонетиці), то залишення датської мови в літературному вжитку не викликало будь-якого опору. У містах на той час існували мішані датсько-норвезькі говірки, лексика й морфологія яких мали датську основу, але фонетика й синтаксис були норвезькими.

З часом у Норвегії склалися дві літературні мови — *ріксмол* («державна мова»), або за новою термінологією *букмол* («книжна мова»), і *лансмол* («народна мова»), або інакше *нюнорск* («новононорвезька мова»). Кожна з них має свою основу, але зрештою це не окремі мови, а два різновиди літературної норми, процес вироблення якої ще не закінчився. Ріксмол має більш книжну традицію, він становить спробу створити національну усну й писемну норму на основі мішаних міських говірок, спробу покласти край розходженням між писемною й усною народною мовами шляхом «норвегізації» літературної мови. Велику роль у популяризації ріксмолу відіграла збірка народних норвезьких казок, видана в 1841—1844 рр. Петером Асбйорнсенем і Йорґеном Му; у ній відтворено народно-розмовний стиль мови. Ріксмолем писали свої літературні твори Ібсен і Бйорнсен.

Лансмол (нюнорск) — це літературна мовна норма, що утворюється на основі синтезу всіх місцевих діалектів. Основоположником лансмолу був лінгвіст-самоук Івар Осен. У літературі лансмол став вживатися з кінця 50-х рр. XIX ст. У 1868 р. утворилася організація, що боролася за поширення лансмолу. Взагалі ж лансмол не становить

чогось однорідного, у кожного автора він ґрунтується на його власній говірці.

Нині букмол і нюнорск вважаються рівноправними. Кожна громада має право сама вирішувати, якою мовою вести шкільне навчання. Проте позиції міцніші все ж у букмола, яким друкується 90 процентів книг і журналів і який викладається в 80 процентах шкіл. Нюнорск більше поширений на заході Норвегії, букмол — на сході, півночі і в усіх великих містах. Букмол переважає в ділових стосунках, у науці, пресі, художній літературі.

Норвезька мова є знаряддям спілкування близько 5 млн. жителів Норвегії (4,150 млн.), Сполучених Штатів і Канади (близько 1 млн.).

І с л а н д с ь к а м о в а. З середини XVI ст. почався період новоісландської мови. Ісландія в цей час ще перебувала під владою Данії, але на відміну від Норвегії зберегла свою давню писемну традицію. У 1540 р. було видано першу друковану книгу ісландською мовою (переклад євангелія). З кінця XVI ст. в країні пробуджується великий інтерес до давньої літератури, починається збирання старих рукописів, їх тлумачення і видання.

У другій половині XVIII ст. складається ісландська нація. Виникає національно-визвольний рух за незалежність країни, рівноправність ісландської мови, за право мати власну національну культуру. З 1796 р. починає виходити перша ісландська газета.

У перші десятиріччя XIX ст. виробляється національна правописна норма. Важливу роль у цій діяльності відіграв видатний мовознавець Расмус Раск, який склав першу граматику ісландської мови. Активний пуристичний рух мав наслідком очищення літературної ісландської мови від датських та інших запозичень. Ісландська художня література сприяла зближенню літературної мови з розмовною. Діалектні відмінності на острові тепер дуже невеликі.

Писемна мова новоісландського періоду близька до мови стародавніх саг. Фонетичні зміни, що відбулися в новий період, у правописі майже не відбиті.

У сучасній ісландській фонетиці наголошений склад може бути тільки довгим. Колишні короткі голосні через це подовжились. Давні ісландські довгі дали початок новим фонемам. Наголос у всіх без винятку слова падає на перший склад. Редукції голосних немає, через це кількість граматичних закінчень дуже велика. Аблаут зберігся не тільки як граматичне чергування, а й використовується активно для утворення нових слів.

Для морфології новоісландської мови характерна відсутність неозначеного артикля. Означений приєднується до кінця іменника, як і в інших скандинавських мовах. Прикметник має у множині родові закінчення. Лексика дуже багата, в ній дуже мало іншомовних елементів. Більшість інтернаціональних термінів передається в ісландській мові власними утвореннями або кальками.

Ісландською мовою розмовляють 240 тис. жителів Ісландії та досить значна етнічна група ісландців у США і Канаді.

Ф а р е р с ь к а м о в а. З 1380 р. Фарерські острови, що раніше належали Норвегії, ввійшли разом з нею до складу Данії. Датська мова стала єдиною офіційною мовою. Фарерська мова довгий час існу-

вала тільки в усному мовленні. У 1846 р. В. Хаммерсхайб підготував правопис, який вживається й нині, у 1854 р. видав граматику фарерської мови. Прагнучи зберегти зв'язок між давньою і сучасною фарерською мовою, В. Хаммерсхайб дотримувався етимологічних основ, тому його правопис не відбиває сучасної вимови.

З середини XIX ст. на Фарерських островах розвивається національно-визвольний рух, ведеться боротьба за вживання в писемності фарерської мови замість датської. З 1912 р. фарерці домоглися навчання в школах рідною мовою. В 1939 р. датський уряд визнав рівноправність фарерської мови в офіційному і шкільному вживанні. У 1948 р. острови здобули автономію. Фарерська мова остаточно завоювала право бути основною мовою в усіх сферах діяльності, але вживання датської мови теж дозволяється.

За граматичною будовою фарерська мова дуже близька до ісландської, хоч морфологія її значно бідніша.

Кількість мовців, які користуються фарерською мовою, становить всього 38,5 тис. населення островів.

III. КОРОТКИЙ НАРИС ІСТОРІЇ ГЕРМАНСЬКОГО МОВОЗНАВСТВА

28. ЗАРУБІЖНА ГЕРМАНІСТИКА

Певний інтерес до рідних мов, що виник у германських країнах у ранньому середньовіччі, був спочатку продиктований практичними потребами церкви й держави. Народною мовою записували закони, складали документи. Для церковних потреб перекладали з латинської мови молитви, тексти священних книг.

У скандинавських країнах досить рано виникає інтерес до народних переказів про давні події. Так, Саксон Граматик склав «Історію данів» (1200), що ґрунтувалась на давньогерманських переказах, зокрема давньодатському циклі саг про рід Скелдунгів, давніх датських героїчних піснях та ісландських сагах доісторичного періоду. В Ісландії створено «Книгу про ісландців» Арі та «Молодшу Едду» Сноррі Стурлусона (XII ст.) — перший підручник мистецтва германської поезії. Стурлусон був також автором історії Скандинавії «Земне коло» (Heimskringla). Ще в XII—XIII ст. в Ісландії було написано трактати з окремих питань граматики.

Але справжня історія германської філології починається з доби Відродження, власне з XV—XVI ст., коли розвиток капіталізму і зростання національних рухів викликали потребу в створенні практичних посібників з рідних мов, а також інтерес до національної старовини. Можна говорити про два напрями германської філології в XVI ст.: антикварний, що зосереджував увагу на розшуках старовинних рукописів, їх коментуванні та виданні, і практичний, що займався складанням посібників для вивчення живої мови.

У 1470 р. в Венеції було вперше видано «Германію» Тацита. В 1531 р. Беатус Ренанус видав «Regum Germanicarum libri» — нарис географії та етнографії давньої Германії, складений на основі свідчень давніх авторів. В Англії, Німеччині, Швейцарії й Швеції розгортається велика робота по збиранню, каталогізації й публікації стародавніх писемних пам'яток (Бодлейяна і Котоніана в Англії, базельське видання Отфріда, перші дослідження рунічних написів у Швеції). Шукаючи відомостей про давніх германців, перші дослідники зверталися й до середньовічних літописців, що писали латинню, і до творів, написаних народною мовою. Почалися перші, ще недосконалі спроби дослідження мови пам'яток та її порівняння з живою мовою.

У 1555 р. швейцарський гуманіст Конрад Геснер видав книгу «Мітрідат» («Про різні мови, як давні, так і ті, що нині вживаються різними народами на всій землі»). Поділяючи мови на «чисті» й «варварські», Геснер ставив серед «чистих» на перше місце староеврейську, за нею

грецьку й латинську, решту ж мов світу відносив до «варварських». Серед них він далі розрізняв «цілком варварські», які не мали з класичними «чистими» мовами нічого спільного, і «зіпсовані», наприклад французьку й іспанську, які він вважав виродженням латинської. Геснер досить правильно уявляв собі спорідненість германських мов, він вказував, наприклад, що скандинавські мови становлять окрему групу і мають більше спільного з північнонімецькими діалектами, ніж з південнонімецькими. В німецькій мові Геснер виділяв різні діалекти (швейцарський, швабські та ін.). У книзі було вперше опубліковано давньоверхньонімецькі тексти.

Горопійс Беканус у 1569 р. написав розвідку «Origines Antwerpianaе», де вперше навів зразки готської мови — текст молитви «Отче наш» із «Срібного кодексу». Бонавент Вулканійс у своїй книзі «De libris et lingua Getarum sive Gothorum» («Про книги і мову готів») подав уривки з готського перекладу євангелія і розповідь Бусбека про кримських готів. Тут було також опубліковано зразки скандинавських рун та уривки з давньоверхньонімецьких, давньоанглійських і давньоісландських писемних пам'яток. У 1571 р. Матіас Флаційс видав повний текст віршованого переказу євангелія, зробленого Отфрідом. В Англії Метью Паркер видав проповіді Ельфріка (X ст.) і переклад євангелія на давньоанглійську мову.

Крім істориків і теологів, пам'ятками минулого цікавилися і юристи. В 1568 р. було видано збірку давньоанглійських законів. Німецький юрист Менденберг видав написані народною латинню пам'ятки давнього германського права (Leges barbarorum). Марквардт Фрегер і Мельхіор Гольдаст опублікували багато текстів з багатой збірки рукописів Сен-Галенського монастиря.

Практичний напрям германської філології почав особливо розвиватися після винаходу друкарства і в часи Реформації, діячі якої проголосили право кожного мирянина читати «Святе письмо» рідною мовою і дебатовати справи релігії. Першим таким німецьким посібником був «Modus legendi» («Спосіб читання»), виданий 1477 р. Христофором Губером.

Перші граматики, видані в германських країнах, призначалися також для іноземців — дипломатів, купців, ремісників, які відвідували ці країни або селилися в них. У цих граматиках звичайно подавалися правила правопису; деякі елементи словотворення, етимологія, синтаксис і просодія. У побудові таких граматик найчастіше дотримувалися схеми латинських граматик античного Риму, до якої намагалися припасувати явища й факти живих германських мов. Те, що до цієї схеми не підходило, оголошували винятками.

Перша граматика німецької мови «Teutsche Grammatica», складена В. Ікельзамером, вийшла в 1534 р. Після неї було видано ще кілька граматик такого типу, з яких найвідоміша «Grammatica Germanicae linguae» Йогана Клаюса (1578).

Перші граматики в Англії (друга половина XVI ст.) мали на меті навчання англійської мови теж іноземців. Вони звертали увагу насамперед на засвоєння вимови і певне усталення та нормалізацію письма. Вже тоді помічається прагнення встановити певні правила мовлення англійською мовою. Серед англійських граматистів XVII ст. (А. Гілл,

Б. Джонсон, Ч. Батлер) особливо відзначився Дж. Уолліс, що написав працю «Grammatica linguae anglicanae» у 1653 р. Він свідомо намагався відійти від латинської граматики і розподілив матеріал більш відповідно до справжнього характеру англійської мови, подав повний і точний опис англійських звуків і їх вимови.

У Скандинавії першою була грамика ісландської мови Рунольфа Йоннсона «Grammatica Islandica Rudimenta» (1651). Першу наукову граматику ісландської мови створив Расмус Раск (1818).

Утверджуючись у вжитку письменних людей нарівні з латинською, живі народні мови потребували збагачення і впорядкування словника. Почалися перші спроби в германській лексикографії. Першим німецько-латинським словником був «Teutonisto» (1477), складений Гергардом фон Шуреном. Більш повним був німецько-латинський словник Йозуа Малера («Die teutsche Sprache», 1561). В Англії великої популярності набув словник Семюеля Джонсона («Dictionary», 1755), який став на тривалий час неперевершеним авторитетом у словникових питаннях. У відборі й тлумаченні слів Джонсон свідомо орієнтувався на писемну мову, послідовно ілюстрував значення і вживання лексичних одиниць прикладами з творів сучасних авторів, уникаючи розмовного стилю народної мови, який він вважав «низьким жаргоном». У XVII ст. складено словники скандинавських мов — датський словник Матіаса Мота, шведський етимологічний словник Юхана Іре і словник ісландської мови («Lexicon Islandicum») Резеніуса. Таким чином, представники практичного напрямку германської філології започаткували граматику і лексичне вивчення своїх рідних мов відповідно до актуальних на той час питань стабілізації правопису, нормалізації морфології й синтаксису і стилістичного добору лексики в різних мовних жанрах.

Науково-теоретична галузь германської філології розвивається з XVII ст., коли вивчення германських мов набуває систематичнішого характеру. Яскравим представником германістики цього початкового періоду був Франціск Юніус (1589—1677), якого вважають першим вченим-германістом. Він знав усі найважливіші германські мови й діалекти і тому зміг систематизувати матеріал, нагромаджений його попередниками — різними германістами XV—XVI ст. Найважливішим у мовознавчих дослідженнях Юніуса було звернення до готської мови, яка відтоді стає неодмінним розділом германістики. У 1665 р. Юніус опублікував повний текст готського перекладу євангелія за так званим «Срібним списком» (Codex argenteus), текст давньоанглійського перекладу євангелія і словник-гларій готської мови. Це видання стало першим посібником до вивчення готської мови. Серед рукописної спадщини Юніуса лишилося багато коментарів до давніх пам'яток германських літератур, копії багатьох рукописів, словники різних германських мов, зокрема «Етимологічний словник англійської мови». Виданий у 1743 р., цей словник не втратив значення аж до XIX ст. Юніус коментував тексти, наводив паралелі, зіставляючи слова, з'ясовуючи їх етимологію, причому порівнював германські мови не тільки між собою, а й з латинською та грецькою. Та Юніусу ще бракувало розуміння того, що для успішних занять етимологією дуже важливо добре знати граматику мови.

Справу Ф. Юніуса продовжили Джордж Гікес (1642—1715) в Англії і Ламберт тен Кате (1674—1731) в Голландії. Найважливішою працею Гікеса був «Thesaurus» («Скарби давніх мов»), де було зроблено першу спробу паралельного викладу граматик кількох германських мов — готської, давньоанглійської і давньоверхньонімецької. Гікес зауважив спільність певних морфологічних рис германських мов, зокрема флексій і відмін прикметників. Він першим навів парадигми відмін в окремих мовах, проте ще не спромігся помітити в них спільності і стати, таким чином, на шлях порівняльної граматики. Помілявся Гікес і в своїй генетичній характеристиці германських мов, вважаючи готську мову початком усіх германських мов.

Голландський германіст Ламберт тен Кате був видатним вченим свого часу, його мовні концепції відзначалися багатою вищим теоретичним рівнем, ніж концепції Гікеса. Найважливішими працями тен Кате були «Настанови до вивчення нідерландської мови» (1723), «Про спорідненість готської мови» та ряд фонетичних трактатів. Він уже піднявся до розуміння спільності граматичної будови германських мов, чого ще не досяг Гікес. Для тен Кате всі мовні явища підлягають точним законам, що визначають функціонування мови. Мовознавці повинні відкривати ці закони, а не встановлювати їх довільно.

Тен Кате відкрив закономірність чергування кореневого голосного дієслів, які пізніше було названо «сильними». Він розподілив їх на класи й групи — спочатку це була класифікація нідерландських дієслів, а потім тен Кате згрупував за такою ж схемою і готські, давньоверхньонімецькі, давньоанглійські і скандинавські дієслова. Таким чином, тен Кате перший відкрив закон германського аблаута, зрозумів переростання фонетичного явища в морфологічний засіб і здійснив чіткий розподіл дієслів за характером зміни їхнього кореневого голосного. Тен Кате також збагнув роль аблаута в словотворенні. В своїх етимологічних розвідках він виявляв розуміння фонетичного закону, не припускав довільного поводження зі звуками, їх заміни, додавання чи відкидання, як це робили його попередники. Він вимагав правила, що діяло б у всіх аналогічних випадках.

До вивчення германських мов у скандинавських країнах спонукали головним чином заняття історією і археологією. Вчені захоплюються збиранням рунічних написів, дешифрують їх, складають і видають збірки рун. В Ісландії відроджується цікавість до минулого країни, з'являються публікації й коментування старовинних рукописів. У 1643 р. Брюнольф Свейнссон знайшов славнозвісну збірку героїчних і міфологічних пісень, що дістала назву «Старшої Едди».

Разом з цим ішла робота і в практичному напрямі — створювалися граматики й посібники з рідної мови. На той час, особливо в Данії, посилилася боротьба проти засилля латинської, верхньо- і нижньонімецької мов, що були поширені у верхівці суспільства та серед торговельно-промислових кіл міського населення. Посилилася увага до народних мов і діалектів. Першу граматику в Данії написав латинською мовою Е. Понтоніддан у 1646 р. (видано 1668). Першу граматику датською мовою Педера Сюва було видано 1685 р. Перші граматики шведської мови створено в XVII ст. спочатку латинською мовою — Е. Аурівілліуса (1664), потім шведською — Н. Челмана (1696).

У Німеччині в XVII ст. теж переважав практичний напрям германської філології, зумовлений боротьбою за норми національної мови, яку вели О. Шоттель, І. Готшед та ін. Значну роль відігравали об'єднання, що ставили за мету очищення німецької мови від чужоземних слів та виразів. Склалися граматики, серед яких вирізняється своєю повнотою і багатством матеріалу грамика німецької мови Георга Шотеліуса. Йому ж належав проект повного словника німецької мови, який мав охоплювати не тільки загальноживані слова, а й терміни науки, техніки, мистецтва, архаїзми й діалектизми.

Чимало уваги приділив питанням германської філології видатний вчений XVII ст. Г. Лейбніц (1646—1716). Виходячи з принципів панівного на той час універсалізму, він намагався пов'язати германістику з іншими науками. Г. Лейбніц підкреслював особливу потребу вивчення і вдосконалення німецької мови і вважав за необхідне створити Академію німецької мови та укласти повний німецький словник. У своїх працях він також досліджував проблему співвідношення мови й мислення. Г. Лейбніц вказав на важливе значення мовознавства як допоміжного засобу в історичних і археологічних дослідженнях, доводив, що порівняльне вивчення мов дає можливість проникати в ті далекі епохи, від яких не лишилося матеріальних слідів. Г. Лейбніц розумів уже, що індоевропейські мови між собою споріднені. Він вважав, що колись на континенті Європи існувала одна мова, з якої виділилися дві мовні групи — кельто-скіфська й арамейська. До першої з них він відносив і германські мови. Г. Лейбніц значно правильніше, ніж його попередники, визначив місце готської мови серед інших германських. На його думку, всі германські мови походили від однієї спільної мови, що існувала дуже давно. Сліди цієї мови, яку він називав тевтонською, можна знайти в готській, давньоанглійській і давньоверхньонімецькій мовах.

Доба Просвітництва була позначена раціоналізмом і універсальним підходом до різних наук. Філологи цієї доби були в мовних питаннях законодавцями й диктаторами. І. Готшед (1700—1776) реорганізував пуристичне об'єднання *Deutsche Gesellschaft*, намагаючись перетворити його за зразком Французької академії на установу, що наглядала б за мовою. Визнаючи у мові тільки загальне і відкидаючи усе індивідуальне, він хотів німецьку мову звести до певної стабільної норми, в основі якої мав бути «найкращий» її діалект. Він теж займався словником і граматику німецької мови, заклав основи вивчення німецької синоніміки. Й. Аделунг, укладач словника німецької літературної мови, намагався очистити її від діалектизмів. Як і інші діячі Просвітництва, що ставилися до середньовіччя як до епохи варварства й мороку, Й. Аделунг зневажливо ставився до народної поезії й переказів.

Починаючи з XVIII ст. під впливом вчення Жан-Жака Руссо піднімається нова хвиля зацікавлення стародавньою поезією й міфологією народів Європи. В 1756 р. вийшла «Історія Данії» Малле, де було вміщено міфологічні оповідання з «Молодшої Едди» та кілька героїчних пісень із «Старшої Едди». Скандинавський епос і міфи стають відомими в інших європейських країнах, їхні образи й мотиви втілюються в літературі й музиці. В Англії Томас Персі в 1765 р. видав старовинні англійські балади.

У Німеччині друга половина XVIII ст. проходить під знаком зростання національної свідомості. Минуле народу, його культура й творчість викликають уже не антикварний інтерес окремих вчених, а притягають до себе увагу широких кіл суспільства, які дбають про стан мови, літератури й всього духовного життя країни. І. Бодмер та І. Брейтінгер вивчають естетичну сторону творів середньовіччя. І. Бодмер написав трактат про поезію міннезангу, видав збірку пісень німецьких міннезингерів. Він знайшов рукопис «Пісні про Нібелунгів» і видав уривок з неї.

Діяльність Й. Г. Гердера (1744—1803), який очолював літературний напрям *Sturm und Drang*, знаменувала собою новий підхід до мови як до творчого матеріалу літератури. Гердер розглядає мову як щось живе, що виникло з потреби людської природи. Разом з мовою людина засвоює певне ставлення до життя та навколишнього світу. Гердер прагнув розкрити те первинне, що лежить в самій основі народності і виявляється в мові, народних піснях і переказах. Він досліджував також зв'язок між мовою й мисленням. У трактаті «Про походження мови» Гердер розглядає взаємовідносини звукового й матеріального образу предмета, що відбивається в слові — його назві. На думку Гердера, мови утворилися шляхом поступового розпаду первинної спільної мови на окремі діалекти. Він правильно зауважив, що живу мову не можуть стримати жорсткі правила граматики й свідомо відібраного, фіксованого словника, вона постійно змінюється, реагуючи на кожне нове враження, новий спосіб мислення. Гердер також проголосив історичний принцип літературних досліджень: кожний твір мав розглядатися тільки в зв'язку з тим середовищем, у якому він виник, одним з важливих завдань дослідника мало бути визначення, якою мірою в цьому творі відбилася епоха і відповідна нація.

Найдужче зросло зацікавлення старовиною й народною поезією в кінці XVIII та на початку XIX ст., коли в літературі запанував романтичний напрям. Письменники-романтики, для яких середні віки були ідеалом суспільної й духовної організації, охоче звертаються до середньовічних джерел, беручи звідти сюжети й персонажів. Видаються збірки народних балад, казок, пісень, наприклад «Чарівний ріг хлопчика» Л. Арніма і К. Brentano, «Шведські пісні» Гейера й А. Афцеліуса. Видавці звичайно модернізували мову оригіналів, наближуючи її до сучасного вигляду.

З романтизмом була пов'язана діяльність Якоба й Вільгельма Грималь — вчених, що поставили германську філологію на справді наукову основу. Брати Грималь почали свою освіту з вивчення філософії й права. Навчаючись у Марбурзькому університеті, вони брали участь у діяльності заснованої Фрідріхом Савіні історично-юридичної школи, що об'єднувала юристів, мовників та істориків. Тут брати Грималь засвоюють історичний підхід до матеріалу досліджень і, захопившись ідеями романтизму, починають вивчати народну поезію. З 1811 р. вони невпинно видають пам'ятки давньої народної творчості — німецький переклад датських героїчних пісень, вибраних пісень Едди, найдавніші пам'ятки німецької поезії (пісню про Гільдебранда та Весобрунську молитву). Брати Грималь зібрали й опублікували дві великі збірки німецьких народних казок, збірку німецьких

народних саг тощо. Навіть у цей ранній період Я. Грімм обстоював наукову точність дослідження, виступав проти модернізації давніх пам'яток письменства.

Опрацьовуючи давні тексти, Я. Грімм зрозумів, що для їх глибокого дослідження потрібно мати ґрунтовні лінгвістичні знання. Він серйозно зайнявся мовознавством, і в 1819 р. вийшов перший том його «Німецької граматики» — твору, що знаменував нову епоху в германській філології, епоху історизму й точності наукового методу. Це була перша порівняльна граматика германських мов, що вийшла в чотирьох томах у 1819—1837 рр. У 1848 р. вийшла інша праця Я. Грімма — двотомна «Історія німецької мови». Ці твори Я. Грімма мали величезний вплив на весь дальший розвиток германістики.

На противагу довільному зіставленню окремих фактів і явищ різних періодів у будь-яких взятих мовах, Я. Грімм проводить послідовне історичне вивчення всіх засвідчених у писемних пам'ятках зв'язків споріднених мов. Він довів мотивованість мовних змін, насамперед звукових, і загальну закономірність мовного розвитку. Я. Грімм був першим мовознавцем, хто спробував науково довести існування й дію звукових законів у розвитку мови. Те, що на початку XVIII ст. стихійно відчував Ламберт тен Кате, Я. Грімм сформулював і виклав як наукові закони. Історизм, розуміння генетичного зв'язку й наступності пронизує всі наукові праці Я. Грімма.

З 1852 р. брати Грімми видавали багатотомний історичний «Німецький словник», видання якого продовжували інші вчені ще довго після смерті ініціаторів.

К. Маркс і Ф. Енгельс високо оцінювали значення праць братів Гріммів як першу спробу вивчення германських мов у порівняльному плані. Але водночас вони підкреслювали й значні методологічні недоліки їхніх досліджень, вузькість та обмеженість історико-мовних поглядів, де відбивалася загальна ідеологія реакційного німецького романтизму.

Досягнення Я. Грімма у вивченні германських мов спиралися на ранні спроби попередніх германістів визначити своєрідності германських мов, особливо на праці Ф. Шлегеля і Ф. Боппа. В кінці XVIII ст. поширилося вивчення санскриту — давньоіндійської мови, що відкрило нові перспективи у вивченні генетичних зв'язків індоєвропейських мов. Ф. Шлегель («Про мову й мудрість індійців», 1808) вважав санскрит основою всіх індоєвропейських мов, «органічною мовою, тобто мовою високої організації. Франц Бопп («Про систему дієвідміни санскриту в порівнянні з системою дієвідміни грецької, латинської, перської та германської мов», 1816) відібрав і систематизував генетично спільні елементи в структурі германських мов і накреслив перші схеми морфологічних співвідношень. Він висловив також свій погляд на походження дієслівних флексій, виводячи їх з суфігованих особових займенників. Цей самий принцип він застосовував і в поясненні походження германського дентального претерита. У великій тритомній праці «Порівняльна граматика санскритської, зендської, вірменської, грецької, латинської, литовської, давньослов'янської, готської і німецької мов» (1833—1852) Ф. Бопп заклав основи порівняльно-історичного методу.

Саме ці ідеї засновників порівняльно-історичного мовознавства, що перемагали схоластичні схеми середньовічної граматики, універсальний логіцизм XVII ст. та антиісторичні лексичні зіставлення, підхопив і розвинув далі Я. Грімм. Найбільшим досягненням Я. Грімма було встановлення закономірних відповідностей приголосних у германських та інших індоєвропейських мовах. Першим спостеріг їх ще Ф. Юніус, потім відзначив їх у своїй праці «Дослідження про походження давньопівнічної, або ісландської, мови» (1818) Расмус Раск, що теж стояв на позиціях порівняльно-історичного мовознавства. Він визнавав важливість подібних фактів для етимологічних досліджень, визначення звукових закономірностей. Раск підкреслював, що при цьому слід брати до уваги звуки, а не літери, які можуть неточно передавати відповідні звуки. Він провів фонетичний аналіз спільних слів грецької, латинської і германських мов і виявив цілий ряд закономірних відповідностей, в тому числі перехід індоєвропейських глухих проривних у щілинні, а дзвінких у глухі, тобто те, що пізніше Я. Грімм назвав пересувом приголосних.

Заслуга Я. Грімма полягає в тому, що він визначив внутрішній зв'язок між різними процесами («актами») загального явища пересуви і сформулював їх закони. Відтоді в мовознавстві відбувається поворот до фонетики, яка в етимологічних дослідженнях стає надійнішим орієнтиром, ніж значення слова. Протягом XIX ст. було розроблено порівняльну фонетику всіх індоєвропейських мов. А. Шлейхер у своєму «Компендіумі порівняльної граматики індоєвропейських мов» (1861) систематично звертається до фонетичної будови. Він відзначає, що встановлення генетичних мовних зв'язків має виходити не тільки з відповідного типу й зразка граматичних форм, а й з тотожності фонетичного матеріалу.

Я. Грімм у «Німецькій граматиці» уточнив ряди германського аблаута і показав його зміни в окремих мовах в різних історичних умовах. Він також систематизував факти умлаута. Крім фонетики й морфології, Я. Грімм досліджував також словотвір і синтаксис простого речення.

У своїх працях 50-х років Я. Грімм приділяє велику увагу науково обґрунтованому дослідженню спорідненості германських мов з іншими індоєвропейськими мовами, розглядаючи морфологічні відповідності, спільні риси у словотворі та етимологічно спільні корені. Таким чином, він встановив насамперед близькість германських мов до балтійських і слов'янських, потім до латинської й грецької і вже більш далекий їх генетичний зв'язок з кельтськими мовами.

Подібне генетичне членування первісного індоєвропейського мовного комплексу здійснив і А. Шлейхер у своїй теорії «родовідного дерева», за якою всі мови походять від однієї прамови, утворюючи мовний рід (дерево), який ділиться на мовні сім'ї (гілки). Серед мовоснов (гілок), що найперше відділилися від прамови, А. Шлейхер виділяє слов'яно-германську гілку, яка пізніше поділилася, на його думку, на германську і слов'яно-литовську. Теорія родовідного дерева справила великий вплив на порівняльно-історичне мовознавство XIX ст. і має певні відголоски навіть у нинішній час.

Різкої критики ця теорія зазнала з боку Ф. Шмідта, який заперечував її основне положення про єдину прамову і про можливість її реконструкції як цілості, як системи форм. На думку Й. Шмідта, спорідненість мов виникає на основі їхньої географічної близькості, отже, кожна мова є перехідною ланкою від однієї до іншої сусідньої мови. Індоевропейські мови, таким чином, не утворюють історично відокремлених груп. Ця теорія дістала назву «теорії хвиль». Виступивши проти послідовного розщеплення прамовної єдності на генетично зумовлені розгалуження і висунувши думку про первинний стан мови як сукупності великої кількості діалектів, Й. Шмідт показав деякі закономірності утворення й поширення нових елементів мовної будови. Але разом з тим він дуже перебільшував значення взаємовпливу сусідніх мов, до того ж брав до уваги тільки вплив споріднених мов. Наукові погляди Й. Шмідта пізніше знайшли застосування у вивченні індоевропейських діалектів методом лінгвістичної географії.

На точці зору первинної індоевропейської діалектної роздрібненості стояв уже в нові часи й А. Мейє, який вважав, що треба досліджувати відповідності між окремими історично засвідченими мовами, встановлюючи, щоб у кожній з них є збереженням від давнішого стану, а що є новим, набутих у процесі самостійного розвитку цієї мови. Беручи до уваги різноманітні й багатобічні зв'язки германських мов, А. Мейє об'єднував їх разом з італійськими та кельтськими у західну групу індоевропейських мов. При цьому він відзначає також їхні спільні риси з балтійськими, індоіранськими, вірменською, албанською та грецькою.

Питання про місце германських мов серед індоевропейських знову підноситься в працях Г. Крає (50-ті роки нашого століття), який висловив думку про існування на початку другого тисячоліття до нашої ери спільноєвропейської мови, що передувала германським мовам разом з кельтськими, італійськими, іллірійською, венетською і балтійськими. Для обґрунтування наявності такого спільноєвропейського мовного ареалу Г. Крає посилається на гідроніми Європи, на терміни етнічної й соціальної єдності, назви лісу та інших прикмет краєвиду.

На першу половину XIX ст. припадають праці К. Лахмана (1793—1851) з текстології й давньогерманського віршування. На його думку, щоб встановити оригінал тексту, треба вивчати відхилення від нього, різні додатки, пропуски (лакуни), помилки під час копіювання тощо. Критик повинен вивчати якомога більше однотипних чи близьких текстів, шукаючи в них відповідних аналогій. Таким чином можна встановити основний варіант усіх досліджуваних текстів та їхнє першоджерело. Внаслідок такого дослідження з'являвся «поліпшений», виправлений текст, що вважався оригіналом. Одночасно здійснювалося й відновлення «справжньої» мови народного епосу. К. Лахман видавав різні тексти так званою «унормованою» середньоверхньонімецькою мовою. Головною метою занять К. Лахмана була критика текстів і розробка критичного текстологічного аналізу. Він не узагальнював, не зводив здобуті дані в єдину систему. Поділяючи погляди німецьких романтиків на народну поезію як на творчість народного духу, яка є вираженням безпосередності почуття і загальнонародних ідеалів,

К. Лахман (як і Гердер, Шлегель, Я. Грім) переносив цю оцінку й на епос.

Для романтиків епічні твори були не індивідуальними творами поетів-співців, а творами самого народу. «Іліада», «Одіссея», «Пісня про Нібелунгів» були для них збірками пісень невідомого авторства, об'єднаних пізнішою редакцією. Завданням філологічної критики, на думку К. Лахмана, було виділити первинний варіант пісень, очистити їх від пізніших нашарувань, відділивши справжню народну традицію від редакторських додатків. На основі критичного аналізу тексту «Пісні про Нібелунгів» К. Лахман дійшов висновку, що це компіляція з двадцяти народних пісень, об'єднаних невідомим редактором. Теоретичні погляди й критичні методи К. Лахмана викликали в середині XIX ст. широку полеміку, що відіграла важливу роль у розробці проблем германістики в XIX ст.

Кінець XIX ст. позначався позитивізмом у філософії і раціоналістичною лінією наукових методів дослідження. Роль науки зводиться до опису й систематизації явищ, а не до їх пояснення й пізнання об'єктивних законів природи й суспільства. Принципи природничих наук переносилися на гуманітарні науки. Провідним принципом позитивізму є аналіз, розкладання, через це саме дослідження звукується, спеціалізується. Науки поділяються на вузькі спеціальні науки. Зокрема, германська філологія втрачає свою багатоплановість і єдність, розгалужується на англійську, скандинавську, німецьку, нідерландську філологію. Слово «германіст» втрачає свій колишній широкий зміст і починає означати тільки фахівця з германських мов (раніше воно стосувалося й літератури, права, релігії, історії, фольклору тощо).

Нове покоління мовознавців істотно вдосконалює порівняльно-історичний метод, охоплює поглибленим аналізом набагато ширший мовний матеріал. У 70—80-х рр. розгорнулися дослідження в галузі порівняльної фонетики індоевропейських мов. Почалося глибше вивчення фізіології звуків у лінгвістичному аспекті. У праці В. Шерера «До історії німецької мови» (1868) зроблено спробу застосувати фізіологічні засади до вивчення фонетики германських мов, зокрема точніше визначити характер звуків давньогерманських мов. В Англії вийшла праця Белла «Видима мова», де було подано нову класифікацію голосних і приголосних за способом вимови. Ці принципи були поглиблені Г. Суїтом у його «Підручнику фонетики».

У Німеччині найбільші заслуги в розробці проблем фонетики мав Ї. Зіверс. У праці «Основні риси фізіології звуків для вступу до вивчення фонетики індогерманських мов» (1886) він розглядав не тільки окремі звуки, а й сполучення їх у складі, слова і речення. Особливу увагу він звертав на фразовий наголос і на темп мовлення. Зіверс уже користувався експериментальним методом, він звертав увагу на те, що зв'язна мова кожної людини має свою власну мелодію, чергування тонів відбувається в ній не довільно, а за певними закономірностями.

Вивчення живих мов і фізіології звуків справило великий вплив на мовознавство. Дослідження показали, що фонетичні закони не припускають випадкових звукових зміщень. Відхилення, які часто спостерігаються і здаються порушеннями фонетичного закону, поясню-

ються, головним чином, дією аналогії — одного з дуже істотних чинників мовного розвитку.

Особливо підкреслювали значення звукових законів у своїх працях германісти останньої третини ХІХ ст.— так звані молодогораматика. Цей напрям був головним у германістиці дуже довгий час (у Німеччині навіть у ХХ ст.) і пов'язувався з іменами таких видатних вчених, як К. Вернер, Г. Пауль, В. Брауне, В. Штрейтберг, О. Бехгель, А. Нореен, Г. Суїт та ін. Новий підхід до звукових закономірностей дав блискучий наслідок — відкриття в 1877 р. К. Вернером закону, що пояснював винятки з загальногерманського пересуву приголосних. Це відкриття привернуло увагу до акцентології. Слідом за К. Вернером Г. Остгоф спробував пояснити відмінності в формах германського відмінювання іменників впливом первинного, не закріпленого за кореневим складом наголосу. Ф. де Соссюр у праці про первинну систему голосних в індоєвропейських мовах висвітлив закономірності індоєвропейського аблаута.

Молодогораматика виконали велику роботу з систематизації всього зібраного наукового матеріалу. К. Бругман і Б. Дельбрюк у своєму п'ятитомному нарисі «Порівняльній граматиці індоєвропейських мов» зробили спробу звести до купи всі здобутки мовознавства. На відміну від А. Шлейхера, вони ставили метою не реконструкцію форм індоєвропейської прамови, а дослідження розвитку мови від первинного до сучасного її стану. У праці Г. Пауля «Принципи історії мови» (1880) було викладено основи вчення молодогораматиків, які вбачали зміст мовного розвитку в дії звукових законів та їх змінах, що порушували симетрію існуючих форм, а також в утвореннях за аналогією, що компенсували руйнування, викликане звуковими змінами, і таким чином, відновлювали рівновагу. За редакцією Г. Пауля наприкінці ХІХ ст. вийшла капітальна праця «Основи германської філології» в трьох томах (1889), де були докладні розділи з історії германістики, фонетики й граматики германських мов, нариси з історії германських літератур, германського права, міфології, етнографії, етнології германців та ін. Наприкінці ХІХ ст. вийшла серія граматик окремих германських мов: готської В. Брауне, давньоанглійської Е. Зіверса, давньоскандинавської А. Нореена та ін. Н. Йонсон написав історію давньоскандинавської літератури і видав багато скандинавських пам'яток з коментарями. Ф. Клюге видав етимологічний словник німецької мови, який мав цілий ряд перевидань аж до нашого часу.

Увага до живої мови виявилася і в зацікавленні територіальними діалектами. Особливо зручним об'єктом дослідження в цьому відношенні була німецька мова з її величезною розмаїтістю діалектів. Важливість діалектології розумів уже сучасник Я. Грімма Йоган Шмеллер, автор праць «Говірки Баварії в граматичному викладі» і «Баварського словника». Він відзначав, що там, де книжна мова не могла дати якогось певного пояснення, буденна мова з уст народу розв'язувала багато найскладніших питань. У діалектах він знайшов цілий ряд аналогій і законів, від яких у книжній мові лишилися незначні сліди. Й. Шмеллер також відзначив чимало збігів між фактами живих діалектів і явищами мови літературних пам'яток старовини.

Величезний вклад у германську діалектологію становить праця Ф. Енгельса «Франкський діалект», написана у 80-х рр. минулого століття. Вона присвячена критиці класифікації німецьких діалектів, яку В. Брауне проводив на підставі дії тільки верхньонімецького пересуву приголосних, не враховуючи мовного матеріалу живих сучасних діалектів. Виявляючи досконале знання живої мови франкської області від Майну до Північного моря, Ф. Енгельс чітко визначив основу літературної новонідерландської мови. Він вказав, що франкський діалект був окремим і самостійним уже в VI—VII ст., коли він становив перехідну ланку між верхньонімецькими (наприклад, алеманськими) діалектами і інгвеонськими (саксонськими, англським, фризським). В. Брауне, формально виходячи з того, що нижньофранкські діалекти не зазнали дії другого (верхньонімецького) пересуву приголосних, зарахував їх до саксонських (інгвеонських) діалектів. Цим самим він відірвав північну частину діалектного ареалу, порушивши історично сформовану мовну єдність. Ф. Енгельс довів, що мовна свідомість народу не відчуває межі пересуву приголосних, яка не стала діалектною межею. Замість суто фізіологічного розгляду мовних явищ Ф. Енгельс обстоює соціально-історичний підхід до них, закликає до їх розгляду в цілісності, сукупності, в історичному русі.

Вивчення германських мов у працях молодогораматиків здебільшого носило однобічний характер, обмежувалося питаннями фонетики й морфології і полишало осторонь розробку питань синтаксису й лексики. Молодогораматика дедалі більше сходили на позиції емпіризму, свідомо відмовляючись від загальнолінгвістичного підходу до питань германістики. Розвиток мови вони уявляли собі переважно як прямолінійну трансформацію індоєвропейської прамови. На відміну від цього, діалектологічні дослідження вказували на складний характер взаємозв'язків окремих діалектів та їх груп.

Особливого значення набули діалектологічні дослідження з розвитком лінгвістичної географії. Почалася робота над складанням великих національних діалектологічних атласів. У Німеччині таку роботу розпочав у 1876 р. Георг Венкер. Перші публікації зібраного матеріалу почалися з 90-х рр. минулого століття, друкування ж «Лінгвістичного атласу Німеччини» почалося з 1926 р. Працю Г. Венкера продовжив Ф. Вреде, що став засновником німецької діалектографічної школи. Ця школа уникла властивого молодогораматикам спрощення у поясненні мовного розвитку, але, в свою чергу, не враховувала достатньою мірою системного характеру мови.

Теодор Фрінгс встановив географічний розподіл найдавніших латинських запозичень у західних германських мовах, поставив питання про розв'язання проблеми походження й розвитку національно-літературної мови шляхом діалектологічних досліджень. Методом лінгвістичної географії Т. Фрінгс досліджував також мовні відносини давньогерманських племен і племінних груп. Його досвід перейняли Ф. Маурер і Е. Шварц у своїх працях з доісторичного періоду життя германців. Плідно працює в цій галузі також В. Мітцка, чії праці присвячені діалектній фонології, етнолінгвістиці тощо. В Англії методи лінгвістичної географії успішно застосовують У. Скит, Дж. Райт, В. Френсіс та ін. В 30-х роках стала особливо популярною

лондонська лінгвістична школа (Дж. Фірс, П. Аллен, Р. Робінс та ін.), яка орієнтувалася головним чином на семантичну сторону мови.

На початку ХХ ст. в германістиці Німеччини виникає профашистський напрям, який зокрема представляла школа Г. Хірта (Г. Косинна, Р. Мух, З. Файст та ін.), що намагалася обґрунтувати розвиток германських мов «теорією» зверхності «нордичної» (північної) раси. Ця реакційна течія швидко виявила свою псевдонауковість і була відкинута світовою германістикою.

У повоєнний час германістика в основному продовжувала розвивати кращі традиції класичного германського мовознавства, збагачуючи їх досягненнями новітнього лінгвістичного аналізу. Германісти НДР у своїх дослідженнях ґрунтуються на матеріалістичному розумінні функціонування і розвитку мови. Розглядаючи мову як суспільне явище, вони виступають з критикою ідеалістичних мовознавчих теорій Л. Вайсгербера, Й. Тріра та інших, а також ведуть непримиренну полеміку з тими зарубіжними вченими, які перекичують у своїх писаннях справжній характер розвитку мов у соціалістичних країнах.

Сучасні германісти Заходу, як і раніше, приділяють велику увагу питанням фонетики і фонології германських мов. Зокрема триває дослідження явищ пересуви приголосних, аблаута і умлаута, германського наголосу на рівні складу, слова і словосполучення, тощо. Цим проблемам присвячено праці В. Рюссер, Г. Абрахамса, Є. Куриловича, Ж. Фурке, Т. Маурера, В. Туоделла, Б. Трнки та багатьох інших.

Значну увагу германісти приділяють лексикографії. У НДР у 1960 р. було завершено видання історичного словника німецької мови, який почали видавати брати Грімми ще в 1852 р. З 1961 р. тут виходить новий «Словник сучасної німецької мови» за редакцією В. Штайніца і Р. Клаппенбаха. Продовжується вивчення граматичної будови германських мов, зокрема німецької (Г. Хельбіг, В. Гроссе та ін.), вивчаються особливості розмовної мови, регіональна варіативність, відмінності ділової мови міст, лінгвістичні характеристики мови трудових колективів тощо. В історичних дослідженнях з'ясується роль східно-середньонімецької області у становленні німецької літературної мови (Р. Гроссе, Г. Ізінг, Г. Фойдель). У дослідженні процесів формування національної німецької мови мовознавці НДР працюють спільно з радянськими ученими.

У ФРН публікуються матеріали німецького діалектологічного атласу, розробляються питання теоретичної граматики німецької мови (Х. Брінкман, П. Гребел), складено фундаментальну ранньонімецьку граматику (В. Беш та ін.), досліджуються особливості структури та вживання німецької мови в різних країнах. Великого розмаху набрала розробка питань контрастивної граматики німецької мови у зіставленні з англійською, іспанською та ін.

29. GERMANSKÉ PORIVNĀLNĀ-ISTORICNÉ MOVĀZNAVSTVO V SRCS

У Росії вивченням германських мов стали спеціально займатися в другій половині ХІХ ст., насамперед у Петербурзькому університеті на кафедрі загальної літератури, яку з 1870 р. очолював академік О. Н. Веселовський. Вивчення середньовічних германських мов було тут спочатку запроваджене для філологічного аналізу літературних творів середньовіччя. Наприкінці ХІХ ст. учень О. Н. Веселовського Ф. О. Браун заснував кафедру германської філології і почав дослідницьку роботу в галузі етнолінгвістичних взаємин, зокрема вивчення проблеми історичних контактів готів і слов'ян.

У Московському університеті в 80—90-х рр. минулого століття курс готської мови читав видатний представник порівняльного мовознавства Ф. Ф. Фортунатов. На початку ХХ ст. на філологічному факультеті університету було створено германський відділ. Професор В. К. Поржезінський розширив обсяг курсів з германістики, розпочавши читати лекції з давньоанглійської, давньовірхньонімецької й середньовірхньонімецької мов.

Основним напрямом діяльності вчених, що присвятили себе вивченню германських мов, було порівняльно-історичне вивчення їх із застосуванням досягнень і методів, що склалися в мовознавстві протягом ХІХ ст. Вивчали переважно історичну фонетику й граматику (морфологію), історію мови, читали й тлумачили пам'ятки середньовічного письменства і проводили їх текстологічні дослідження. Такий характер наукової діяльності не міг ні виробити власної методології, ні створити зв'язку між теоретичним дослідженням і практичним навчанням германських мов. Справжній розвиток германського мовознавства у нашій країні і формування наукової школи в германістиці почалося тільки після Великої Жовтневої соціалістичної революції. Головною засадою розвитку радянської науки став нерозривний зв'язок теорії й практики. Це визначило й основний напрям радянської германістики за нових умов — поряд з розробкою проблемних теоретичних питань розгорнулася підготовка навчальних посібників і словників германських мов для різних типів школи.

Радянська германістика за порівняльно короткий час стала широко розгалуженою наукою, що охоплює велике коло проблем структури і типології окремих мов і всієї германської мовної групи в цілому. В університетах Москви, Ленінграда, Києва, Харкова, Мінська, Тбілісі, Єревана та інших міст було створено кафедри германської філології. Організовано науково-дослідницьку роботу з германістики в педагогічних інститутах іноземних мов. Широкі програми науково-теоретичних досліджень германських мов став здійснювати Інститут мовознавства Академії наук СРСР.

Помітних успіхів досягла радянська германістика вже в середині 20-х і в 30-х рр. У цей час її головним напрямом було історичне вивчення мови, визначення її соціальних функцій, вивчення взаємовідносин мови й діалектів та закономірностей формування літературних мов. Під керівництвом В. М. Жирмунського було проведено польові спостереження німецьких діалектів, і їх результати опубліковані в серії

статей. У 1935 р. з'явилася праця В. М. Жирмунського «Розвиток будови німецької мови», а наступного року його ж — «Національна мова і соціальні діалекти», де на матеріалі німецької, англійської та російської мов було показано зв'язок суспільної і мовної диференціації, роль суспільних факторів у формуванні соціальних діалектів. Вийшли першими виданнями «Історія англійської мови» Б. О. Ільша (1935) і німецької В. М. Жирмунського (1936). Ленінградський університет видав збірник «Питання німецької граматики в історичному освітленні»; у працях А. В. Десницької, М. М. Гухман, С. Д. Кацнельсона, В. М. Ярцева, Т. В. Строевої, Ю. С. Маслова розглядалися різні структурні риси германських мов — аблаут, категорії дієслова, типологія речення тощо — з врахуванням зв'язку мови і мислення.

Важливою подією в радянській германістиці було опублікування в 1935 році незавершеної праці Ф. Енгельса «Франкський діалект», якій присвятив ряд статей В. М. Жирмунський.

Велика Вітчизняна війна на певний час перервала наукову діяльність радянських германістів, але вже в перші повоєнні роки вона відновилася. Протягом 50-х рр. вийшов з друку цілий ряд фундаментальних розвідок з історії германських мов — скандинавських і окремо давньоісландської та норвезької (М. І. Стеблін-Каменський, 1952, 1953, 1955), давньоанглійської (О. І. Смирницький, 1955), готської (М. М. Гухман, 1958), а також із сучасної їх будови (В. Д. Аракін, Б. О. Ільш, О. І. Смирницький). М. М. Гухман у двотомній праці «Від мови німецької народності до німецької національної мови» (1955—1959) висвітлила процеси формування єдиної національної мови у всій їх складності, у взаємодії писемної і усної мовної діяльності, соціальних факторів і територіальних відмінностей, різних стилевих мовних різновидів. На підставі аналізу мовних пам'яток XII—XVII ст. доведено, що в утворенні національної літературної норми вирішальну роль відігравали східносередньонімецькі діалекти. У пізнішій праці «Мова німецької політичної літератури епохи Реформації і Селянської війни» (1970) М. М. Гухман доповнила свої попередні спостереження матеріалом досі невивчених пам'яток — листівок.

В. М. Ярцева в монографіях з історичної морфології (1960) та історичного синтаксису (1961) англійської мови показала справжній характер еволюції граматичної будови, визначила різну роль певних видів словосполучень у виникненні нових граматичних конструкцій. У книзі «Розвиток національної літературної англійської мови» (1969) В. М. Ярцева дослідила вплив загальнокультурних і мовно-структурних факторів на мовний розвиток. Вплив скандинавських мов на англійську тут показано як міждіалектний, а не міжмовний процес — скандинавізми спочатку запозичувалися північним діалектом англійської мови, звідки поширювалися на центральні та південні діалекти.

В. Г. Адмоні в книгах «Історичний синтаксис німецької мови» (1963) та «Розвиток структури речення в період формування німецької національної мови» (1966) дослідив зміни в будові словосполучення і речення, що відбувалися протягом історичних часів, подав докладну характеристику будови німецького речення, порядку слів, способів заперечення, оформлення словосполучень.

Результатом цієї тривалої інтенсивної дослідницької роботи стало видання Академією наук СРСР «Порівняльної граматики германських мов» (т. 1—4, 1962—1966). Авторами цієї важливої праці були провідні германісти країни того часу: М. М. Гухман, В. М. Жирмунський, Е. А. Макаєв, С. О. Миронов, О. І. Москальська, М. С. Чемоданов, В. М. Ярцева та ін. У першому томі розглядається місце германських мов серед інших індоевропейських, склад германської лексики, проблеми германського ареалу, діалектне членування спільногерманської мови, процеси, що привели до її розпаду. Історія спільногерманської мови поділяється на ранньогерманський і пізньогерманський періоди, обґрунтовується існування на початку двох основних германських ареалів — готско-скандинавського і західногерманського. У другому томі граматики подається докладний опис фонологічної системи спільногерманської мови, розглядаються сегментні фонологічні явища (система голосних і приголосних) і фонологія слова (акцентологія, явища аблаута, фонетичні зміни в кінці слова та ін.). Третій том присвячено структурі германського слова. Тут розглянуто іменний словотвір, відмінювання іменників, займенників, числівників. У четвертому томі завершується опис морфологічної будови германських мов: система прикметників, прийменників, дієслова. Уся ця фундаментальна праця виконана в поєднанні структурного принципу з соціолінгвістичним підходом до германського мовного матеріалу.

Поряд з цим вийшла в світ у 1964 р. важлива праця В. М. Жирмунського «Вступ до порівняльно-історичного вивчення германських мов», де характерні для германських мов фонетичні і граматичні явища розкриваються в їх реальному історичному значенні. С. Д. Кацнельсон видав порівняльну акцентологію германських мов (1968), де вперше показано визначальну роль наголосу в історичному розвитку цих мов. М. М. Гухман у дослідженні «Розвиток станових протиставлень у германських мовах» (1964) дала всебічну історико-типологічну характеристику активу і пасиву, а в спільній монографії з Н. Н. Семеновою розглянула історію німецької літературної мови з IX по XV ст. (1983). Г. С. Щур дослідив морфологію германських мов у зіставно-типологічному аспекті і розкрив зв'язки між особовими і неособовими формами германського дієслова (1971). Важливе значення для германського мовознавства мав цикл праць Т. В. Гамкрелідзе і В. В. Іванова, присвячених питанням генезису індоевропейців та членування спільноіндоевропейської мови, проблеми мов кентум і сатем, складу первісних проривних приголосних в індоевропейській мові тощо.

На Україні дослідження в галузі германської філології розпочалися на початку XX ст., коли було відкрито романо-германські відділи у складі історико-філологічних факультетів Київського, Харківського й Новоросійського (Одеського) університетів.

У Київському університеті кафедру романо-германської філології очолював проф. І. В. Шаровольський (1876—1954). Він пройшов ґрунтовну підготовку, навчаючись у відомих тогочасних германістів, у тому числі у Е. Зіверса, багато працював над стародавніми рукописами у бібліотеках Німеччини і Швеції. Свої перші наукові розвідки І. В. Шаровольський присвятив текстології та філологічному аналізу давніх пам'яток германської писемності. У 1904 р. він опублікував

працю «Давньоскандинавський переказ про битву готів з гуннами і його історична основа» і статтю «Про слов'янські запозичення в північно-германських мовах», а у 1906 р. розвідку «Переказ про меч Тюрфінг». У наступні роки вийшли з друку «Шість шванків» (1913), що містили тексти й аналіз коротких сатиричних оповідань, написаних середньовісньонімецькою мовою. У 1914 р. опубліковано працю «Про рукопис і мову твору «Der Frauwen Zucht».

Подальша наукова діяльність І. В. Шаровольського, що припала на час після Великої Жовтневої соціалістичної революції, зосередилась у галузі теоретичного дослідження лексики і граматики германських мов. Зокрема, він опублікував такі праці, як «Німецькі позичені слова в українській мові» (1927), «Німецько-український словник» (1927), «Ісландські саги» (1936), «Про сильні германські дієслова в зв'язку з походженням германських мов» (1946), «Конспект з курсу історії німецької мови» (1948) тощо.

І. В. Шаровольський докладав багато зусиль до розширення в республіці підготовки наукових кадрів германістів. Зокрема за його ініціативою в 1937 р. в Київському університеті було створено окремий факультет західноєвропейських мов і літератур, і він став першим його деканом.

Другим в Українській РСР важливим центром порівняльно-історичної германістики став Львівський університет, де певний час працював Є. Курилович. Пізніше кафедру германістики очолив Б. М. Задорожний. У своїх працях він трактує на широкому індоевропейському тлі питання історичної фонології, морфології і синтаксису германських мов («До питання про порядок слів у німецькій мові», 1949; «До історії готського дієслова *wisan*», 1955; «Первинне значення конструкцій «дієприкметник II + дієслово «мати» у давньо-германських мовах», 1960; «Порівняльна фонетика готської мови», 1960 та ін.). У своїй докторській дисертації та в низці статей Б. М. Задорожний дослідив типологічні та функціонально-семантичні особливості дієприкметників у германських мовах.

З досліджень інших українських германістів відзначаються розвідки з англійського синтаксису (Г. Г. Почепцов), структури германського складу (Л. І. Прокопова), проблем давньоанглійського і взагалі інгвеонського вокалізму (Я. Б. Крупаткін), формування англійської національної літературної мови (С. С. Лінський), лексичного еліпса у германських мовах (В. Л. Сілін), лексичних контактів німецької мови з східнослов'янськими мовами (Ю. В. Опельбаум) та ін.

Матеріали до практичних занять з курсу

Перш ніж розпочати аналіз будь-якої пам'ятки германської писемності, треба ознайомитися з її історією, часом і місцем створення, жанровими і стильовими особливостями. Аналізуючи фонологічну і морфологічну структуру слів, слід звертати увагу на специфічні риси германських мовних систем, а також риси, зумовлені індоевропейською мовною спільністю, у текстах готської мови — також на ті збережені нею риси, що є близькими до спільногерманської мовної будови і тому дають змогу реконструювати спільногерманський архетип. На рівні синтаксису треба простежити порядок розміщення і способи поєднання слів у словосполучення і в речення,

стали предикативні сполучення, здатні виражати стан і вид, визначити співвідношення сурядності і підрядності в складному реченні, склад і структуру сполучників і сполучних слів. Розглядаючи лексику текстів, слід бути уважним до фактів генетичної спільності певної частини слів германських мов, до етимологічних відповідників цих слів, в яких збереглися вказівки на колишні історичні зв'язки германських мов з іншими індоевропейськими. Важливим є також визначення ролі і способів словотвору, характеру словотвірних елементів та їх продуктивності.

ФОНЕТИЧНА Й МОРФОЛОГІЧНА СИСТЕМА ГОТСЬКОЇ МОВИ

Фонетика

Готський алфавіт (у латинській транскрипції): **a, b, g, d, e, q, z, h, þ, i, k, l, m, n, j, u, r, s, t, w, f, x, þ, o.**

Правила читання

Голосні: Літери **e** та **o** в усіх позиціях читаються як довгі голосні. Диграф **ei** завжди позначає довге **i**: *steigan*, *д. англ. stīgan*. Літери **a** та **u** можуть позначати як довгі, так і короткі голосні: *fadar*, *fāhan*, *hund*, *hūs*. Літера **i** завжди читається як короткий звук: *hilpan*, *silubr*, *nīman*. Диграф **ai** може читатися як: а) дифтонг **ai**: *hlaifs*, *aigan*, *stains*; б) коротке відкрите **e** в позиції перед **r**, **h** (**h**): *raihts*, *faihu*, *aīkatundi*, *aīrþa*, *hairo*, *baiṛan* (за винятком слів: *aig*, *haihs*, де диграф **ai** вимовляється як дифтонг), також у першому складі форми минулого часу редукованих дієслів: *lailot*, *haihait*, *faiṛah*; у сполучнику *aīrþau* і в деяких запозиченнях з грецької мови, наприклад, *aikklesjo*; в) довге відкрите **e** [æ] перед голосним: *saiṛan* [sæ:an], *waiṛan*; г) роздільно як два окремих голосних на межі двох складів: *gaidḡja*. Диграф **au** також читається по-різному: а) як дифтонг **au**: *haubīr*, *lausjan*, *laufis*; б) як коротке відкрите **o** [ɔ] перед **r**, **h**: *kaūrn*, *maūrnṛan*, *waūrkjan*, *aūhsa*, *daūhtar*, *saūrga* (за винятком слів: *hauhs*, *gaurs*, *tauḡ*, де **au** вимовляється як дифтонг); в) як довге відкрите **o** [ɔ:] перед голосним: *sauil*, *stauida*, *tauī*; г) на межі двох складів вимовляється роздільно як два голосних: *ga-uṛarassian*.

Приголосні: Літери **b** та **d** на початку слова та всередині після приголосного вимовляються як дзвінки проривні: *barn*, *beitan*, *blōma*, *arbja*, *halbs*, *dails*, *dags*, *daupjan*, *bindan*, *blinds*, *razda*. Всередині слова після голосного ці літери читаються як дзвінки щільні — губно-зубний [v] та міжзубний [ð]: *giban* [ˈgivan], *dreiban*, *graba*, *biudan* [ˈbiuðan]. Літера **g** на початку слова читається як дзвінкий проривний (задньопіднебінний): *gasts*, *guma*, *goþs*, *guitan*. Всередині та в кінці слова можлива фрикативна артикуляція: *aigan*, *augo*, *mag*. Диграф **gg** позначає задньопіднебінні носові **n** + **g**: *briggan*, *tuggō*. Сполучення літер **ggw** позначає [ŋgw]: *aggwus*, *siggwan*. Але в тих випадках, коли **ggw** етимологічно відповідає спільногерманському **цц**, західногерманському **uw** та давньоскандинавському **gg(v)**, воно вимовляється з проривним **g**, порівняймо: *triggws* [triggwsl], *д. в. нім. triuwi*, *д. сканд. trygg*; *bliggwan*, *д. в. нім. bliuwan*; *skuggwa*, *д. в. нім. skouwon*, *д. ісл. skyggja*. У сполученнях **gk**, **gg** літера **g** вимовляється як носовий [ŋ]: *drigkan*, *þagkian*, *igqis*, *stigqan*, *sigqan*. Літера **q** позначає лабіовелярний глухий проривний [kw]: *qīpan* [kwīðan], *qens*, *qīman*.

Лігатура *hw* позначає лабіовелярний глухий фрикативний [xw]: *hwas*, *heil*, *heits*, *hwaiteis*. Літерою *w* позначався дзвінкий білабіальний фрикативний [w]: *wahts*, *waír*, *wakan*, *waúrd*, *weín*. Літера *ř* позначає глухий міжзубний фрикативний [θ]: *řahan*, *řarei*, *řeins*, *řiudans*, *řres*. Літера *s* вимовляється як глухий свистячий фрикативний [s]: *sunus*, *standan*, *slēran*, *saířan*, *síban*, *sigljo*. Літера *z* вимовляється як дзвінкий свистячий фрикативний [z]: *huzd*, *mízdo*, *hazjan*, *řize*, *maíza*, *izwis*.

Морфологія

Відмінювання іменників

Основи на -a-

чол. рід

<i>Наз.</i>	<i>одн.</i>	<i>dag-s</i> день	<i>множ.</i>	<i>dag-ōs</i>
<i>Род.</i>		<i>dag-is</i>		<i>dag-ē</i>
<i>Дав.</i>		<i>dag-a</i>		<i>dag-am</i>
<i>Знах.</i>		<i>dag</i>		<i>dag-ans</i>

сер. рід

<i>Наз.</i>	<i>одн.</i>	<i>waúrd</i> слово	<i>множ.</i>	<i>waúrd-a</i>
<i>Род.</i>		<i>waúrd-is</i>		<i>waúrd-ē</i>
<i>Дав.</i>		<i>waúrd-a</i>		<i>waúrd-am</i>
<i>Знах.</i>		<i>waúrd</i>		<i>waúrd-a</i>

Основи на -ja-

чол. рід

<i>Наз.</i>	<i>одн.</i>	<i>harjis</i> військо	<i>множ.</i>	<i>harjōs</i>
<i>Род.</i>		<i>harjis</i>		<i>harjē</i>
<i>Дав.</i>		<i>harja</i>		<i>harjam</i>
<i>Знах.</i>		<i>hari</i>		<i>harjans</i>
<i>Кличн.</i>		<i>hari</i>		—

сер. рід

<i>Наз.</i>	<i>одн.</i>	<i>hawí</i> сіно	<i>множ.</i>	<i>hawja</i>
<i>Род.</i>		<i>hawjis</i>		<i>hawjē</i>
<i>Дав.</i>		<i>hawja</i>		<i>hawjam</i>
<i>Знах.</i>		<i>hawí</i>		<i>hawja</i>
<i>Кличн.</i>		—		—

Основи на -wa-

чол. рід

<i>Наз.</i>	<i>одн.</i>	<i>řius</i> слуга	<i>множ.</i>	<i>řiwōs</i>
<i>Род.</i>		<i>řiwis</i>		<i>řiwē</i>
<i>Дав.</i>		<i>řiwa</i>		<i>řiwam</i>
<i>Знах.</i>		<i>řiu</i>		<i>řiwans</i>
<i>Кличн.</i>		<i>řiu</i>		—

сер. рід

<i>Наз.</i>	<i>одн.</i>	<i>triw</i> дерево	<i>множ.</i>	<i>triwa</i>
<i>Род.</i>		<i>triwis</i>		<i>triwē</i>

Дав.
Знах.
Кличн.

triwa
triw

triwam
triwa
—

Основи на -ō-

жін. рід

<i>Наз.</i>	<i>одн.</i>	<i>airřa</i> земля	<i>множ.</i>	<i>airřōs</i>
<i>Род.</i>		<i>airřos</i>		<i>airřō</i>
<i>Дав.</i>		<i>airřai</i>		<i>airřom</i>
<i>Знах.</i>		<i>airřa</i>		<i>airřos</i>

Основи на -wō-

<i>Наз.</i>	<i>одн.</i>	<i>triggwa</i> вірність	<i>множ.</i>	<i>triggwōs</i>
<i>Род.</i>		<i>triggwōs</i>		<i>triggwō</i>
<i>Дав.</i>		<i>triggwai</i>		<i>triggwōm</i>
<i>Знах.</i>		<i>triggwa</i>		<i>triggwōs</i>

Основи на -jō-

<i>Наз.</i>	<i>одн.</i>	<i>mawí</i> дівчина	<i>множ.</i>	<i>maujōs</i>
<i>Род.</i>		<i>maujōs</i>		<i>maujō</i>
<i>Дав.</i>		<i>maujai</i>		<i>maujōm</i>
<i>Знах.</i>		<i>mauja</i>		<i>maujōs</i>

Основи на -i-

чол. рід

<i>Наз.</i>	<i>одн.</i>	<i>mats</i> їжа	<i>множ.</i>	<i>mateis</i>
<i>Род.</i>		<i>matís</i>		<i>matē</i>
<i>Дав.</i>		<i>mata</i>		<i>matim</i>
<i>Знах.</i>		<i>mat</i>		<i>matíns</i>

жін. рід

<i>Наз.</i>	<i>одн.</i>	<i>asans</i> жнива	<i>множ.</i>	<i>asaneis</i>
<i>Род.</i>		<i>asanais</i>		<i>asane</i>
<i>Дав.</i>		<i>asanaí</i>		<i>asanim</i>
<i>Знах.</i>		<i>asan</i>		<i>asanins</i>

Основи на -u-

чол. рід

<i>Наз.</i>	<i>одн.</i>	<i>sunus</i> син	<i>множ.</i>	<i>sunjus</i>
<i>Род.</i>		<i>sunaus</i>		<i>suniwē</i>
<i>Дав.</i>		<i>sunau</i>		<i>sunum</i>
<i>Знах.</i>		<i>sunu</i>		<i>sununs</i>
<i>Кличн.</i>		<i>sunu, -au</i>		—

жін. рід

<i>Наз.</i>	<i>одн.</i>	<i>handus</i> рука	<i>множ.</i>	<i>handjus</i>
<i>Род.</i>		<i>handaus</i>		<i>handiwē</i>

Дав.	handau	handum
Знах.	handu	handuns
Кличн.	—	—

За парадигмою основ на **-ц-** відмінюються також три іменники *середнього роду*: *faīhu* *худоба*, *qaiḡu* *колючка*, *leiḡu* *плодове вино*.

Основи на приголосний

Основи на -п-

чол. рід

Наз.	одн.	atta <i>батько</i>	множ.	attans
Род.		attins		attanē
Дав.		attin		attam
Знах.		attan		attans

жін. рід

Наз.	одн.	sunno <i>сонце</i>	множ.	sunnōns
Род.		sunnōns		sunnōnō.
Дав.		sunnōn		sunnōm
Знах.		sunnōn		sunnōns

сер. рід

Наз.	одн.	augō <i>око</i>	множ.	augōna
Род.		augins		augane
Дав.		augin		augam
Знах.		augō		augōna

Основи на -г-

чол. рід

Наз.	одн.	brōḡar <i>брат</i>	множ.	brōḡrjus
Род.		brōḡrs		brōḡrē
Дав.		brōḡr		brōḡrum
Знах.		brōḡar		brōḡruns

жін. рід

Наз.	одн.	daūhtar <i>дочка</i>	множ.	daūhtrjus
Род.		daūhtrs		daūhtrē
Дав.		daūhtr		daūhtrum
Знах.		daūhtar		daūhtruns

Основи на -пд-

Наз.	одн.	nasjands <i>рятівник</i>	множ.	nasjands
Род.		nasjandis		nasjandē
Дав.		nasjand		nasjandam
Знах.		nasjand		nasjands
Кличн.		nasjand		—

Кореневі основи

чол. рід

Наз.	одн.	manpa <i>людина</i>	множ.	mans, -npans
Род.		mans		manpē
Дав.		manp		manpam
Знах.		manpat		mans, -pans

жін. рід

Наз.	одн.	baúrḡs <i>городище</i>	множ.	baúrḡs
Род.		baúrḡs		baúrḡē
Дав.		baúrḡ		baúrḡim
Знах.		baúrḡ		baúrḡs

Займенники

Особові	1-ша ос., 2-га ос., 3-тя ос.:	чол. рід	сер. рід	жін. рід
---------	-------------------------------	----------	----------	----------

Наз.	ik	ḡū	is	ita	si
Род.	meina	ḡeina	is	is	isōz
Дав.	mis	ḡus	imma	imma	izai
Знах.	mik	ḡuk	ina	ita	ija

Двоїна:

Наз.	wit	jut*	—	—	—
Род.	ugkara*	igkara	—	—	—
Дав.	ugkis	igqis	—	—	—
Знах.	ugkis	igqis	—	—	—

Множина:

Наз.	weis	jus	eis	ija	ijōs
Род.	unsara	izwara	izē	izē	izō
Дав.	uns, -is	izwis	im	im	im
Знах.	uns, -is	izwis	ins	ija	ijōs

Вказівні

Однина:

Наз.	sa <i>той, цей</i>	чол. рід	сер. рід	жін. рід
Род.	ḡis	ḡata	ḡata	sō
Дав.	ḡamma	ḡamma	ḡamma	ḡizōs
Знах.	ḡana	ḡata	ḡata	ḡizai
				ḡō

Множина:

Наз.	ḡai	ḡō	ḡōs
Род.	ḡizē	ḡizē	ḡizō
Дав.	ḡaim	ḡaim	ḡaim
Знах.	ḡans	ḡō	ḡōs

Відносні

Однина:

Наз.	saei	ḡatei	sōei
Род.	ḡizei	ḡizei	ḡizōzei
Дав.	ḡammei	ḡammei	ḡizaei
Знах.	ḡanei	ḡatei	ḡōei

Множина:

Наз.	paiei	pōei	pōzei
Род.	paieei	pizeei	pizeei
Дав.	paimeī	paimeī	paimeī
Знах.	paizei	pōei	pōzei

Питальні Однина:

Наз.	has	ha	hō
Род.	his	his	hizōs
Дав.	hamma	hamma	hizai
Знах.	hapa	ha	hō
Орудн.	—	he	—

Форми множини не засвідчені.

Неозначені займенники. Sums (чол. рід), suma (жін. рід), sum, sumata (сер. рід) *хтось, якийсь* відмінюються як сильні прикметники. Як неозначені займенники функціонують також сполучення таппа, *has* та *ains* з енклітичною часткою *-hun*, які вживаються звичайно з запереченням *pi* і означають *ніхто, ніщо, жодний* — *pi* таппа^hum, *pi* *h*ashun, *pi* *ainshum*.

Однина:	чол. рід	сер. рід	жін. рід
Наз.	ainshum	ainhun	ainōhun
Род.	ainishun	ainishun	—
Дав.	ainummēhun	ainummēhun	ainaihun
Знах.	ainnōhun	ainhun	ainōhun

Займенники *hazuh* і *harjizuh* означають *кожен, будь-який*.

Однина:	чол. рід	сер. рід	жін. рід
Наз.	hazuh	hah	hōh
Род.	hizuh	hizuh	—
Дав.	hammēh	hammēh	—
Знах.	hanōh	hah	hōh

У множині засвідчена тільки форма знахідного відмінка *hanzuh*.

Наз.	harjizuh	harjatōh	—
Род.	harjizuh	harjizuh	—
Дав.	harjammēh	harjammēh	—
Знах.	harjanōh	harjatōh	harjōh

Прикметники

Сильна відміна

Основи на -a/-ō-

Однина:	чол. рід	сер. рід	жін. рід
Наз.	blinds <i>сліпий</i>	blinds, blindata	blinda
Род.	blindis	blindis	blindaizōs
Дав.	blindamma	blindamma	blindai
Знах.	blindana	blind, blindata	blinda

Множина:

чол. рід	сер. рід	жін. рід	
Наз.	blindai	blinda	blindōs
Род.	blindaizē	blindaizē	blindaizo
Дав.	blindaim	blindaim	blindaim
Знах.	blindans	blinda	blindōs

Основи на -ja/-jō

короткоскладові

Однина:

Наз.	midjis <i>середній</i>	midi, midjata	midja
Род.	midjis	midjis	midjaizōs
Дав.	midjamma	midjamma	midjai
Знах.	midjana	midi, midjata	midja

Множина:

Наз.	midjai	midja	midjōs
Род.	midjaizē	midjaizē	midjaizō
Дав.	midjaim	midjaim	midjaim
Знах.	midjans	midja	midjōs

Довгоскладові

Однина:

Наз.	wilpeis <i>дикий</i>	wilpi, -jata	wilpi
Род.	wilpeis	wilpeis	wilpjaizōs
Дав.	wilpjamma	wilpjamma	wilpjai
Знах.	wilpjana	wilpi, -jata	wilpja

Множина утворюється за зразком *midjis*.

Основи на -i

Однина:

чол. рід	сер. рід	жін. рід	
Наз.	skeirs <i>ясний</i>	skeir, -jata	skeirs
Род.	skeiris	skeiris	skeirjaizōs
Дав.	skeirjamma	skeirjamma	skeirjai
Знах.	skeirjana	skeir, -jata	skeirja

Множина:

Наз.	skeirjai	skeirja	skeirjōs
Род.	skeirjaizē	skeirjaizē	skeirjaizō
Дав.	skeirjam	skeirjam	skeirjaim
Знах.	skeirjans	skeirja	skeirjos

Слабка відміна

Однина:

Наз.	blinda	blindō	blindō
Род.	blindins	blindins	blindōns
Дав.	blindin	blindin	blindōn
Знах.	blindan	blindō	blindōn

<i>Множина:</i>	<i>чол. рід</i>	<i>сер. рід</i>	<i>жін. рід</i>
<i>Наз.</i>	blindans	blindōna	blindōns
<i>Род.</i>	blindanē	blindanē	blindōnō
<i>Дав.</i>	blindam	blindam	blindom
<i>Знах.</i>	blindans	blindōna	blindōns

Відмінювання дієприкметника I

<i>Однина:</i>			
<i>Наз.</i>	gibands, -da	gibandō	gibandei
<i>Род.</i>	gibandins	gibandins	gibandeins
<i>Дав.</i>	gibandin	gibandin	gibandein
<i>Знах.</i>	gibandin	gibandō	gibandein

<i>Множина:</i>			
<i>Наз.</i>	gibandans	gibandōna	gibandeins
<i>Род.</i>	gibandane	gibandane	gibandeinō
<i>Дав.</i>	gibandam	gibandam	gibandeim
<i>Знах.</i>	gibandans	gibandōna	gibandeins

Дієприкметник II відмінюється як звичайний прикметник за силою і слабкою відмінками.

Ступені порівняння прикметників. Вищий ступінь утворювався додаванням до основи прикметника суфіксів *-iz-*, *-ōz-*. Суфікс *-iz-* використовувався прикметниками всіх типів основ: на *-a*: *manags багато який* — *managiza*, на *-ja-*: *alþs старий* — *alþiza*, на *-u*: *hardus твердий* — *hardiza*. Суфікс *-ōz-* додавався лише до деяких прикметників з основою на *-a*: *frōþs розумний* — *frōjdōza*, *swiņþs сильний* — *swiņþōza*. Прикметники в формі вищого ступеня відмінюються за слабкою відмінною, причому прикметники жіночого роду відмінюються за зразком іменників прикметникового походження на *-ei*: *managei натовп*, *laggei довжина*, *frōdeī мудрість* та ін. Пор.: *наз. одн. чол. р. frōdōza сер. р. frōdōzō жін. р. frōdōzei*
род. одн. frōdōzins frōdōzins frōdōzeins.

Найвищий ступінь утворювався додаванням суфіксів *-ist-*, *-ōst-*: *manags* — *managiza* — *managists*; *arms бідний* — *armōza* — *armōsts*. Прикметники у формі найвищого ступеня відмінюються за обома відмінками — сильною і слабкою.

Іррегулярні (суплетивні) форми ступенів порівняння:
gōþs добрий — *batiza* — *batists*,
ubils злий, поганий — *wairsiza* — *wairsists*,
mikils великий — *maiza* — *maists*,
leitils малий — *minniza* — *minnists*.

Числівники

Кількісні. Числівники *ains один*, *twai два*, *þreis три* відмінювалися за всіма родами і відмінками. *Ains, сер. рід ain, ainata, жін. рід aina*, відмінювався як сильний прикметник (за зразком *blinds*).

		<i>чол. рід</i>	<i>сер. рід</i>	<i>жін. рід</i>
<i>Два:</i>	<i>Наз.</i>	twai	twā	twōs
	<i>Род.</i>	twaddjē	twaddjē	—
	<i>Дав.</i>	—	twaim	—
	<i>Знах.</i>	twans	twa	twōs
<i>Три:</i>	<i>Наз.</i>	þreis	þrija	þreis
	<i>Род.</i>	þrijē	þrijē	—
	<i>Дав.</i>	þrim	þrim	—
	<i>Знах.</i>	þrins	þrija	þrins

Числівники 4 — *fidwōr*, 5 — *fimf*, 6 — *saīhs*, 7 — *sibun*, 8 — *ahtau*, 9 — *niun*, 10 — *taihun*, 11 — *ainlif*, 12 — *twalif*, 14 — *fidwōrtaihun*, 15 — *fimftaihun* не відмінюються в атрибутивному вживанні. При субстантивзації вони можуть утворювати форми родового і давального відмінків за зразком відміни на *-i-*: *fidwōr, род. fidwōre, дав. fidwōrim*. Числівники від 20 до 60 утворюються додаванням називного відмінка множини *tigjus* від слова *tigus десяток* до відповідного числа одиниць: *twai tigjus* — 20, *fidwōr tigjus* — 40, *fimf tigjus* — 50. Числівники від 70 до 100: *sibuntēhund*, *ahtatēhund*, *niuntēhund*, *taihuntēhund* — субстантивовані і, як правило, незмінні. Числівники вище сотні утворювались додаванням форми множини іменника середнього роду *hund сотня* до числівника, що означав одиниці: *twā hunda* — 200, *þrija hunda* — 300, *niun hunda* — 900.

Число 1000 позначалося іменником жіночого роду *þusundi*, який відмінювався за зразком основ на *-jō*. Числа вище 1000 позначалися додаванням форми родового відмінка однини *þusundjōs* до відповідного кількісного числівника, що означав одиниці або десятки: *twōs þusundjōs* — 2000, *fimf þusundjōs* — 5000, *taihun þusundjōs* — 10 000.

Порядкові числівники. *Перший, передній* — *чол. рід fruma, сер. рід frumō, жін. рід frumeī* — відмінюються як слабкі прикметники, жіночий рід — за зразком іменників на *-ei* (*managei*). *Другий, інший* — *aþar* відмінюється як сильні прикметники. Решта порядкових числівників є похідними від кількісних (*þridja, saīhsta, ahtuda, taihunda* та ін.) і відмінюються як слабкі прикметники.

Дієвідміна

Сильні дієслова. Їх класи

- I. *ei* — *ai* — *i* (*ai*) — *i* (*ai*): *steigan* — *staig* — *stigum* — *stigans*
teihan — *taih* — *taihūm* — *taihans*
- II. *iu* — *au* — *u* (*au*) — *u* (*au*): *biudan* — *bauþ* — *budum* — *budans*
tiuhan — *tauħ* — *tauhūm* — *tauħans*
- III. *i* (*ai*) — *a* — *u* (*au*) — *u* (*au*): *bindan* — *band* — *bundum* — *bundans*
wairpan — *warp* — *wairpum* — *wairpans*

IV. i(aī) — a — ē — u (aú):	niman — nam — nēmum — numans baīran — bar — bērum — baúrans
V. i(aī) — a — ē — i(aī):	gīban — gaf — gēbum — gibans saiḥan — saḥ — sēhum — saiḥans
VI. a — ō — ō — a:	faḡan — fōr — fōrum — faḡans

Відмінювання сильних дієслів

Теперішній час (актив)

<i>Індикатив</i>	<i>Однина:</i>	1-ша ос.	nima	biuda	haita
		2-га ос.	nimis	biudis	haitis
		3-тя ос.	nimiḥ	biudiḥ	haitiḥ
<i>Двоїна:</i>	<i>Однина:</i>	1-ша ос.	nimōs	biudōs	haitōs
		2-га ос.	nimats	biudats	haitats
		3-тя ос.	nimam	biudam	haitam
<i>Множина:</i>	<i>Однина:</i>	1-ша ос.	nimiḥ	biudiḥ	haitiḥ
		2-га ос.	nimand	biudand	haitand
		3-тя ос.	nimau	biudau	haitau
<i>Оптатив</i>	<i>Однина:</i>	1-ша ос.	nimais	biudais	haitais
		2-га ос.	nimai	biudai	haitai
		3-тя ос.	nimaiwa	biudaiwa	haitaiwa
<i>Двоїна:</i>	<i>Однина:</i>	1-ша ос.	nimais	biudais	haitais
		2-га ос.	nimaima	biudaima	haitaima
		3-тя ос.	nimaiḥ	biudaiḥ	haitaiḥ
<i>Множина:</i>	<i>Однина:</i>	1-ша ос.	nimaina	biudaina	haitaina
		2-га ос.	nim	biuḥ	hait
		3-тя ос.	nimadau	biudadau	haitadau
<i>Імператив</i>	<i>Однина:</i>	1-ша ос.	nimats	buidats	haitats
		2-га ос.	nimam	buidam	haitam
		3-тя ос.	nimiḥ	buidiḥ	haitiḥ
<i>Двоїна:</i>	<i>Однина:</i>	1-ша ос.	nimam	buidam	haitam
		2-га ос.	nimiḥ	buidiḥ	haitiḥ
		3-тя ос.	nimandau	biudandau	haitandau

Минулий час

<i>Індикатив</i>	<i>Однина:</i>	1-ша ос.	nam	bauiḥ	haihait
		2-га ос.	namt	baust	haihaist
		3-тя ос.	nam	hauiḥ	haihait
<i>Двоїна:</i>	<i>Однина:</i>	1-ша ос.	nēmu	budu	haihaitu
		2-га ос.	nēmuts	buduts	haihaituts
		3-тя ос.	nēmum	budum	haihaitum
<i>Множина:</i>	<i>Однина:</i>	1-ша ос.	nēmuḥ	buduḥ	haihaitus
		2-га ос.	nēmum	budum	haihaitum
		3-тя ос.	nēmum	budum	haihaitum
<i>Оптатив</i>	<i>Однина:</i>	1-ша ос.	nēmjau	budjau	haihaitjau
		2-га ос.	nēmeis	budeis	haihateis
		3-тя ос.	nēmis	budi	haihaiti
<i>Двоїна:</i>	<i>Однина:</i>	1-ша ос.	nēmeiwa	budeiwa	haihaitelwa
		2-га ос.	nēmeits	budeits	haihateits
		3-тя ос.	nēmeima	budeima	haihateima
<i>Множина:</i>	<i>Однина:</i>	1-ша ос.	nēmeiḥ	budeiḥ	haihateis
		2-га ос.	nēmeina	budeina	haihateina
		3-тя ос.	nēmeina	budeina	haihateina

Медіопасив, теперішній час

<i>Індикатив</i>	<i>Однина:</i>	1-ша ос.	nimada	buidada	haitada	
		2-га ос.	nimaza	biudaza	haitaza	
		3-тя ос.	nimada	biudada	haitada	
<i>Множина:</i>	<i>Однина:</i>	1-ша ос.	nimanda	biudanda	haitanda	
		2-га ос.	nimaidau	biudaidau	haitaidau	
		3-тя ос.	nimaizau	biudaizau	haitaizau	
<i>Оптатив</i>	<i>Однина:</i>	1-ша ос.	nimaidau	biudaidau	haitaidau	
		2-га ос.	nimaizau	biudaizau	haitaizau	
		3-тя ос.	nimaidau	biudaidau	haitaidau	
<i>Множина:</i>	<i>Однина:</i>	1-ша ос.	nimaindau	biudaidau	haitaindau	
		2-га ос.	nimaindau	biudaidau	haitaindau	
		3-тя ос.	nimaindau	biudaidau	haitaindau	
<i>Інфінітив</i>	niman	брати	biudan	велити	haitan	називатися
<i>Дієприкметник I</i>	nimands		biudands		haitands	
<i>Дієприкметник II</i>	numans		budans		haitans	

Відмінювання слабких дієслів

Перший клас (на -jan)

Теперішній час (актив)

<i>Індикатив</i>	<i>Однина:</i>	1-ша ос.	nasja	stōja	sōkja
		2-га ос.	nasjis	stōjis	sōkeis
		3-тя ос.	nasjiḥ	stōjiḥ	sōkeiḥ
<i>Двоїна:</i>	<i>Однина:</i>	1-ша ос.	nasjōs	stōjōs	sōkjōs
		2-га ос.	nasjats	stōjats	sōkjats
		3-тя ос.	nasjam	stōjam	sōkjam
<i>Множина:</i>	<i>Однина:</i>	1-ша ос.	nasjiḥ	stōjiḥ	sōkeiḥ
		2-га ос.	nasjand	stōjand	sōkjand
		3-тя ос.	nasjau	stōjau	sōkjau
<i>Оптатив</i>	<i>Однина:</i>	1-ша ос.	nasjais	stōjais	sōkjais
		2-га ос.	nasjai	stōjai	sōkjai
		3-тя ос.	nasjaiwa	stōjaiwa	sōkjaiwa
<i>Двоїна:</i>	<i>Однина:</i>	1-ша ос.	nasjais	stōjais	sōkjais
		2-га ос.	nasjais	stōjais	sōkjais
		3-тя ос.	nasjajai	stōjajai	sōkjai
<i>Множина:</i>	<i>Однина:</i>	1-ша ос.	nasjaima	stōjaima	sōkjam
		2-га ос.	nasjaiḥ	stōjaiḥ	sōkeiḥ
		3-тя ос.	nasjaina	stōjaina	sōkjaina
<i>Імператив</i>	<i>Однина:</i>	1-ша ос.	nasjai	stōjai	sōkjai
		2-га ос.	nasei	stōuei	sōkei
		3-тя ос.	nasjadau	stōjadau	sōkjadau
<i>Двоїна:</i>	<i>Однина:</i>	1-ша ос.	nasjats	stōjats	sōkjats
		2-га ос.	nasjats	stōjats	sōkjats
		3-тя ос.	nasjam	stōjam	sōkjam
<i>Множина:</i>	<i>Однина:</i>	1-ша ос.	nasjiḥ	stōjiḥ	sōkeiḥ
		2-га ос.	nasjandau	stojandau	sōkjandau
		3-тя ос.	nasjandau	stojandau	sōkjandau

Минулий час

<i>Індикатив</i>	<i>Однина:</i>	1-ша ос.	nasida	stauida	sōkida
		2-га ос.	nasides	stauides	sōkides
		3-тя ос.	nasida	stauida	sōkida
<i>Двоїна:</i>	<i>Однина:</i>	1-ша ос.	nasidēdu	staidēdu	sōkidēdu
		2-га ос.	nasidēduts	staidēduts	sōkidēduts
		3-тя ос.	nasidēdum	staidēdum	sōkidēdum
<i>Множина:</i>	<i>Однина:</i>	1-ша ос.	nasidēduḥ	staidēduḥ	sōkidēduḥ
		2-га ос.	nasidēdum	staidēdum	sōkidēdum
		3-тя ос.	nasidēdum	staidēdum	sōkidēdum

<i>Оптатив</i>	<i>Однина:</i>	1-ша ос.	nasidēdjau	stauidēdjau	sōkidēdjau
		2-га ос.	nasidēdeis	stauidēdeis	sōkidēdeis
		3-тя ос.	nasidēdi	stauidēdi	sōkidēdi
<i>Двоїна:</i>	1-ша ос.	nasidēdeiwa			
	2-га ос.	nasidēdeits			
<i>Множина:</i>	1-ша ос.	nasidēdeima	stauidēdeima	sōkidēdeima	
	2-га ос.	nasidēdeiḡ	stauidēdeiḡ	sōkidēdeiḡ	
	3-тя ос.	nasidēdeina	stauidēdeina	sōkidēdeina	

Медіопасив, теперішній час

<i>Індикатив</i>	<i>Однина:</i>	1-ша ос.	nasjada	stōjada	sōkjada	
		2-га ос.	nasjaza	stōjaza	sōkjaza	
		3-тя ос.	nasjada	stōjada	sōkjada	
<i>Множина:</i>	1-ша, 2-га, 3-тя ос.	nasjanda	stōjanda	sōkjanda		
	<i>Оптатив</i>	<i>Однина:</i>	1-ша ос.	nasjaidau	stōjaidau	sōkjaidau
			2-га ос.	nasjaizau	stōjazau	sōkjaizau
3-тя ос.			nasjaidau	stōjaidau	sōkjaidau	
<i>Множина:</i>	1-ша, 2-га, 3-тя ос.	nasjaindau	stōjaindau	sōkjaindau		
	<i>Інфінітив</i>	nasjan рятувати stōjan судити sōkjan шукати				
		<i>Дієприкметник I</i>	nasjands	stōjands	sōkjands	
<i>Дієприкметник II</i>			nasjḡ	staujḡ	sōkjḡ	

Другий клас (на -оп)

Теперішній час (актив)

<i>Однина:</i>	<i>Індикатив</i>	<i>Оптатив</i>	<i>Імператив</i>	1-ша ос.	salbō	salbō	—
				2-га ос.	salbōs	salbōs	salbō
				3-тя ос.	salbōḡ	salbō	salbōdau
<i>Двоїна:</i>	1-ша ос.	salbōs	salbōwa	—			
	2-га ос.	salbōts	salbōts	salbōts			
<i>Множина:</i>	1-ша ос.	salbōm	salbōma	salbōm			
	2-га ос.	salbōḡ	salbōḡ	salbōḡ			
	3-тя ос.	salbond	salbōns	salbondau			

Минулий час

<i>Однина:</i>	1-ша ос.	salbōda	salbōdēdjau
	2-га ос.	salbōdēs	salbōdēdeis
	3-тя ос.	salbōda	salbōdēdi
<i>Двоїна:</i>	1-ша ос.	salbōdedu	salbōdēdeiwa
	2-га ос.	salbōdeduts	salbōdēdeits
<i>Множина:</i>	1-ша ос.	salbōdedum	salbōdēdeima
	2-га ос.	salbōdeduḡ	salbōdēdeiḡ
	3-тя ос.	salbōdedun	salbōdēdeina

Медіопасив, теперішній час

<i>Однина:</i>	1-ша ос.	salbōda	salbōdau
	2-га ос.	salbōza	salbōzau
	3-тя ос.	salbōda	salbōdau

<i>Множина:</i>	1-ша, 2-га, 3-тя ос.	salbōnda	salbōndau
<i>Інфінітив</i>	salbōn (по)мастити (олією)		
<i>Дієприкметник I</i>	salbōnds		
<i>Дієприкметник II</i>	salbōḡ		

Третій клас (на -ан)

Теперішній час (актив)

<i>Однина:</i>	<i>Індикатив</i>	<i>Оптатив</i>	<i>Імператив</i>	1-ша ос.	haba	habau	—
				2-га ос.	habais	habais	habai
				3-тя ос.	habaiḡ	habai	habadau
<i>Двоїна:</i>	1-ша ос.	habōs	habaiwa	—			
	2-га ос.	—	habaits	—			
<i>Множина:</i>	1-ша ос.	habam	habaima	habam			
	2-га ос.	habaiḡ	habaiḡ	habaiḡ			
	3-тя ос.	haband	habaina	habandau			

Минулий час

<i>Однина:</i>	1-ша ос.	habaida	habaidēdjau
	2-га ос.	habaides	habaidēdeis
	3-тя ос.	habaida	habaidēdi
<i>Двоїна:</i>	1-ша ос.	habaidēdu	habaidēdeiwa
	2-га ос.	habaidēduts	habaidēdeits
<i>Множина:</i>	1-ша ос.	habaidēdum	habaidēdeima
	2-га ос.	habaidēduḡ	habaidēdeiḡ
	3-тя ос.	habaidēdun	habaidēdeina

Медіопасив, теперішній час

<i>Однина:</i>	1-ша ос.	habada	habaidau
	2-га ос.	habaza	habaizau
	3-тя ос.	habada	habaidau
<i>Множина:</i>	1-ша, 2-га, 3-тя ос.	habanda	habaindau
	<i>Інфінітив:</i>	haban мати, посідати	
	<i>Дієприкметник I</i>	habands	
<i>Дієприкметник II</i>	habaiḡ		

Четвертий клас (на -пан)

Теперішній час (актив)

<i>Однина:</i>	<i>Індикатив</i>	<i>Оптатив</i>	<i>Імператив</i>	1-ша ос.	fullna	fullnau	—
				2-га ос.	fullnis	fullnais	fulln
				3-тя ос.	fullniḡ	fullnai	fullnadau
<i>Двоїна:</i>	1-ша ос.	fullnōs	fullnaiwa	—			
	2-га ос.	fullnats	fullnait	fullnats			
<i>Множина:</i>	1-ша ос.	fullnam	fullnaima	fullnam			
	2-га ос.	fullniḡ	fullnaiḡ	fullniḡ			
	3-тя ос.	fullnand	fullnaina	fullnandau			

М и н у л и й ч а с

<i>Однина:</i>	<i>1-ша ос.</i>	fullnōda	fullnōdēdjau
	<i>2-га ос.</i>	fullnōdes	fullnōdēdeis
	<i>3-тя ос.</i>	fullnōda	fullnōdēdi
<i>Двоїна:</i>	<i>1-ша ос.</i>	fullnōdēdu	fullnōdēdeīwa
	<i>2-га ос.</i>	fullnōdēduts	fullnōdēdeits
<i>Множина:</i>	<i>1-ша ос.</i>	fullnōdēdum	fullnōdēdeīma
	<i>2-га ос.</i>	fullnōdēduþ	fullnōdēdeīþ
	<i>3-тя ос.</i>	fullnōdēdun	fullnōdēdeīna

Форм медіопасиву дієслова четвертого класу не утворювали.
Інфінітив fullnan *наповнюватись, сповнюватись*
Дієприкметник I fullnands
Дієприкметник II —

**Претерито-презентні дієслова
wītan знати, теперішній час**

<i>Однина:</i>	<i>1-ша ос.</i>	<i>Індикатив</i>	<i>Оптатив</i>	
		wait	witjau	
		<i>2-га ос.</i>	waitst	witeis
<i>Множина:</i>	<i>1-ша ос.</i>	wait	witi	
		<i>2-га ос.</i>	witum	witeīma
		<i>3-тя ос.</i>	wituþ	witeīþ
	<i>3-тя ос.</i>	witun	witeīna	

М и н у л и й ч а с

<i>Однина:</i>	<i>1-ша ос.</i>	wissa	wissēdjau
	<i>2-га ос.</i>	wissēs	wissēdeis
	<i>3-тя ос.</i>	wissa	wissēdi
<i>Множина:</i>	<i>1-ша ос.</i>	wissēdum	wissēdeīna
	<i>2-га ос.</i>	wissēduþ	wissēdeīþ
	<i>3-тя ос.</i>	wissēdun	wissēdeīna

Інфінітив wītan
Дієприкметник I wītands
Дієприкметник II не засвідчений

kunnan знати, теперішній час

<i>Однина:</i>	<i>1-ша ос.</i>	<i>Індикатив</i>	<i>Оптатив</i>	
		kann	kunnjau	
		<i>2-га ос.</i>	kannt, kant	—
<i>Множина:</i>	<i>1-ша ос.</i>	—	—	
		<i>2-га ос.</i>	—	—
		<i>3-тя ос.</i>	kunnun	—

М и н у л и й ч а с

<i>Однина:</i>	<i>1-ша ос.</i>	kunþa	kunþedjau
	<i>2-га ос.</i>	—	—
	<i>3-тя ос.</i>	—	—

Множина: kunþedun
Інфінітив kunnan
Дієприкметник I kunnands
Дієприкметник II kunþs

þaurban потребувати, теперішній час

<i>Однина:</i>	<i>1-ша ос.</i>	þarf	þaurbjau
	<i>2-га ос.</i>	þarft	—
	<i>3-тя ос.</i>	—	—
<i>Множина:</i>	<i>1-ша ос.</i>	þaurbum	þaurbeīma
	<i>2-га ос.</i>	—	þaurbeīþ
	<i>3-тя ос.</i>	þaurbun	—

М и н у л и й ч а с

Однина: *1-ша ос.* þaurfta
2-га ос. і 3-тя ос. не засвідчені
Інфінітив þaurban
Дієприкметник I þaurbands

gadaursan сміти, наважуватися:
 теперішній час, індикатив, 1-ша ос. одн. gadars; оптатив, 1-ша ос. одн. gadaursjau. Індикатив, 1-ша ос. множ. gadaursum, інші форми не засвідчені. Минулий час лише 1-ша ос. одн. gadaursta.

skulan бути повинним:
 теперішній час, індикатив, 1-ша ос. одн. skal, 2-га ос. skalt, 1-ша ос. множ. skulum. Оптатив, 1-ша ос. одн. skuljau. Минулий час, індикатив, 1-ша ос. одн. skulda, оптатив, 1-ша ос. одн. skuldēdjau, 2-га ос. одн. skuldēdi.

munan думати, гадати:
 теперішній час, індикатив, 1-ша ос. одн. man, 2-га ос. mant, 1-ша ос. множ. munum; оптатив, 1-ша ос. одн. munjau, 3-тя ос. muni, 1-ша ос. множ. muneīma, 2-га ос. muneīþ. У минулому часі відома тільки 1-ша ос. одн. індикативу munda. Дієприкметник I: munands, дієприкметник II: munds.

gamotan мати місце, могли:
 теперішній час, індикатив, 1-ша ос. одн. gamōt, 2-га ос. gamōst; 1-ша ос. множ. gamōtum; оптатив, 1-ша ос. одн. gamōtjau; 1-ша ос. множ. gamōtum. У минулому часі відома форма індикатива 1-ша ос. одн. gamōsta і 3-тя ос. множ. gamōstēdun.

ōgan боятися
 теперішній час, індикатив, 1-ша ос. одн. ōg, 2-га ос. ōht, 1-ша ос. множ. ogum; оптатив, 1-ша ос. одн. ōgjau, 2-га ос. ōgeis, 2-га ос. множ. ōgeiþ. У минулому часі відома тільки 1-ша ос. одн. індикатива ōhta. Дієприкметник I: ōgands.

magan могли:
 теперішній час, індикатив, 1-ша ос. одн. mag, 2-га ос. magt; 1-ша ос. двоїни magu, 2-га ос. maguts; 1-ша ос. множ. magum, 2-га ос. maguþ, 3-тя ос. magun; оптатив 1-ша ос. одн. magjau. У минулому часі відома тільки 1-ша ос. одн. індикатива mahta і в оптативі 1-ша ос. одн.

mahtēdjau i 3-тя ос. одн. mahtēdi та 3-тя ос. множ. mahtēdeina. Дієприкметник I: magands, дієприкметник II: mahts.

aigan (aihan) мати:

у теперішньому часі відомі форми індикатива 1-ша ос. одн. aih (aig), 2-га ос. aiht; 1-ша ос. множ. aigum (aihum), 2-га ос. aihuþ, 3-тя ос. aigun; оптатив 3-тя ос. одн. aigi, 2-га ос. множ. aigeiþ i 3-тя ос. множ. aigeina. В минулому часі відома 1-ша ос. одн. індикатива aihta i 3-тя ос. множ. aihtēdun та 2-га ос. одн. оптатива ahtēdeis. Дієприкметник I: aigands.

wiljan хотіти:

в індикативі відома тільки 1-ша ос. одн. минулого часу wilda; оптатив засвідчений майже повністю: тепер. час. одн. 1-ша ос. wiljau, 2-га ос. wileis, 3-тя ос. wili; 2-га ос. двоїни wileits; в множ. 1-ша ос. wileima, 2-га ос. wileiþ, 3-тя ос. wileina. Форми минулого часу оптатива — одн. 1-ша ос. wildēdjau, 3-тя ос. wildēdi; множ. 2-га ос. wildēdeiþ. Дієприкметник I wiljands.

А тематичне дієслово бути

Теперішній час	Індикатив	Оптатив	
Однина:	1-ша ос.	im	sijau
	2-га ос.	is	sijaís
	3-тя ос.	ist	sijai
Двоїна:	1-ша ос.	siju	sijaiwa
	2-га ос.	sijuts	sijaits
Множина:	1-ша ос.	sijum	sijaima
	2-га ос.	sijuþ	sijaiþ
	3-тя ос.	sind	sijaina
Минулий час			
Однина:	1-ша ос.	was	wēsjaу
	2-га ос.	wast	wēseis
	3-тя ос.	was	wēsi
Множина:	1-ша ос.	wēsum	wēsei ma
	2-га ос.	wēsuþ	wēseiþ
	3-тя ос.	wēsun	wēseina

Інфінітив: wisan.

Дієприкметник I: wisands.

При́менники

З давальним відмінком вживалися: *miþ z kимсь, z чимсь, fram z (відкись), af z (чогось), ūs зовні, fauga перед, du до (когось, чогось), peþa близько, biþa (когось, чогось), fairra далеко від (когось, чогось), undar під, andwaiþis напроти.*

З родовим і давальним: *ufar над, ponad.*

Із знахідним: *faigh кризь, inuh, ine без, wiþra проти (когось, чогось), and уздовж.*

З давальним і знахідним: *at біля, до, ana на, biþa, afar поза, piþla, bi біля, kрге, hindar поза, und навкруги, dla, до, uf під, ufar над.*

З родовим, давальним і знахідним: *in через (когось, щось), piþla, до.*

Сполучники

З'єднувальні: *jah i, також, uh i, nih i не.*

Роздільні: *aifþau чи, andizuh ... aifþau чи ... чи, jafþe ... jafþe або ж так ... або, þau (þauh) чи.*

Протиставні: *iþ, þan, aþþan, akei але, ак проте.*

Причинові: *allis, auk, untē, raihtis тому що, бо, через те.*

Підсумовуючі (конклюдивні): *þanuh, þaruh, eiþan, nu, nuh, þanpu, nupu отже, тепер, звідси.*

Умовні: *jabai якщо, niba, nibai якщо не.*

Допустові: *þauhjabai якщо також, swē ... þauh все ж таки, проте.*

Завершуючі (фінальні): *ei, þatei, þeei, þei що, swaei, swaswē так що, ibai (iba) що не.*

Порівняльні: *waiwa як, swē як, swaswē так як, þau (þauh) ніж.*

Часові: *swē тоді, þan (þande) коли, стільки, скільки, biþe, miþþanei під час, sunsei як тільки, faursizei перед, до того як, untē, und þatei, þandē до, аж поки.*

ТЕКСТИ

I. Текст «Притча про зцілення кривого» (Matt, Kap. 9)

чотирма давньогерманськими мовами

Готська мова

Jah atsteigands in skip ufarlaiþ jah qam in seinai baurg. Þanuh atberun du imma usliþan ana ligra ligandan. Jah gasaiþwands Iesus galau-bein ize qaþ du þamma usliþin: þrafstei þuk, barnilo, afletands þus fra-waurhteis þeinós. Þaruh sumai þize bokarje qeþun in sis silbam: sa wa-jamereiþ. Jah witands Iesus þos mitonins ize qaþ: Duwe jus mitoþ ubils in hairtam izwaraim? waþar ist raihtis azetize qiþan: afletands þus fra-waurhteis, þau qiþan: urreis jah gagg? Aþþan ei witeiþ þatei waldufni habaiþ sa sunus mans ana airþai afletan frawaurhtins, þanuh qaþ du þamma usliþin: urreisands nim þana ligr þeinana jah gagg in gard þei-nana. Jah urreisands galeiþ in gard þeinana. Gasaiþwandeins þan mana-geins ohtēdun sildaleikjandans jah mikilidedun guþ.

(Значення слів див. у Словнику до готських текстів, с. 207—223).

Давньоскандінавська мова

Ok er Iesus sté á skip, fór hann yfer um aþtr, ok kom í sína borg. Ok síá, at þeir fofþo til hans iktsiúkan mann, sá er í sáeng lá. En sem Iesus leit þeira trú, sagþe hann tel hins iktsiúkan: þinar synder ero þer fyrergefnar. Ok síá at nokkorer af skriptlærþom sogþo meþ siólfom sér, síá guþlestar. Ok sem Iesus sá þeira hugsaner, sagþe hann: huar fyrer hugseþ ér suá vóndt í yþrom hjortom? Huárt er auþveldara at segja: þer ero þinar synder fyrergefnar eþa at segja: statt up ok gakk? En suá at ér viteþ, þat manzens son hefer makt á jorþ synder at fyrergefnar, þá sagþe hann til hins iktsiúka: stat upp, tak ílegu þína, ek gakk í þitt hús. Ok hann stóþ up ok fór í sitt hús. En þa folkít sá undrapesk þat ok þrisaþe Guþ.

ok спол. і, також
 er спол. коли
 Iesus вл. н. Ісус
 sté див. stiga
 stiga сн. д. 1 сходити нагору, підніматись
 á прийм. на
 skip ім. с. р. -а- корабель
 fóg див. fara
 fara сн. д. 6 їхати, рухатись
 hann займ. він
 yfer, yfir прийм. через, над
 um прийм. по, за
 aþr присл. назад, знову
 kom див. koma
 koma сн. д. 4 прибути, приїхати, прийти
 í прийм. в
 sinn займ. свій
 borg ім. ж. р. -і- городище, місто
 sjá, síá сн. д. 5 бачити
 at прийм. при
 þeir займ. вони
 fǫrþo див. fǫga
 fǫga сл. д. на -ја- приносити, вести
 til прийм. до
 hans займ. йому, від hann
 til hans до нього
 iktsiuk прикм. хворий, недужий, слабий
 mann див. maðr
 maðr ім. ч. р. корен. людина, чоловік
 sa займ. той
 er підрядна частка котрий, який
 saeng ім. ж. р. -і- ліжка, постіль
 lá мин. ч. від liggja сн. д. 5 лежати
 en спол. і
 leita сл. д. -о- шукати, пробувати
 sem мин. ч. одн., див. sjá
 þeir займ. вони
 tru ім. ж. р. -о- віра
 sagþe див. seggja
 seggja, seggia сл. д. на -е- сказати, мовити
 hinn займ. той, див. þinn
 þinar див. þinn
 þinn займ. твій
 synd ім. ж. р. -о- гріх, вина
 ero, eru є (множ.) від vera бути
 þér дав. від займ. þu ти
 fyrergefnar див. fyrergefa
 fyrergefa сн. д. 5 відпускати, прощати (гріхи)

sjá, síá вказ. займ. цей, сей
 nokkur займ. деякий, декотрий
 af прийм. з дав. з, зі
 skriptlærþom ім. ж. р. -і- письменний, книжник
 sogþo див. segja
 með прийм. з
 sjólf, síolf звор. займ. сам
 með sjólfom sér між собою, один до одного
 gublestar див. gubiesta
 gublesta сн. д. 3 блюзнірствувати
 hugr ім. ч. р. -і- думка, гадка
 sagþe див. segja
 hvar, hvar присл. звідки, чому
 hvart, huart спол. чи
 hugseþ див. hyggja
 hyggja сл. д. -ја- думати
 þúr займ. ваш
 er займ. ви
 suá займ. той
 vondt зло, лихо, лихе
 yþr дав. і знах. від er ви
 hjarta ім. с. р. -n- серце
 auþveldr прикм. легкий, неважкий
 at приінфінітивна частка
 synder ім. ж. р. -jo- гріхи
 eða спол. чи
 statt наказ. 2 ос. одн. standa стояти
 upp присл. вгору
 gakk наказ. 2 ос. одн. від ganga іти
 víteþ див. vita
 vita прет. през. д. знати
 þat займ. це
 manzens див. mann, maðr
 mann ім. ч. р. корен. чоловік, людина
 son ім. ч. р. -и- син
 manzens son син людський
 hefer див. hafa
 hafa сл. д. на -е- мати, володіти
 makt ім. ж. р. -і- сила
 a прийм. з дав., знах. на, в
 jorþ ім. ж. р. -і- земля
 hins займ. того
 tak наказ. 2 ос. одн. від taka брати
 ilega ім. ж. р. -о- ліжка
 þitt займ. твій
 hus ім. с. р. -а- дім
 stóþ див. standa
 standa сн. д. 6 стояти
 folk ім. с. р. -а- народ, люди
 undrapesk звор. ф. д.; див. undra

undra сл. д. дивуватись, чудуватись
prisaþe див. **prisa** сл. д. вихваляти
Guþ ім. ч. р. -i- бог

Давньоанглійська мова

þa āstāh hē on scip and oferseþlode and com on his ceastre. þā brohton hie hym ænne lāman on bedde licþende; þā zesēah sē Hælend hȳra Zeleafan and cwæþ tō þām lāman, La, bearn, Zelyfe; þē beoþ þine synna forþyfe. þā cwæden hie sume þā bōceras him betwynan, þes spycþ bysmorspræce. þā sē Hælend zesēah hȳra Zeþanc, þā cwæþ hē, Tō hwī þence Zē yfel on ēowrum heortum? Hwæt is eaþlicere tō cweþenne, þē beoþ forþyfe þine synna, oþþe tō cweþenne, Aris and gā? þæt Zē sōþlice witon þæt mannes sunu hæfþ anweald on eorþan synna tō forþyfanne, þā cwæþ hē tō þām lāman, Aris and nim þina bedd and Zān on þīn hūs. And hē ārās and ferde tō his hūse. Sōþlice þā þā sēo maniþeo þis zesawon, þā ondredon hīe-hym and wuldredon God.

Глосарій

þā присл. тоді
āstāh див. **āstīzan**
āstīzan сн. д. 1 сходити нагору, підніматись
hē займ. він
on прийм., з дав. на
scip ім. с. р. -а- корабель, човен
and спол. і
ofersiþlan сл. д. 2 перепливти, припливти
com див. **cuman**
cuman сн. д. 4 прийти, приїхати, прийти
ceaster ім. ж. р. -о- укріплення, городище; нор. лат. castrum
brohton див. **bringan**
bringan сл. д. 1 приносити
hīe займ. вони
hym див. **hē**
ænne знах. від неозн. арт. **ān** якийсь
lāma ім. ч. р. -n- нездатний ходити, кривий
bedd ім. с. р. -ja- ліжка, постіль
licþende дієприкм. І; див. **liczan**
liczan сн. д. 5 лежати
zesēah див. **zesēon**
zesēon сн. д. 5 побачити
sē 1) займ. той; 2) означений артикль
Hælend ім. ч. р. -nd- Спаситель
hȳra займ. їхній
Zeleafa ім. ч. р. -n- віра
cwæþ див. **cweþan**
tō прийм. до
þām займ.; див. **sē**
la вигук, заклик до уваги, «слухай»

bearn ім. с. р. -а- дитина, дитя
beoþ є; мн. від **beon** бути
þe займ. ти
þīn займ. твій
syn ім. ж. р. -fo- гріх
forþyfan сн. д. 5 прощати
cwæden див. **cwædan**
cweþan сн. д. 5 говорити, казати
sume þā займ. деякі, декотрі
bōcere ім. ч. р. -а- книжник, вчений
him betwynan займ. між собою
þes займ. цей
spycþ див. **sprecan**
sprecan сн. д. 5 говорити
bysmorspræce ім. ж. р. -о- лихослів'я, блюзнірство
Zeþanc ім. ч. р. -а- думка, гадка
tō hwī для чого
þence див. **þencan**
þencan сл. д. 1 думати
Zē займ. ви
yfel прикм. поганий, лихий
ewer займ. ваш
heorte ім. ж. р. -n- серце
hwæt займ. запит. що
is є одн. від **beon**
eaþlic прикм. легкий, неважкий
tō cweþenne інфін. мети (щоб) сказати
þe відн. частка що
oþþe спол. чи
ārīs імперат. 2-га ос. одн. від **ārīsan**
ārīsan сн. д. 1 вставати, підніматись
gā імперат. 2-га ос. одн., від **gān** іти
þæt спол. що
sōþlice присл. насправді
witon див. **witan**
witan прет. през. д. знати
mann ім. ч. р. корен. чоловік, людина
synu ім. ч. р. -и- син
hæfþ див. **habban**
habban сл. д. 3 мати, посідати
anweald ім. с. р. -а- сила
eorþe ім. ж. р. -n- земля
nim імперат. 2-га ос. одн.; від **nīman** сн. д. 4 брати, взяти
hūs ім. с. р. -а- дім, оселя
ārās див. **ārīsan**
ferian сл. д. 2 рухатись, переходити
þā þā спол. тоді
sēo займ. ж. р. та
mænigu ім. ж. р. -о- натовп, юрба
ondredon див. **ondrædan**

ondrædan *сн. д. 7* страхатись, лякатись
wuldrian *сл. д. 2* славити
God *ім. ч. р. -а-* бог

Давньосаксонська мова

Thô hê im giuuêt eft an Galileo land. Thar drôgun ênna seocan man erlos an iro armun, bârun mid is beddiu. Hê thô farstôd, that sie mikilana te imu gelôbon habdun. Quath that hê thene siakon man sundeo-no tômean lâtan uueldi. Thô sprâkun im eft thea liudi angegin, quâthun that that ni mahti giuuerthen sô. «Ik gidôn that» quath hê «an thesumu manne skîn, that ik geuuald hebbiu sundea te fargeþanne endi ôc seocan man te gehêleanne». Hêt ina far them liudin astandan endi an is ahslun niman is bedgiuuâdi. Hê geng imu eft gesund thanan, hêl fan themu hûse. Uuerod uundradun, quâthun that imu uualdand self fargeþan habdi mêron mahti than elcor ênigumu mannes sunnie.

Глосарій

thô *присл.* тоді
hê *займ.* він
im *дав. від hê*
giuuêt *прибув*
eft *присл.* потім
an *прийм.* на
Galileo *вл. н.* Галілея
land *ім. с. р. -а-* земля, країна
thar *присл.* там
drôgun *див. dragan*
dragan *сн. д. 6* тягти
ên 1) *неозначений артикль*; 2) *один, якийсь*
seoc, **siak** *прикм.* хворий, недужий
man *ім. ч. р. корен.* чоловік, людина
erlos *прикм.* розслаблений, нездатний
iro *займ. присв.* його
arm *ім. ч. р. -а-* рука
bârun *див. beran*
beran *сн. д. 4* нести
mid *прийм.* з дав. з
is *див.* hê
bed *ім. с. р. -ja-* ліжко, постіль
farstôd *див. farstandan*
farstandan *сн. д. 6* розуміти
that *спол.* що
sie *займ.* вони
mikil *прикм.* великий
te *прийм.* з дав. до
imu *див.* hê
gelôbo *ім. ж. р. -n-* віра, довір'я
haben *сл. д.* мати
quath *див. quethan*

quethan *сн. д. 5* говорити, мовити
thene *див.* the
the *займ.* той
sundia *ім. ж. р. -n-* гріх
lâtan *сн. д. 7* відпускати, прощати
uuelian, **welian** *атемат. д.* воліти, бути схильним до чогось
sprakun *див. sprekan*
sprekan *сн. д. 4* говорити, сказати
thea *займ.* ті
liudi *ім. ч. р. -i-* люди
angegin *прийм.* проти, всупереч
quathun *див. quethan*
ni *запереч. ч.* не
maht *ім. ж. р. -i-* сила, міць
giuuerthen *сн. д. 3* ставати, стати
sô *присл.* так
gidôn *атемат. д.* зробити
skîn *прикм.* ясний
geuuald *ім. ч. р. -а-* сила
hebbiu *див. haben*
fargeþan *сн. д. 5* прощати, простити; надавати, передавати
te fargeþanne *інф. мети* щоб простити
endi *спол.* і
gehêlean *сл. д. 1* зціляти, робити здоровим
te gehêleanne *інф. мети* щоб зцілити
hêt *див. hetan*
hetan *сн. д. 7* веліти
astandan *сн. д. 6* устати
ahsla *ім. ж. р. -o-* плече
niman *сн. д. 4* брати, взяти
bedgiuuâdi *ім. с. р. -ja-* постіль
geng *див. gangan*
gangan *сн. д. 7* ходити, іти
gesund *прикм.* здоровий
thanan *присл.* звідти
hêl *прикм.* цілий, здоровий
hûs *ім. с. р. -а-* дім
uuerod *ім. с. р. -а-* народ, люди, натовп
uundrajan *сл. д. 2* дивуватись, чудуватись
uualdandi *ім. с. р. -nd-* всемогутній бог, владика
self *займ.* сам
fargeþan *сн. д. 5* надавати, передавати
meron *прикм.; див. mikil*
elc *займ.* кожний, усякий
enig *займ.* будь-який
sunu *ім. ч. р. -u-* син
mannes *див. mann*

Steig thô in skifilin inti ferita inti qam in sina burg. Senu thô fior gomman tragenti in bette man sie thar uuas lam, suohtun inan in zi se se3ene furi then heilant. Thero giloubon sôso her gisah, quad: giloubi, kind, thanne uuerdent thir furlazano thino sunta. Bigundon thô thenken thie buohhara sus quedante: uuer ist these thie thar sprihhit bismarunga? Thô ther heilant furstuont iro githanka, antvvurtenti quad zi in: zi hiu thenkent ir ubil in iuuaren herzon? Uuedar ist odira, zi quedanne: sint thir furlazano sunta, edo zi quedanne: arstant inti gang? Zi thiuhaz ir uui3it thaz mannes sun habet giuualt in erdu zi furlazenne sunta, quad themo lamen: thir quidu: arstant, nim thin betti inti far in thin hus. Her thô arstantenti sliumo fora in man thaz thar her analag inti gieng in sin hus. Inti forhta bifieng sie alle, inti mihhilosotun got.

Глосарій

steig див. stigan
 stigan сн. д. 1 сходити нагору, підніматись
 thô присл., спол. коли, тоді
 skifilin ім. зменш. від skif с. р. -а- корабель
 inti спол. і
 ferren сн. д. 1 від'їжджати
 qam див. queman
 queman сн. д. 4 приходити
 sîn займ. свій
 burg ім. ж. р. -і- та корен. селище, місто
 senu див. sehan
 sehan сн. д. 5 бачити
 fior числ. чотири
 gomo ім. ч. р. -n- чоловік, людина
 tragenti дієприкм. І від tragan
 tragan сн. д. 6 нести, переносити
 betti ім. с. р. -ја- ліжко
 thar присл. там
 uuas див. wesan
 wesan сн. д. 5 бути, існувати
 lamo ім. ч. р. -n- неспроможний ходити, кульгавий, кривий
 suohten сн. д. 1 шукати, вистежувати
 inan знах. від er він
 zi прийм. до; перед інф. для виразу мети
 se3zen сн. д. 1 садовити
 furi прийм., із знах. перед
 then див. ther
 ther займ. той
 hellant ім. ч. р. -nt- спаситель
 thero див. thiuhaz
 thiuhaz вказ. займ. та
 gilouba ім. ж. р. -n- віра
 sôso спол. коли

her займ. він
 gisah див. sehan
 sehan сн. д. 5 бачити
 quad див. quedan
 quedan сн. д. 5 говорити, сказати
 giloubi імперат. див. gilouben
 gilouben сн. д. 1 вірити
 kind ім. с. р. -а- дитина
 thanne присл. тоді, у такому разі, тому
 uuerden див. uuerdan
 uuerdan, werden сн. д. 3 ставати, стати
 furlazano див. furlazan
 furlazan сн. д. прощати
 thir див. thu, du
 thu, du займ. ти
 thino займ. твої
 sunta ім. ч. р. -а- гріхи
 begundon див. biginnan
 biginnan сн. д. 3 починати
 thô присл. тоді
 thenken сн. д. 1 думати, мислити
 thie займ. ті
 buohhari ім. ч. р. -ја- книжник
 sus присл. так
 quedante дієприкм. І від quedan
 uuer, wer займ. хто
 ist 3 ос. одн. е
 these, dese вказ. займ. цей
 thar, dar присл. там
 sprehhan сн. д. 4 говорити, мовити
 bismarung ім. ж. р. -о- блюзнірство
 ther вказ. займ. цей
 furstuont див. forstantan
 forstantan сн. д. 6 розуміти
 iro займ. їхні
 githanka ім. ж. р. -о- думки
 antvvurtenti дієприкм. І; див. antvvurten
 ansvurten, antwurten сн. д. 1 відповідати
 in займ. їм
 zi in до них
 zi hiu присл. для чого
 ir займ. ви
 ubil прикм. поганій, злий, лихий
 iuuar, iuwer займ. ваші
 herza ім. с. р. -n- серце
 uuedar, wedar, hwedar займ. котрий з двох
 odira прикм.; вищий ступінь від odi порожній, легкий, неважкий
 zi quedanne інф. мети щоб сказати
 sint 3-тя ос. мн. е
 edo, eddo спол. чи

arstant наказ. 2-га ос. одн. від arstantan сн. д. 6 устати
 gang наказ. 2-га ос. одн. від gangan сн. д. 7 іти
 thaz, daz займ. це, те
 uuzit щоб знали; кон'юнктив від wi33an знати
 man ім. ч. р. корен. чоловік, людина
 sun, sunu ім. ч. р. -и- син
 haben сл. д. 3 мати
 giuualt ім. ж. р. -i- сила
 erda ім. ж. р. -o- земля
 zi furlazenne інф. мети щоб прощати
 themo займ. тому
 dir дав. тобі
 quidu див. quedan
 nim наказ. 2-га ос. одн. від niman сн. д. 4 брати
 far наказ. 2-га ос. одн. від feran сн. д. 6 рухатись, ходити, їздити
 her, er займ. він
 arstantenti дієприкм. І той, що встає
 sliumo присл. хутко, поспіхом
 thaz займ. те
 analag див. analiggen
 analiggen сн. д. 5 лежати (на)
 forhta ім. ж. р. -o- страх, жах
 bifieng див. bifahan
 bifahan сн. д. 7 охоплювати
 sie займ. їх
 al, all прикм. увесь, весь
 mihhilosan сл. д. 1 звеличувати
 got ім. ч. р. -a- бог

Контрольні завдання

- Поясніть такі явища:
 різницю кінцевого приголосного в гот., д. англ., д. сакс. skip і д. в. нім. skif;
 походження h в гот. hairto, д. англ. heorte, д. сакс. herta, д. в. нім. herza, д. сканд. hjarta;
 походження дифтонгів у зазначених вище давньоанглійському і давньоскандинавському словах;
 різницю в звуковому складі гот. gagg, д. сканд. gakk, д. в. нім. gang і д. англ. Gan;
 способи вираження зворотності дії в давньогерманських мовах.
- Знайдіть у текстах
 приклади палатального умлаута;
 приклади формотворчої функції аблаута;
 випадки вживання дієприкметника I, визначте відповідні синтаксичні функції;
 приклади префіксованих дієслів, визначте функції префіксів;
 слова із значенням «укріплене місце», «городище», визначте їх походження та дальший розвиток у германських мовах;
 слова, що позначають вчених, письменних людей.

- Виберіть із текстів
 форми прикметників слабкої відміни;
 прикметники у формі вищого і найвищого ступенів;
 іменники із зменшувальними суфіксами;
 складні слова; поясніть їх будову.

II. Готські тексти для семінарських занять

Codex Argenteus (Lukas XV, 11—32)

11 ... manna sums aihta twans sununs. 12 jah qaþ sa juhiza ize du attin: atta, gif mis, sei undrinnai mik dail aiginis; jah disdailida im swes sein. 13 jah afar ni managans dagans brahta samana allata sa juhiza sunus jah aflaiþ in land fairra wisando jah jainar distahida þata swes seinata libands usstiuriba. 14 biþe þan frawas allamma, warþ huhrus abrs and gawi jainata, jah is dugann alaþarba wairþan. 15 jah gaggands gahaftida sik sumamma baurgjane jainis gaujis, jah insandida ina haiþjos seinazos haldan sweina. 16 jah gairnida sad itan haurne, þoei matidedun sweina, jah manna imma ni gaf. 17 qimands þan in sis qaþ: þvan filu asnje attins meinis ufarassau haband hlaibe, iþ ik huhrau fraqistna 18 usstandands gagga du attin meinamma jah qiþa du imma: atta, frawaurhta mis in himin jah in andwairþja þeinamma; 19 ju þanaseiþs ni im wairþs ei haitaidau sunus þeins; gatawei mik swe ainana asnje þeinaze. 20 jah usstandands qam at attin seinamma, nauhþanuh þan fairra wisandan gasaþ ina atta is jah infeinoda jah þragjands draus ana hals is jah kukida imma. 21 jah qaþ imma sa sunus: atta, frawaurhta in himin jah in andwairþja þeinamma, ju þanaseiþs ni im wairþs ei haitaidau sunus þeins. 22 qaþ þan sa atta du skalkam seinam: sprauto bringiþ wastja þo frumiston jah gawasjiþ ina jah gibiþ figgragulþ in handu is jah gaskohi ana fotuns is; 23 jah bringandans stiur þana alidan ufsneiþiþ, jah matjandans wisan waila; 24 unte sa sunus meins dauþs was jah gaqiunoda, jah fralusans was jah bigitans warþ; jah dugunnun wisan 25 wasuþþan sunus is sa alþiza ana akra; jah qimands atiddja neþ razn jah gahausida saggwins jah laikins. 26 jah athaitands sumana magiwe fraihuh þa wesi þata. 27 þaruh is qaþ du imma þatei broþar þeins qam, jah ufsnaiþ atta þeins stiur þana alidan unte hailana ina andnam. 28 þanuh modags warþ jah ni wilda inngaggan, iþ atta is usgaggands ut bad ina. 29 þaruh is andhafjands qaþ du attin: sai, swa filu jere skalkinoda þus jah ni þanhun anabusn þeina ufariddja, jah mis ni aiw atgaft gaitain, ei miþ friondam meinaim biwesjau; 30 iþ þan sa sunus þeins, saei fret þein swes miþ kalkjom, qam, ufsnaist imma stiur þana alidan. 31 þaruh qaþ du imma: barnilo, þu sinteino miþ mis (wast jah) is, jah all þata mein þein ist; 32 waila wisan jah fraginon skuld was, unte broþar þeins dauþs was jah gaqiunoda, jah fralusans jah bigitans warþ.

Завдання

- Поясніть
 походження дзвінкого спіранта в гот. juhiza;
 походження початкового приголосного в гот. haurn та його германських відповідниках, порівнявши в лат. cornu;

фонетичну різницю між словоформами *wairþan* — *warþ*, *qiman* — *qam*;

відмінність кінцевого приголосного в *гот.* *mik*, *д. англ.* *mes*, *д. в. нім.* *mih*;

різницю в початковому приголосному *гот.* *dails* і *д. в. нім.* *teil*, а також у кореневому голосному *д. англ.* *dǣl*, *dāl*, *д. сакс.* *del*, *суч. англ.* *deal*.

2. Знайдіть у тексті

іменники з основою на **-a-** та з основою на **-n-**, визначте їх форми та синтаксичні функції;

прикметники у формі вищого та найвищого ступенів;

числівники, зіставте їх з відповідними числівниками інших германських мов;

форми особових займенників, зіставте їх з відповідниками інших германських мов;

форми сильної відміни прикметників, поясніть їх вживання;

часові форми сильних дієслів, поясніть їх утворення;

форми наказового способу дієслів;

форми слабких дієслів;

приклади вираження майбутності дії;

форми редукованих дієслів;

форми опатива, поясніть їх вживання;

дієприкметники I, визначіть їх синтаксичні функції;

форми претеритопрезентних дієслів;

прийменники, визначте їх значення в даному контексті;

вказівні займенники, зокрема в ослабленому артиклетподібному значенні;

прислівники, поясніть їх утворення і функцію.

3. Проаналізуйте знайдені в тексті

атрибутивні конструкції з постпозицією означення;

речення зі зворотним порядком слів;

приклади складеного іменного присудка, утвореного зв'язками *wairþan* і *wisan* і прикметниками, визначте семантику такого присудка;

сполучники сурядності і підрядності; заперечні речення.

4. Визначте семантику

дієслівних префіксів, знайдених у тексті;

префікса в іменнику *gaskohi*;

суфіксів у словах *barnilo*, *gaitein*.

5. Визначте відповідники в германських та інших індоевропейських мовах готських слів *baúrgs*, *swein*, *hlaifs*, *akrs*.

Codex Argenteus (Marc. IV, 1—41)

1 Jah aftra Iesus dugann laisjan at marein, jah galesun sik du imma manageins filu, swaswe ins galeiþandan in skip gasitan in marein; jah alla so managei wiþra marein ana staþa was. 2 jah laisida ins in gajukom manag, jah qaþ im in laiseinai seinai: 3 hauseiþl sai, urrann sa sai-

ands du saian fraiwa seinamma. 4 jah warþ, miþþanei saiso, sum raihtis gadraus faúr wig, jah qemun fuglos jah fretun þata. 5 anþaruþþan gadraus ana stainamma, þarei ni habaida airþa managa, jah suns urrann, in þizei ni habaida diuþaizos airþos; 6 at sunnin þan urrindandin ufbrann, jah unte ni habaida waúrtins, gaþausnoda. 7 jah sun gadraus in þaurnuns; jah ufarstigun þai þaurnjus jah afþaþidedun þata, jah akran ne gaf. 8 jah sum gadraus in airþa goda, jah gaf akran urrinnando jah wahsjando, jah bar ain 'l' jah ain 'j' jah ain 'r'. 9 jah qaþ: saei habai ausona hausjandona, gahausjai.

10 Iþ biþe warþ sundro; frehun ina þai bi ina miþ þaim twalibim þizos gajukons. 11 jah qaþ im: izwis atgiban ist kunnan runa þiudangardjos gudis, iþ jainaim þaim uta in gajukom allata wairþiþ, 12 ei saiþvandanans saiþwaina jah ni gaumjaina, jah hausjandans hausjaina jah ni fraþjaina, nibai þan gawandjaina sik jah afletandau imfrawaúrhteis. 13 jah qaþ du im: ni wituþ þo gajukon, jah haiwa allos þos gajukons kunneiþ? 14 sa saijands waúrd saijiþ. 15 aþþan þai wiþra wig sind, þarei saida þata waúrd. jah þan gahausjand unkarjans, suns qimiþ Satanas jah usnimiþ waúrd þata insaiano in hairtam ize. 16 jah sind samaleiko þai ana stainamma saianans, þaiei þan hausjand þata waúrd, suns miþ fahedai nimand ita. 17 jah ni haband waúrtins in sis, ak heilawairbai sind; þaþroh, biþe qimiþ aglo aiþþau wrakja in þis waúrdis, suns gamarjanda, 18 jah þai sind þai in þaurnuns saianans, þai waúrd hausjandans, 19 jah saúrgos þizos libainais jah afmarzeins gabeins jah bi þata anþar lustjus inn atgaggandans afþapjand þata waúrd, jah akranalaus wairþiþ. 20 jah þai sind þai ana airþai þizai godon saianans, þaiei hausjand þata waúrd jah andnumand, jah akran baírand, ain 'l' jah ain 'j' jah ain 'r'.

21 Jah qaþ du im: ibai lukarn qimiþ duþe ei uf melan satjaidau aiþþau undar ligr? niu ei ana lukarnastaþan satjaidau? 22 nih allis ist wa fulginis þatei ni gabaírhtjaidau; nih warþ analagn, ak ei swikunþ wairþai. 23 jabai was habai ausona hausjandona, gahausjai.

24 Jah qaþ du im: saiþiþ, wa hauseiþl In þizaiei mitaþ mitiþ, mitada izwis jah biaukada izwis þaim galaubjandam. 25 unte þishammeh saei habaiþ gibada imma: jah saei ni habaiþ jah þatei habaiþ afnimada imma.

26 Jah qaþ: swa ist þiudangardi gudis, swaswe jabai manna wairþiþ fraiwa ana airþa, 27 jah slepiþ jah urreisiþ naht jah daga, jah þata fraiw keiniþ jah liudiþ swe ni wait is. 28 silbo auk airþa akran baíriþ: frumist gras, þaþroh ahs, þaþroh fulleiþ kaúrnis in þamma ahsa. 29 þanuh biþe atgibada akran, suns insandeiþ gilþa unte atist asans.

30 Jah qaþ: he galeikom þiudangardja gudis, aiþþau in hileikai gajukon gabaíram þo? 31 swe kaúrno sinapis, þatei þan saida ana airþa, minnist allaize fraiwe ist þize ana airþai; 32 jah þan saida, urrinniþ jah wairþiþ allaize grase maist, jah gatauþ astans mikilans, swaswe magun uf skadau is fuglos himinis gabauan. 33 jah swaleikaim managaim gajukom rodida du im þata waúrd swaswe mahtedun hausjon. 34 iþ inuh gajukon ni rodida im, iþ sundro siponjam seinaim andband allata.

35 Jah qaþ du im in jainamma daga at andanahtja þan waúrþanamma: usleiþam jainis stadis. 36 jah afletandans þo managein andnemun ina swe was in skipa: jah þan anþara skipa wesun miþ imma.

37 jah warþ skura windis mikila jah wegos waltidedun in skip, swaswe ita juþan gafullnoda. 38 jah was is ana notin ana waggarja sleþands. Jah urraisidedun ina jah qeþun du imma: laisari, niu kara þuk þizei fraqistnam? 39 jah urreisands gasok winda jah qaþ du marein: gaslawai, afdumbn! jah anasilaida sa winds jah warþ wis mikil. 40 jah qaþ du im: duþve faúrhtai sijuþ swa? þwaiwa ni nauh habaiþ galaubein? 41 jah ohtedun sis agis mikil, jah qeþun du sis misso: þwas þannu sa sijai, unte jah winds jah marei ufhausjand imma?

Завдання

1. Поясніть

різницю в оформленні кінця слів *гот.* dags, *д. ісл.* dagr, *д. англ.* dæg, *д. в. нім.* tag;

різницю початку слів *д. англ.* dæg і *д. в. нім.* tag;

походження голосного в *д. англ.* dæg;

різницю в кінцевому приголосному кореня *гот.* hausjan, *д. ісл.* heuga, *д. англ.* hieran, *нурат.* *д. в. нім.* horren;

різницю звукового складу таких слів: *д. ісл.* sea, *д. англ.* seon, *гот.* sailvan; *гот.* þairnūs, *д. ісл.*, *д. англ.* þorn, *д. в. нім.* dorn; *гот.* satjan, *д. ісл.* setja, *д. англ.* settan, *д. в. нім.* se³zen, *гот.* anþar, *д. англ.* oþer, *д. сакс.* oþer.

2. Знайдіть у тексті

відмінкові форми іменників з основою на **-а-**, визначте їх синтаксичні функції;

прикладі аблаута в утворенні форм слова;

іменники з основою на **-п-**, наведіть їх відповідники в інших германських мовах;

іменники з основою на **-и-**, порівняйте їх відмінкові форми в готській та інших германських мовах;

субстантивовані дієприкметники I, вкажіть ознаки їх субстантивації;

прикметники сильної відміни, поясніть причини вибору сильної відміни для даного контексту;

прикметники у формі вищого і найвищого ступенів; особові займенники, провідмініайте їх;

дієслівні форми медіопасива, поясніть їх вживання;

форми слабких дієслів IV класу;

форми наказового способу дієслова;

прийменники місця і напрямку та їх відповідники в інших германських мовах.

3. Проаналізуйте

конструкцію речення 3 urranþ sa saíands du saían;

дієслівні форми речення 9;

порядок слів речення 37, зокрема атрибутивної групи skura windis mikila;

обставинні слова і словосполучення, визначте їх семантику;

форми родового відмінку в реченні 19;

вживання заперечних префіксів у тексті.

4. Визначте

структуру слів lukarnastaþa, þiudangardi, akranalaus, laisareis;

значення кореня *гот.* gras та його відповідників в інших германських мовах;

значення *гот.* дієслова baíran, наведіть його похідні;

відповідність слів: *гот.* wrakja, *суч. англ.* wretch, *нім.* Rache; *гот.* þiudans, *англ.* Dutch, *нім.* deutsch; *суч. нім.* sonder і *англ.* asunder, sundry; *гот.* agis і *суч. англ.* awe;

походження *гот.* sinaps, причини його запозичення;

германські та індоєвропейські відповідники *гот.* marei.

III. Готські тексти для самостійного опрацювання

Codex Argenteus (Mark, Kap. 2, 3, 4, 5)

1 Jah galaiþ aftra in Kafarnaum afar dagans, jah gafrehun þatei in garda ist. 2 jah suns gaqemun managai, swaswe juþan ni gamostedun nih at daúra, jah rodida im waúrd. 3 jah qemun at imma usliþan baírandans, hafanana fram fidworim. 4 jah ni magandans neþwa qiman imma faúra manageim, andhulidedun hrot þarei was Iesus, jah usgrabandans insailidedun þata badi, jah fralailotun ana þammei lag sa usliþa. 5 Gasaiþands þah Iesus galaubein ize qaþ du þamma usliþin: barnilo, afletanda þus frawaúrhteis þeinós. 6 wesunuh þan sumai þize bokarje jainar sitandans jah þagkjandans sis in haírtam þeinaim: 7 þa sa swa rodeiþ naiteinins? þwas mag afletan frawaúrhteins, niba ains guþ? 8 jah suns ufkunands Iesus ahmin seinamma þatei swa þai mitodedun sis, qaþ du im: duþve mitoþ þata in haírtam izwaraim? 9 þwaþar ist azetizo du qiþan þamma usliþin: aflétanda þus frawaúrhteins þeinós, þau qiþan: urreis jah nim þata badi þeinata jah gagg? 10 aþþan ei witeiþ þatei waldufni habaiþ sunus mans ana airþai afletan frawaúrhtins, qaþ du þamma usliþin: 11 þus qiþa: urreis nimuh þata badi þein jah gagg du garda þeinamma. 12 jah urrais suns jah ushafjands badi usiddja faúra andwairþja allaize, swaswe usgeishodedun allai jah hauhidedun mikiljandans guþ, qiþandans þatei aiw swa ni gasehun.

13 Jah galaiþ aftra faúr marein, jah all manageins iddjedun du imma, jah laisida ins. 14 jah þarbonds gasaþ Laiwwi þana Alfaiaus sitandan at motai, jah qaþ du imma: gagg afar mis. jah usstandans iddja afar imma. 15 jah warþ, biþe is anakumbida in garda is, jah managai motarjos jah frawaúrhtai miþanakumbidedun Iesua jah siponjam is: wesun auk managai jah iddjedun afar imma. 16 jah þai bokarjos jah Fareisaieis gasaiþandans ina matjandan miþ þaim motarjam jah frawaúrhtaim, qeþun du þaim siponjam is: þa ist þatei miþ motarjam jah frawaúrhtaim matjiþ jah driggkiþ? 17 jah gahausjands Iesus qaþ du im: ni þaúrbun swinsai lekeis, ak þai ubilaba habandans ni qam laþon uswaúrhtans, ak frawaúrhtans.

18 Jah wesun siponjos Johannis jah Fareisaieis fastandans, jah atiddjedun jah qeþun du imma: duþve siponjos Johannes jah Fareisaieis fastand, iþ þai þeinai siponjos ni fastand? 19 jah qaþ im Iesus: ibai magun sunjus brufadis, und þatei miþ im ist brufaðs, fastan? swa lagga þeila swe miþ sis haband brufað, ni magun fastan. 20 aþþan atgaggand dagos þan afnimada af im sa brufaðs, jah þan fastand in jainamma daga.

21 ni manna plat fanins niujis siujis ana snagan fairnjana, ibai afnimal fullon af þamma sa niuja þamma fairnjin, jah waírsiza gataúra wairþiþ. 22 ni manna giutiþ wein juggata in balgins farnjans, ibai aufto distarai wein þata niujo þans balgins, jah wein usgutniþ, jah þai balgeis fraqistnand; ak wein juggata in balgins niujands giutand.

23 Jah warþ þairhgaggan imma sabbato daga þairh atisk, jah dugunnon siponjos is skewjandans rauþjan ahsa. 24 jah Fareisaieis qeþun du imma: sai, hva taujand siponjos þeinai sabbatim þatei ni skuld ist? 25 jah is qaþ du im: niu ussuggwuþ aiw hva gatawida Daweid. Pan þaurhta jah gredags was is jah þai miþ imma? 26 hwaíwa galaiþ in gard gudis uf Abiþara gudjin jah hlaibans faurlageinai matida, þanzei ni skuld ist matjan niba ainaim gudjam, jah gaf jah þaim miþ sis wisandam? 27 jah qaþ im: sabbato in mans warþ gaskapans ni manna in sabbato dagis, 28 swaei frauja ist sa sunus mans jah þa þamma sabbato.

Kap. III. Jah galaiþ aftra in swnagogen, jah was jainar manna gaþaúrsana habands handu. 2 jah witaídedun imma, hailidediu sabbato daga, ei wrohidedeina ina. 3 jah qaþ du þamma mann þamma gaþaúrsana habandin handu: urreis in midumai. 4 jah qaþ du im: skuld ist in sabbatim þiuþ taujan, aiþþau unþiuþ taujan saiwala nasjan aiþþau usqistjan? iþ eis þahaidedun. 5 jah ussaiwands ins miþ moda, gaúrs in dauþiþos hairtins ize, qaþ du þamma mann: ufrakei þo handu þeina? jah ufrakida, jah gastroþ aftra so handus is.

6 Jah gaggandans þan Fareisaieis sunsaiw miþ þaim Herodianum garuni gatawidedun bi ina, ei imma usqemeina. 7 jah Iesus aflaiþ miþ siponjam seinam du marein, jah filu manageins us Galeilai laistidedun afar imma, jah us Iudaia 8 jah us Iairusaulwmim jah us Idumaia jah hindana Iaurdanaus, jah þai bi Twra jah Seidona, manageins filu, gahausjandans wan filu is tawida, qemun at imma. 9 jah qaþ þaim siponjam seinam ei skip habaiþ wesi at imma in þizos manageins, ei ni þraiheina ina. 10 managans auk gahailida, swaswe drusun ana ina ei imma attaitokeina, jah swa managai swe habaidedun wundufnjos 11 jah ahmans unhrainjans, þaih þan ina gaseþun, drusun du imma jah hropidedun: qiþandans þatei þu is sunus gudis 12 jah filu andbait ins ei ina ni gaswíkunþidedeina.

Kap. V. 1 Jah qemun hindar marein in landa Gaddarene. 2 jah usgaggandin imma us skipa suns gamotida imma manna us aurahjom in ahmin unhrainjamma, 3 saei bauain habaida in aurahjom: jah ni nauðibandjom eisarneinaim manna mahta ina gabindan. 4 unte is ufta eisernam bi fotuns gabuganaim jah nauðibandjom eisarneinaim gabundans was, jah galausida af sis þos nauðibandjos, jah þo ana fotum eisarna gabrak jah manna ni mahta ina gatamjan. 5 jah sinteino nahtam jah dagam in aurahjom jah in fairgunjam was hropjands jah bliggwands sik stainam. 6 gasaiwands þan Iesu fairraþro rann jah inwait ina, 7 jah hropjands stibnai mikilai qaþ: hva mis jahþus, Iesu, sunau gudis þis hauhistins? biswara þuk bi guda, ni balwjais mis! 8 unte qaþ imma: usgagg, ahma unhrainja, us þamma mann! 9 jah frah ina: hva namo þein? Jah qaþ du imma: namo mein Laigaion, unte managai sijum. 10 jah baþ ina filu ei ni usdrebi im us landa. 11 wasuh þan jainar haírda sweina haldana at þamma fairgunja 12 jah bedun ina allos þos unhulpons qiþandeins: insandei unsis in þo sweina, ei ni in galeiþaima. 13 jah uslaubida im Iesus

suns. jah usgaggandans ahmans þai unhrainjans galiþun in þo sweina, jah rann so haírda and driuson in marein, wesunuþ þan swe twos þusundjos, jah afwaþnodedun in marein. 14 jah þai haldandans þo sweina gaþlahuhun jah gataihun in baúrg jah in haimom, jah qemun saiwan hva wesi þata waúrþano. 15 jah atiddjedun du Iesua, jah gasaiwand þana wodan sitandan jah gawasidana jah fraþjandan, þana saei habaida laigaion, jah ohtedun, 16 jah spillodedun im þaiei gaseþun, hwaíwa warþ bi þana wodan jah bi þo sweina. 17 jah dugunnon bidjan ina galeiþan hindar markos seinos. 18 jah inn gaggandan ina in skiþ baþ ina, saei was wods, ei miþ imma wesi. 19 jah ni laiþot ina, ak qaþ du imma: gagg du garda þeinamma du þeinaim, jah gateih im, wan filu þus frauja gatawida jah gaarmaida þuk. 20 jah galaiþ jah dugann merjan in Daikapaulein, wan filu gatawida imma Iesus: jah allai sildaleikidedun. 21 usleiþandin Iesua in skipa aftra hindar marein, gaqemun sik manageins filu du imma, jah was faúra marein. 22 jah sai, qimiþ ains þize swnagogafade namin Jaeirus, jah saiwands ina gadraus du fotum Iesus, 23 jah baþ ina filu, qiþands þatei dauhtar meina aftumist habaiþ, ei qimands ana þo handuns, ei ganisai jah libai. 24 jah galaiþ miþ imma, jah iddjedun afar imma manageins filu jah þraihun ina. 25 jah qinono suma wisandei in runa bloþis jera twalif, 26 jah manag gaþulandei fram managaim lekjam jah fraqimandei allamma seinamma jah ni waihtai botida, ak mais waírs habaida, 27 gahausjandei bi Iesu, atgaggandei in managein aftana attaitok wastjai is. 28 unte qaþ þatei jabai wastjom is atteka, ganisa. 29 jah sunsaiw gaþaúrsnoda sa brunna bloþis izos, jah ufkunþa ana leika þatei gahailnoda af þamma slaha. 30 jah sunsaiw Iesus ufkunþa in sis silbin þo us sis maht usgaggandei, gawandjands sik in managein qaþ: was mis taitok wastjom? 31 jah qeþun du imma siponjos is: saíwis þo managein þreihandei þuk, jah qiþis: was mis taitok? 32 jah wlaitoda saiwan þo þata taujandei. 33 iþ so qino ogandei jah reirandei, witandei þatei warþ bi ija, qam jah draus du imma, jah qaþ imma alla þo sunja. 34 iþ is qaþ du izai: dauhtar, galaubeins þeina ganasida þuk, gagg in gawairþi, jah sijas haila af þamma slaha þeinamma.

Codex Argenteus (Marc. I, 1—20)

1 Anastodeins aíwaggeþljons Iesus Xristaus sunaus gudis. 2 Swe gameliþ ist in Esain praúfetau: sai, ik insandja aggilu meinana faúra þus, saei gamanweiþ wig þeinana faúra þus. 3 stibna wöþjandins in auþidai: manweiþ wig frauþins, rahtos waúrkeiþ staigos gudis unsaris. 4 was Iohannes daupjands in auþidai jah merjands daupein idreigos du aflageinai frawaúrhte. 5 jah usiddjedun du imma all Iudaialand jah Iairusaulemeis, jah daupidai wesun allai in laúrdane ahvai fram imma, andhaitandans frawaúrhtim seinaim. 6 wasuþ þan Iohannes gawasiþs taglam ulbandaus jah gairda filleina bi hup seinana, jah matida þramsteins jah miliþ haiþiwisk. 7 jah mēriþa qiþands: qimiþ swinþoza mis sa afar mis, þizei ik ni im waírþs anahneiwards andbindan skaúdaráip skōhe is. 8 aþþan ik daupja izwis in watin, iþ is daupeiþ izwis in ahmin weihamma.

9 Jah warþ in jainam dagam, qam Iesus fram Nazaraif Galeilias jah daupiþs was fram Iohanne in Iaúrdane. 10 jah suns úsgaggands ús þamma watin gasaþ uslúkanans himinans, jah ahman swe ahak atgaggandan ana ina. 11 jah stibna qam us himinam: þu is sunus meins sa liuba, in þuzei waila galeikaida. 12 jah suns sai, ahma ina ustauh in auþida; 13 jah was in þizai auþidai dage fidwör tiguns fraisans fram Satanin, jah was miþ diuzam, jah aggileis andbahtidēdun imma. 14 Iþ afar þatei atgibans warþ Iohannes, qam Iesus in Galeilaia merjands aiwaggeljōn þiudangardjos gudis, 15 qiþands þatei usfullnoda þata mēl jah atnevida sik þiudangardi gudis: idreigoþ jah galaubeiþ in aiwaggeljōn. 16 jah þarbonds faúr marein Galeilias gasaþ Seimonu jah Andraian brōþar is, þis Seimonis, wairpandans nati in marein; wesun auk fiskjans. 17 jah qaþ im Iesus: hirjats afar mis, jah gatauja igqis wairþan nutans manne. 18 jah suns afletandans þo natja seina laistidedun afar imma. 19 jah jainþro inngaggands framis leitul gasaþ Iakobu þana Zaibaidaius jah Iohanne brōþar is, jah þans in skipa manwjandans natja. 20 Jah suns haihait ins. Jah afletandans attan seinana Zaibaidaiu in þamma skipa miþ asnjam, galiþun afar imma.

Johannes, XVIII, 1—20

1 þata qiþandands Iesus usiddja miþ siponjam seinaim ufar rinnon þo Kaidron, þarei was aúrtigards, in þanei galaiþ Iesus jah siponjos is 2 wissuh þan jah Iudas sa galewjands ina þana stad, þatei ufta gaiddja Iesus jainar miþ siponjam seinaim. 3 iþ Iudas nam hansa jah þize gudjane jah Fareisaie andbahtans, iddjuh jaindwairþs miþ skein jah haizam jah wepnam. 4 iþ Iesus witands alla þoei qemun ana ina, usgaggands út qaþ im: þwana sōkeiþ? 5 andhafjandans imma qeþun: Iesu, þana Nazoraiu. þaruh qaþ im Iesus: ik im stoþuh þan jah Iudas sa lewjands ina miþ im 6 þaruh swe qas im þatei ik im, galiþun ibukai jah gadrusun dalaþ. 7 þaþroh þan ins aftra frah: þwana sōkeiþ? iþ is qeþun: Iesu, þana Nazoraiu. 8 andhof Iesus: qaþ izwis þatei ik im; jabai nu mik sōkeiþ, letid þans gaggan. 9 ei usfullnodedi þata waúrd þatei qaþ, ei þanzei atgaf mis, ni fraqistida ize ainummehun. 10 iþ Seimon Paítrus habands hairu, uslauk ina jah slōh þis auhumistins gudjins skalk jah afmaimait imma ausō taihswo; sah þan haitans was namin Malkus. 11 þaruh qaþ Iesus du Paítrau: lagei þana hairu in fodr. stikl þanei gaf mis atta, niu drigkau þana? 12 þaruh hansa jah sa þūsundifaþs jah andbahtos Iudaie undgripun Iesu jah gabundun ina, 13 jah gatauhun ina du Annin frumist; sa was auk swaþra Kajafin, saei was auhumists weiha þis ataþnjis. 14 wasuh þan Kaiafa, saei garaginoda Iudaium þatei batizo ist ainana mannan fraqistjan faúr managein. 15 þaruh laistida Iesu Seimon Paítrus jah anþar siponeis. sah þan siponeis was kunþs þamma gudjin jah miþinngalaiþ miþ Iesua in rohsn þis gudjins. 16 iþ Paítrus stoþ at daúrom úta. þaruh usiddja út sa siponeis anþar, saei was kunþs þamma gudjin, jah qaþ daúrawardai jah attauh inn Paítru. 17 þaruh qaþ jaina þiwi, so daúrawardo, du Paítrau: ibai jah þu þize siponje is þis mans? iþ is qaþ: ni im. 18 þaruh stoþun skalkos jah andbahtos haúrja waúrkjandans, unte kald was, jah warmidēdun sik; jah þan was miþ im Paítrus standans jah warmjands sik. 19 iþ sa auhumista gudja frah Iesu bi siponjans is jah bi lai-

sein is. 20 andhōf imma Iesus: ik andaugjo rodida manasedai; ik sintei-no laisida in gaqumþai jah in gudhūsa, þarei sintei-no Iudaieis gaqimand, jah þiubjo ni rōdida waifht.

Словник до готських текстів

У словнику подано готські слова з їх значеннями і після знака // їхні етимологічні відновідники в германських та інших індоєвропейських мовах. Літери -a-, -u-, -i-, -n- та ін. вказують, до якого типу основ належить іменник або прикметник, тобто як він відмінюється. Цифри 1, 2, 3, 4, і т. д. позначають, до якого класу належить сильне чи слабке дієслово. Щоб показати будову слова, префікси та частини складних слів готської мови подаються через дефіс.

A

- Abiafar** *вл. н.* Авіафар
abrs *прикм.* -a- великий; **abraba** *присл.* дуже, надто
af *прийм.* в дав. з // *д. ісл.* af, *д. англ.* of, *д. в. нім.* aba, ab
afar *присл.* потім; *прийм.* з дав., *знах.* після // *д. в. нім.* avar, abur проти, напроти
af-dumbnan *сл. д.* 4 оніміти, від dumbs німий // *д. англ.* dumb, *д. в. нім.* tumb, *д. ісл.* dumber
af-þvarþan *сл. д.* 1 глушити (про бур'ян)
af-þvarþand *див.* af-þvarþan
af-þvarþnan *сл. д.* 4 захлинатись
af-lageins *ж. р. -n-* відкладання // *пор. д. ісл.* leggja, *д. англ.* lec3an, *д. сакс.* leg-gian, *д. в. нім.* leggan
af-letan *сл. д.* 7 відпускати, прощати, звільняти (від чогось), *пор. гот.* lētan веліти, примушувати, відпускати // *д. англ.* lætan, *д. сакс.* lātan, *д. в. нім.* lä3an, *д. ісл.* lāta
af-leiþan *сл. д.* 1 іти геть // *д. сакс., д. англ.* liþan іти, їхати, подорожувати, *д. в. нім.* līdan іти, їхати, перепливати, терпіти, страждати, *д. ісл.* lífa іти
af-maitan *сл. д.* 7 відрубати // *д. ісл.* meita, *д. в. нім.* meizan рубати, різати
af-marzeins *ж. р. -i-* прикрість, неприємність; *від* marzajan сердити, дратувати
af-niman *сл. д.* 4 відбирати, забирати // *д. ісл.* nema, *д. англ., д. сакс.* nīman, *д. в. нім.* neman
af-steigan *сл. д.* 1 сходити (вгору), підніматися
aftana *присл.* зразу
aftra *присл.* знову // *д. ісл.* aftur знову, *д. англ.* efter, *д. сакс., д. в. нім.* after поза, після, потім
aftumist *присл.* наостанку, наприкінці
aggilus *ч. р. -u/i-* ангел, посланець // *д. ісл.* engill, *д. англ.* en3el, *д. сакс.* engil, *д. в. нім.* engel, *лат.* angelus, *гр.* aggelos
agis *с. р. -a-* страх // *д. ісл.* age, *д. англ.* e3e (ч. р.), *д. в. нім.* aki, egi
aglō *ж. р.* сум, скорбота
ahaks *ж. р. -i-* голуб (білий)
ahma *ч. р. -n-* дух // *пор. гот.* aha думка, розум, *д. в. нім.* ahta мислення, *д. англ.* eahtian, *д. сакс., д. в. нім.* ahton мати на думці
ahs *с. р. -a-* колос // *д. ісл.* ah, *д. англ.* ear, *д. в. нім.* ahir, ehir
ahwa *ж. р. -o-* потік води, струмок // *д. ісл.* f, *д. англ.* ēa, *д. сакс., д. в. нім.* aha, *лат.* aqua
aigan *прет. през.* мати, *мин. ч.* aihtra // *д. ісл.* eiga, *д. англ.* a3an, *д. сакс.* ēgan, *д. в. нім.* eigan
aigin *с. р. -a-* власність, майно
ains *числ.* один, єдиний // *д. ісл.* einn, *д. англ.* ān, *д. сакс.* ēn, *д. в. нім.* ein, *лат.* unus
ains-hun *займ., ч. р.* якийсь-то; *вжив.* в *ваперечною часткою* ni; niainshun ніякий, жодний
ainummehun *дав., див.* ains-hun
airþa *ж. р. -o-* земля // *д. ісл.* jorþ, *д. англ.* eorþe, *д. сакс.* ertha, *д. в. нім.* erda

alþþau *спол.* чи, проте, якщо не ... то // *д. ісл.* eþa, *д. англ.* eþþa, *д. сакс.* eddo, *д. в. нім.* edho
aiws *ч. р.* -a/i- час, вічність; *пі aiw присл.* ніколи; *пор. д. ісл.* fi, *д. в. нім.* ewa
життя, вік
ak *спол.* але, проте, все ж // *д. англ.* ac, *д. сакс.* ak, *д. в. нім.* oh
akran *с. р.* -a- плід // *д. ісл.* akran, *д. англ.* æserg
akranalaus *прикм.* безплідний
akrs *ч. р.* -a- поле, рілля // *д. ісл.* akr, *д. англ.* æser, *д. сакс.* akkar, *д. в. нім.*
achar; *пор. гр.* agros, *лат.* ager
alaþarba *прикм.* той, що бідує, злиденний
Alfaius *вл. н.* Алфей
aljan *сл. д. 1* вгодовувати; *stiur þanna alidana* теля вгодоване
alla *див.* alls
allata *див.* alls
alls *прикм.* весь, всякий, цілий (*про кількість*) // *д. ісл.* allr, *д. англ.* eall, *д. сакс., д. в. нім.* al
alþeis *прикм.* -ja- старий; *alþiza* старший // *д. англ.* eald, *д. сакс.* ald, *д. в. нім.*
alt
ana *прийм., з дав., знах.* за, на, до // *д. англ.* op, *д. сакс.* ap, *д. в. нім.* ana, *гр.*
ана, *слов.* на
anabusns *ж. р.* -i- наказ, веління, заповідь
ana-hneiwan *сл. д. 1* схилитися // *д. ісл.* hniða, *д. англ.* hni 3 an, *д. сакс., д. в. нім.*
þnigan
ana-kumbjan *сл. д. 1* лежати (*за столом*) // *лат.* accumbere
analaugn *прикм.* таємний, прихований
ana-silan *сл. д.* затихати, вшухати (*про вітер*)
anastodeins *ж. р.* -i- початок
and *прийм., з знах.* по, уздовж, до, на, над
andaugjo *присл.* очевидячки, відкрито // *пор. гот.* augþ, *д. ісл.* auga, *д. англ.*
ѠаЗе, *д. сакс.* oga, *д. в. нім.* auge око, *лат.* oculus, *слов.* око, *лит.* akis
anda-nahti *с. р.* -ja- вечір
andbahtjan *сл. д. 1* служити
andbahts *ч. р.* -a- слуга // *д. англ.* ambiht, *д. сакс.* ambahteo, *ambaht-man,* *д. в. нім.*
ambah, *нім.* Amt, *д. ісл.* ambátt служниця; *ймов. кельт. походж., пор. галльське*
ambaktos слуга
and-beitan *сл. д. 1* нападати (на когось), загрожувати; *beitan* кусати // *д. ісл.*
bita, *д. англ., д. сакс.* bitan, *д. в. нім.* bizgan; *пор. лат.* findere розколювати
and-bindan *сл. д. 3* розв'язати // *пор. гот., д. англ., д. сакс.* bindan, *д. ісл.* binda,
д. в. нім. bintan в'язати
and-hafjan *сл. д. 6* відповідати, вітати // *пор. гот.* hafjan, *д. ісл.* hefja, *д. англ.*
hebban, *д. сакс.* hebbian, *д. в. нім.* heffan піднімати
and-haitan *сл. д. 7* відверто признаватися, визнавати, голосно вихвалити
and-huljan *сл. д. 1* розкривати
and-niman *сл. д. 4* приймати до себе, брати з собою
Andraias *вл. н.* Андрій
andwaifþi *с. р.* -ja- особа, особистість
Anna *вл. н.* Анна
anþar *прикм.* -a- інший // *д. ісл.* annarr, *д. англ.* oþer, *д. сакс.* oþar, *д. в. нім.*
andar
anþarufþan *і ті інші*
asans *ж. р.* -i- жнива // *пор. рос.* осень, *укр.* осінь
asneis *ч. р.* -ja- наймит // *д. англ.* esne, *д. в. нім.* asni наймит, *д. сакс.* asna платня
asts *ч. р.* -a- гілка
at *прийм.* з дав., знах. біля, при // *д. ісл., д. сакс.* at, *д. англ.* æt, *д. в. нім.* az
at-aþni *с. р.* -ja- рік
at-bairan *сл. д. 4* приносити
at-gaggan *сл. д. 7* підходити, *мин. ч.* atiddja; *пор. gaggan* іти // *д. ісл.* ganga,
д. англ. 3an3an, *д. сакс.* gangan, *д. в. нім.* gangan, gan, gen
at-giban *сл. д. 5* віддавати, передавати, зраджувати; *див.* giban
at-haitan *ред. д.* покликати, прикликати
at-iddjedun *мин. ч. від at-gaggan*
atisk *знах.* посів *від atisks* *ч. р. (с. р.?)*

at-nefjan *сл. д. 1* наближатися // *д. ісл.* ná dosjati, *д. сакс.* nâhian, *д. в. нім.* nâhen
at-steigan *сл. д. 1* сходити [нагору], підніматися
atta *ч. р.* -n- батько // *д. ісл.* atte, *д. в. нім.* atto
at-tekan *сл. д. 7* торкатися // *д. ісл.* taka брати, взяти
aþþan *спол.* але, бо, все ж; *див.* þan
aufto *присл.* можливо, звичайно
auhumists *прикм.* найвищий // *д. англ.* ymæst
auk *спол.* бо, саме, також // *д. ісл.* auk до того ж; *д. англ.* eac, *д. сакс.* ok, *д. в. нім.* ouh також
aurahi, *aurahjo* *ж. р.* пам'ятник на могилі
aurtigards *ч. р.* -i- сад // *д. англ.* ortþeard > orchard, *лат.* hortus
auso *с. р.* -n- вухо // *д. ісл.* eyga, *д. англ.* eare, *д. сакс., д. в. нім.* oga, *лат.* auris,
лит. ausis, *рос.* множ. уши
auþida *ж. р.* -o- пустеля // *д. ісл.* auþr, *д. в. нім.* oði
azets *прикм.* -a- легкий

B

badi *с. р.* -a- ліжко // *д. ісл.* beþr, *д. англ.* bedd, *д. сакс.* bed, *д. в. нім.* bet-
ti (-ja-)
bairan *сл. д. 4* нести, народжувати, родити (*про землю*) // *д. ісл.* bera, *д. англ.,*
д. сакс., д. в. нім. beraþ
balgs *ч. р.* -i- міх // *д. ісл.* belgr, *д. англ.* beli3, *д. сакс., д. в. нім.* balg
balwjan *сл. д. 1* мучити
barnilo *с. р.* -n- дитя; *пор. шотл.* bairn дитина
batiza *прикм.* краший; *див.* goþs // *д. ісл.* betre, *д. англ.* bet(e)ra, *д. сакс.*
betaro, *д. в. нім.* bezzir
batizo *присл.* краще
baþ *див.* bidjan
bauan *сл. д. 3,* *неперех.* мешкати, *перех.* обробляти землю // *д. англ., д. сакс.*
būan, *д. в. нім.* būan, būen; *пор. лат.* lui, futurus, *укр.* бути
baurgja *ч. р.* -n- городянин
baurgs *ж. р.* корен. городище, селище, місто // *д. ісл.* borg, *д. англ.* bur3, byri3,
д. сакс., д. в. нім. burg
bedun *див.* bidjan
bi *прийм.* з дав., знах. біля, на, при // *д. англ. д. сакс., д. в. нім.* bi
bi-aukan *ред. д.,* збільшувати
bidjan *непр. сл. д. 5* прохати, благодати, жебрати // *д. ісл.* biþja, *д. англ.* biddan,
д. сакс. biddian, *д. в. нім.* bittan
bi-gitan *сл. д. 5* знаходити // *д. ісл.* geta, *д. англ.* 3i(e)tan, be-3i(e)tan, *д. сакс.*
bi-getan, *д. в. нім.* pi-gezzan
bi-swaran *сл. д. 6* присягати, заклинати; *від swaran* присягати // *д. англ., д. сакс.*
swerian, *д. в. нім.* sweren, swerian, *д. ісл.* sverja
bi-þe, **bi-þeh** *1. присл.* потім, пізніше; *2. спол.* підчас, тоді коли
bi-wisan *сл. д. 5* (по)веселитися
bliggwan *сл. д. 3* бити (до синців)
blöþ *с. р.* -a- кров // *д. ісл.* blöþ, *д. англ., д. сакс.* blöd, *д. в. нім.* bluot
bokareis *ч. р.* -ja- книжник, вчений // *д. англ.* bocere, *д. в. нім.* buohari
botjan *сл. д. 1* полінувати, допомагати
briggan *непр. д., мин. ч.* brahta приносити, приводити // *д. англ.* brin3an, *д. в.*
нім. bringan
bröþar *ч. р.* -r- брат // *д. ісл.* bröðir, *д. англ.* bröþor, *д. сакс.* brödar, *д. в. нім.*
bruoder, *лат.* frater, *гр.* phrator, *д. інд.* bhṛāta, *слов.* брать
brunna *ч. р.* -n- струмок, потік // *д. англ.* burna, *д. в. нім.* brunno
bruþ-faþs *ч. р. (від bruþ* шлюбний і *faþs* пан) наречений // *пор. д. ісл.* bruþgume,
д. англ. bryd3uma, *д. в. нім.* brutigomo наречений; *гот.* brufþs, *д. англ.* bryd,
д. сакс. brūd, *д. в. нім.* brūt, *д. ісл.* brúfr наречена, жінка

D

dagr *ч. р.* -a- день // *д. ісл.* dagr, *д. англ.* dæ3, *д. сакс.* dag, *д. в. нім.* tag
dalaþ *присл.* вниз, додому, ниць // *пор. гот.* dal, *д. ісл.* dalr, *д. англ.* dæl,
д. сакс. dal, *д. в. нім.* tal долина *слов.* доль

dails ж. р. -і частина // д. англ. dæl, д. сакс. dēl, д. в. нім. teil
 Daikarpaulis вл. н. Декаполіс
 dauþrifs ж. р. черствість, нечулість
 dauhtar ж. р. -г дочка // д. ісл. dóttir, д. англ. dóhtor, д. сакс. dohtar, д. в. нім. tohter
 dauþrifs прикм. охрещений; див. dauþjan
 dauþjan сл. д. 1 хрестити // д. англ. dōþian, д. сакс. dōþian, д. в. нім. touþan,
 від гот. dūþs, д. ісл. dýþrg, д. англ. dēor, д. сакс. dior, д. в. нім. tiof глибокий
 dauþs прикм. -а мертвий
 dauþ с. р. -а ворота; dauþons множ., ж. р. двері // д. англ., д. сакс. dor,
 д. в. нім. tor // д. ісл. durg множ., д. англ. dura, д. сакс. dura, duri множ., д. в. нім. turi, тура двері
 dauþra-wardo ж. р. -n- воротарка, сторожиха // д. англ. duru-weard, д. в. нім. tor-warto сторож
 Daweid вл. н. Давид
 dis-dailjan сл. д. 1 розділяти // д. ісл. deila, д. англ. dælan, д. сакс. dēlian, д. в. нім. teilen
 dis-tahian сл. д. 1 розкидати, марнувати
 dis-tairan сл. д. 4 розривати, роз'єднувати
 diups прикм. глибокий // д. ісл. djúrg, д. сакс. dior, д. англ. dēor, д. в. нім. tiu-
 fi, tiof
 dius с. р. -а дикий звір // д. ісл. dýr, д. англ. deor, суч. англ. deer, д. сакс. dior, д. в. нім. tiog > Tier
 drigkan сл. д. 3 пити // д. ісл. drekka, д. англ. drincan, д. сакс. drinkan, д. в. нім. trinkan
 driusan сл. д. 2 падати, впасти [ниць] // д. англ. drōsan, д. сакс. driosan
 du прийм. з дав. до, на // д. англ. tō, д. сакс. tō, д. в. нім. zō, слов. до
 du-ginnan сл. д. 3 починати // д. англ. be-þinnan, д. сакс., д. в. нім. bi-ginnan
 duþve присл. для чого, чому
 duþe, duþ-þe присл., спол. тому, задля цього; duþe ei спол. тому

Е

ei відн. ч., спол. коли, щоб, так щоб, для того щоб
 ei див. is
 eis ос. займ. вони
 eisarn с. р. -а залізо // д. ісл. jarn, д. англ. iren, isen, д. в. нім. isarn
 eisarneins прикм. -а залізний
 eiþan спол. тим самим, і тому
 Esaeias вл. н. Ісайя

F

faginon сл. д. 2 радіти, веселитися // д. ісл. fagna, д. англ. fæþnian, д. сакс., д. в. нім. faginōn
 faheþs, faheþs ж. р. -і радість
 fairguni с. р. -ja- гора
 fairneis прикм. старий
 fairra присл. далеко // д. ісл. fjarre, д. англ. feorr, д. сакс. fer, ferro, д. в. нім. ferro
 fairraþro присл. здалеку, пор. fairra далеко // д. ісл. fjarre, д. англ. feorr, д. сакс. fer, д. в. нім. ferro
 fana ч. р. -n- шматок матерії
 Fareisaius ч. р. -i/i- фарисей
 fastan сл. д. 3 міцно тримати, дотримуватися, постити // д. англ. faestnian прикріплювати, прив'язувати; пор. д. ісл. fastr міцний, д. англ. fast, д. сакс. fast, festi, д. в. нім. festi
 faur прийм. з дав., знах. перед, уздовж, для, заради // д. англ. for(e), д. сакс. foga, for, д. в. нім. foga, fore; пор. лат. pro за; per по, через посередництво, укр., рос. перед
 faura присл. до того як, перед
 faurlageins ж. р. -i/o- розкладання, викладання на показ; пор. lagjan сл. д. 2 класти // д. ісл. leggja, д. англ. leccan, д. сакс. leggian, д. в. нім. leggen, legen кау-

зат. д. від. сн. д.: гот. liggan, д. ісл. liggia, д. англ. licþan, д. сакс. liggian, пор. укр. лягти
 fidwör числ. чотири // д. ісл. fjórir, д. англ. fower, д. сакс. fwar д. в. нім. fior, лат. quattuor, слов. четири, лит. keturi
 figgra-gulþ с. р. -а перстень // д. ісл. fingr, д. англ. finþer, д. сакс., д. в. нім. fingar та д. ісл. gull, д. англ. gold, д. сакс., д. в. нім. gold
 filleins прикм. шквіряний // д. англ. fellen, д. в. нім. fellin, пор. д. ісл. fjall, д. англ., д. сакс., д. в. нім. fel шкіра
 filu присл. багато, занадто, дуже // д. ісл. feolu, д. сакс., д. в. нім. filu
 fiskja ч. р. -n- рибалка // д. англ. fiscere; пор. гот. fisks, д. ісл. fiskr, д. англ. fisc, д. сакс. fisk, д. в. нім. fisk, лат. piscis
 fodr с. р. -а піхви (меча) // д. сканд. foðr підкладка, д. англ. fodder їжа, кошки, д. в. нім. fuotar віз (сіна, соломи)
 fötus ч. р.: -и нога // д. ісл. fótr, д. англ. fōt, д. сакс. fōt, д. в. нім. fuoz
 fraihnan непр. сн. д. 5 питати // д. ісл. fregna, д. англ. frigan, д. сакс. frāgon, д. в. нім. frāgen; пор. лат. precari
 fraisan сн. д. 7 спокушати // д. ісл. freista
 fra-itan непр. сн. д. 5 (мин. ч. fret) жерти // пор. д. ісл. eta, д. англ., д. сакс. etan, д. в. нім. ezgan їсти; пор. д. інд. admi, лат. edo, рос. еда, едим
 fraiw с. р. -а насіння
 fra-letan сн. д. 7 звільняти, визволяти, прощати; див. letan
 fra-liusan сн. д. 2 губити // д. англ. for-leosan, д. сакс., д. в. нім. farliosan
 fram прийм. з дав. від // д. ісл., д. сакс., д. в. нім. fram, д. англ. from
 framis присл. далі
 fra-qiman сн. д. 4 з дав. витратити
 fra-qistjan сл. д. 1 погубити
 fra-qistnan сл. д. 4 гинути
 fraþian сн. д. 6 розуміти, пізнавати
 frauja ч. р. -n- пан, господь // д. англ. frōa, д. сакс. frōho, frō, д. в. нім. frō
 frawaúrhts ж. р. -i- гріх
 fra-waúrktan непр. сл. д. 1 (мин. ч. fra-waúrhta) грішити // пор. гот. waúrktan, д. ісл. yrkja, д. англ. wurcan, д. в. нім. wurchen діяти, чинити, робити
 fra-wisan атемат. д., з дав. витратити, марнувати
 fret див. fra-itan
 frijands ч. р. -nd- приятель, друг // д. ісл. frændi, д. англ. freond, friend, д. в. нім. friund
 fruma прикм. найперший
 frumist присл. спершу, спочатку
 fugls ч. р. -а птах // д. ісл. fugl, д. англ. fuþol, д. сакс. fugal, д. в. нім. fogal
 fulginis прикм. таємний, прихований
 fulleis ж. р. -i- достаток, багатство, надмірність
 fulljan сл. д. 1 наповнювати // д. ісл. fylla, д. англ. fyllan, д. сакс. fullian, д. в. нім. fullian, fullen

G

ga-arnan сл. д. 3 зглянутись (на когось)
 ga-bairan сн. д. 4 уподібнювати, порівнювати
 ga-bairhtjan сл. д. 1 роз'яснювати, показувати
 ga-bauan сл. д. 3 веселитися
 gabei ж. р. -n- багатство
 ga-binjan сн. д. 3 зв'язувати // пор. гот., д. англ., д. сакс. bindan, д. ісл. binda, д. в. нім. bintan в'язати
 ga-biugan сн. д. 2 згинати, нагинати, пор. biugan гнути // д. англ. buþan, д. в. нім. biogan; пор. лат. fugio
 ga-brikan сн. д. 4 розламувати, розбивати; пор. brikan ламати, руйнувати // д. англ. brekan, д. сакс., д. в. нім. brekan
 Gaddarene вл. н. Гадаренська (земля)
 ga-draus див. driusan
 gaf див. giban
 ga-fullnan сл. д. 4 наповнюватися
 gaggan ред. непр. д. іти // д. ісл. ganga, д. англ. þanþan, д. сакс., д. в. нім. gangan

ga-haftjan (sik) *сл. д. 1, з дав. приєднатися, пристати // д. англ. hæftan, д. сакс. gi-heftian, д. в. нім. gi-heftan*
ga-hailjan *сл. д. 1 лікувати, зціляти // д. ісл. heila, д. англ. hæljan, д. сакс. hēlian, д. в. нім. heilan; пор. гот. hails прикм. цілий, непошкоджений, здоровий, д. ісл., д. в. нім. heil, д. англ. hāl, д. сакс. hēl; рос. целый*
ga-hausjan *сл. д. 1 почути; пор. hausjan слухати // д. ісл. heuga, д. англ. hieran, hýran, д. сакс. hōrgan, д. в. нім. hōrren*
ga-iddja *див. gaggan*
gaírda *ж. р. -о- пояс // д. ісл. gjord, gyrdell, д. англ. Зyrdel, д. в. нім. gyrttil, gurtilla*
ga-irnjān *сл. д. 1, з род. бажати, домогатися чогось // д. ісл. girna, д. англ. Ziernan, д. сакс. girnian, д. в. нім. gerōn*
gaitein *с. р. -а- козеня // д. англ. Zæten, д. в. нім. geizzin*
gajuko *ж. р. -п- порівняння, притча*
galaubeins *ж. р. -і- віра*
galaubjan *сл. д. 1 вірити // д. ісл. leuða дозволяти, вірити, д. англ. Зе-lyfan, д. сакс. gilōbian, д. в. нім. gilouben, суч. нім. glauben*
ga-lausjan *сл. д. 4 рятувати, визволяти; пор. lausjan звільняти // д. англ. liesan, д. сакс. lōsian, д. в. нім. lösen*
galeiks *прикм. схожий на, подібний // д. ісл. glikr, д. англ. Zelic, д. сакс. gilik, д. в. нім. galih, gilih*
ga-leikon *сл. д. 2 порівнювати, ставити нарівні // д. ісл. lika, д. англ. lician, д. сакс. likon, д. в. нім. lihan*
Galeilaia *вл. н. Галілея*
ga-leiþan *сн. д. 1 іти, прийти, відійти // д. ісл. lida, д. англ. liþan, д. сакс. liþan*
iti, *подорожувати, д. в. нім. lidan іти, їхати, перепливати, страждати*
ga-lewjan *сл. д. 1 зраджувати // д. англ. læwan, д. в. нім. gi-læen, fir-læen*
ga-lisan *сн. д. 5 збирати // д. ісл. lesa, д. англ. lesan, д. в. нім. lesan збирати, вибирати, читати*
ga-marzjan *сл. д. 1 сердити, дратувати, спокушати // д. англ. mierran, д. сакс. merian, д. в. нім. marrian, merrian*
ga-meijān *сл. д. 1 написати // д. англ. mælan, д. сакс. mālōn, д. в. нім. mālōn, mālōn малювати (знаки)*
ga-motan *прет. през. д. могти, відбуватися // д. англ., д. сакс. motan, д. в. нім. mozzan*
mozzan *могти, бажати, бути спроможним, уміти, знати*
ga-nisan *сн. д. 5 зціляти, рятувати*
ga-qiman *сн. д. 4 сходитися; пор. qiman іти, прийти // д. ісл. koma, д. англ., д. сакс. cuman, д. в. нім. queman*
ga-qiunna *сл. д. 4 ожити, воскреснути; пор. qius живий // д. ісл. kvikr, д. англ. cwicu, д. сакс. qick, д. в. нім. quesc(k)*
ga-qumþs *ж. р. -і- зібрання; префікс га- означає спільність; див. qiman*
ga-raginon *сл. д. 2, з дав. порадити // д. ісл. gagna заклинати, благати, присягати, д. англ. геЗпіан*
gards *ч. р. -і- дім, оселя, двір // д. ісл. garþr двір, сад, огорожа, укріплення, д. англ. Zeard, д. сакс. gard огорожа, житло, д. в. нім. garť коло; лат. hortus сад, гр. chortos двір, огорожа*
garūni *с. р. -а- нарада, обговорення // пор. гот. gūna, д. ісл. gūnaг, д. англ. gūn, д. сакс., д. в. нім. gūna таємниці, таємна розмова, руна (письмовий знак, письмо)*
ga-sakan *сн. д. 6 загрожувати // д. ісл. sakask звор. звинувачувати, д. англ. sacan, sacian сперечатися, д. сакс. sakan картати*
ga-saiþvan *сн. д. 5 побачити // д. ісл. sēa, sjá, д. англ. seon, д. сакс., д. в. нім. sehan бачити*
ga-sitan *сн. д. 5 сісти; пор. sitan сидіти // д. ісл. sitja, д. англ. sittan, д. сакс. sittian, д. в. нім. sizzen; пор. лат. sedere*
ga-skarþjan *непр. сн. д. 6 створити // д. ісл. skerþja робити, творити, д. англ. scierpan творити, д. сакс. skerþian творити, черпати, д. в. нім. skerþen; пор. лат. scabere терти, рос. скоблить*
ga-skōhi *с. р. -ја- взуття // д. англ. Zescy, д. сакс. giskōhi, д. в. нім. gi-scuohi (префікс означає збірність), д. ісл. skōg*
ga-slawan *сл. д. 3 замовкнути, стихнути*
ga-standan *сн. д. 6 стояти далі (продовжувати стояти), знову стати як раніше (відновитися); пор. standan стояти // д. ісл. standa, д. англ., д. сакс. standan, д. в. нім. stantan*

ga-swikanþjan *сл. д. 1 виявляти, повідомляти; пор. swikunþs прикм. знаний, відкритий, від куппан знати*
ga-tamjan *сл. д. 1 приборкувати // пор. д. ісл. tamr, д. англ., д. сакс. tam, д. в. нім. zam прикм. свійський, домашній; пор. лат. domus дім, domare приборкувати, одомашнювати*
ga-taujan *сл. д. 1 діяти, робити, виготовляти // рун. мин. ч. tawido, д. ісл. toeja, tūja допомагати, бути корисним, д. англ. tawian обробляти, д. в. нім. zouwen направляти, виготовляти*
gataúra *ім. ч. р. -п- дірка, розрив*
ga-teihan *сн. д. 1 повідомляти, сповіщати*
ga-tiuhan *сн. д. 2 відводити // пор. гот. tiuhan, д. англ. tēon, д. сакс. tiohan, д. в. нім. ziohan тягти*
ga-þairnsnan *сл. д. 4 засихати*
ga-þlufhan *сн. д. 2 втікати*
ga-þulan *сл. д. 3 терпіти, страждати // д. ісл. þola, д. англ. þolian, д. в. нім. dolon*
gauja *множ. місцевість, околиця*
gaumjan *сл. д. 1, з дав. бачити, помічати*
gauris *прикм. смутний, зажурений*
gawairþi *с. р. -а- мир*
ga-wandjan *сл. д. 1 повертатися*
gawi *с. р. -ја- країна, околиця*
giban *сн. д. 5 давати // д. ісл. gefa, д. англ. Ziefan, д. сакс., д. в. нім. geban; пор. лат. habere*
gilþa *ж. р. -о- серп*
giutan *сн. д. 2 лити // д. ісл. gjitta, д. англ. Zeotan*
gōða *див. gōþs*
gōðon *див. gōþs*
gōþs *прикм. добрий // д. ісл. góþr, д. англ. Zōd, д. сакс. gōð, guod, д. в. нім. guot, got*
gras *с. р. -а- зелень, трава // д. ісл. gras, д. англ. græs, gærns, д. сакс., д. в. нім. gras*
gredags *прикм. голодний // д. ісл. graþugr, д. англ. ZrædiZ, д. сакс. gradag, д. в. нім. gratag*
gud-hūs *с. р. -а- божий дім, храм*
gudja *ч. р. -п- священник // д. ісл. goðe, gude*
guþ *ч. р. -а- бог // д. ісл. goþ, guþ, д. англ. Zōd, д. сакс. god, д. в. нім. got*

Н

haban *сл. д. 3 мати, посідати, володіти // д. ісл. hafa, д. англ. habban, д. сакс. hebbian, д. в. нім. haben*
hafjan *сн. д. 6 піднімати*
hailjan *сл. д. 1 зціляти, виліковувати*
hails *прикм. цілий, здоровий // д. ісл. heill, д. англ. hāl, д. сакс. hēl, д. в. нім. heil*
haimis *ж. р. -і- селище // д. ісл. heimr, дім, житло, світ, д. англ. hāim дім, житло, д. сакс. hēm, д. в. нім. heim дім, житло, батьківщина; пор. лит. kaima ж. р. селище*
hairda *ж. р. -о- стадо, отара // д. ісл. hjorþ d. англ. heord отара, пастух, турбога, догляд, д. в. нім. herta*
hairto *с. р. -п- серце // д. ісл. hjarta, д. англ. heorte, д. сакс. herta, д. в. нім. herza; пор. лат. cor, -dis, гр. kardia, рос. сердце*
hairus *ч. р. -и- меч // д. ісл. hjorr, д. англ. heorg*
hais *с. р. світильник; засвідч. лише дав.*
haitan *ред. д. 7 називатися, називати, наказувати, веліти // д. ісл. heita, д. англ. hatan, д. сакс. hētan, д. в. нім. heizan*
halþi *ж. р. -jo- степ, вигін // д. ісл. heiþr, д. англ. hēþ, д. в. нім. heida*
haldan *ред. д. стерегти, пасти, тримати // д. ісл. halda, д. англ. healdan, д. в. нім. haltan*
handus *ж. р. -и- рука // д. ісл. hōnd, д. англ. hand, hond, д. сакс. hand, д. в. нім. hant*

hauseiþ *див. ga-hausjan*
hauhjan *сл. д. I підняти в гору, вихвалити; нор. haúhs прикм. високий // д. ісл. hóg, д. англ. hēah, д. сакс., д. в. нім. hōh*
hadhisti *ім. с. р. височина з височин, найвищість*
haúri *с. р. -ja- вугілля, множ. вогнище // д. ісл. hugg вогонь*
hadrn *с. р. -a- рік, ріжок (бот.) // д. ісл., д. англ., д. в. нім. horn; нор. лат. corn*
Herodianus *ім. ч. р. приборник Ірода*
hindana *присл. ззаду, з того боку // д. англ. (be)hindan, д. сакс. bihindan, д. в. нім. hintana*
hingar *прийм., з дав., знах. за, позаду, поза // д. англ. hinder, д. в. нім. hantar*
himins *ч. р. -a- небо // д. ісл. himenn, д. англ. heofon, д. сакс. heban, д. в. нім. himil*
hlaifs *ч. р. -a- хліб // д. ісл. hleif, д. англ. hlāf, д. в. нім. hleip, leip; нор. рос. хлеб, укр. хліб*
hrörjan *сл. д. I гукати, кричати // д. ісл. hróra, д. англ., д. сакс. hróran, д. в. нім. ruofen сн. д. 7*
hrot *с. р. -a- покрівля, дах // д. ісл. hrót, д. англ., д. сакс. hrost корище*
húrngrus *ч. р. -u- голод // д. ісл. hungri, д. англ. hungr, д. сакс., д. в. нім. hungar*
hups *ч. р. -i- стегно // д. ісл. huppr, д. англ. hure, д. в. нім. huf*

hw

hva *займ. с. р. див. hvas що // д. ісл. hvat, д. англ. hwæt, д. в. нім. hwaz, waz; нор. лат. quod*
hwaíwa *присл., спол. як*
hwan *присл. коли // д. англ. hwanne, hwænne, д. в. нім. hwanne*
hwana *див. hvas*
hwann *присл. коли-небудь, з запереч. ніколи*
hwas *займ. хто // д. англ. hwā*
hwaþar *займ. котрий (з двох // д. ісл. hváþarr, hvárr, д. англ. hwæðer, д. в. нім., д. сакс. hwedar; нор. гр. poteros котрий (з двох), рос. котрий*
hweila *ж. р. -o- хвиля, мить // д. англ. hwil, д. в. нім., д. сакс. hwila час, проміжок часу; нор. укр. хвиля, хвилина*
hweila-hwaírs *прикм. миттєвий, скороминучий*
hwileiks *прикм. котрий, якийсь // д. ісл. hvílikr, д. англ. hwilc, д. сакс. hwilik, д. в. нім. hwelih*

I

Iacrus *вл. н. Iair*
Iacob *вл. н. Iakov*
Iairusalem *вл. н. Єрусалим*
Iairusaulwma *множ. увесь Єрусалим; мешканці Єрусалима*
Iaurdanes *вл. н. Йордан*
ibai *ит. ч. хіба не // д. ісл., д. сакс. ei, д. англ. ʒií, д. в. нім. ibu*
ibuks *прикм. той що відійшов, відступив назад // д. ісл. ofugr ворожий, д. сакс. aʒuh спотворений, неправильно тлумачений, лихий (про вдачу), д. в. нім. abuh спотворений*
iddja *див. gaggan*
idreiga *ж. р. -o- розкаєння, каяття*
Iesus *вл. н. Исус*
ija *див. si*
ik *ос. займ. я // д. ісл. ek, д. англ., ic, д. сакс. ik, д. в. нім. ih; д. інд. aham, лат. ego, слов. азъ, язъ*
im *теп. ч. (я) є // д. ісл. em, д. англ. eom, д. інд. asti, лат. sum, слов. есмь, лит. esmi*
im *див. is*
imma *див. is*
in *прийм., з дав., знах. в // д. ісл. i, д. англ., д. сакс., д. в. нім. in*
ina *присл. всередині*
ina *див. is*

in-feinan *сл. д. змилосердитися, зглянутися*
inn *присл. всередину, вглибину, аж до...*
in-saian *ред. д. сіяти в (землю) // д. ісл. sá, д. англ. sawan, д. сакс. sáian*
**д. в. нім. sáep, sajen; нор. лат. sev (по)сіяв
in-saiþjan *сл. д. I прив'язувати канатом*
in-sandjan *сл. д. I посилати // нор. гот. sandian, д. ісл. senda, д. англ. sendan, д. сакс. sendian, д. в. нім. senten*
innh *прийм., із знах. без*
in-wait *див. in-weitan*
in-weitan *сн. д. I поклонятися, молитися // witan д. англ. роздвлятися, д. сакс. докоряти, д. в. нім. карати*
Iohannes *вл. н. Іоанн*
is *ос. займ. він // д. в. нім. es, er*
ist *атемат. д. 3 ос. одн., теп. ч., інд. e*
ita *ос. займ. воно*
itan *сн. д. 5 їсти // д. ісл. eta, д. англ., д. сакс. etan, д. в. нім. ezzen, нор. лат. edere, рос. еда*
íþ *спол. а, або; проте, отже; коли, якщо*
Iudaia *вл. н. Іудея*
Iudaialand *Іудейська земля, Іудея*
Iudas *вл. н. Іуда*
izai *див. si*
ize *див. eis*
izwara *займ. ваш*
izwis *див. jus***

J

j *як цифра 60*
jabai *спол. якщо*
jah *спол. і, також // д. сканд. ja(h), д. англ. ʒe, д. сакс. ia, д. в. нім. joh, ja*
jainar *присл. там // д. англ. ʒeond*
jains *вказ. займ. той // д. англ. ʒeop, д. в. нім. jener*
jaindwaírs *прикм. той, що приходить*
jaínfro *присл. звідти*
jer *с. р. -a- рік, весна // д. ісл. ár, д. англ. ʒēar рік, весна, д. сакс., д. в. нім. jār; нор. укр. ярий, рос. яровой*
juggs *прикм. -a- молодий // д. ісл. ungr, д. англ. ʒeopʒ, д. сакс., д. в. нім. jung; нор. лат. juvenis, слов. юнь, лит. jaunas*
jus *ос. займ. ви // д. ісл. ég, д. англ., ʒe, д. сакс. gi, д. в. нім. ir*
juþan *присл. вже; juþan ni більше вже ні*

K

Kafarnaus *вл. н. Капернаум*
Kaifafa *вл. н. Каїафа*
Kaidron *вл. н. Кедрон*
kalds *прикм. холодний // д. ісл. kaldr, д. англ. seald, д. сакс. kald, д. в. нім. kalt; лат. gelu холод, мороз, gelare замерзати, слов. голоть (лід), укр. ожеледь, ожеледиця*
kalkjo *(kalki?) ж. р. -jo- (-i-?) блудниця, повія*
kara *ж. р. -o- турбота // д. англ. saɣu турбота, сум, д. в. нім. chaga сум*
kaúrn *с. р. -a- зерно, збіжжя // д. ісл. korn, д. англ. corn, д. сакс. corn, chorn; нор. лат. granum*
keinan *сн. д. I проростати // д. англ. cipan, д. сакс. kinan, д. в. нім. chinan*
kukjan *сл. д. I цілувати*
kunnar *прет. през. д. знати*
kunþs *прикм. знаний, відомий // д. ісл. kúþr, kúnnr, д. англ. cūþ, д. сакс. kúd, д. в. нім. kund*

L

L *як цифра 30*
lag *див. ligan*
laggs *прикм. довгий (про час)*

lagjan *сл. д. 1* класти // *д. ісл.* leggja, *д. англ.* lecЗан, *д. сакс.* leggian, *д. в. нім.* leggan
Laigaion *легіон*
 laiks *ч. р. -і-* танець // *д. ісл.* leikr, *д. англ.* lас, *д. в. нім.* leih, leich
 laisareis *ч. р. -ја-* вчитель
 laiseins *ж. р. -і-* вчення
 laisijan *сл. д. 1* навчати // *д. англ.* læran, *д. сакс.* lērian, *д. в. нім.* lēran
 laistjan *сл. д. 1* іти слідом // *д. англ.* læstan, *д. сакс.* lēstian, *д. в. нім.* leisten
 Laiwweis *вл. н.* Левіс
 land *с. р. -а-* земля, країна // *д. ісл., д. англ., д. сакс.* land, *д. в. нім.* lant
 laþon *сл. д. 2* запрошувати, закликати
 leik *с. р. -а-* тіло, плоть // *д. англ.* lіc, *д. сакс.* līk, *д. в. нім.* lih
 leitils *прикм. -а-* малий, невеликий // *д. ісл.* litell, *д. англ.* lytel, *д. сакс.* luttill,
д. в. нім. luzzil
 lekeis *ім. ч. р. -ја-* лікар; *пор. англ.* læsecræft лікування, медицина
 letan *сн. д. 7* дозволяти, допускати // *д. ісл.* lāta, *д. англ.* lætan, *д. сакс.*
 lātan, *д. в. нім.* lazzan
 liban *сл. д. 3* жити // *д. ісл.* lifa, *д. англ.* libban, lifian, *д. сакс.* libbian, lebbean,
 leben, *д. в. нім.* leben
 ligan *сн. д. 5* лежати // *д. ісл.* liggja, *д. англ.* licЗан, *д. сакс.* liggian, *д. в. нім.*
 ligger
 ligrs *ім. ч. р. -а-* ліжка // *д. англ.* leЗег, *д. сакс., д. в. нім.* legur
liuba *див. liufs*
 liudan *сн. д. 2* рости // *д. англ.* leodan, *д. в. нім.* ar-leodan
 liufs *прикм. -а-* (род liubus) любний
 lukarn *ім. с. р. -а-* світло
 lukarna-staþa *ім. ч. р. -і-* свічник
 lustus *ім. ч. р. -и-* жадібність, жага // *д. ісл.* lyst, *д. англ., д. сакс., д. в. нім.*

lust

M

mag *див. magan*
 magan *прет. през. д.* могли, бути спроможним // *д. ісл.* mega, *д. англ.* маЗан,
д. сакс., д. в. нім. magan; *пор. укр.* могли, могутній, *рос.* могучий
 magandans *див. magan*
 magus *ім. ч. р. -и-* отрок, слуга // *д. ісл.* mogr, *д. англ.* маЗо, *д. сакс.* magu
 maіs *присл.* більше, набагато більше
 maіst *присл.* найбільше // *д. ісл.* mestr, *д. англ.* mæst, *д. сакс.* mēsta, *д. в. нім.*
 meisto
 Malkus *вл. н.* Малк
 * managei *ж. р. -п-* велика кількість, натовп, народ // *д. ісл.* mengi, *д. англ.*
 menigu, *д. сакс.* menigo, *д. в. нім.* menigi; *пор. слов.* многий, *укр.* множина
 manags *прикм.* численний, многий // *д. англ.* mопіЗ, mæpiЗ, *д. сакс., д. в. нім.*
 manag
 manaseþs, -sedais *ж. р. -і-* людство, світ (дослівно «людський посів») // *пор.*
 * seþs, *д. ісл.* sœfe, sáþ, *д. англ.* sæd, *д. сакс.* sāt, *д. в. нім.* sāt > Saat посів
 manna *ч. р. корен.* чоловік, людина // *д. ісл.* maþr < * mannR, *д. англ.* man(n),
 mоп(n), *д. сакс., д. в. нім.* man
 manwjan *сл. д. 1* (під)готувати
 marei *ж. р. -п-* море // *д. ісл.* marg, *д. англ.* mere, meri; *д. в. нім.* mari, meri; з аб-
 лаутом *д. англ.* mor, *суч. англ.* moog, moogass, *д. сакс.* mör, *д. в. нім.* muog болото;
лат. mare, *слов.* море
 marka *ж. р. -о-* межа, марка // *д. ісл.* mörk ліс на межі, *д. англ.* meark, *д. сакс.*
 marka, *д. в. нім.* marcha; *пор. лат.* margo край, межа
 matjan *сл. д. 1* їсти, споживати // *пор. д. ісл.* matr, mata, *д. англ.* mettan,
д. сакс. mat, meti, *д. в. нім.* mag їжа, страва
 meinana *див. ik*
 meins *присв. займ.* мій
 mela *ч. р. -п-* посудина, мірка
 meі *с. р. -а-* час, година // *д. ісл.* mál, *д. англ.* mæł, mał, *д. в. нім.* mál знак,
 визначений час

merjan *сл. д. 1* проповідувати, оголошувати // *д. ісл.* mœga, *д. сакс.* mærian,
д. в. нім. mār(r)en
 miduma *ж. р. -о-* середина // *д. ісл.* miþja, *д. англ.* midde, *д. в. нім.* mitti
 mik *див. ik*
 mikiljan *сл. д. 1* возвеличувати, вихваляти, прославляти; *пор.* mikils
 mikils *прикм.* великий, дужий // *д. ісл.* mikell, *д. англ.* mycel, *д. сакс.* mikil,
д. в. нім. mihhil; *пор. гр.* megas, megaló, *лат.* magnus, *д. інд.* mahi
 milifþ *с. р. -а-* мед // *пор. лат.* mel, *гр.* mele, *д. ірл.* mil солодкий; *пор.*
д. ісл. mjörþr, *д. англ.* meodu, *д. в. нім.* meto, mitu; *д. інд.* mádhu, *слов.* медъ,
лит. medus, midus мед
 minnists *прикм.* найменший // *д. ісл.* minne, minnstr, *д. англ.* min, *д. в. нім.*
 minnigro, minnist, *д. сакс.* minnisto; *пор. лат.* minus, minor, minimus (менше, менший,
 найменший), *рос.* менее
 mis *див. ik*
 misso *присл.* з особ. займ. один одного, взаємно; між собою
 mitan *сн. д. 5* міряти // *д. ісл.* meta, *д. англ.* metan, *д. в. нім.* mezzan
 mitaþs *ім. ж. р. корен.* міра
 mitön *сл. д. 2* думати, гадати
 mitons *ім. ж. р. -і-* думка, гадка
 miþ *прийм.* з дав. з // *д. ісл.* meþ, *д. англ.* mid, mið, *д. сакс.* midi, mið, *д. в.*
нім. mit, miti; *гр.* meta з, під, між
 miþinn-galeiþan *сн. д. 1* увійти разом
 miþ-þan-ei *спол.* з тим, між тим, під час, в той час як
 mödags *прикм. -а-* сердитий, розгніваний // *д. ісл.* módagr, *д. англ.* mōdi,
д. сакс. mōdag, *д. в. нім.* muotig
 mota *ж. р. -о-* податок, мито, митниця
 motareis *ч. р. -а-* митник, митар

N

nahts *ж. р. корен.* ніч // *д. ісл.* natt, pott, *д. англ.* neaht, niht, *д. сакс., д. в.*
нім. naht, *пор. лат.* nox, -ctis, *рос.* ночь, *укр.* ніч
 naiteins *ж. р. -і-* лихослів'я, наклеп, блюзнірство
 namo *с. р. -п-* ім'я // *д. ісл.* nafn, *д. англ.* nama, nama, *д. сакс., д. в. нім.* namo
 nati *с. р. -ја-* сітка // *д. ісл.*, *д. англ.* net, *д. сакс.* netti, *д. в. нім.* netzi
 naudi-bandi *ж. р. -і-* кайдани
 nauh-þanuh *присл.* ще
 nasjan *сл. д. 1* рятувати // *д. англ., д. сакс.* nerian; *д. в. нім.* ner(r)en лікувати,
 рятувати, годувати
 Nazarai *вл. н.* Назорей
 nefva *присл.* близько, поблизу // *д. англ.* nēah, *д. сакс., д. в. нім.* nāh
 né *запереч. ч.* не, ні, також ні // *д. ісл.* né, *д. англ.* nē, *д. сакс., д. в. нім.* ni,
 ne; *пор. лат.* ne, *д. інд.* na, *слов.* не
 ní *аіw* *присл.* ніколи
 ní waifhtai *присл.* анітрохи
 niba, nibai *спол.* крім, поза, лише
 niþ *спол.* і не, також не // *д. ісл.*, *д. в. нім.* noh; *пор. лат.* nēque
 niman *сн. д. 4* брати, взяти // *д. ісл.* nema, *д. англ.* niman, neman, *д. сакс.* ni-
 man, *д. в. нім.* neman
 nímuþ *див. niman*
 níu *пит. ч.* чи не так, хіба не
 níuis *прикм.* нсвий // *д. ісл.* pуг, *д. англ.* píwe, *д. в. нім., д. сакс.* piuwí; *пор.*
лат. povus
 nota *ч. р. -п-* корма човна, корабля
 nu *присл.* тепер // *д. ісл.* nú, *д. англ.* nū, *д. сакс., нім.* nū, nu; *лат.* nunc, *лит.*
 nu, *слов.* ныне
 puta *ч. р. -п-* ловець, рибалка

O

ogan *прет. през. д.* лякатися, страхатися, боятися (*мин. ч.* ohta) // *пор. д. ісл.*
 ogn жах, *д. англ.* oЗа страх, ляк
 ohtedun *див. ogan*

P

Pastrus *вл. н.* Петро
plats *ч. р. -а-* латка
praufetus *ч. р. -и-* пророк; *з гр.* prophetes

Q

qino *ж. р. -п-* жінка // *д. ісл.* kona, *д. англ.* cwēne, *д. в. нім.* quena; *пор. гр.* гупе, *рос.* жена, *укр.* жона
qiman *сн. д. 4* іти, приходити // *д. ісл.* koma, *д. англ.* cuman, kuman, *д. в. нім.* queman, coman, cuman
qīþan *сн. д. 5* говорити, мовити // *д. ісл.* kveþa, *д. англ.* sweþan, *д. сакс.* quethan, *д. в. нім.* quedan

R

r як цифра 100
rahtis *присл., спол.* тому що, бо, правда, хоча
rahts *прикм. -а-* правий, справедливий, прямий // *д. ісл.* réttir, *д. англ.* riht, *д. сакс., д. в. нім.* recht; *лат.* rectus
raun *див. rínnan*
raunþjan *сл. д. 1* рвати, скубти
raun *с. р. -а-* дім // *д. ісл.* raun, *д. англ.* ærn
reigan *сл. д. 3* тремтіти, дрижати
rínnan *сн. д. 3* бігти // *д. ісл.* rinna, renna, *д. англ.* rínnan, iernan, *д. сакс., д. в. нім.* rínnan бігти, тексти
rodjan *сл. д. 1* говорити, промовляти // *д. ісл.* rœþa
rohsns *ж. р. -і-* дворіще, двір
runs *ч. р. -і-* потік, біг //, *д. англ.* rупе, *д. ісл.* run

S

sa *вказ. займ.* той, цей, він // *д. ісл.* sá, *д. англ.* sē, *д. сакс.* sē, *д. в. нім.* de-se; *д. інд.* sá, *лат.* ip-se, *слов.* сей
saei *відн. займ.* який, котрий
sabbato *ч. р. (не відмін.)* субота
sads *прикм. ситий* // *д. ісл.* saþr, *д. англ.* sæd, *д. сакс.* sad; *пор. лат.* satur ситий
saggws *ч. р. -і-* спів // *д. ісл.* songr, *д. англ.* sang, *д. сакс., д. в. нім.* song
sa-h *вказ. займ.* той самий
sai *вигук* от, дивись
saian, **saijan** *сн. д. 7* сіяти // *д. ісл.* sá, *д. англ.* sawan, *д. сакс.* sáian, *д. в. нім.* saen, säwen; *пор. лат.* semen, *рос.* семена, *укр.* сім'я
sajands *ч. р. -nd-* сіяч
saiþuan *сн. д. 5* бачити, дивитися // *д. ісл.* sea, sjá, *д. англ.* seon, *д. сакс., д. в. нім.* sehan
saiwala *ж. р. -о-* душа, життя // *д. англ.* sawol, *д. сакс.* seola, *д. в. нім.* sela
saiso *див. saian*
sama-leiko *присл.* однаковим чином, однаково
samana *присл.* разом
Satana *вл. н.* Сатана; *з гр.* Satanas
satjan *сл. д. 1* садовити, розташовувати // *д. ісл.* setja, *д. англ.* settan, *д. сакс.* settian, *д. в. нім.* sezzan
saurga *ж. р. -о-* турбота, клопіт, горе // *д. ісл.* sorg, *д. англ.* sor, *д. сакс., д. в. нім.* sorga
sei *див. soei*
Seidona *вл. н.* Сідон
Seimon *вл. н.* Симеон, Симон
seins *присв. займ.* свій // *д. ісл.* sinn, *д. англ.* sin, *д. сакс., д. в. нім.* sîn
si *займ. ж. р.* вона // *д. сакс., д. в. нім.* si
sijai *3 ос. одн. теп. ч. оптатив;* *див. wisan*
sijais *2 ос. одн. оптативу в значенні* будь; *див. wisan*
sijuþ *2 ос. мн. теп. ч. інд. (ви) є;* *див. wisan*
sik *звор. займ., знах.* себе // *д. ісл.* sik, *д. в. нім.* sih

silba *займ.* сам // *д. ісл.* sjálf, *д. англ.* seolf, *д. сакс.* self, *д. в. нім.* selb; *in sis* silba sami sobi
silda-leikjan *сл. д. 1* дивуватися, чудуватися // *пор. д. англ.* seldlíc, *д. сакс.* seld-lik, *д. в. нім.* seltsani підкисний, чудовний
sínaps *ч. р.* гірчиця // *д. англ.* senep, *д. в. нім.* senaf
sind *3 ос. мн. теп. ч. інд. (вони) суть, є*
sinteino *присл.* завжди
siponeis *ч. р. -ja-* учень
sis *звор. займ. собі*
sitan *сн. д. 5* сидіти // *д. ісл.* sitja, *д. англ.* sittan, *д. сакс.* sittian, *д. в. нім.* sizzen
siujan *сл. д. 1* шити, пришивати
skadus *ч. р. -и-* тінь, затінок // *д. англ.* sceadu, *д. сакс.* skado, *д. в. нім.* skato
skalkinon *сл. д. 2* служити
skalks *ч. р. -а-* слуга, наймит // *д. ісл.* skalkr, *д. англ.* scealc, *д. сакс.* skalk, *д. в. нім.* scalch
skauda-raips *ч. р. -а-* ремінець до черевика
skeima *ч. р.* ліхтар, світильник // *д. ісл.* skíma світити, *д. англ.* scíma, *д. сакс., д. в. нім.* skímo світло, блиск
skewjan *сл. д. 1* іти
skip *ім. с. р. -а-* човен, корабель // *д. ісл., д. сакс.* skip, *д. англ.* scip, *д. в. нім.* skif, skef
skohs *ч. р. -а-* черевик, сандаля, постіл // *д. ісл.* skögr, *д. англ.* scoh, sceoh, *д. сакс.* sköh, *д. в. нім.* skuoh
skuld *див. skulan*
skulan *прет. през. д. зобов'язувати* // *д. ісл.* skola, *д. англ.* sculan, *д. сакс.* scolan, *д. в. нім.* skulan
skura *ж. р. -о-* буря; skura windis буревій // *д. ісл.* skúr, *д. англ.* skur, *д. сакс.* skûr, *д. в. нім.* scûr
slahan *сн. д. 6* бити, вдаряти // *д. ісл.* slá, *д. англ.* slēan, *д. сакс., д. в. нім.* slahan
slafs *ч. р. -і-* мука, хвороба
slepan *ред. д. спати* // *д. англ.* slæpan, *д. сакс.* slāpan, *д. в. нім.* slāffan
snaga *ч. р. -п-* одяга, одяг
so *вказ. займ.* ця // *д. ісл.* sú, *д. англ.* seo, *д. сакс.* so, *д. в. нім.* siu
soei, **sei** *відн. займ.* та котра
sökjan *сл. д. 1* шукати // *д. ісл.* sókja, *д. англ.* secan, *суч. англ.* seek, *д. сакс.* sökjan, *д. в. нім.* suohhan, *суч. нім.* suchen
spillon *сл. д. 2* розповідати, повідомляти; *пор. spill* оповідь, байка // *д. ісл.* spjall, *д. англ.* spel
sprauto *присл.* швидко
staiga *ж. р. -о-* дорога, шлях // *д. ісл.* stigr, *д. англ.* stīȝ, *д. в. нім.* stīg; *слов.* стогна (широка вулиця), *рос.* стезя, *укр.* стежка
staineins *прикм.* кам'яний
stains *ч. р. -а-* камінь // *д. ісл.* steinn, *д. англ.* stān, *д. сакс.* stēnn, *д. в. нім.* stein; *рос.* стена
standan *сн. д. 6* стояти // *д. ісл.* standa, *д. англ., д. сакс.* standan, *д. в. нім.* stan-tan; *лат.* sto стою, *слов.* стати, стояти, *лит.* stoti
staþs (*rod. stadiš*) *ч. р. -і-* місце // *д. ісл.* staþr, *д. англ.* stæde, *д. сакс.* stad, *д. в. нім.* stat; *пор. лат.* stati-, statio-, *гр.* stosis, stadiš
steigan *сн. д. 1* іти в гору // *д. ісл.* stiga, *д. англ.* stiȝan, *д. сакс., д. в. нім.* stīgan
stibna *ж. р. -о-* голос // *д. англ.* stefn, *д. сакс.* stemna, *д. в. нім.* stimna
stikls *ч. р. -а-* чаша, келих // *д. в. нім.* stechal
stiur *ч. р. -а-* теля // *д. англ., д. в. нім.* steor
stoþ-uh *див. standan*
sumai *займ.* деякі
sumamma *див. summs*
sums *неознач. займ.* якийсь // *д. ісл.* sumr, *д. англ., д. в. нім.* sum
sundro *присл.* зокрема, особливо // *д. ісл.* sundr, *д. англ.* sunder, *д. сакс.* sundar, *д. в. нім.* suntar
sunja *ж. р. -о-* правда

— **sunno** ж. р. -n- сонце // *д. ісл.* sunna, *д. англ.* sunne, *д. сакс.*, *д. в. нім.* sunna; *пор. д. ісл.* sol ж. р., *гот.* suil с. р.; *лат.* sol, *рос.* солнце, *гр.* helios
— **sups** прикм. швидкий, раптовий, одночасовий // *д. англ.* sopa, *д. сакс.*, *д. в. нім.* sap
— **suns** присл. раптом, одразу
— **sunsaiw** присл. одразу ж
— **supus** ч. р. -и- син // *д. ісл.* supr, *сонг.* д. англ., *д. сакс.*, *д. в. нім.* supu; *пор. слов.* сынъ, *лит.* supus
— **swa** присл. так // *д. ісл.* svá; *д. англ.* swā, *д. сакс.*, *д. в. нім.* sō
— **swa-ei** спол. отже, так що
— **swaihra** ч. р. -n- тесть, свекор // *д. швед.* svér, *д. англ.* swehor, *swēor*, *д. в. нім.* swehur; *пор. д. ісл.* sværa, *д. англ.* swežer, *д. в. нім.* swigar свекруха; *гр.* ikuros, *ikura*, *лат.* socer (ч. р.), *socrus* (ж. р.), *слов.* свекръ (ч. р.), *свекры* (ж. р.)
— **swa-leiks** прикм. такий, певний
— **swa-swe** присл. так, як, оскільки, так що
— **swe** присл., спол. отже, так як, як // *д. ісл.* svá, *д. англ.* swce.
— **swein** с. р. -а- свиня // *д. ісл.* svín, *д. англ.* swín, *д. сакс.*, *д. в. нім.* swín
— **swes** с. р. -а- майно
— **swi-kunþs** прикм. знаний, відомий
— **swinþs** прикм. сильний, міцний // *д. ісл.* svinnr розумний, тямущий, *д. англ.* swiþ, *д. сакс.* swiþ, *swiþi*, *д. в. нім.* swindi
— **swnagoga-faþs** ч. р. -i старший у синагозі
— **swnagoge** ім. ж. р. синагога

Т

— **tagl** с. р. -а- волосся, шерсть // *д. ісл.* tagl кінський хвіст, *д. англ.* tæʒgl, *д. в. нім.* zageł хвіст
— **taihswa** прикм. правий // *пор. лат.* dexter, *слов.* десньъ, десница, *лит.* dessine
— **taujan** сл. *д. 1* робити, творити // *рун. мин. ч.* tawido, *д. сакс.* tōgean, *д. в. нім.* zouwen готувати
— **tawida** див. taujan
— **twai** числ. два // *д. ісл.* tveir, *tvau*, *д. англ.* twēzen, *twā*, *д. сакс.* twēne, *twō*, *д. в. нім.* zwēne, *zwo*
— **twalif** числ. дванадцять // *д. ісл.* tolf, *д. англ.* twelf, *д. сакс.* twelif, *д. в. нім.* zueelf
— **twans** числ. знах. від twai
— **Twra** вл. н. Тир

þ

— **þagkjan** непер. сл. *д. 1* думати, міркувати // *д. англ.* þencan, *д. сакс.* thenkian, *д. в. нім.* denchen, *д. ісл.* þekkja знати
— **þai** вказ. займ. ці, див. sa
— **þatei** відн. займ. ті котрі
— **þaim** див. þai
— **þain** підсилюв. займ. саме ті
— **þairh** прийм. кризь, через // *д. англ.* þurh, *д. сакс.* thurh, *д. в. нім.* durch
— **þairhgaggan** сн. *д. 7* іти кризь (через) щось
— **þahan** сл. *д. 3* мовчати
— **þamma** див. sã
— **þan** присл. коли, ще, тоді // *д. ісл.* þá, *д. англ.* þan, þon, *д. сакс.* thann, *д. в. нім.* dann
— **þana** див. sã
— **þana-seiþs** присл. далі, ще; з запереч. уже ні, більше ні
— **þan-ei** див. saei
— **þanpu** присл., спол. отже, добре
— **þans** див. sã
— **þan-uh** присл., спол. тоді, отже
— **þanzei** див. soei
— **þamma** див. sã, þata
— **þarei** присл. де

— **þar-uh** присл. де; тоді
— **þata** вказ. займ. те // *д. ісл.* þat, *д. англ.* þæt, *д. сакс.* that, *д. в. нім.* daz
— **þat-ei** відн. займ. котрий, який, те котре, те що; спол. бо, тому що
— **þarþroh** присл. після того, потім
— **þau** присл. чи, проте; спол. тоді як // *д. ісл.* þó, *д. англ.* þeah, *д. сакс.* thon, *д. в. нім.* doh
— **þaurban** прет. през. *д.* потребувати // *д. ісл.* þurfta, *д. англ.* þurfan, *д. сакс.* thurpan, *д. в. нім.* durfan
— **þaurnus** ч. р. -и- терен // *д. ісл.*, *д. англ.* þorn, *д. в. нім.* dorn колочка; *пор. рос.* терн, *укр.* терен, *пол.* dereń
— **þeinaí** див. þeins
— **þeinamma** див. þeins
— **þeinata** див. þeins
— **þeinos** див. þeins
— **þeins** присв. займ. твій // *д. ісл.* þinn, *д. англ.* þin, *д. сакс.* thin, *д. в. нім.* thin, dhin, dīn
— **þistvaammah** див. þistvas-uh
— **þistvas-uh** займ. всякий без винятку, кожен
— **þiubjo** присл. таємно, крадькома; див. þiufs
— **þiudan-gardi** ж. р. -о- царство // *пор.* þiudans ч. р. -а- правитель, цар, *д. ісл.* þjóðann, *д. англ.* þeoden, *д. сакс.* thiodan, *гот.* þiuda, *д. ісл.* þjóð, *д. англ.* þeod, *д. сакс.* thioda, thiod, *д. в. нім.* diota, diot народ
— **þiufs** ч. р. -а- злодій // *д. ісл.* þjófr, *д. англ.* þeof, *д. сакс.* thiof, *д. в. нім.* diob
— **þiuþ** с. р. -а- добро
— **þiwi** ж. р. -jo- служниця // *д. ісл.* þý, þir, *д. англ.* þeowu, þeowe, *д. сакс.* thlwi, thiu, *д. в. нім.* diu, род. diuwi
— **þizai** див. so
— **þize** див. sa, þata
— **þizeí** див. saei
— **þizeiei** див. soei
— **þizos** див. so
— **þo** див. þata
— **þo-ei** див. þat-ei займ.
— **þos** див. so
— **þrafstjan** сл. *д. 1* утішати
— **þragjan** сл. *д. 1* бігти
— **þramstei** ж. р. -n- сарана
— **þreiþan** сн. *д. 1* штовхатися, тиснутися, (с)товпитися
— **þu** ос. займ. ти // *д. ісл.* þú, þo, *д. англ.* þū, *д. сакс.* thu, *д. в. нім.* du; *д. інд.* tvam, *гр.* tu, *лат.* tu, *слов.* ты, *лит.* tu
— **þuk** див. þu
— **þus 1)** див. þu; 2) присл. тоді, отже
— **þūsundi** числ. тисяча // *д. ісл.* þusund, *д. англ.* þusend, *д. сакс.* thusind, *д. в. нім.* thusunt, dusunt
— **þusundi-faþs** ч. р. -i- тисяцький (старший над тисячею волків); *пор. гот.* faþs пан, начальник; *д. інд.* pátis пан, *гр.* potnia пані, *лат.* potis могутній
— **þuz-ei** відн. займ. якому; із us + ei

U

— **ubils** прикм. поганий, лихий // *д. англ.* ufeł, *д. сакс.*, *д. в. нім.* ubil
— **uf** прийм., з дав., знах. під // *д. ісл.* upp, *д. англ.* up, upp, *д. сакс.* up, *д. в. нім.* ūf; *д. інд.* úpa знизу, *лат.* sub під
— **ufar** прийм., з дав., знах. над, за // *д. ісл.* ufir, *д. англ.* ofer, *д. сакс.* obar, *д. в. нім.* ubar, ubir; *д. інд.* upari, *лат.* s-uper
— **ufarassan** присл. надміру
— **ufar-gaggan** непер. *д.* (мин. ч. ufar-iddja) переступати
— **ufar-leiþan** сн. *д. 1* завершити подорож, прибути
— **ufar-steigan** сн. *д. 1* підніматися, сходити нагору
— **uf-brann** див. uf-brinnan
— **uf-brinnan** сн. *д. 3* згорати; *пор.* brinnan // *д. ісл.* brinna, *д. сакс.*, *д. в. нім.* brīnan, *д. англ.* beornan (неперех.); *пор. гот.* brannjan (сл. *д. 1* кл.), *д. ісл.* brenna, *д. англ.* bærgan (перех.), *д. в. нім.* brennan (перех., неперех.) палити

uf-**hausjan** сл. д. 1 з дав. слухатися, скорятися
uf-kunnap невр. сл. д. 3 дізнатися, пізнати
uf-rakjan сл. д. 1 розтягати, витягати догори, простеляти // д. ісл. rekja, д. англ. gesscan, гєсскан, д. в. нім. gessen
uf-sneiþan см. д. 1 вбити, заколоти // д. ісл. sniþa, д. англ. sniþan, д. сакс., д. в. нім. snidan
ufta присл. часто // д. ісл. oft, д. англ., д. сакс. oft, д. в. нім. ofto
uifandus ч. р. -и- верблюд // д. ісл. ulfade, д. англ. olfend, д. в. нім. olbanta; пор. гр. eléhas, elephantis
und-greipar см. д. 1 схоплювати // пор. гот. greipar, д. ісл. gripa, д. англ. ʒri-
 rap, д. сакс., д. в. нім. gripan
und-rinnar см. д. 3 припадати (кому-небудь), належати
un-hrains прикм. нечистий; пор. hrains чистий // д. ісл. hrein, д. сакс. hreni,
 д. в. нім. reini
un-hulþo ж. р. -і- потвора, демон
un-karjis прикм. безтурботний
unsar присв. займ. наш, див. eis // д. англ. ūser, д. сакс. ūsa, д. в. нім. unsar
unte спол. до, аж, поки // д. сакс. untī, untī, д. в. нім. unþ
un-þiuf с. р. -а- зло, лоть
ur-rann див. ur-rinnar
ur-reisan см. д. 1 вставати // д. ісл. rísa, д. англ., д. в. нім. rísan
ur-rinnar см. д. 3 вибігати, виходити, вийти на
 ус прийм., з дав. з, від // д. ісл. og, ur; д. в. нім. ur
us-dreipar см. д. 1 виганяти // пор. д. ісл. drífa, д. англ. drifan, д. сакс. driban,
 д. в. нім. triban
us-fullnar сл. д. 4 наповнитися, сповнитися, здійснитися // д. ісл. fylla, д. англ.
 fullan, д. сакс. fullian, д. в. нім. fulljan, fullen
us-gaggan див. gaggan
us-geisnar сл. д. 4 злякатися
us-graban см. д. 6 викопувати; пор. graban копати, рити // д. англ. ʒrafan,
 д. в. нім. graban; пор. укр. грабати, гребти
us-gutnar сл. д. 4 вилитися
us-laubjan сл. д. 1 дозволяти
us-liþar см. д. 1 відходити, виходити; див. liþar
usliþa ч. р. -п- хворий, кульгавий; кривий
us-lúkan см. д. 2 розчинятися, розверзатися // пор. гот. galúkan, д. ісл. lúka,
 д. англ. lúkan, д. сакс. bi-lúkan, д. в. нім. bi-lúhhan зачиняти, замикати
us-níman см. д. 4 забирати, відбирати; див. niman
us-qíman см. д. 4, з дав. погубити, вбити
us-qístjan сл. д. 1, з дав., знах. знищити
us-standan см. д. 6 вставати; див. standan
us-stiuriuba присл. розпунсо
us-tíuhan см. д. 2 виводити, виконувати
us-waurhts прикм. -а- праведний
ūt присл. зовні, поза // д. ісл., д. англ. ūt, д. сакс. ūt, д. в. нім. ūʒ
ūta присл. зовні // д. англ., д. ісл. ūte, д. сакс. ūta, ūte, д. в. нім. ūze

W

waggari ж. р. -jo- узголів'я, подушка
wahsjan см. д. 6 рости // д. ісл. ваха, д. англ. weaxan, д. сакс., д. в. нім. wahsan
waiht (вжив. лише з запереч. ni): ni waiht ніщо // пор. waihts ж. р. -і- річ,
 д. ісл. véttir, víttir істота, річ, д. англ. wiht істота, демон, річ, д. сакс. wiht істота,
 д. в. нім. істота, річ; пор. рос. вещь
waila присл. добре, як слід // д. ісл. vel, val, д. англ. wel, д. сакс., д. в. нім.,
 wela, wola
waila wisam присл. добре, усмак
wairs присл. гірше
wairþan см. д. 3 кидати // д. ісл. verþa, д. англ. weorþan, д. сакс. werþan, д. в.
 нім. werfan
wairþan см. д. 3 ставати, робитися // д. ісл. verþa, д. англ. weorþan, д. сакс.
 werþan, д. в. нім. werþan

wairþs прикм. -а- вартий, гідний // д. ісл. verþr, д. англ. weorþ, д. сакс. werth,
 д. в. нім. werd, wert
wait див. witan
waja-merjan сл. д. 1 блюзнірствувати, богохульствувати
waldufni ім. с. р. -ja- сила, влада, могутність
waltjan сл. д. 1 котитися // д. ісл. velta, д. в. нім. welzen
warmian сл. д. 1 гріти(ся) // д. ісл. verma, д. англ. wugman, д. сакс. wermian,
 д. в. нім. wermen; похідні від: д. ісл. varmr, д. англ. wearth, д. сакс., д. в. нім.
 warm теплий
warþ див. wairþan
was див. wisan
wasjan сл. д. 1 одягати, зодягати // д. ісл. verja, д. англ. werian, д. в. нім.
 werjan
wasti ж. р. -jo- одежа
was-uh був він; див. wisan
wasuþþan і був тоді
watō с. р. -п- вода // д. ісл. vatn, д. англ. wæter, д. сакс. watar, д. в. нім.
 waʒʒar; д. інд. udān-, гр. udog, слов. вода, лат. unda хвиля
waúrd с. р. -а- слово // д. ісл. orþ, д. англ., д. сакс. word, д. в. нім. wort, лат.
 verbum слово
waúrkjan сл. д. 1 діяти, чинити, робити, готувати // д. ісл. yrkja, д. англ.
 wugan, д. в. нім. wurchen
waúrts ж. р. -і- корінь // д. ісл. urt рослина, д. англ. wurtil рослина, корінь,
 д. в. нім.- wurz рослина
waúrþanamma див. wairþan
wegs ч. р. -а- буря, множ. хвилі // д. ісл. vagr море, д. англ. wæʒ d. сакс. wâg,
 д. в. нім. wâg розбурхана вода, хвиля
weiha ч. р. -п- священик
weihis прикм. а- святий // д. ісл. vé, храм, д. англ. wiʒ, weoh божий образ,
 д. сакс. wih, д. в. нім. wih, wihl святий
wein с. р. -а- вино // д. ісл. vín, д. англ., д. сакс., д. в. нім. wīn
weis ос. займ. ми // д. ісл. végr, д. англ. wē, д. сакс. wi, we, д. в. нім. wir
werpa с. р. -а- зброя // д. ісл. várn, д. англ. wærn, д. сакс. wāpan, д. в. нім.
 wāfan
wesi див. wisan
wesun див. wisan
wesunuh і були
wesunuþ-þan і були тоді
wigs ч. р. -а- шлях, дорога // д. ісл. vegr, д. англ. weʒ, д. сакс., д. в. нім. weg
wilþan невр. д. хотіти, бажати // д. ісл. vilja, д. англ. willan, д. сакс. willian,
 д. в. нім. wellen
winds ч. р. -а- вітер // д. ісл. vindr, д. англ., д. сакс. wind, д. в. нім. wint;
 пор. лат. ventus
wis ч. р. -а- тиша на морі, штіль
wisan см. д. 5 бути // д. ісл. vesa, vera, д. англ., д. сакс., д. в. нім. wesan
wisandei див. wisan
wiss-uh див. witan
wítan сл. д. 3 з дав. дивитися на щось, спостерігати, зауважувати
wítan прет. през. д. знати // д. ісл. vita, д. англ., д. сакс. wítan, д. в. нім. wizzan;
 д. інд. veda, гр. oida, слов. ведати, укр. відати
wiþra прийм., з знах. проти // д. ісл. víþr, д. англ. wiþer, wiþ, д. сакс. withar,
 д. в. нім. widar
wlaiton сл. д. 2 озиратися довкола
wods, woþs прикм. розлотований, одержимий
worþan сл. д. 1 з род. кликати, голосно викрикувати // д. ісл. sera кричати,
 кликати, д. англ. wēran плакати, д. сакс., д. в. нім. wuofan голосити; слов. вабити,
 рос. вопить
wrakja ж. р. -о- переслідування // д. англ. wracu, wræce, д. сакс. wrekkjo,
 д. в. нім. gacheo
wroh an сл. д. 1 скаржитися, обвинувачувати
wundufni ж. р. -jo- рана // д. англ. wund, д. сакс. wunda, д. в. нім. wunta

- Енгельс Ф. До історії стародавніх германців // Маркс К., Енгельс Ф. Твори.— Т. 19.— С. 425—473.
- Енгельс Ф. Походження сім'ї, приватної власності і держави // Маркс К., Енгельс Ф. Твори.— Т. 21.— С. 23—171.
- Енгельс Ф. Франкський діалект // Маркс К., Енгельс Ф. Твори.— Т. 19.— С. 495—522.
- Введение в германскую филологию / М. Г. Арсеньева, Г. П. Балашова, В. П. Берков, Л. И. Соловьева.— М.: Высш. шк., 1980.— 319 с.
- Бруннер К. История английского языка.— М.: Изд-во иностр. лит., 1955.— Т. 1.— 324 с.; 1956.— Т. 2.— 399 с.
- Гухман М. М. Готский язык.— М.: Изд-во лит. на иностр. яз. 1958.— 288 с.
- Жирмунский В. М. Введение в сравнительно-историческое изучение германских языков.— М.; Л.: Наука, 1964.— 316 с.
- Жирмунский В. М. История немецкого языка.— 5-е изд.— М.: Изд-во лит. на иностр. яз., 1965.— 387 с.
- Жлуктенко Ю. А., Двухжилов В. А. Фризский язык.— К.: Наук. думка, 1984.— 200 с.
- Задорожний Б. М. Порівняльна фонетика і морфологія готської мови.— Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1960.— 297 с.
- Иванова И. П., Чахоян Л. П. История английского языка.— М.: Высш. шк., 1976.— 319 с.
- Ильиш Б. А. История английского языка.— 5-е изд.— М.: Высш. шк., 1968.— 419 с.
- Левицкий В. В. Введение в германское языкознание: Сб. задач.— К.: Вища шк. Головное изд-во, 1983.— 97 с.
- Макаев Э. А. Язык древнейших рунических надписей.— М.: Наука, 1965.— 156 с.
- Мейе А. Основные особенности германской группы языков.— М.: Изд-во иностр. лит., 1952.— 168 с.
- Миронов С. А. Морфология имени в нидерландском языке.— М.: Изд-во АН СССР, 1963.— 280 с.
- Миронов С. А. Язык африкаанс.— М.: Наука, 1969.— 151 с.
- Прокош Э. Сравнительная грамматика германских языков.— М.: Изд-во иностр. лит., 1954.— 380 с.
- Семереньи О. Введение в сравнительное языкознание.— М.: Прогресс, 1980.— 408 с.
- Сизова И. А. Становление германского глагольного словообразования.— М.: Наука, 1978.— 294 с.
- Смирницкий А. И. Древнеанглийский язык.— М.: Изд-во лит. на иностр. яз., 1955.— 319 с.
- Сравнительная грамматика германских языков.— М.: Изд-во АН СССР, 1962—1965.— Т. 1.— 204 с.; Т. 2.— 402 с.; Т. 3.— 455 с.; Т. 4.— 496 с.
- Стеблин-Каменский М. И. Древнеславянский язык.— М.: Изд-во лит. на иностр. яз., 1955.— 286 с.
- Стеблин-Каменский М. И. История скандинавских языков.— М.: Изд-во лит. на иностр. яз., 1955.— 319 с.
- Die Germanen.— Berlin: Akademie-Verl., 1976—1983.— Bd. 1—2.— 568 + 713 S.
- Hutterer C. J. Die germanischen Sprachen.— Budapest: Akadémiai Kiadó, 1975.— 543 S.
- Lexicon der germanistischen Linguistik.— Tübingen: Niemeyer, 1973.— Bd. 1—3.— 675 S.

Від авторів	3
I. Германські мови і їх носії	4
1. Германське мовознавство і предмет його вивчення	4
2. Індоевропейська мовна спільність	5
3. Джерела історії давніх германців	10
4. Давньогерманські племена і народності	13
5. Суспільний устрій давніх германців	16
6. Культура і міфологія давніх германців	18
7. Велике переселення народів і утворення германських держав	22
8. Давньогерманські мови	33
9. Германська писемність	43
10. Мова старших рунічних написів	51
11. Готська мова	52
II. Порівняльно-історична характеристика фонетичної, граматичної і лексичної систем давніх германських мов	56
12. Порівняльно-історичний метод	56
13. Звукова й граматична будова індоевропейської мови-основи	58
14. Наголос у слові германських мов	66
15. Система консонантизму давньогерманських мов	66
16. Система голосних у давньогерманських мовах	76
17. Граматична будова давньогерманських мов. Іменник	82
18. Займенник	88
19. Прикметник	91
20. Числівник	94
21. Прислівник	95
22. Прийменник	96
23. Дієслово	97
24. Синтаксис давньогерманських мов	119
25. Типи і способи словотворення в давніх германських мовах	123
26. Давньогерманська лексика	124
Дальший розвиток германських мов	135
27. Мови германських народностей і націй	135
III. Короткий нарис історії германського мовознавства	156
28. Зарубіжна германістика	156
29. Германське порівняльно-історичне мовознавство в СРСР	169
Матеріали до практичних занять з курсу	172
Показчик імен	224
Предметний показчик	226
Список скорочень	229
Рекомендована література	230

Учебник

Юрий Алексеевич Жлуктенко
Тамара Андреевна Яворская

**ВВЕДЕНИЕ
В ГЕРМАНСКОЕ
ЯЗЫКОЗНАНИЕ**

Издание третье, дополненное

*Допущено Министерством высшего и среднего
специального образования УССР в качестве учеб-
ника для студентов факультетов иностранных
языков университетов и педагогических
институтов*

(На украинском языке)

Киев, Головное издательство
издательского объединения «Вища школа»

Редактор *Л. О. Біда*
Оформлення *О. О. Стеценка*
Художній редактор *І. Г. Сухенко*
Технічний редактор *Г. Б. Верник*
Коректор *О. В. Труш*

НБ ПНУС

bn34221

Информ. бланк № 10594

Здано до набору 24.09.85. Підп. до друку 10.06.86.
БФ 02100. Формат 60×90/16. Папір друк. № 2. Літ.
гарн. Вис. друк. Друк. арк. 14,5. Фарб.-відб. 14,5.
Обл.-вид. арк. 17,65. Тираж 1200 пр. Вид. № 6955.
Зам. 5—3142. Ціна 90 к.

Головне видавництво видавничого об'єднання
«Вища школа». Київ-54, вул. Гоголівська, 7

Віддруковано з матриць Головного підприємства
республіканського виробничого об'єднання «Полі-
графкнига». 252057, Київ, вул. Довженка, 3, в Ки-
ївській друкарні наукової книги, вул. Рейна, 4
8-673